

Mateusz Warchał

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wydział Filologiczny

**JĘZYKOWE (RE)KONSTRUKCJE TOŻSAMOŚCI
(PSYCHO- I ETNOLINGWISTYCZNA ANALIZA CHORWACKICH WYPOWIEDZI
NARRACYJNYCH)**

**Praca doktorska
napisana pod kierunkiem
prof. zw. dr hab. Emila Tokarza**

Katowice 2009

Spis treści

Wstęp	3
ROZDZIAŁ I: MIĘDZY JĘZYKIEM A TOŻSAMOŚCIĄ	
1.1. Językowe determinanty kształtowania tożsamości narodowej Europy	11
1.1.1. <i>Power of language</i>	13
1.1.2. <i>Duch języka</i>	15
1.2. Sytuacja językowa w krajach byłej Jugosławii	20
1.2.1. Konflikt etniczny a konflikt językowy	22
1.2.2. Postawy wobec języka	24
1.2.3. Związki tożsamości z narodem	34
1.2.4. Kategoria <i>inny - obcy</i> . Czy istnieje tożsamość bałkańska?	43
ROZDZIAŁ II: KONSTRUKTY TOŻSAMOŚCI	
2.1. Kategorie tożsamości	65
2.1.1. Kształtowanie tożsamości	66
2.1.2. Ujęcie etnolingwistyczne	81
2.1.2.1. Techniki analizy etnolingwistycznej	85
2.1.3. Ujęcie psychologiczne	89
2.1.4. Pamięć autobiograficzna - tworzenie doświadczenia indywidualnego	93
2.2. Badania psycholingwistyczne tożsamości społecznej	96
2.2.1. Badania tożsamości narracyjnej - ujęcie psycholingwistyczne	98
2.2.2. Tożsamość narratywistyczna	100
ROZDZIAŁ III: TOŻSAMOŚĆ (NIE)ZAGROŻONA	
3.1. Pytania (około)tożsamościowe	103
3.2. Poczucie tożsamości	104
3.2.1. Poczucie tożsamości a zagrożenie	107
3.2.2. Kryzys tożsamości	108
3.2.3. Narody Jugosławii w poczuciu tożsamości zbiorowej	110
3.3. Poczucie bezpieczeństwa a tożsamość	124
3.3.1. Bezpieczeństwo kulturowo - cywilizacyjne	125
3.3.2. Zagrożenia bezpieczeństwa kulturowo - cywilizacyjnego	126
ROZDZIAŁ IV: PRZESTRZEŃ A TOŻSAMOŚĆ	
4.1. Tożsamość demograficzna	128

4.2. Rola przestrzeni w kształtowaniu tożsamości językowej. Przestrzeń osobista i kulturowa.....	130
4.3. Tożsamość narodowa w perspektywie kulturalistycznej	131
4.3.1. Kultura narodowa jako dziedzictwo.....	133
4.3.2. Regionalizm kulturowy.....	134
4.3.3. Tożsamość osobnicza - tożsamość kulturowa.....	135
4.3.4. Tożsamość narodowa a identyfikacja.....	137
4.3.5. Społeczność lokalna a tożsamość językowa	138
4.3.6. Wspólnoty narodowe a tożsamość	141
4.4. Rola informacji zwrotnej w spostrzeganiu etnicznym.....	150
4.5. Stereotypy i uprzedzenia.....	161
Zakończenie	173
Bibliografia	

Wstęp

Podjęcie prób zdefiniowania języka narodowego, szczególnie w jego złożonej sytuacji socjopolitycznej, powinno obejmować analizę wewnątrzjęzykową oraz jego charakterystykę jako zjawiska społeczno - kulturowego. Na styku tych obszarów uwidacznia się bowiem indy dualna oraz wspólnotowa tożsamość użytkowników języka, której jest on najciekawszym wyrazem. Interdyscyplinarną potrzebę badań nad językiem podkreśla ponadto fakt, że (...) *język nie jest tylko przedmiotem lingwistycznych badań, analiz i klasyfikacji. Jest także tworzywem, które wśród jego użytkowników budzi silne emocje, kojarzony jest bowiem i traktowany na równi z pojęciami należącymi do kanonu najwyższych wartości - takich jak naród, ojczyzna, wolność* (B. Oczkowska, 1999, s. 234). Opisy języka odizolowane od siebie nie obejmują jego wieloaspektowości zwłaszcza, jeżeli dotyczą narodów o skomplikowanej historii normowania się języka standardowego. Szczególnie ciekawym obszarem badawczym jest w tym kontekście obszar językowy krajów byłej Jugosławii. Narody państw² posługujące się do niedawna wspólnym językiem serbsko - chorwackim dążą obecnie do określania i stabilizacji własnych, narodowych języków, potwierdzających ich narodową tożsamość i odrębność. Do znacznych i długotrwałych konfliktów językowych wokół języka serbsko - chorwackiego dochodziło na terenie całego obszaru jego występowania. Spory dotyczyły głównie jego nazwy, wariantów, czy pisma i do dziś, mimo rozpadu wspólnego języka, są żywe. Ponadto okoliczności, w jakich język ten kształtował się oraz tendencje do wyolbrzymiania różnic właściwe dla narodów o aspiracjach narodowościowych łatwo wywoływały konflikty, których przyczyn szukać można w źródłach często pozajęzykowych.

Celem prezentowanej pracy jest próba ukazania stosowanych, w różnych formach tekstowych, konstrukcji wyrażających chorwacką tożsamość - zarówno indywidualną, jak i zbiorową. Przedmiotem przedstawianej tu problematyki nie będzie jednak analiza zbadanych już różnic lingwistycznych. Nie zostaną zatem omówione źródła i badania naukowe wykazujące systemową odrębność języków serbskiego i chorwackiego³. W zamian podjęta zostanie próba odtworzenia - w sposób z konieczności niekompletny - swoistych kodów

² Należy tu wyłączyć Słowenię i Macedonię gdzie skodyfikowanymi językami państwowymi były odpowiednio: słoweński i macedoński. Obecność na tych obszarach języka serbsko - chorwackiego nie miała większego wpływu na kształtowanie się języków standardowych we wspomnianych państwach (zob. A. Spagińska - Pruszk, 1997).

³ Problematyka ta stanowi przedmiot wielu badań (por. m.in. ostatnie opracowania L. Miodońskiej)

językowych implikujących w wypowiedziach⁴ narracyjnych zagadnienia tożsamości. W toku analizy materiału językowego zostaną ukazane te szczególne miejsca w wypowiedziach oraz powtarzające się w nich centra semantyczne, dzięki którym ustanawiany przekaz nabiera istotnego znaczenia. Wychodząc z założenia, że pojęcia i symbole budują narodową tożsamość, wybrany materiał będzie w swej treści zawierał częste porównania sytuujące narratora w opozycji: *ja/my* - *inni/inni* - *obcy*.

W pierwszym rozdziale poświęconym sytuacji językowej w Europie oraz na obszarze byłej Jugosławii została dokonana próba analizy kryteriów socjolingwistycznych decydujących o uprzywilejowaniu językowym, konfliktach językowych oraz tożsamości jednostkowej i zbiorowej, która wyraża się m.in. poprzez język.

Drugi rozdział to próba ukazania lingwistycznych metod opisu tożsamości w ujęciach, przede wszystkim etnolingwistycznym oraz psycholingwistycznym.

W trzecim rozdziale dokonana została próba wskazania i analizy czynników zagrażających tożsamości; ostatni - czwarty rozdział - opisuje różne konteksty przestrzeni kulturowo - cywilizacyjnej, które konstytuują tożsamość wspólnotową i etniczną.

Immanentnym elementem pracy są egzemplifikacje konstrukcji tożsamościowych pochodzących z najbardziej reprezentatywnego dla chorwackiego języka internetowego korpusu językowego. Korpus ten został przeszukany pod względem następujących kategorii:

1. teksty poetyckie;
2. eseistyka o zabarwieniu publicystycznym, w tym prasa codzienna;
3. prace naukowe;
4. narracje historyczne;
5. literatura religijno - patriotyczna;
6. teksty propagandowe i reklamowe.

⁴ *Wypowiedź* to wyraz o znaczeniu potocznym. W polskiej terminologii lingwistycznej w miejsce terminu *wypowiedź* używa się terminu *wypowiedzenie*. Termin ten oznacza materialnie zrealizowaną strukturę zdania. *Zdanie* i *wypowiedzenie* tworzą taką opozycję jak: fonem i głoska; struktura wyrazu i wyraz; struktura syntaktycznej grupy wyrazowej i grupa wyrazowa, choć zdarza się, że metajęzykowe pojęcia *wypowiedzenie* i *zdanie* są także używane zamiennie w sytuacji, gdy nie ma potrzeby zaznaczania ich znaczeń w sposób opozycyjny. Dla uproszczenia tej relacji terminologicznej w dalszej części pracy stosowane będzie pojęcie *wypowiedź*, oddające jednocześnie lingwistyczny sens pojęcia *wypowiedzenia*.

Znaczna część przytaczanych w pracy wypowiedzi narracyjnych jest traktowana jak konceptualizacje w kognitywnym rozumieniu⁵. Ponadto tak przyjęte rozumowanie podkreśla stosunek języka jako abstrakcyjnego zjawiska społecznego do otaczającej realnej i irrealnej rzeczywistości ukształtowanej w świadomości społeczności, rozumianej jako cała ludzkość, jej ugrupowania etniczne, narodowe i regionalne, a także inne grupy społeczne i pojedynczy użytkownicy języka.

Analiza materiału językowego eksplikującego różne ujęcia tożsamości została oparta na źródłowych tekstach narracyjnych pochodzących z internetowego korpusu językowego. Korpusy językowe, dzięki dynamicznemu rozwojowi językoznawstwa korpusowego oraz technologii komputerowych, stały się ważnym materiałem badawczym, wykorzystywanym m. in. w leksykografii, czy językoznawstwie stosowanym (zob. D. Chłopek, 2007). Twierdzi się powszechnie, że korpus językowy jako nieograniczony zbiór tekstów w wersji cyfrowej stanowi reprezentatywną próbkę danego języka (zob. T. Piotrowski, 2003). Oznacza to, po pierwsze, że korpusy istnieją wyłącznie w postaci elektronicznej (teksty przetwarzane są komputerowo), a po drugie, że zasadniczą cechą korpusów jest ich reprezentatywność. Podstawowym celem ich tworzenia powinno być możliwie najbardziej reprezentatywne odwzorowanie danego obszaru językowego, np.: języka ogólnego, czy specjalistycznego, w naturalnych proporcjach, dzięki czemu użytkownicy otrzymują obszerną i wiarygodną informację o częstości i zakresie użycia danego elementu językowego w różnych kontekstach (za: B. Lewandowska - Tomaszczyk, 2005). Ponadto cechą wyróżniającą internetowe korpusy językowe jest ich rozmiar. Należy także podkreślić, że zasadniczym narzędziem do analizy materiału korpusowego są programy, które umożliwiają tworzenie konkordancji (zestawień słów kluczowych w kontekście). Ponieważ tego typu zbiory są również znakowane morfosyntaktycznie (wyrazom przyporządkowuje się określone kategorie gramatyczne, np.: trybu, liczby czy przypadku), narzędzia konkordancyjne umożliwiają także wyszukiwanie określonych wzorców gramatycznych (np.: związków wyrazowych składających się z przyminka i rzeczownika). Reasumując, korpusy językowe pozwalają nie tylko określić parametry statystyczne, zwłaszcza częstość wystąpień wyrazów lub wyrażeń w tekstach, ale pokazują także bezpośrednie konteksty językowe, wskazujące na typowe sposoby użycia (za: D. Chłopek, 2007).

Obecnie Internet traktowany jest jako źródło informacji oraz środek generujący informacje. Z informacją ściśle wiąże się pojęcie, które swym znaczeniem obejmuje cały tekst

⁵ Na traktowanie znaczeń jednostek językowych jako konceptualizacji doświadczenia mentalnego wskazuje m.in. J. Fife (1994)

bądź wiele tekstów. Informacja zawarta w zasobach internetowych jest o tyle szczególna, że dotyczy głównie leksyki oraz warstwy konceptualnej w języku. Nośnikiem dotyczącym kategoryzacji leksyki są przede wszystkim cytaty ze stosowanym leksemem i artykuły np.: prasowe, w których leksem ten występuje. Dzięki takiej informacji możliwa jest kategoryzacja leksemów.

Informacja konceptualna, jaką czerpiemy z bazy danych Internetu, znajduje się w centrum zainteresowań badań z zakresu lingwistyki kognitywnej (por. D. Chłopek, 2007). Internet daje dostęp do szeregu leksykonów kompletnych zarówno pod względem ilości zawartych haseł, jak i zawartości przykładów korpusu językowego, służącego jako informacja o użyciu danej jednostki leksykalnej. Korpus językowy zaprezentowany jest w formie tekstu dłuższego (artykuły prasowe zawierające określone leksemy) i tekstu krótkiego w postaci cytatów literackich oraz publicystycznych, także w postaci tytułów wydań książkowych mieszczących w sobie dany leksem. Bazy danych tytułów książkowych, które są tworzone ze względu na autora, dziedzinę, lub słowo kluczowe znajdują się na stronach www.

Obecnie baza danych sieci www poprzez wyszukiwarkę internetową udostępnia znacznie więcej adekwatnych informacji niż może przetworzyć odbiorca podczas jednorazowego (nawet wielogodzinnego) obcowania z Internetem. Na przykład, polecenie wyszukania w najbardziej popularnej i jednocześnie obszernej wyszukiwarce www.google.com hasła: *hrvatski jezik* skutkuje przedstawieniem 7,270,000⁶ informacji, inaczej witryn (głównych stron internetowych) mających odpowiadać oczekiwaniom użytkownika.

Jako źródło przeszukiwania informacji tekstowych wykorzystano w pracy korpus języka chorwackiego dostępny pod adresem www.riznica.ihjj.hr⁷. Celem stworzenia korpusu języka chorwackiego było umożliwienie użytkownikom Internetu dostępu do bazy reprezentatywnych tekstów uwzględniających normę języka chorwackiego. Chronologiczne ułożone teksty umożliwiają ponadto przeszukującym bazę dokonanie wglądu w ewolucję normy i rozwoju języka. Korpus tekstowy zawiera bazę tekstów (datowanych od połowy XIX wieku do chwili obecnej i nadal aktualizowanych), na którą składają się:

- dzieła literackie (obejmujące wszystkie gatunki);
- dzieła publicystyczne;

⁶ Stan na dzień 20.01.2009 r.

⁷ Korpus ten jest efektem projektu badawczego realizowanego przez Instytut Języka Chorwackiego i Językoznawstwa przy współpracy z chorwackim Ministerstwem Nauki i Szkolnictwa, który został sfinalizowany w 2005 roku.

- prace naukowe;
- podręczniki akademickie i szkolne;
- prasę codzienną oraz czasopisma periodyczne;
- pozycje książkowe z okresu „przedstandardowego” zaadoptowane do współczesnej normy języka chorwackiego.

Na przykładzie wspomnianego korpusu języka chorwackiego zostały w części egzemplifikacyjnej pracy przedstawione fragmenty użycia języka naturalnego, które sprzyjają kategoryzacji znaczenia *tożsamości*. Kategoryzacja znaczenia przez kontekst wyrosła na gruncie teorii kognitywnej. Teoria ta, oprócz kategorii językowych i gramatycznych, uwzględnia oraz zwraca uwagę na kategorie konceptualne. Najogólniej mówiąc, powstają one w procesie tworzenia pojęć. Proces ten obrazują cytaty zaczerpnięte z korpusu językowego mieszczącego się w słownikach internetowych, w cybernetycznym wydaniu literatury pięknej, publicystycznej oraz w bazie danych stworzonej dla tytułów książkowych. Kategoryzacja znaczenia w leksykozbiorach internetowych zastępuje wciąż niedoskonałą strukturę hasła monolingwalnego leksykonu drukowanego, w którym eksplikującą podstawę stanowią definicje oraz synonimy. Zanim użytkownik zetknął się z Internetem i teorią kognitywną kategoryzacji znaczenia już M. R. Mayenowa zwracała uwagę, że eksplikacja hasła w słowniku nie może się sprowadzać do wyrazu współczesnego bliskoznacznego, a rekonstrukcja znaczenia jest niemożliwa bez wiedzy o tym, jaka jest pełna lista łączliwości danego wyrazu (zob. M. R. Mayenowa, 1978). Zdaniem autorki wszelkie zmiany znaczenia wyrazu następują prawdopodobnie dzięki wprowadzeniu nowych połączeń danego wyrazu z innymi i szerzeniu się określonej łączliwości. Udostępniane zatem przez Internet bazy danych cytatów z wyselekcjonowanym leksemem są źródłem wzorów łączliwości danego wyrazu. Jako że cytaty oraz przykłady użycia ukazują wyrażenia odnoszące się do struktur pojęciowych, zasadne jest zaprezentowanie wybranych teoretycznych ujęć znaczenia i kategorii.

Frazy wyrażające kategorię tożsamości przede wszystkim odwzorowują znaczenie rozszerzone i jednorazowe metaforyczne, którego nie sposób kategoryzować bez kontekstu. Fragmenty tekstu autentycznego, którymi są cytaty z literatury pięknej i publicystycznej, zamykają w sobie istotę narodu, którego myśli i działania zawierają. Postawy, myśli, odczucia wyrażone przez język, ich łączliwość oraz znaczenie są uwarunkowane kulturowo ze względu na specyficzne doświadczenia historyczne i kulturowe danej społeczności językowej. Każdy język tworzy własne konwencje powstawania struktur, natomiast użytkownik umieszcza w

nich własne pojęcia. Ujmując problem według E. Tabakowskiej, można stwierdzić, że mówiący tworzą własne konceptualizacje, które znajdują się w obrębie istniejących struktur i potrzeb komunikacji (zob. E. Tabakowska, 1995).

ROZDZIAŁ I

MIĘDZY JĘZYKIEM A TOŻSAMOŚCIĄ

1.1. Językowe determinanty kształtowania tożsamości narodowej Europy.

Jednym z najważniejszych elementów kształtowania tożsamości narodowej było, jest i prawdopodobnie zawsze będzie przywiązanie do wartości, w tym także do języka, wywodzące się jeszcze z nacjonalistycznej koncepcji państwa narodowego. Idea: *jeden naród - jedno państwo - jeden język* była do niedawna głównym spoiwem łączącym grupy społeczne o wspólnym, rzeczywistym bądź zmitologizowanym rodowodzie historycznym, losach, czy pamięci zbiorowej. Krytyczne wydarzenia XX wieku, w tym wojny światowe, doprowadziły jednak do przededefiniowania tak rozumianej koncepcji i tym samym rezygnacji z polityki rywalizacji narodowej na rzecz kształtowania harmonijnej współpracy między narodami ujętej w ramach nowej tożsamości europejskiej. Rezultatem takich działań jest obecnie wspólna Europa, której poszczególne państwa członkowskie dążą do zachowania odrębności językowej, nie wykazując przy tym tendencji separacyjnych w rozumieniu formalno - prawnym. Co więcej, obserwuje się stopniowe wyodrębnianie mikrojęzyków w poszczególnych krajach Unii Europejskiej (np.: język molizańskich Chorwatów we Włoszech)⁷

Wobec silnie obserwowanej migracji narodowej w Europie granice pomiędzy językami rodzimymi a obcymi⁸ stają się nieostre, również dla potencjalnego użytkownika języka. Stopień identyfikacji obywatela ze strukturą formalno - organizacyjną, jaką jest np.: wspólnota europejska, nie musi mieć wpływu na konstytuowanie jego tożsamości narodowej i dalej językowej⁹. Struktura państw wspólnej Europy w naturalny sposób określiła usytuowanie języków względem siebie. Idealistyczna wizja koegzystencji różnych języków narodowych często spotyka się obecnie z uprzywilejowaniem języków międzynarodowych, co rodzi obawy przed marginalizacją i niepewnym statusem poszczególnych języków narodowych oraz mniejszościowych¹⁰. Ekolingwistyczna koncepcja zakładająca traktowanie języ-

⁷ Por. K. Feruga, *Socjolingwistyczne unormowania języka Molizańskich Chorwatów* - praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. E. Tokarza, Katowice 2008

⁸ Język obcy jest tu definiowany w aspekcie socjolingwistycznym. W podejściu tym istotne jest uwzględnienie aspektów związanych z przyswajaniem języka przez przedstawicieli społeczności nim mówiących. Uwzględniany jest tu w szczególności moment akwizycji języka, warunki i środowisko, w których ona zachodzi, stopień opanowania języków oraz kompetencja komunikacji dwujęzycznej - wynikające z analizy funkcjonalnego przełączania kodów itd. (zob. F. Gruzca, 1981).

⁹ Przykład może stanowić traktowanie języka rosyjskiego przez obywateli państw nadbałtyckich w kategoriach *rodzimy - obcy*, posługujących się w czasach przynależności obecnych republik do ZSRR wspólnym językiem. Kategoria obcości jest tu różnie reprezentowana: jako kategoria językowa i kategoria narodowa. Przy uwzględnieniu kryteriów lingwistycznych trudno stwierdzić, że język rosyjski jest dla populacji nadbałtyckiej językiem obcym (por. A. Pawłowski, 2005).

¹⁰ Rangę języków mniejszościowych określa m.in. typologia J. Perlina (1986) bazująca na różnorodnych opozycjach między językami: (1) oficjalny - nieoficjalny, (2) występujący na całym terytorium państwa - na części

ków w powiązaniu z naturalnym otoczeniem konkuruje z ich cichą rywalizacją, co w radykalnej formie przejawia się narzucaniem sposobu spostrzegania rzeczywistości, której język jest najgłębszym wyrazem. W związku z tym pojawiają się pytania o szanse i zagrożenia poszczególnych języków narodowych oraz o determinanty kształtujące pozycje poszczególnych języków i naturę mechanizmów decydujących o poczuciu wspólnoty lub odrębności językowej.

Podstawą do zrozumienia różnorodnych form zachowań użytkowników języka jest zrozumienie ich sposobu postrzegania świata. Procesy integracji, np.: integracji europejskiej, intensyfikują częstość wzajemnych odniesień poprzez zwiększenie ilości bezpośrednich relacji między obywatelami z różnych państw, a jednostki¹¹ postawione wobec potrzeby określenia swojej, często nowej, sytuacji, nadania jej i swoim działaniom znaczenia, sięgają do symbolicznego modelu rzeczywistości. Symbole, o których pisze Z. Mach (1989, 1993) mają zdolność stymulowania, organizowania i ukierunkowywania działań ludzkich oraz obiektywizują interakcje między jednostką i grupą. Konieczność postrzegania i interpretacji rzeczywistości odsyła więc do znaczeń symbolicznych, a w dynamicznym i nieustannym procesie wzajemnych relacji między rzeczywistością społeczną i rzeczywistością symboliczną tworzą się modele tożsamości. *Tożsamość to proces; konstruowanie tożsamości to forma działania symbolicznego* (zob. Z. Mach, 1989). Efektem wspomnianego procesu jest tworzenie się obrazów tożsamości: obrazu *własnego* oraz obrazu *innych*. Tożsamość zbiorowa budowana jest na różnych poziomach, w zależności od wzajemnego podobieństwa kategorii *my*¹² i wspólnoty interesów w relacji do partnerów ważnych społecznie w danej sytuacji - *oni* (por. Z. Mach, 1993). Tożsamości mogą być mniej lub bardziej trwałe i znaczące dla danej grupy. W analizie językowej, a więc związanej z symbolem *par excellence*, najważniejszy jest jednak ten typ identy-

terytorium państwa, (3) silny kulturowo - słaby kulturowo, (4) znormalizowany - nieznormalizowany (J. Perlin, 1986, s. 12 - 13).

¹¹ W dalszej części pracy pojęcie *jednostki* - w zależności od kontekstu w jakim będzie występować - zostanie zastąpione właściwymi odpowiednikami, tj. kategoriami: *osoby*, *podmiotu*, *człowieka*. Pomimo wielu różnic semantycznych w obrębie tego pojęcia, które wynikają z przyjętych w nauce koncepcji i definicji, dla ich uproszczenia, tam gdzie nie będzie mowy o wprowadzającym dany ekwiwalent pojęciowy nurcie teoretycznym, zostanie ono przytoczone j.w.

¹² Ze względu na nieostrość wielu przytaczanych pojęć i kategorii dla potrzeb niniejszej pracy przyjęto następujące zapisy graficzne: kategorie pozajęzykowe np.: kognitywne, psychologiczne czy socjologiczne ujmowane będą kursywą np.: opozycja *my* - *oni*, a kategorie językowe np.: zaimki „my”, „oni”, zapisywane będą przy użyciu cudzysłowów. Ponadto w cudzysłowie podawane będą pojęcia i terminy cytowane za ich autorami np.: „jaźń odzwierciedlona” (za. Ch. Cooley), a także powszechnie funkcjonujące określenia, które zostaną poprzedzone w tekście skrótem tzw. (tak zwany), np.: tzw. „wojna na słowa”. Kursywą będą także zaznaczane kategorie poprzedzone słowami: pojęcie/termin (najczęściej użyte w tekście po raz pierwszy).

fikacji, który w procesie konstruowania tożsamości pozostaje trwały i znaczący. Jest to cecha zbiorowa tworząca z grup istotne punkty w układzie odniesienia każdej z jednostek.

Punkty odniesienia oparte są na tożsamościach narodowych, nie rzadko związanych z tzw. „wspólnotami wyobrażeniowymi” (B. Anderson, 1997). Podstawę dla nich stanowią: wspólne pochodzenie, język, historia i kultura (zob. E. Gellner, 1991). Pozostałe poziomy, na których powstawały i nadal istnieją takie wspólnoty, to poziom regionalny, religijny, etniczny i stratyfikacyjny. Ten ostatni szczególnie charakteryzuje definicję narodu. I. Berlin zauważa, że aby pojawiło się jego nowoczesne pojęcie to: (...) *w społeczeństwie musi istnieć, przynajmniej potencjalnie, grupa czy klasa poszukująca przedmiotu lojalności i samoidentyfikacji lub też źródła legitymizacji władzy, którego dawniejsze siły spajające - plemienne, religijne, feudalne, dynastyczne czy militarne - już nie dostarczają* (...). Tego rodzaju sytuacja powstaje często w wyniku wyłonienia się nowych klas społecznych, które dążą do odebrania kontroli nad społeczeństwem dotychczasowym władcom, świeckim lub duchowym (za: I. Berlin, 2002, s. 476). Dla powstania narodu warunkiem jest pojawienie się klasy postawionej poza tradycyjnym układem trójstanowym, która szuka nowych wartości. Musi to być grupa, której światopogląd jest sprzeczny z obrazem grup pozostałych i która nie jest częścią jednego ze stanów istniejących. Powinien to być - używając terminologii socjologicznej - rodzaj klasy społecznej.

1.1.1. *Power of language.*

Obecnie przy ocenie szans poszczególnych języków narodowych w kontekście ich roli, znaczenia oraz pozycji w Europie można odwołać się do stosowanego w lingwistyce pojęcia tzw. „mocy języka” (por. W. F. Mackey, 1996, W. Miodunka 1990, D. Crystal, 2003). Przez *moc językową* rozumie się kilka zjawisk. W aspekcie lingwistycznym jest to właściwość języka pozwalająca na nazywanie wszelkich przedmiotów i doświadczeń poznawczych, ich porządkowanie i kreowanie na ich podstawie obrazu świata, bądź konstruowanie światów fikcyjnych, np.: w dziele literackim. W procesie komunikacji jest to cecha języka, dzięki której możliwe jest werbalne oddziaływanie ludzi na siebie, np.: w reklamie, polityce, edukacji czy nawet terapii psychologicznej. W socjolingwistyce i lingwistyce kontaktu pojęcie *mocy języka* wiązać należy z kulturowym, ekonomicznym i gospodarczym prestiżem określonej wspólnoty komunikacyjnej, sprawiającym, że posługujący się jej językiem uzyskują zawodową, społeczną i materialną przewagę nad użytkownikami innych języków (za: A. Pawłowski,

2005). W. F. Mackey wymienia kilka czynników determinujących tak rozumianą moc charakteryzującą poszczególne języki (zob. W. F. Mackey, 1976, s. 203 - 214).

Determinanty mocy językowej	
liczba mówiących pomnożona przez ich zamożność	im więcej mówiących oraz im większy w skali makroekonomicznej dochód, tym większa moc języka
dyspersja języka na świecie	im większe rozproszenie języka, tym większa jego moc
mobilność społeczna nosicieli języka	im większa ich mobilność – tym większa jego moc
czynniki ideologiczne	czynniki przede wszystkim konfesyjne
wartości kulturowe wytworzone przez daną wspólnotę komunikacyjną	jedną z miar tej wartości jest liczba prac o znaczącej wartości kulturowej bądź naukowej, opublikowanych w danym języku

Tab. 1. Determinanty mocy językowej

Najbardziej widocznym efektem rywalizacji języków jest eliminowanie dialektów i niektórych języków etnicznych przez języki standardowe i/lub międzynarodowe. Jednym z jej ubocznych skutków jest natomiast reakcja obronna świadomych użytkowników języka polegająca na wspieraniu wielojęzyczności i wielokulturowości (A. Pawłowski, 2005, s. 1 - 27). Warstwą lingwistyczną, w której podobieństwa języków europejskich są najbardziej odczuwalne, jest niewątpliwie leksyka - zapożyczenia, internacjonalizmy i/lub wspólne rdzenie słów (por. J. Maćkiewicz, 2001). Mówi się także o istnieniu europejskiej ligi językowej¹³ (Sprachbund), określanej niekiedy jako SAE (Standard Average European), charakteryzującej się wspólnymi cechami strukturalnymi określanymi jako europeizmy (por. M. Haspelmath, 2001; A. F. Majewicz, 1989, s. 170 - 171). Cechy te powinny ułatwiać Europejczykom poznawanie i opanowywanie języków sąsiadów.

W świadomości wielu narodów, zamieszkujących szczególnie państwa tzw. „bloku wschodniego”, okres powojenny pozostawił głębokie rysy. Czynniki pozajęzykowe, szcze-

¹³ Koncepcję dystynktywnych cech języków indoeuropejskich, które posłużyły później konstyтуowaniu pojęcia Standard Average European przedstawił już B. L. Whorf (1939) - współtwórca późniejszej hipotezy relatywizmu językowego.

gólnie kulturowe i demograficzne wpłynęły na tworzenie się kompleksu cywilizacyjnej niższości, której efektem były intensywne fale emigracji połączone z szybką akulturacją emigrantów oraz ciągłą potrzebą bezkrytycznego dostosowywania się do norm kraju osiedlenia (por. A. Pawłowski, 2005). Jednym z elementów takiej postawy może być dominacja asymetrycznego modelu komunikacji z obcokrajowcami. W modelu tym język pierwszy (L1) znajduje się w innej pozycji, co oznacza, że rozmówca w miarę możliwości dostosowuje się do języka interlokutora, bądź korzysta z kodu neutralnego; nie próbuje natomiast transferować cech języka pierwszego (L1) na język drugi - obcy (L2).

1.1.2. *Duch języka.*

*Duch języka objawia się najwyraźniej
w jego nieprzetłumaczalnych słowach*

Marie von Ebner - Eschenbach (1830 - 1916)

Od czasu ukonstytuowania się pojęcia narodu i nieoderwalnie towarzyszącego mu pojęcia języka powstało wiele koncepcji związanych z wymiarem jego *duchowości*. Pojęcie *ducha języka* zarówno w swoim przednaukowym, jak i naukowym okresie funkcjonowało na pograniczu filozofii i językoznawstwa. Początków zainteresowania językiem, jako nośnikiem kultury narodowej, należy poszukiwać w niemieckiej filozofii G. Hegla i J. G. Herdera. Pierwszy z nich, odwołując się do języka w sposób pośredni, jako ogniwa spajającego naród, pisał: (...) *duch narodu jest duchem określonym, który rozbudowuje się w pewien konkretny świat, istniejący i trwający w jego religii, w jego obrzędach i zwyczajach, w jego ustroju państwowym i politycznym ustawodawstwie, we wszystkich urządzeniach i we wszystkim, co się w nim dzieje i odbywa*. (G. Hegel, 1958, s. 25). Drugi natomiast rozwijał myśl o wzajemnym stosunku języka i *psychiki narodu*; zdaniem badacza psychika ta, jako forma jego świadomości, wyciska swe piętno na języku, nadając mu określony wewnętrzny kształt, który umożliwia z kolei jej rozpoznawanie (zob. J. Obara, 1991). Między innymi na gruncie rozwiniętych badań niemieckojęzycznych podkreślano często związek jednostki z psychologią narodu, doszukując się w tym związku analogii między językiem i psychiką jednostki, a *duchem języka* i *duchem narodu* (por. H. Steinthal, 1885; M. Lazarus, 1878 - 1887). Wielokrotnie formułowane związki charakterystycznych cech narodu z postacią jego języka pojawiają się także w pracach W. von Humboldta. Nieostra kategoria humboldtowskiego *ducha narodu* przypisuje języ-

kowi wartości pozajęzykowe czyniąc z niego bazę dla wyodrębniania poszczególnych cech narodowych. W bliżej niesprecyzowanej *formie wewnętrznej*, której język jest przejawem odbija się określony światopogląd danego narodu tj. sposób postrzegania otaczającej rzeczywistości. Pod wspomnianą formą ukrywa się *struktura psychiczna* danego narodu określaną inaczej jako *forma pojęciowa* tkwiąca u podstaw budowy gramatycznej oraz kształtującą ją, utożsamianą zarazem ze sposobem percepcji (por. A. Ivić, 1966, s. 40; A. Heinz, 1978, s. 144). To uniwersalistyczne przekonanie, że języki narodowe stanowią odpowiednie realizacje języka, powstałe w wyniku oddziaływania na niego *ducha* określonego narodu, miało posłużyć podejmowaniu badań nad *psychiką* poszczególnych narodów. Z kolei *psychika narodu* stanowi przejaw określonego, subiektywnego widzenia świata i rzeczywistości, co nakazuje rozpatrywać język w bezpośrednim związku z kulturą danego narodu odzwierciedlającą poziom ewolucji języka i cywilizacji, jaki ten naród w danym momencie osiągnął. Humboldtowskie idee można znaleźć w późniejszych badaniach, szczególnie niemieckich językoznawców. Analizując szereg wyrazów w języku francuskim K. Vossler (1913) udowodnił nacjonalną cechę narodu francuskiego - potrzebę ładu i porządku. Przyjęte założenia odzwierciedlały wcześniej sygnalizowane przez H. Bergsona związki pomiędzy psychiką człowieka, a zarówno treścią, jak i formą jego wypowiedzi. Ponadto uogólnienie tej koncepcji w znaczący sposób wpłynęło na przyjęcie w dalszych badaniach tezy o bezpośrednim związku języka z mentalnością jego użytkowników. Podjęte później przez włoskich neolingwistów (M. G. Bartolii, V. Pisani, G. Bonfante) badania wskazały na znaczenie metafor w zmienności języka, będących wynikiem transferu *kultur duchowych*. Wszelką przyczynowość zjawisk językowych upatrywano według tych koncepcji w duchowości jednostki. Rozwijające się, ale różniące między sobą metodologicznie badania psychologiczne, w tym początki psychologii stosowanej i eksperymentalnej nie potwierdziły jednak tych założeń (por. W. Wundt). Najbardziej przełomowe okazały się argumenty przytaczane przez H. Steinthala, którego celem była próba wytłumaczenia humboldtowskiej *formy wewnętrznej* poprzez włączenie w interpretację założeń *par excellence* psychologicznych. Jego tezy wychodziły znacznie poza psychologię jednostki wkraczając w nurt badań społecznych. Tym sposobem nie tylko dominowało założenie o analogii pomiędzy językiem jednostki, a jego psychiką, co między językiem kolektywu, a jego duchem. Dowodzono także pokrewieństwa duchowego między narodami w kontekście ich pokrewieństwa językowego.

Na związek mentalność z językiem zwrócili uwagę E. Sapir i B. Whorf, amerykańscy etnolingwiści podkreślający relatywizm kulturowy wyrażony później w tzw. hipotezie Whorf-

fa - Sapira. To co jest szczególnie istotne w ramach całej, bardzo złożonej teorii, to tezy główne podkreślające silne związki kultury z językiem:

- język, będący tworem społecznym, jako system, w którym wychowujemy się i myślimy kształtuje nasz sposób postrzegania otaczającego świata;
- kultura, a nie umysł jest korelatem zjawisk językowych;
- wobec różnic między systemami językowymi, które są odbiciem tworzących je odmiennych środowisk, ludzie myślący w tych językach w różny sposób postrzegają świat;
- badania języka to badanie antropologii kulturowej.

Praktyczne zastosowanie wspomnianej hipotezy w językowej analizie dystynktywnej odwołuje nas do nieświadomego modelowania behawioru społecznego. (...) *jeżeli potrafimy wykazać, że normalny człowiek w swych świadomości społecznych, a często i w domniemaniu indywidualnych zachowaniach działa zgodnie z głęboko osadzonymi w nich wzorcami, nadto jeżeli możemy zademonstrować, że wzorce te są nie tyle poznane, co odczuwane, są to kwestie nie tyle świadomego opisu, co naiwnej praktyki - wówczas mamy prawo mówić o nieświadomych wzorcach społecznych zachowań* (E. Sapir, 1978, s. 153). To uczestniczenie w życiu społecznym spowodowane często intuicyjnym poddawaniem się użytkownikom języka regułom językowym wyraźnie wskazuje na kulturowe determinanty zjawisk językowych. W późniejszym okresie poznawcza funkcja języka wyrażona ideami determinizmu i relatywizmu językowego poskutkowała pojawieniem się podejścia mentalistycznego, które podkreśliło rolę procesów psychicznych w kształtowaniu wytworów językowych. W aspekcie przedstawionych rozważań na pierwszy plan wysuwa się przyjęty przez autorów wniosek dotyczący odrzucenia zasady uniwersalizmu w myśleniu. Myślenie jest bowiem (...) *sprawą różnych języków etnicznych* (B. L. Whorf, 1982, s. 323)

Współcześnie termin *duch języka* uznaje się za ekwiwalent pojęcia przedstawianego również w polskiej lingwistyce jako wspomniana wcześniej *moc języka*, występująca również pod nazwą *wrodzona moc języka*. Wobec niektórych nieostrych semantycznie pojęć obserwuje się jednak silne odwołania pozalingwistyczne określające ich ontologię. Wydaje się, że najbardziej wyraźna granica oddzielająca *duchowość* języka od jego *mocy* ma obecnie charakter geopolityczny i biegnie *explicite* na gruncie europejskim wzdłuż granicy dzielącej Europę Zachodnią od Centralnej i Wschodniej. W dzisiejszym rozumieniu zjawisko *mocy językowej*

było już w XIX wieku na terenie Słowiańszczyzny elementem obecnym, o czym mogą świadczyć silne ruchy panslawistyczne. Ich wpływów na kształtowanie się tożsamości poszczególnych narodów nie udało się jednak uwzględnić w praktyce. Koncepcje polityczne wczesnego ruchu panslawistycznego były oparte na idei stworzenia swego rodzaju federacji wszystkich Słowian, pozostającej pod polityczną oraz kulturową dominacją i przywództwem Imperium Rosyjskiego, gdzie lokalne słowiańskie tożsamości miały być zintegrowane w tożsamość rosyjską. Wyrazem tej wspólnej tożsamości i głównym narzędziem komunikowania się miał pozostać język rosyjski. Po zakończeniu I wojny światowej wpływy panslawizmu na skutek rozwoju tendencji nacjonalistycznych w niektórych krajach słowiańskich oraz wewnętrznej rywalizacji uległy jednak marginalizacji.

Podobnie kryteria *mocy językowej*, choć wtedy stosowane bez metodologicznego opisu tego zjawiska, stały się narzędziem formowania języka urzędowego¹⁴ byłej Jugosławii. Do dzisiaj można obserwować ciągle modyfikacje politycznego i lingwistycznego rozumienia oraz objaśniania wspólnego języka istniejącego w wielonarodowej i zróżnicowanej kulturowo grupie. Początki ruchów unifikacyjnych na tym obszarze związane były z działalnością zwolenników jedności językowej - ilirystów, dla których języki południowych Słowian stanowiły etniczne składniki jednego narodu słowiańskiego i jego słowiańskiego języka. W dobie romantyzmu tendencje unifikacyjne wydawały się być możliwe do zrealizowania. Zaistniała jednak potrzeba eliminacji dialektu kajkawskiego, stojącego w sprzeczności z tendencjami unifikacyjnymi. Historia formowania się języka serbsko - chorwackiego była tak skomplikowana, jak historia każdego z narodów konstytuujących ten język. Początki pierwszych widocznych sporów pojawiły się kiedy w 1918 roku narody południowosłowiańskie weszły w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Na początku procesu unifikacji idea własnego państwa sprzyjała roli wspólnego języka jako narzędzia jednoczącego narody, ale późniejsza jego historia udowodniła siłę konfliktów i sporów na tym obszarze. Po raz pierwszy wzmiankowano o wspólnym języku serbsko - chorwackim już w 1836 roku (nazwy *hrvatski* i *iliri srpski jezik* użył J. Kopitar); później w roku 1867 pojawiła się ona bardziej oficjalnie na Saborze chorwackim. Idea wspólnego języka wyrosła ze wspomnianego wcześniej ruchu polityczno - kulturalnego, który głosił ideę jedności narodów południowosłowiańskich - iliryzmu.

¹⁴ Mowa tu o języku serbsko - chorwackim. Dla zobrazowania różnic i sporów, które wnoszone były przez strony językowych konfliktów w tym obszarze na przestrzeni lat warto wspomnieć, że literatura przedmiotu odsyła nas do ekwiwalentnego nazewnictwa. Oprócz oficjalnej nazwy odnotowano bowiem następujące nazwy: język chorwacko - serbski, język chorwackoserbski, język serbskochorwacki, język chorwacki, język serbski, język chorwacki literacki, język serbski literacki, język serbsko - chorwacki narodowy, chorwacki lub serbski narodowy, a nawet jugosłowiański i inne (zob. M. Peti, 1988; za: A. Spagińska - Pruszek, 1997).

Przywódca chorwackiego ruchu - Ljudevit Gaj przy określeniu dialektycznej podstawy nowego wspólnego języka odwołał się do tradycji sztokawskich twórców dubrownickich oraz dalmatyńskich (zob. B. Oczkova, 1999, s. 237). Wybór sztokawszczyzny w znaczny sposób stał się elementem zbliżającym język chorwackim i serbski¹⁵. Przełomowym momentem w procesie tworzenia się nowego języka było podpisanie w 1850 roku Umowy Wiedeńskiej, która w sposób deklaracyjny ukonstytuowała koegzystencję językową narodu chorwackiego i serbskiego. Praktycznie jednak od momentu ukształtowania tego wzajemnego stosunku różnych standardów literackich na podstawie wspólnego diasystemu pojawiły się żywe dyskusje nad językiem serbsko - chorwackim.

Początkowe zafascynowanie Chorwatów wspólnym językiem, czego wyrazem było podpisanie wspomnianej umowy, nigdy później nie powtórzyło się, a narastające z upływem czasu i w miarę kształtowania się polityki wewnętrznej, a tym samym narodowościowej państwa, konflikty, coraz bardziej pogłębiały różnice pomiędzy obydwoma wariantami (zob. L. Miodońska, 2006). Koniec państwa federacyjnego oznaczał koniec wspólnoty językowej. Od tego momentu oba języki uzyskały status oficjalnych języków narodowych - język chorwacki w 1990 r., natomiast język serbski został proklamowany zapisem konstytucyjnym w 1992 r. (zob. L. Miodońska, 2006). O rozdzieleniu serbsko - chorwackiej wspólnoty językowej, podobnie jak o jej powstaniu, zadecydowały głównie względy pozajęzykowe. W nowej sytuacji politycznej zrodziła się potrzeba identyfikowania narodu z językiem, a najważniejszą stała się jego funkcja reprezentatywna, dzięki której poszczególne narody zaczęły nadawać swojemu własnemu kodowi status oficjalnego standardu, podnosząc tym samym swój status, zwłaszcza na arenie międzynarodowej (zob. L. Miodońska, 2006). Nowopowstałe standardy języków: serbskiego, chorwackiego, bośniackiego oraz czarnogórskiego posiadają wspólną bazę dialektu nowosztokawskiego. Stanowi to o podobieństwie leksykalnym; w aspekcie jednak socjolingwistycznym i psycholingwistycznym nowe standardy znacznie się między sobą różnią.

Naturalny językowy podział Europy tożsamy jest z kryteriami zdefiniowanymi przez *moc języka*. Tam gdzie jednak język i społeczeństwo zajmują marginalne miejsce na politycznej i ekonomicznej mapie Europy pojawiają się silne mechanizmy obronne podkreślające kulturowe i duchowe dziedzictwo poszczególnych narodów. Sytuację taką można zaobserwować szczególnie na obszarze krajów byłej Jugosławii. Tyle, że poczucie odrębności i podkreślenia

¹⁵ Iliryska idea wspólnoty nie została zrealizowana. Jako jedne z wielu przyczyn braku sukcesu podawano skłonność Vuka Karadžicia do budowania serbskiej tożsamości narodowej na idei Wielkiej Serbii oraz odmienne interpretowaną przez niego rolę iliryzmu w kształtowaniu wspólnego języka (por. B. Oczkova, 1999)

własnej tożsamości nie zostało tu ukształtowane w opozycji *Jugosławia - reszta świata*, a wewnątrz tego samego organizmu państwowego.

1.2. Sytuacja językowa w krajach byłej Jugosławii.

Różnica między wspomnianymi, jak już podkreślano, nieostryimi pojęciami tj. *mocą języka*, a *duchem języka* przebiega nie tylko wzdłuż granic państwowych, lecz przede wszystkim wzdłuż granic mentalnych. Wyznaczniki *mocy językowej* w rozumieniu współczesnym wydają się dotyczyć języków aspirujących do statusu języków międzynarodowych. Mają one także charakter na tyle empiryczny, że pozwalają na pewną klasyfikację i określają relację między przynajmniej kilkoma systemami językowymi. Pojęcie *ducha języka* jako opozycyjne wobec pojęcia *mocy językowej* zdecydowanie charakteryzuje właściwy dla danego narodu sposób tworzenia kultury narodowej. Podkreśla się, iż najważniejsze różnice między narodami nie mają charakteru ideologicznego, politycznego, czy ekonomicznego, lecz kulturowy (zob. S. P. Huntington, 2006). Tożsamość kulturowa określana jest poprzez obiektywne, wspólne elementy łączące zdefiniowaną grupę ludzi, np.: historię, terytorium, język, religię, obyczaje czy instytucje społeczne. Najbardziej istotna jest jednak subiektywna samoidentyfikacja jednostek. Jeżeli kultura jest najbardziej zakorzenionym elementem w świadomości człowieka to najostrzejsze i najgroźniejsze konflikty występują między społecznościami należącymi do różnych kręgów kulturowych.

Skomplikowana historia krajów byłej Jugosławii potwierdza tę hipotezę. Nasilenie się konfliktów etnicznych związane było często ze wzrostem świadomości narodowej poszczególnych grup społecznych i szeroko rozpowszechnionym prawem narodów do samostanowienia. Od końca II wojny światowej w Europie funkcjonują dwie tendencje. Jedną z nich jest dążenie do coraz większej integracji, podczas gdy druga ma charakter odśrodkowy i sprowadza się do dążenia narodów wchodzących w skład państw wielonarodowościowych do uniezależnienia się i odzyskania lub uzyskania niepodległości (za: D. Rossa - Kilian, 2006). Historia krajów byłej Jugosławii to także i przede wszystkim historia konfliktu o charakterze endemicznym. Jedną z konsekwencji rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w wyniku wojny domowej było zapoczątkowanie procesu powracania narodów wchodzących w skład federacji do swoich języków etnicznych (zob. P. Brom, 2007). Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy oprócz czynników polityczno - gospodarczych na pierwszy plan wysuwa się potrzeba odrębności języka potwierdzająca własną tożsamość narodową (por. E. Tokarz,

2002, s. 229 - 238). W miejsce dotychczas obowiązującego języka serbsko - chorwackiego/chorwacko - serbskiego na sztokawskiej podstawie dialektalnej powstały nowe języki: chorwacki, serbski, bośniacki oraz czarnogórski, które pełnią obecnie rolę języków urzędowych. Unifikacja sztokawskiego obszaru dialektalnego oparta została na założeniach odwołujących się do wspólnej historii i tradycji plemion bałkańskich. Już Vuk Karadžić podkreślał, że Serbowie i Chorwaci dotarli na Bałkany¹⁶ jako dwa plemiona wywodzące się z tego samego narodu, w przeszłości posługującego się jednym językiem, w którym dopiero później rozwinęły się różnice dialektalne, w wyniku czego powstały odrębne języki (za: P. Brom, 2007). Koncepcja V. Karadžicia dążąca w swych założeniach do językowej unifikacji narodu serbskiego i chorwackiego została potwierdzona ustaleniami wspomnianej Umowy Wiedeńskiej. Wybór dialektu sztokawskiego jako podstawy języka literackiego uzasadniony został poprzez następujące argumenty:

- dialekt sztokawski reprezentowany był przez największą liczbę użytkowników;
- był on najbliższy językowi prasłowiańskiemu, a przez to również pozostałym językom słowiańskim;
- w nim powstała większość pieśni ludowych (które stanowią źródło tradycji narodowych);
- był używany przez większość ówczesnych pisarzy (zob. P. Brom, 2007).

Od początku obowiązywania wspólnego standardu sztokawskiego próbowano niwelować różnice dialektalne i eliminować elementy charakterystyczne dla poszczególnych języków - poprzez ich archaizację, względnie asymilację. Cel ten był także realizowany za sprawą upolitycznienia języka i uczynienia go narzędziem perswazji publicznej. Wydarzenia rozgrywające się na oczach całego świata od 1991 roku, które doprowadziły do rozpadu federacji jugosłowiańskiej zakończyły dotychczasową politykę kulturową i językową oraz zburzyły mit wspólnego języka południowych Słowian.

W obliczu integracji europejskiej oraz zmian ideologii politycznej (transformacji w kierunku tworzenia państw narodowych) istnieje potrzeba większego akcentowania własnej

¹⁶ Pomimo wielu niejasności dotyczących kryteriów definicyjnych pojęcia *Balkany*, mając świadomość uproszczenia jego konotacji, w niniejszym opracowaniu będzie rozumiane jako wspólnota historyczno - kulturowa. Przy takim podejściu o przynależności danego kraju do Bałkanów decydują cechy kulturowe (np. język należący do ligi bałkańskiej, pewne elementy kultury ludowej), społeczne (np. wieloetniczność, współwystępowanie katolicyzmu, prawosławia i islamu) oraz historyczne (np. dawna przynależność do cesarstwa bizantyjskiego, zasiedlenie przez Słowian w VI wieku naszej ery, a przede wszystkim doświadczenie panowania tureckiego).

tożsamości narodowej poprzez poszczególne narody. Prowadzi to w rezultacie do rozwiązania struktur federacyjnych, powrotu do narodowych standardów językowych i odrębnych struktur politycznych. Sytuacja geopolityczna wymaga obecnie, aby naród posługiwał się jednolitym językiem, dzięki czemu jego ranga na arenie międzynarodowej może być większa (por. P. Brom, 2007).

1.2.1. Konflikt etniczny a konflikt językowy.

Z pojęciem konfliktu etnicznego wiążą się trzy jego główne kategorie (zob. V. I. Ghebali, 1995; za: R. Zięba, 2001, s. 85):

- konflikt społeczny między dwiema społecznościami etnicznymi funkcjonującymi w ramach szerszego państwa wielonarodowego;
- wojna domowa prowadzona w celu zapobieżenia secesji przez mniejszość narodową i przyłączenia zamieszkaną przez nią części terytorium do państwa, w którym żyje większość podzielonego narodu;
- międzyetniczna wojna domowa zaostrzona przez interwencję strony trzeciej (zazwyczaj przez państwo „macierzyste” dla ludności stanowiącej irredentę), występującej w obronie swoich pobratymców lub z innych powodów (np. geopolitycznych, czy ideologicznych) .

Odnosząc się do sytuacji przedkonfliktowej w byłej Jugosławii można zauważyć, że warunki geopolityczne sprzyjały powstaniu antagonizmów obecnych w różnych obszarach. Wiele państw wchodzących w skład Federacji ukształtowanych zostało w przeszłości bez uwzględnienia wszystkich interesów i aspiracji ludności je zamieszkujących. W czasie intensywnych działań wojennych na terenie Jugosławii wielu autorów wskazywało na czynniki, które ukształtowały podłoże konfliktu. J. Rapacka podkreślała, że fronty językowe przebiegały nie tylko między Serbami i Chorwatami, ale i wewnątrz obu społeczności jako forma walki politycznej (zob. J. Rapacka, 2002). Odrębność narodów i języków, szczególnie podkreślana przez strony konfliktu wymaga historycznego wglądu w kształtowanie się tożsamości narodów południowej Słowiańszczyzny. Język serbochorwacki stanowił swego rodzaju *lingua communis* na obszarze jugosłowiańskim. W tym rozumieniu nie dookreślał tożsamości poszczególnych narodów, co jest cechą języków narodowych. Wprowadzenie językowej unii

było bowiem nie tylko dokonaniem językowym, ale także politycznym. Formalna kodyfikacja języka serbsko - chorwackiego wprowadzająca dwa warianty jednego języka: wschodni (serbski) oraz zachodni (chorwacki) miała godzić i łączyć narody mówiące różnymi dialektami. Wielowariantowość tego obszaru językowego stała się jednak obszarem konfliktogennym, szczególnie w aspekcie funkcjonowania wariantów względem siebie. Z lingwistycznego punktu widzenia podkreślano co prawda, że oba warianty istniały przed formowaniem się wspólnego językowego standardu i później nie zgubiły swojej indywidualności. Co więcej nie było między nimi hierarchicznej relacji. Nie potwierdzają tej teorii odwołania socjolingwistyczne podkreślające silne różnice etniczne determinujące użycie wariantów.

Z czasem hipoteza o skutecznym funkcjonowaniu wspólnego języka poddana została weryfikacji przez narody podkreślające co raz mocniej różnice między wariantami w aspekcie uprzywilejowania jednego względem drugiego. Od czasów kodyfikacji języka serbsko - chorwackiego nie zaistniały bowiem żadne warunki socjo- i psycholingwistyczne sprzyjające jego umocnieniu (por. A. Spagińska - Pruszek, 1997). Obecnie języki poszczególnych państw byłej Jugosławii stanowią nie tylko kategorię historyczno - kulturową, ale przede wszystkim należy je uznać jako kategorię socjolingwistyczną, etnolingwistyczną i psycholingwistyczną (zob. A. Spagińska - Pruszek, 1997). Na uwagę zwraca fakt, że w okresie istnienia wspólnego języka, języki chorwacki i serbski zostały uznane przez Międzynarodową Organizację ds. Standaryzacji jako oddzielne. Uznaje się, że u podstaw tej decyzji leżały nie tyle lingwistyczne kryteria, a raczej prawne, funkcjonalne i emocjonalne; nie zmienia to jednak faktu, że w odczuciu obywateli państw Federacji języki uznawane były jako autonomiczne (za: M. Okuka, 1990). Język będący kiedyś wytworem polityki scalającej różne narody dziś stał się elementem spełniania narodowych aspiracji i służy identyfikacji narodowej (por. M. Cichońska, 1994; J. Levinger, 1993). Identyfikacja ta związana jest z kształtowaniem i umacnianiem tożsamości narodowej. Podkreśla się często, że konflikty językowe w Jugosławii istniały zawsze, a wojna tylko zaostriła je i stały się one bardziej widoczne. Miały one charakter endemiczny i wybuchały w każdym ważnym momencie historycznym. W efekcie konfliktów pojawiły się językowe separatyzmy. W krajach byłej Jugosławii nadal toczy się tzw. „wojna o język” i „na słowa”. Wojna ta dotyczy przede wszystkim leksyki, która jest najbardziej wyrazistym i jednocześnie spornym elementem różnicującym język chorwacki od serbskiego.

Wobec formowania się nowych języków po rozpadzie Jugosławii pojawiły się radykalne głosy na temat tworzenia nowych języków narodowych. Analizując tendencje do znajdowania podobieństw i różnic między językami należy odnieść się do kryterium wyboru. I.

Pranjković podkreśla, że (...) *między językami chorwackim i serbskim nie ma różnic tam, gdzie nie ma możliwości wyboru, a zatem tam, gdzie różnic właściwie być nie może. Równocześnie jednak, jeśli już pojawi się taka możliwość, widoczne są duże różnice - i to właściwie na wszystkich płaszczyznach. (...) im większa jest możliwość wyboru, tym większe są i różnice, a jeśli samo pojęcie języka standardowego opiera się na możliwości wyboru, to i różnice pomiędzy językami chorwackim i serbskim są na tyle liczne, że bez żadnej wątpliwości możemy mówić o dwóch różnych językach standardowych* (I. Pranjković, 1998, s. 256). Jeżeli powszechnie uznano, że nie tylko kryteria czysto lingwistyczne decydowały i nadal decydują o utrwalaniu nowych standardów językowych należy szukać wielu innych determinantów. Kategoria wyboru, podkreślana przez I. Pranjkovicia wydaje się odwoływać z jednej strony do racjonalnych przesłanek lingwistycznych, a z drugiej strony do ogólnej koncepcji decyzyjności człowieka opartej na kryteriach nie zawsze logicznych, poprawnych i weryfikowalnych. Kategoria wyboru jest więc kategorią konfliktogenną. Jeżeli kryteria wyboru i alternatywy mają moc dyskryminacyjną przy tworzeniu normy językowej, to stają się również elementami procesu decyzyjnego, a ten jest cechą przebiegającą na kontinuum poznawczym opartym o relację: *ja - inni*.

1.2.2. Postawy wobec języka.

Język ciągle ewoluuje, niezależnie od dynamiki zmian pozajęzykowych, zmienia się w czasie, zarówno w idiolekcie użytkownika, jak i w społecznym wymiarze. Konsekwencją tych zmian jest m. in. tworzenie uzusu językowego. Ogromną rolę w tworzeniu uzusu odgrywa aprobata społeczeństwa, ale w przyjmowaniu określonych postaw wobec języka istotna jest świadomość językowa każdego użytkownika języka. Świadomość ta decyduje często o indywidualnej postawie wobec normy językowej. Różnorodność postaw i ich wzajemne ściąganie się często odzwierciedlają percepcję rzeczywistości pozajęzykowej. Wyróżnia się oraz ustawicznie poddaje empirycznym badaniom następujące postawy wobec języka (za: A. Markowski, 2006):

- postawa racjonalna - przyjmujący ją użytkownik nie ocenia zmian językowych według własnych emocji oraz doświadczeń;

- postawa liberalna - zakłada wielowariantowość użycia języka w zależności od grupy społecznej; użytkownik przyjmujący tę postawę akceptuje wielostykowość i wpływ zmieniającej się w szybkim tempie rzeczywistości na zmiany językowe;
- perfekcjonizm - żąda o języka precyzyjności nie tolerując przy tym form nowoczesnych, innowacyjnych czy archaicznych (a więc wszelkich odstępstw od systemu);
- postawa naturalna (spontaniczna) - cechą tej postawy jest akceptacja dla każdej funkcjonującej formy językowej;
- postawa logiczna - język traktuje się tu w sposób precyzyjny i jednoznaczny;
- leseferyzm - wyznaje potrzebę akceptacji dla wszystkich form językowych (poprawnych i niepoprawnych);
- konserwatyzm - postawa, która odnosi normę językową do przeszłych form językowych uznając je za wystarczające; nie popiera form innowacyjnych i nowoczesnych;
- indyferentyzm - to krzywdząca dla języka postawa zobojętnienia wobec niego;
- abnegacja - postawa, według której języka nie uznaje się za jakąkolwiek wartość;
- puryzm egocentryczny - przejawia się akceptacją tylko i wyłącznie form używanych przez konkretne typy użytkowników;
- puryzm elitarny - to postawa odnosząca użycie języka do warstwy społecznej - inteligencji;
- puryzm nacjonalistyczny - cechuje zwalczanie form nierodzimych i zapożyczonych;
- puryzm tradycjonalistyczny - postawa zwalczająca formy innowacyjne.

Przedstawione postawy definiują zaangażowanie użytkownika oraz stosunek do języka w obszarach: norma językowa - uzus językowy - socjolekt - idiolekt. Szczególnie postawy o różnych odcieniach puryzmu zdeterminowały nie tylko proces percepcji rzeczywistości poza-jęzkowej w okresach: pre - jugosłowiańskim, jugosłowiańskim i post - jugosłowiańskim, ale w znaczny sposób wpłynęły na rozwój oraz kształt konfliktów językowych. Ponieważ postawy językowe kształtowane są w procesie socjalizacji¹⁷ oraz modelowania na szczególne podkreślenie zasługują w tym kontekście uwagi o języku jako elemencie kontrolowanym przez

¹⁷ Obszerną definicję tego procesu podaje W. Okoń, który uważa socjalizację za: (...) *ogół działań ze strony społeczeństwa, zwłaszcza rodziny, szkoły i środowiska społecznego, zmierzających do uczynienia z jednostki istoty społecznej, tj. umożliwienia jej zdobycia takich kwalifikacji, takich systemów wartości i osiągnięcia takiego rozwoju osobowości, aby mogła stać się pełnowartościowym członkiem społeczeństwa (...) oraz (...) ogół zmian zachodzących w jednostce pod wpływem oddziaływań społecznych, umożliwiających jej stopniowe stawanie się pełnowartościowym członkiem społeczeństwa* (W. Okoń, 1987, s. 278).

opinię społeczną. Taką opinię społeczną można rozumieć jako sądy samych użytkowników języka i jako stanowisko językoznawców zajmujących się naukowo poradami poprawnościowymi (zob. A. Grybosiova, 2003, s. 55). Trójskładnikowy model kształtowania postaw odwołuje się do komponentu emocjonalnego, poznawczego i behawioralnego (por. J. Strelau, 2001). Propagowanie negatywnych skojarzeń połączone z językową agresją występującą równoległe po stronie Chorwatów i Serbów było narzędziem kształtowania postaw wobec wartości narodowych, w tym, przede wszystkim wobec języka. Obserwowane komponenty postaw spełniły przesłanki definicyjne. Zarówno silne emocje, jak i myśli wyrażone w konkretnych zachowaniach (nie tylko językowych) chorwackiego oraz serbskiego społeczeństwa były kształtowane i same kształtowały pozycję języka jako wartości narodowej i kulturowej.

Szczególne nasilenie modelowania postaw purystycznych wobec języka nastąpiło w okresie funkcjonowania Niezależnego Państwa Chorwackiego w latach 1941-1945. Polityka językowa w jego granicach dotyczyła wszystkich płaszczyzn językowych, natomiast najbardziej wyraziste przykłady znajdujemy w warstwie leksykalnej, gdzie pary leksemów można rozpatrywać w kategoriach: *bardziej* lub *mniej* chorwacki. Analiza porównawcza synonimicznych wariantów słownikowych dowodzi, że kształtowanie normy językowej na płaszczyźnie leksykalnej sprzyjało uwidacznianiu i wzmacnianiu różnic, szczególnie między językiem chorwackim i serbskim. Wiadomo również, że warstwa leksykalna jest najbardziej podatna na interferencje zewnątrzjęzykowe i że jest wyrazem elastyczności normy na obce wpływy oraz zapożyczenia. Oczywiście arbitralność normy spotyka się często z równoległym łamaniem przez użytkowników reguł językowych przez nią narzuconych. Ta widoczna różnica pomiędzy normą założoną, a normą zrealizowaną nadal wpływa na kształt wielu działań standaryzacyjnych, determinuje charakter wspomnianych postaw oraz nadaje kształt zbiorowej tożsamości.

W niektórych krajach byłej Jugosławii zorientowane nacjonalistycznie elity uczyniły język narzędziem propagandy. Efekty takiego sposobu kształtowania świadomości językowej użytkowników widoczne są do dzisiaj, szczególnie w korpusach leksykalnych. Kodyfikacja językowa według arbitralnie przyjętego klucza narodowego nigdy nie miała czysto lingwistycznego charakteru (por. M. Czerwiński, 2005, s. 70). Homogeniczny sposób myślenia np.: chorwackiego narodu był często rezultatem językowej perswazji i propagandy publicznej, której wpływy pojawiają się w indywidualnych i zbiorowych wypowiedziach narracyjnych przytaczanych poniżej; por. przykłady egzemplifikacyjne w postaci konstrukcji o semantyce nacjonalistycznej wyrażonej *explicite*:

A. hr. hrvatski/srpski nacionalist - pl. chorwacki/serbski nacionalista

„...»Mladost« nije štampala moje stihove. I nesretna ljubav i pučina pred Gracem. A u školi sjedim s nekim Mostarcem, koji u klupi drži revolver. Iz Mostara su ga potjerali... Tko je? Anarhist, komunist, **hrvatski nacionalist**? Tko bi to mogao riješiti. U sveopćem licemjerstvu samo zavjereništvo cvjeta! Na Gracu pucamo iz njegova revolvera! Završavamo treći razred... Završavamo treći razred, i naš razrednik...”

„...Pozivam desno biračko tijelo, ali i sve druge da svoj glas daju meni, rekao je u utorak na svom prvom predstavljanju predsjednički kandidat koalicije HSP-a i HKDU-a Anto Đapić. U nazočnosti čelnika HSP-a i HKDU-a, Đapić je predstavio svoj program. »On je istinski **hrvatski nacionalist** i vizionar, vođa hrvatske nacionalističke desnice, najmlađi predsjednički kandidat iz najstarije hrvatske stranke i najpragmatičniji hrvatski političar. Svojom je žilavošću znao natjerati na uzmak jugonostalgicare koji su ga preko svojih pijuna u medijima blatili«, kazao je...”

„...Gosti su se odobravanju publike odužili i dodatkom. Nenad Turkalj Sklon sam vjerovanju da za nas još ima nade Naši političari uvijek papagajski ponavljaju frazetine vladajuće ideologije / Desetak godina bio sam **hrvatski nacionalist**. Biti hrvatskim nacionalistom izgledalo mi je u Jugoslaviji kao časno stajalište. Tim se nacionalizmom nije za svoj narod tražilo ništa što se ne bi priznavalo legitimnom svojinom drugih naroda, recimo da imaju svoju državu Književnik Stanko Andrić (1967.) iznimno je...”

„...Odupirem se paranoji i cinizmu I Koju naši političari i njihovi trabanti malo uvažavaju. – Postojanje neistomišljenika trebalo bi se, napokon, prestati doživljavati kao nešto nepodnošljivo, kao prijetnju. Kad sam imao dvadesetak godina, bio sam **hrvatski nacionalist**, u onoj mjeri i na onaj način kako to čovjek s toliko godina može biti. Zaista ne mislim da sam osobito politički pronicljiv, a s toliko godina obično ne raspolazete ni nekim relevantnim iskustvom političkog promatrača. Iako nema sumnje da sam tada poznao samo jedno od lica...”

„...Još postoje živi svjedoci iz toga vremena koji se sjećaju kako je mladi major zbog toga bio i partijski opomenut. Poslije, u stvaranju nove hrvatske države, nakon pada Berlinskog zida i raspada degenerirana socijalističkog sustava koji se bio urušio sam u sebi, iskreni **hrvatski nacionalist** Franjo Tuđman okružio se svojim starim antifašističkim drugovima poput Josipa Manolića, Stjepana Mesića i Josipa Boljkovca, ali i pripadnicima raznih obavještajnih službi, jugoslavenskih također, te američkim špijunima desne provenijencije...”

„...Jedan je od takvih i »Svjetonazori uvjetuju narav domoljublja« (Panorama subotom, 21. rujna). Političke analize Vice Vukova su korektne, tolerantne i poštene. Nekadašnji mladi **hrvatski nacionalist** iz vremena hrvatskoga proljeća, koji je i osobno platio visoku cijenu svojih stajališta, danas je u prvome redu zreo demokrat, čak bih se usudio ustvrditi- liberalni demokrat. Vukov se nije odrekao ni jedne temeljne ideje za koju se u prošlosti borio, ali se promijenio....”

„...Malo poslije postao sam dopisnikom Slobodne Dalmacije iz Bonna, i to u vrijeme kad joj je bio glavnim urednikom Joško Kulušić, svakako nesklon Tuđmanovoj vlasti. Suradivao sam i u Danasu pod urednikovanjem Dražena Vukova-Colića, za kojega se ne može reći da je bio **hrvatski nacionalist**, baš obratno. Napustio sam Slobodnu Dalmaciju nakon što je u njoj izveden »novinarski udar« u režiji Socijaldemokratske partije...”

„...Dobro su meni rekli da si ti **hrvatski nacionalist**. - Zar ja tebi ne smijem reći ono što mislim?- uzvratih. - Smiješ reći, ali ne smiješ tako misliti- završi on.« Ima neke začudne sličnosti u apodiktičnim prigovorima Darka Bekića i redakciji Vjesnika i meni kao piscu tog priloga....”

„...Tko poznaje moj publicistički rad lako može ustvrditi da sam mogao biti sve drugo, a ne **hrvatski nacionalist**, prema definiciji da su nacionalisti oni koji prave ili lažne interese vlastite

nacije stavljaju iznad svih ljudskih vrijednosti... Govoreći o sebi u raspravi koju je priredio Hrvatski helsinški odbor u Zagrebu 1997. rekao sam: »Kad me netko pita što sam, onda ja koristim...»

„...Također je rekla da je Vlatko Pavletić, političar i književnik, jedan od inicijatora i autora Deklaracije o hrvatskom književnom jeziku te početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća osuđen kao **hrvatski nacionalist**. »Dao je velik doprinos toleranciji, zaštiti i promicanju ljudskih prava, razvoju civilnoga društva, očuvanju mira i uzornom prijenosu vlasti nakon smrti prvoga hrvatskog predsjednika«, istaknula je Orčić...»

„...U njemu se očitovao ovaj modernist koji je zaljubljen u tradiciju, umjetnik koji se stalno zalijeće u politiku, zapadnjak prostranih horizonata i uskogrudni **hrvatski nacionalist**, koji tako često mijenja mišljenja, a nepokolebljiv je samo u ljubavi prema Kroaciji, piše još u Jelčićevoj knjizi...»

„...Može li mala zemlja poput Hrvatske opstati u globaliziranom svijetu? - Mala zemlja nije osuđena na propast, naprotiv, sama može uspjeti i prije nego u nekoj integraciji. Sad govorim kao cionist Hrvatske, kao **hrvatski nacionalist**: imate obrazovane ljude kojima trebate omogućiti pristojne uvjete da ostanu u zemlji i ostvare svoje ideje...»

„...Jer Tuđman je u svom životu bio i komunist i jugoslavenski general, ali i **hrvatski nacionalist** u najpozitivnijem smislu, a imao je i nekih autoritarnih osobina. Međutim, prema univerzalno prihvaćenim metodama psihološke znanosti, svakog čovjeka treba ocjenjivati cjelovito u svim njegovim segmentima, dakle, prema njegovu cjelokupnom radu, a to znači, ako pretežu...»

„...Naveo sam mu da sam u dobrim odnosima s nekim visoko pozicioniranim inozemnim masonima i upozorio sam ga da se i među njima nađe pokoji uvjereni **hrvatski nacionalist**, kakav je, na primjer, industrijalac u Brazilu i hrvatski domobranski časnik u Bosni tijekom Drugog svjetskog rata dr. Eugen Laxa (ugledni član distrikta u Brazilu engleske Velike lože u Londonu). Istaknuo sam da je, prema mome mišljenju.... “

„...Od polovice tridesetih godina zamjetna je bila djelatnost proustaških skupina u sklopu Matice hrvatske, čiji je tadašnji predsjednik Filip Lukas bio gorljivi **hrvatski nacionalist**. Takva je djelatnost osobito došla do izražaja u Matičinu časopisu Hrvatska revija. Zanimljive poglede na svoju djelatnost u Matici hrvatskoj i na samu Maticu...»

„...Moj je dojam da je od svih autora koji su pisali o Ljubičićevoj smrti, a također o studentskim sukobima općenito, najbliži stvarnosti bio tadašnji student i **hrvatski nacionalist** Marko Čović. On je zaključio da je u „tom sukobu, oštru i krvavu, u tom sukobu gdje je bilo i ranjenih i okrvavljenih na obje strane, i na strani hrvatskih nacionalista a i na strani komunista...»

„...Pritom pojedini autori posebno ističu njegov antisemitizam, mehanički tvrdeći da je to bila jedna od glavnih karakteristika ustaškoga djelovanja u tom vremenu. Dr. Stjepan Buć nedvojbeno je bio **hrvatski nacionalist** te pristaša nacionalsocijalističke Njemačke, što je još 1960. opravdavao riječima da pošto „je Njemačka bila gospodar velikog dijela Evrope i vojnički na visini, bilo je potrebno voditi...»

„...Na str. 1. izričito je navedeno da je „Ustaški Poglavnik i vođa hrvatskih nacionalista dr. Ante Pavelić izdao (...) nalog, da svatko tko je pravi **hrvatski nacionalist** i tko se smatra sljedbenikom politike, koju on zastupa, mora 11 prosinca ove godine glasati za listu dra Vladka Mačeka”. Jere JAREB, Pola stoljeća hrvatske...»

„...U ožujku 1972. zbog svojih je tekstova u doba maspoka izbačen iz VUS-a i označen kao **hrvatski nacionalist** i marginaliziran u nepolitička, zabavna i revijalna izdanja, i to na sporedne poslove. Napisao je i dva ljubavna romana. Po umirovljenju pisao je knjige i iza sebe ostavio »Proljeće moderne Hrvatske« i »Vrhovi i ponori crnogorskog identiteta«, koje je posvetio dvjema najvećim...»

„...Priča o drugom gradu i drugom datumu malo je zamršenija. Poznato je da je upravo u tom gradu na mitsku obljetnicu Kosovske bitke **srpski nacionalist** Gavrilo Princip 28. lipnja 1914. ubio austrijskoga nadvojvodu Ferdinanda i njegovu suprugu. Tako su Sarajevo i Vidovdan obilježili početak...”

„...Muhamed Filipović, koji je 1990. bio jedan od osnivača Stranke demokratske akcije, drži da Slobodan Milošević nije nacionalist! »Ne, nije on **srpski nacionalist**. On je, jednostavno, pragmatičar, koji je shvatio da su Srbi obuzeti nacionalizmom i da je to najbolji instrument kojim se njima može vladati, da se tako mogu upregnuti u politička kola koja su njemu potrebna...”

„...Pogotovo, jer je novi jugoslavenski predsjednik Koštunica dobio predah, »dok ne zauzme sve poluge vlasti« u vezi sa suradnjom njegove zemlje s Haaškim sudom. Tako je **srpski nacionalist**, poznat po vrlo prijateljskim odnosima s Radovanom Karadžićem, kojeg SFOR nikako nema vremena uhititi, iako živi u njihovoj blizini, za sada oslobođen suradnje s Haagom dok se i nova hrvatska vlast, koja je najavila i prakticirala suradnju s tim Sudom, stavlja u vrlo težak...”

„...I, da se ne zaboravi: uz Koštunicu je bilo i drugih kandidata, od kojih je jedan bio Ivan Stambolić! Kad je sa svojom malom strankom, koja je uvijek bila bez nekakve značajnije infrastrukture, Demokratskom strankom Srbije (DSS), Koštunica ušao u izbornu utrku kao provjereni desni **srpski nacionalist**, u što nikada nije bilo nikakve sumnje, igrao je više na kartu demokratskog nego onoga nacionalističkog u svome programu. Sasvim je, međutim, logično da je njegova stranka postala vrlo zanimljiva za prebjega kad je on, kao pojedinac, počeo dobivati na popularnosti...”

„...On je očit i u međunarodnom protivljenju nezavisnosti Crne Gore. Stupanj zahvalnosti Koštunici nakon razmjerno mirnog pada Miloševića čini se razumljivim, ali medeni mjesec predugo traje. Koštunica je ono što jest: **srpski nacionalist** vrlo jakog uvjerenja. To se vidi i iz njegova stava prema Bosni. Osim toga, nastavlja se podrška, financijska i u ljudstvu, koju Vojska Jugoslavije i savezni fondovi daju Vojsci Republike Srpske. To se, koliko znamo, nije promijenilo otkad je Koštunica na vlasti i nije u skladu...”

„...Rekao je i da ga čuvaju novi tjelohranitelji koje plaćaju anonimni dobročinitelji. U istim novinama, dr. Kosta Čavoški, osvjedočeni **srpski nacionalist** i nekadašnji stranački kolega predsjednika Vojislava Koštunice s kojim je utemeljio Demokratsku stranku, objašnjava što ga motivira na mjestu predsjednika Odbora za Karadžićevu zaštitu, bacajući pritom drvlje i kamenje na američku i politiku Haaškog suda...”

„...Inicijativa Muzeja Grada Sarajeva o ponovnom simboličkom označavanju stopa Gavrila Principa na mjestu s kojeg je taj **srpski nacionalist** 28. lipnja 1914. godine ubio austro-ugarskog prjestolonasljednika Franza Ferdinanda i njegovu trudnu suprugu Sofiju izazvala je različite reakcije u glavnom gradu BiH. Dio tiska je pozdravio ideju, pa se tako u komentaru magazina Dani navodi da »mjesto događaja koji je...”

„...Gospodin Pupovac, pak, to sigurno nije učinio iz vjerskih razloga, nego vjerojatno zbog političke promidžbe ili, grubo rečeno, »srbovanja« / Milorad Pupovac oduvijek je i dosljedno bio veliki **srpski nacionalist** i šovinist (zamislimo kako bi prošao Hrvat u Beogradu da je govorio slične stvari u analognoj situaciji) i, naravno, upravo zbog toga ima slijepu pjegu za sav mogući srpski šovinizam u zadnjih petnaestak godina NIKOLA JELOVAC Gospodin Milorad Pupovac djeluje uvijek...”

„...Kao što ni cijeli srpski narod nije svjestan da je Srbija skrivila jedan rat i počinila mnoga nedjela. Milorad Pupovac oduvijek je i dosljedno bio veliki **srpski nacionalist** i šovinist (zamislimo kako bi prošao Hrvat u Beogradu da je govorio slične stvari u analognoj situaciji) i, naravno, upravo zbog toga ima slijepu pjegu za sav mogući srpski šovinizam u zadnjih petnaestak godina. No, on ne bi mogao biti to što jest, referentna »objektivna«...”

„...Njegove izjave svojevrсни su probni baloni usmjereni ponajprije prema međunarodnoj zajednici. No ujedno su i opasno igranje vatrom, jer BiH je međunarodno priznata država, članica UN-a, a Daytonski sporazum supotpisala je i država čiji je Drašković inoministar. Taj etablirani **srpski na-**

cionalist, tek nakratko ogrnut europskim ruhom, nije naivan. Jasno mu je da promjene granica BiH nisu moguće. Krvoproliće koje bi nastalo secesijom srpskog entiteta, nakon svega što se dogodilo u BiH ovaj put, posve je izvjesno, neće dopustiti međunarodna zajednica...”; itp.

Potęga nacjonalizmu leży w jego (...) *ludowości, popularności i masowości odwołującej się do zbiorowego „my”, w którym pozanarodowe „ja” roztopia się niekiedy ze szczętem* (W. J. Burszta, 2006, s. 5). Treści wskazanych egzemplifikacji odwołują się do kategorii stereotypowych poprzez deiktyczne wskazywanie - nie tylko na pojedyncze doświadczenia ich autorów, ale także na czynniki historyczno - kulturowo - polityczno - społeczne, a ponadto na agensów kształtujących pewną „mitologiczną” rzeczywistość. Fundamentalną cechą przedstawionych wypowiedzi narracyjnych jest ich umiejscowienie w ramach czasowych ze wskazaniem na zaprzeszość i archaiczność. Niekiedy pojawiają się także resentymenty. Konotacje nacjonalizmu bywają pozytywnie wzmacniane (pojawiają się dookreślenia nacjonalistów, którzy zdaniem autorów bywają: *wielcy, znani, należący do elit, prawdziwi*); narracje wyrażają także dychotomiczność, np.: *nacjonalista o orientacji lewicowej i prawicowej*.

Irracjonalizacja towarzysząca ciągłym przemianom społeczno - politycznym była charakterystyczna dla wielu krajów słowiańskich. Stąd też do dzisiaj w myśleniu politycznym narodów, szczególnie byłej Jugosławii, skutek zmian ideologicznych często zamiast z analizą minionej przeszłości i próbą sformułowania racjonalnej perspektywy przyszłości, w istocie spotykamy się z myśleniem i działaniem, u podstaw którego pozostają urażone uczucia i emocje.

Jedną z obserwowanych formuł irracjonalizacji społeczeństw jest ich mitologizacja. Znajduje ona wyraz zarówno w myśleniu o samej wspólnotce politycznej, a także o państwie i jego instytucjach w pojęciach i w sposobach narracji charakterystycznych dla myślenia mitologicznego. Pojmowane są one jako rzeczywistość mityczna. Narracje, nawet jeżeli mówią o prawdzie historycznej, to nadrzędną pozostaje kwestia mitologizacji samej kultury i człowieka (za: A. L. Zachariasz, 2002); por. egzemplifikacje odnoszące się do idei Wielkiej Serbii:

B: hr. *Velika Srbija* - pl. *Wielka Serbia*; hr. *velikosrbin* - pl. *utożsamiany z Wielką Serbią*

„...koju su nam toliko propovijedali i koju smo sami željeli. Kako sam to trebao pred onim gimnazijalcima koji su mi govorili i uvjeravali me da je naše Jugoslavenstvo prijevara, maska, laž iza koje se krije **Velika Srbija**. A sve je bivalo očiglednije da je to, zaista, tako... Treba zamisliti jednog takvog sirotog petnaestogodišnjaka kako se gladan šeta Pilama sa svojom sudbonosnom...”

„...svojih kraljeva! Kako to, zaista, da se pominjanje suverene Crne Gore ne doživljava i kao šansa Srbije da bude suverena!? Zar ona ne bi postala suverena istoga trena kad i Crna Gora? E, ali ona ne želi da bude suverena na taj način, nego da se Crna Gora utopi u Srbiju, pa da onda bude suverena **Velika Srbija**! Mislim da je ta šansa ipak prokockana! Uprkos sve pomoći iz Crne Gore da se Crna Gora izbriše iz istorije kao što je izbrisana iz udžbenika istorije, to neće ići. Eppur si muove!« Isto misli i akademik Branko Pavičević (koji se živo i s nostalgijom sjeća, kaže mi, sroga...”

„...Za vrijeme izgradnje paviljona dotična Pava Račić, u šetnji s majkom Đurđinom i hrvatskim kiparom Ivanom Meštrovićem, rekla mu je da postoji spisak od 10.000 Hrvata koje treba likvidirati, a nakon toga će u čitavoj Jugoslaviji nastupiti mir i moći će se proglasiti **Velika Srbija**. Na tom spisku da se nalazi i ime Ivana Meštrovića, no Pava je obećala da će mu na vrijeme javiti, da se skloni, kako ga ne bi zatekla ova zla kob. Iako su za ovo znali, hrvatski domoljubi nisu dirali ni mauzolej ni uspomenu na pokojnu Pavu Račić, rođenu Pašić, nego su čuvali...”

„...naseljavanja u Republiku Srpsku, u Vojvodinu, tamo odakle su Hrvati istjerani. Dobio sam pismo od Hrvatice koja pokazuje kako su ih tjerali prije nego što su ovi trebali doći i kako se planiralo njihovo doseljavanje. Trebali su doći u Baranju i Vukovar. Prema tome, kada je propala **velika Srbija**, onda je zadnji plan velikosrpske politike bio mala velika Srbija, etnički očišćeno pola Bosne, eventualno Baranja i daljnje povećavanje srpskog stanovništva u Vojvodini i Srbiji uz istjerivanje Hrvata. Mi prihvaćamo da su počinjeni zločini u »Oluji« i nakon nje, stvorit...”

„...Dobio sam pismo od Hrvatice koja pokazuje kako su ih tjerali prije nego što su ovi trebali doći i kako se planiralo njihovo doseljavanje. Trebali su doći u Baranju i Vukovar. Prema tome, kada je propala velika Srbija, onda je zadnji plan velikosrpske politike bio mala **velika Srbija**, etnički očišćeno pola Bosne, eventualno Baranja i daljnje povećavanje srpskog stanovništva u Vojvodini i Srbiji uz istjerivanje Hrvata. Mi prihvaćamo da su počinjeni zločini u »Oluji« i nakon nje, stvorit ćemo pretpostavke da se u Hrvatskoj sude oni koji su zločine...”

„...Damir Čavar edt (Editor) Created the initial version of the article from the HTML source. Teme dana **Velika Srbija**, mala Bosna i okljaštrena Hrvatska? Prema toj političkoj karti, objavljenoj u beogradskom »Glasu javnosti«, Hrvatska gubi područje Prevlake i dio Konavala do rta Molunat, a zauzvrat bi se proširila na Hercegovinu/ Granica Hrvatske išla bi iznad Drvara, Glamoča, Kupresa, kroz...”

„...U završnoj riječi optužbe, Ivan Rahlicki rekao je da je obrana Vlade Savića neuvjerljiva i očito iskonstruirana. 15-optuženi Savić pripadnik je pobunjeničkih srpskih postrojbi od samog početka srpnja 1991. godine. I sam je govorio pred svjedocima da će taj hrvatski teritorij postati **velika Srbija**, te je zajedno sa ostalima sudjelovao u maltretiranju, progonu, privođenjima i ubojstvima Hrvata u selima Hum, Voćin i drugdje. Prema riječima optužbe, vatrenim i hladnim oružjem nanošene su lake i teške tjelesne ozlijede civilima, te su oni bezrazložno ubijeni....”

„...Kod Slobodana Miloševića kao vještog manipulatora upravo se to može pratiti kako premise i konkluzije u njegovim govorima zamjenjuju mjesta već prema tome koji cilj on želi postići. A majka svih ciljeva kod Slobodana Miloševića jeste prividno **Velika Srbija**, ali u samoj srži svoga bića on to doživljava kao vlastitu veličinu, kao Velikog Slobodana Miloševića, jer podsjetimo se da je bit bolesnog narcizma psihopatsko samoljublje koje se ne može odvojiti od sebe ni po cijenu života. Zar Neron nije plakao kada je bio prisiljen...”

„...priliči da daje o sebi lažne podatke i dijeli okolo pogrešne vizit-karte. Sve Titove političke odluke imale su i komponentu zavaravanja: da se Vlasi ne dosjete. I to doslovno! Četničkim konvertitima dopušteni su križni putevi da bi što kasnije otkrili kako nova država ipak nije **Velika Srbija**. Parola »nema povratka na staro!« Hrvatima je obećavala stanovitu decentralizaciju a svima drugima da se više nikada neće ponoviti ona smiješna Mačekova banovina. Nije uljudno da završim ovo pismo, a da Ti ipak ne objasnim zašto sam Ti pisao. U Hrvata je duboko u...”

„...»Koncept velike Srbije nikad nije postojao« »Koncept velike Srbije nikad nije postojao, pogotovo ne među Srbima, a još manje u vladinoj politici«, ustvrdio je Slobodan Milošević, dodajući da je sve ovo »isfabricirano«, kao i većina dokaza »na ovome lažnome procesu«. **Velika Srbija** tako

»nije srpski program, to je izraz austrougarske politike prema Balkanu« i namjera Austrougarske da zauzme prostor Balkana, a Srbija je bila »prepreka toj politici«. No, istovremeno, postojala je ideja velike Albanije, stvorena u II. svjetskom ratu »od nacista i fašista, a koja se...»

„...nisu bili previše voljni odustati od vodeće uloge u zajedničkoj državi. Samo su Srbi izazvali krvavi pir zbog propasti države koju su smatrali »proširenom Srbijom«. Uostalom, Nikola Pašić predlagao je da se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca preimenuje u Veliku Srbiju, a pojam **Velika Srbija** uvijek se odnosio na proširenje Srbije na susjedna područja nastanjena Srbima i šire. Raspravljati s Miloševićem o političkoj filozofiji Ante Starčevića čist je gubitak vremena. Starčevićeva teorija o svim južnim Slavenima kao Hrvatima nikad nije bila povod za praktičnu...»

„...poglavlje posvetio Vilku Lunceru Veliki Matoš znao je reći: »Lažu Srbi, i to im je od Boga dano«! Bivši predsjednik Jugoslavije Dobrica Ćosić reče da je Srbima laž najviše pomogla u njihovoj povijesti. A kako je Jugoslavija, kako reče Tanja Torbarina, bila najveća moguća **velika Srbija**, jasno mi je zašto je našim jugonostalgicima laž tako bliska. Zato je jedno poglavlje moje najnovije knjige i dobilo ime »Jugokomunisti- ljubitelji laži«. U njemu je dano osam tekstova, među kojima je i »Luncer podmeće antihrvatsko kukavičje jaje«. Međutim, Vilko Luncer u...»

„...Američka i španjolska policija smatraju ga i svojevrsnim ambasadorom Osame bin Ladena za Europu. Sve u svemu, radi se, čini se o važnom igraču Al Qaide na europskom prostoru. Jasna Zanić Nardini **Velika Srbija**? Nikad čuli, kažu srpski akademici BEOGRAD, 25. listopada - Srpski narod nikad nije težio stvaranju »velike Srbije«, nego su se njegovi protivnici služili optužbom o navodnoj velikosrpskoj hegemoniji da bi ostvarili svoje ciljeve na štetu Srba, ocjena je sudionika...»

„...koje dijete istaklo svoju pripadnost hrvatskom narodu nego samo Katoličkoj crkvi ili nekoj regiji, dok su srpska djeca redovito govorila: ja sam Srbin. Zašto su ta djeca kao i njihovi roditelji ponosno isticali svoje srpstvo? Odgovor je posve jasan: Jugoslavija je bila u njihovoj svijesti **velika Srbija**, a oni njen državotvorni narod, cement države, pa su radi toga imali i sigurnost i prednost pred drugima. Pijemontska svijest srpstva iz kraljevske Jugoslavije pretvorila se u socijalističku svijest koja se određivala u Beogradu ispod koje je uvijek izbijalo velikosrpstvo...»

„...zaduživanja i odakle ćemo vratiti u iduće četiri godine jedanaest milijardi dolara. Politika kao da ne vidi da za Europu nije glavni problem general Gotovina nego naše siromaštvo i utjecajna srpska politika koja ne dopušta nikome napuštanje srpske zone utjecaja i interesa. **Velika Srbija** nije otišla s Miloševićem u Haag. Hrvatska politika mora naći mogućnosti da se razvija, proizvodi uz Europu koja nas ne će i podalje od Srbije koja nas hoće. A to nije lako. To je glavni problem naše politike. Ako netko sebi ne zna pomoći ni drugi mu u ovom nemilosrdnom...»

„...ogledni primjeri kako se to haaško tužiteljstvo od instrumenta prava i pravde pretvorilo u sredstvo politike. U sadržaju optužnica nemoguće je ne prepoznati onaj isti rukopis koji su godinama propagirali zagovornici bilo kakve Jugoslavije, s tim da im je prihvatljivija bila i Miloševićeva **velika Srbija** od samostalne Hrvatske. Sto dana bez proslave SANJA KAPETANIĆ Ni jednom riječju nije u četvrtak na sjednici Vlade spomenuto da je Vlada Ive Sanadera odradila svojih prvih sto dana. Prema neslužbenom objašnjenju to je prešućeno jer...»

„...U slučaju pobjede kandidata radikala, Srbija bi posve očito zapala u međunarodnu izolaciju. Kako se tome mislite suprotstaviti? - Niste u pravu, ovo je bio prvi put kad je međunarodna zajednica glasno i jasno kazala da se neće miješati u predsjedničke izbore. **Velika Srbija**- vječni san • Zalažete li se za Srbiju u Europi? – Mi smo toliko daleko od Europe da je pitanje hoću li ja to uopće fizički dočekati. Mene više zanima hoćemo li sutra imati za plaće i mirovine nego sada raspravljati o tome hoćemo, kako ćemo i kad ćemo uli...»

„...Anzulović. – Nedostaje nam kondicije i uigranosti, loše smo otvorili utakmicu. Neću praviti alibi od nenastupanja Gurovića. Protiv sam tetoviranja sportaša i napravila se prevelika priča oko stvari koja to uopće nije, kazao je Vujošević i istaknuo: – Ne zanima me ni **velika Srbija**, ni Hrvatska ni Albanija, nije mi draga čak niti Velika Britanija! Andrija Žižić ponovno je bio najbolji

igrač Cibone. – Ovo je važna pobjeda nakon kiksa protiv Olympiacosa. Odigrali smo odlično prvo poluvrijeme. Nastavak nije bio na toj razini...”

„...cilj 1941. - homogena Srbija do Pakraca i Maslenice s dvije hrvatske oaze Ciljevi četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu uglavnom su definirani memorandumom »Homogena Srbija« Stevana Moljevića iz 1941. Moljević je planirao da bi sve do Pakraca i do Maslenice bila **Velika Srbija**, s dvije male hrvatske oaze oko Zagreba i sjeverozapadno od Slavonskog Broda. U Proglašenju srpskom narodu Mihailović traži stvaranje etnički čiste Velike Srbije čiji prostor treba očistiti od svih narodnih manjina i »nenacionalnih elemenata«. Jesu li sve to bili »antifašistički«...”

„...naknadno Svilanović vrlo detaljno analizirati i upotrijebiti protiv naivnih Hrvata u svakoj mogućoj prilici. Pa se može očekivati da će u nekoj drugoj prigodi i na najneugodnija pitanja isfabricirati odgovore – u namjeri blamiranja Hrvatske. Njima je uvijek na prvome mjestu **velika Srbija** i Garašaninovo »Načertanije« (1884.), a sve drugo Srbi mogu urediti i s figom u džepu! Nekako se stječe dojam da Hrvatska nikada ne želi odlučno iskoračiti u vlastitom interesu, već se uvelike prepušta slučaju, a to nije pobjednički, već gubitnički! Neki se idu igrati...”

„...su tu ostali, onih koji su se tu vratili i onih koji se žele vratiti, stvaraju takva tijela. Riječ je o inicijativi protivnoj interesu povratka Srba u Hrvatsku, protivna interesima Srba u Hrvatskoj i protivna dobrim odnosima između Hrvatske i Srbije«, smatra Pupovac. (M.J.) Sanader: **Velika Srbija** poražena je u Oluji, nema više šansi za takve fantazije ZAGREB- »Velika Srbija doživjela je definitivni poraz prije deset godina pa više nema šansi za bilo kakvu realizaciju takvih fantazija«, rekao je hrvatski premijer Ivo Sanader komentirajući osnutak »vlade u...”

„...u činjenicama. Jer, ako to ne primijenimo, primjerice na velikosrpsku oružanu agresiju na Republiku Hrvatsku i naš Domovinski rat, dakle, bez činjenica koje »sakrivaju stvarnost« i »proizvode kaos i konfuziju«, kako tvrdi čitatelj, onda se i dalje mirno može tvrditi, npr. da se **Velika Srbija** prostire do linije Virovitica-Karlovac-Karlobag, pa i dalje- da je pola Istre slovensko, da je naša obala talijanska- itd. Čitatelj nije izuzetak. Činjenica jest da je kod nas ozračje u kojemu za činjenice malo mari čak i znatan broj utjecajnih ličnosti u Republici Hrvatskoj, pa je...”

„...dobrovoljaca u JNA; Pregled srpskih paravojnih skupina u „Sve srpske vojske: Dobrovoljci ne ratuju za stranke”, Intervju, 24. 1. 1992., 6. – 8. Zajednički cilj, **velika Srbija**, izbrisao je između njih ideološke razlike i politička opredjeljenja. Istočnoslavonsko bojište Područje istočne Hrvatske branila je Operativna...”

„...Ofenziva HVO-a na kupreškom polju kojom je zapovijedao general Tihomir Blaškić bila je korak koji je donio važnu stratešku prevagu. Tim važnim vojnim uspjehom „pale su zapadne granice projekta **velika Srbija**”; prema mišljenju britanskog vojnog stručnjaka Jamesa Gowa ta akcija bila je „krucijalnom kopnenom vojnom operacijom koja je utjecala na ishod rata na zapadu”. Usporedo s napredovanjem HVO-a na...”

„...utvrditi činjenice, što znači da i političke konstrukcije haaškog tužiteljstva o udruženom zločinačkom pothvatu i kolektivnoj krivnji moraju, istine radi, biti odbačene. Oluja je, inače, jedna od najvećih i najznačajnijih hrvatskih vojnih pobjeda, kojom je Hrvatska oslobođena, a **velika Srbija** srušena, što se, doduše, mnogima nije svidjelo, a njome je spašena i bihačka enklava, kojoj je prijetila sudbina Srebrenice. Otvoreno Hrvatska zauzima svoje povijesno mjesto u srcu Europe Sve...,

„...na truloj i dotrajaloj balkanskoj bačvi. Konačno, Srbi su odlučili prestati s davanjem transfuzije staroj Jugi, kojoj su svi zubi već bili izbijeni. Vojislav Koštunica nije imao nikakvih sentimentalnih problema s davljenjem Juge, jer on nije nikad ni bio Jugoslaven, nego je bio **velikosrb**in u Jugoslaviji. Crnogorac Milo Đukanović, također nije imao nikakvih problema s rušenjem Juge, jer njegovi su problemi bili i ostali sa Srbijom. Sa stvaranjem nove dvoimene države- Srbija i Crna Gora- Crnogorcima su odgodili rastavu braka sa Srbijom još za slijedeće TRI...”

„...u okupiranom hrvatskom Podunavlju« te da je »neshvatljivo da se daje potpora čovjeku koji je osuđen zbog pobune protiv Republike Hrvatske na 12 godina zatvora«. »Točno je da je ta kazna

abolirana, ali držimo da je ispod minimuma nacionalnog dostojanstva da se ista osoba, dokazani **velikosrbini**, dovede u poziciju da sudi po zakonima države protiv koje se borio», navodi u pismu. Inače, Miloša Vojnovića- kojega je u rujnu 1992. samozvana vlada na hrvatskim okupiranim područjima, u tzv. SAO krajini, imenovala za predsjednika vrhovnog suda- Županijski sud u Osijeku...”

„...Katolička crkva suvišna i fašistoidna organizacija, da su i Papa Pio XII. i Alojzije Stepinac pomagali nacistima, da je svaka religija opijum za narod i strahovita javna kuga koja davi narod i umno i materijalno. Te su laži čak i režimskim lažljivcima postale često odvratan pa je **velikosrbini** Dobrica Ćosić ustvrdio da je laž oblik domoljublja i potvrda urođene inteligencije te da se laže stvaralački, maštovito i inventivno. Nakon pada Berlinskoga zida parlamentarni izbori u istočnoeuropskim i balkanskim zemljama nisu više bili samo režimske farse nego se...”; itp.

Ostatnio w chorwackich monografiach z zakresu historii nowożytniej mówi się co raz częściej, że podstawowa różnica między Serbami i Chorwatami przejawia się tym, że pierwsi walczyli o Wielką Serbię, a drudzy pragnęli zachować w tym czasie swoją tożsamość, kulturę i terytorium. (...) *dla Chorwatów była to walka o przetrwanie, a dla Serbów o poszerzenie terytorium i w tym rolę konia trojańskiego odgrywała dla nich ludność serbska mieszkająca na zachód od Driny, na obszarze ówczesnego Niezależnego Państwa Chorwackiego* (D. Pavličević, 2004, s. 403). Jedną z koncepcji konfliktu jugosłowiańskiego właśnie w idei Wielkiej Serbii upatruję jego genezę. Biorąc pod uwagę przyczynowo - skutkowy i czasowo - problemowy trop, konflikt generowany był (...) *serbskim głodem przestrzeni, chęcią politycznych i gospodarczych wpływów, myślą o Wielkiej Serbii (która dosłownie pochłonięłaby Chorwację oraz Bośnię i Hercegowinę), przemożnym pragnieniem szerszego dostępu do morza, żądzą dominacji na tym terenie i - w ostatecznym rozrachunku - serbizacją Chorwatów, Muzułmanów - Bośniaków i innych (...) taki był wielowiekowy cel każdej polityki serbskiej, od Kosowa i Macedonii do Słowenii* (D. Pavličević, 2004, s. 402 - 412).

Żywy w wypowiedziach narracyjnych obraz Wielkiej Serbii „konkretyzowany” jest przez odniesienia do nieostrych kategorii. Wielka Serbia to: *wielki sen, projekt*; nie trudno także znaleźć opisy w formie antytezy; zabarwione emocjonalnie, np.: *mała Wielka Serbia*.

1.2.3. Związki tożsamości z narodem.

W naukach społecznych opisujących zjawiska zachodzące we współczesnych społeczeństwach pojęcie narodu rozumiane jest nie tylko jako zbiorowość ludzka, której członkowie obdarzeni są określonymi przymiotami ze względu na prawa natury czy prawo dziedziczenia, ale jako efekt procesów społecznych tj. industrializacji, migracji i umasowienia oraz tworzenia się państw narodowych (P. Lewicki, 2004, s. 10). Formowanie się państwowości poszczególnych krajów europejskich (szczególnie na początku XX wieku) motywowane było

ideologicznie. Znaczącą rolę w tym procesie odegrały elity, które poprzez różne środki przekazu rozpowszechniały idee tworzenia więzi społecznej i spajania grup¹⁸. Również w okresie tworzenia wspólnego państwa Chorwatów, Serbów i Słoweńców wzmacniano poczucie przynależności do nowopowstałego organizmu państwowego. W praktyce obserwowano proces nazwany dziś tzw. „wymyślaniem tradycji”, który opierał się na przekazywaniu mniej lub bardziej mitycznych przedstawień historii własnego narodu, co miało pobudzać wyobraźnię jego członków oraz wzmacniać poczucie przynależności, a także dostarczać przekonania, że jest się członkiem grupy jedynej w swoim rodzaju, która zasadniczo różni się od sąsiadów (por. E. Hobsbawm, 1983).

W ramach psychologii najbardziej znaną teorią wiążącą pojęcia *narodu* i *tożsamości* jest wywodząca się ze szkoły bristolskiej teoria tożsamości społecznej H. Tajfela i J. Turnera. Zainspirowana tzw. „podejściem poznawczym” teoria opiera się na problemach relacji interpersonalnych i intergrupowych, traktowanych jako przejawy funkcjonowania człowieka na poziomie tożsamości jednostkowej lub społecznej (zob. A. Bikont, 1986). Bristolska szkoła badań nad tożsamością wychodzi z założenia, że podstawowym procesem przystosowawczym dla orientacji jednostki w otaczającym ją świecie jest kategoryzacja tj. łączenie elementów postrzeganych jako podobne i oddzielanie ich od innych, odmiennych elementów. W życiu społecznym jednostka funkcjonuje poprzez nieustanne włączanie się do jednej kategorii grupy, a wyłączając z innych (por. S. Kapinos, 2003; P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska - Peyre, 1992, s. 79). Percepcja siebie oraz innych jednostek odbywa się więc na poziomie kategorii społecznych tj. akcentowania podobieństw oraz różnic między członkami grupy. Funkcjonowanie na poziomie tożsamości społecznej prowadzi zatem do zuniformizowania działań zarówno wewnątrz własnej grupy, jak i wobec członków grup innych (za: A. Bikont, 1986). Teoria tożsamości społecznej spotyka się jednak z krytyką, która jest efektem co najmniej dwóch zarzutów. Pierwszy z nich dotyczy ubożego spojrzenia autorów teorii na treść procesów, które tożsamość obejmuje (por. M. Melchior, 1990). Kolejny dotyczy zbyt dużej depersonalizacji jednostki oraz etnocentryzmu i konfliktu grupowego jako cech relacji międzygrupowych (por. P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska - Peyre, 1992).

W obszarze zainteresowań socjologii oraz psychologii społecznej problematyka tożsamości ujmowana jest w ramach interakcjonizmu symbolicznego, którego twórcą jest G. H. Mead. W złożonej i rozbudowanej teorii pierwsze miejsce zajmuje problematyka wzorów

¹⁸ Podobna sytuacja miała miejsce w byłej Jugosławii. Narody zamieszkujące Federację dzięki działaniom elit były przekonane o własnej odrębności i wyjątkowości (por. M. Czerwiński, 2007)

działania społecznego wynikającego z interakcji symbolicznych między jednostkami. Zwoleńnicy jednak tej perspektywy badawczej skupiają się na wielu aspektach tożsamości, w tym, m.in: (...) *zbiorze i strukturze kategorii opisowych, które jednostka wykorzystuje przy konstruowaniu i rozpoznawaniu względnie trwałych charakterystyk samej siebie; organizacji przebiegu interakcji, a więc identyfikowania siebie i innych w toku interakcji oraz negocjowania własnej tożsamości; zmienności jednostkowej tożsamości* (S. Kapinos, 2003, s. 5). Poza tym, immanentnym elementem rozważań nad tożsamością stała się w ramach teorii interakcjonizmu symbolicznego biograficzna ciągłość doświadczania siebie (por. A. Piotrowski, 1992). Uzyskiwanie przez jednostkę rozumianą jako podmiot, tożsamości, odbywa się w toku interakcji. Z semiotycznego punktu widzenia istotne jest, że ta interakcja opiera się na czerpaniu z subiektywnych wzorów symbolicznych, z których najważniejszym jest język (por. Z. Bokszański, 1989, s. 84).

Dychotomiczność pojęcia *tożsamość* narzuca nie tylko właściwy dla badań nad nim sposób wglądu w jednostkę i grupę, ale przede wszystkim sposób interpretacji roli różnych czynników kształtujących tzw. „poczucie tożsamości”. Podczas gdy przez tożsamość jednostki najczęściej rozumie się świadomość własnych cech, które składają się zarówno na poczucie odrębności, jak i podobieństwa z innymi jednostkami, przy jednoczesnym poczuciu ciągłości w czasie, to tożsamość społeczna ma jednak charakter interakcyjny. Autoidentyfikacja oraz pozostawanie niezmiennym w obliczu ciągłego rozwoju ściera się z poczuciem przynależności do grupy, którą cechują często intensywne zmiany (por. E. Goffman, L. Dyczewski, 1995). Wprawdzie poczucie własnej tożsamości realizuje się w procesie socjalizacji, ale należy podkreślić, że kształtuje się na podstawie takich kategorii, które trudno wyprowadzić wyłącznie z wpływu społecznego. Najistotniejszym bowiem dla wielu badawczy jest fakt, że tożsamość osobista jest zjawiskiem *per excellence* immanentnym (por. L. Dyczewski, 1995). Ponadto wylicza się atrybuty tożsamości osobistej, które nie są kształtowane w toku interakcji społecznych, a które odgrywają szczególną rolę w jej kategoryzacji, tj. elementy fizjonomii, samoopis poprzez określenia przymiotnikowe i co szczególnie istotne, autobiografię jednostki tworzoną poprzez jej osobiste doświadczenia (por. P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska - Peyre, 1992). Subiektywne postrzeganie siebie to właśnie poczucie tożsamości, które zależy głównie od stabilności samooceny jednostki. Zakłada się bowiem, że im bardziej są one niepodatne na zmiany pod wpływem sytuacji, czy interakcji społecznej tym poczucie tożsamości silniejsze. Nie można tu jednak wykluczyć bardzo specyficznej formy spostrzegania jednostki przez *innych*. Sens tożsamości jednostkowej oddaje więc obiektywna, pochodząca z zewnątrz,

interpretacija poprzędzona pytaniem o tożsamość. Ta charakterystyka najbardziej zbliża cechy konstytutywne tożsamości osobistej do elementów wyróżniających tożsamość zbiorową. Analogiczne bowiem można, rozpatrując tożsamość grupową, interesować się obiektywnym i subiektywnym jej wymiarem, przy czym nie będzie się tu już mówić o poczuciu tożsamości grupy, lecz o świadomości zbiorowej danej grupy; por. egzemplifikacje wyrażające tożsamość chorwacką *explicite*:

A: hr. *hrvatski identitet* – pl. *chorwacka tożsamość*

„...sebima odgovoriti da li oni kao cjelina u današnjim okolnostima stvarno znaju što hoće. Mogu li iskristalizirati politički, gospodarski i kulturni program i sažeti ga u nekoliko najbitnijih točaka koje će biti prihvatljive većini? Što znači biti Hrvat u BiH? Za neke je njihov **hrvatski identitet** nekakva povijesna slučajnost, a za druge je opet život u BiH prokletstvo. Ali, ne postoji Bogom dani kalup hrvatstva ni u Republici Hrvatskoj ni u BiH ili igdje drugdje. Ne postoji »nacionalni kalup« po kojem moramo svi biti isti. To je jedinstvo u različitosti...»

„...to da nitko nije kažnjen za financijski inženjering? Kako to da utjecajna osoba može dobiti golemu odštetu za »duševnu bol« za jednu rečenicu u novinama? Nekima su ljudi samo radna snaga ili potrošači koji kupuju sve smeće koje uvoze. Oni uništavaju hrvatsku proizvodnju, ruše **hrvatski identitet**, vrebaju stručnjake u inozemstvu i razdvajaju obitelji. Od ljudi se nerijetko traži da rade, šute i plaćaju, a da ništa ne pitaju. Međutim, potrošači imaju pravo znati što kupuju, koji su sastojci i iz koje države, jesu li životinjski ili biljni, i jesu li genetyki...»

„...Za Ministarstvo turizma ZDENKA ŠUTAK tajnik kabineta ministra Zagreb Boris Buden između smisla i besmisla U političkom dnevniku »Vjesnik« 9. listopada tiskan je napis Borisa Budena »Kulturasistički stav na kojem se gradio **hrvatski identitet** beogradskim je prevratom sramotno ponižen«. O kakvu kulturasizmu je zapravo riječ? »Osnovna motivacija čitavog projekta hrvatskoga osamostaljenja početkom devedesetih pošla je od pretpostavke da Srbi, za razliku od Hrvata, nisu europski narod«, veli autor...»

„...službenim putovanjem. Istraga protiv Oreškovića i ostalih Gospićana nastaviti će se u četvrtak saslušanjem novih svjedoka optužbe. (Hina) Miroslav Tuđman najavio program svoje udruge ZAGREB, 15. studenoga - Udruga za **hrvatski identitet** i prosperitet hrvatskoj će javnosti uskoro predstaviti svoj program djelovanja, najavio je u srijedu Miroslav Tuđman. Program Udruge, kao i detalji o tome što ćemo napraviti bit će predstavljeni javnosti za dva do tri tjedna, kazao je Tuđman Hini. Za sastanak...»

„...Zlurade žudnje nekih, u funkciji su diskreditacije mene osobno i HDZ-a, rekao je novinarima Vladimir Šeks / Utemeljitelji osječko-baranjskog HDZ-a izloženi sinkroniziranoj HTV-ovskoj i policijskoj akciji / Poručili smo članovima HDZ-a da ne dolaze na osnivačku skupštinu Udruge za **hrvatski identitet** i prosperitet ZAGREB, 17. prosinca - »Utemeljitelji HDZ-a u Osječko-baranjskoj županiji Branimir Glavaš, Petar Kljajić, Želimir Meštrović i Ivan Šimić izloženi su sinkroniziranoj HTV-ovskoj i policijskoj akciji kojoj je cilj diskreditiranje ne samo tih članova...»

„...s njima konstruktivne i prijateljske razgovore«, poručio je Šeks. Goranka Jureško Je li Hebrang u pravu kad tvrdi da je Tuđman bacio HDZ u oporbu? ZAGREB, 17. prosinca - Uoči današnjeg službenog utemeljenja udruge »Za **hrvatski identitet** i prosperitet«, a godinu dana nakon smrti utemeljitelja HDZ-a i nekoliko godina od konačnog razlaza sa svojim političkim ocem, dr. Andrija Hebrang izlazi u javnost s jednom nevjerojatnom tvrdnjom. Ovaj dobar znalac političkih prilika u Hrvatskoj sudbinski važnom desetljeću...»

„...Vidović je sve građane Hrvatske pozvao da se suprotstave isključivosti i netrpeljivosti te polarizaciji, ističući kako samo ujedinjeni možemo riješiti gospodarske i druge probleme. (Hina) Pusić: **Hrvatski identitet** nije netrpeljivost prema drugim građanima, RIJEKA, 18. lipnja – Geopolitički položaj Hrvatske daje joj veliku priliku da stekne željenu poziciju u Europi te da postane zemlja preko koje će se odvijati komunikacija ovog dijela Europe. ...”

„...političke suradnje s Hrvatskom moglo bi pomoći da autohtoni vojvođanski Hrvati prežive, »jer tamo želimo opstati, a ne nestati«, rekao je Lazar Vojnić Hajduk. Istaknuvši da mu je poznat položaj i vojvođanskih i drugih Hrvata u SRJ, Tomčić je ustvrdio kako je najvažnije očuvati **hrvatski identitet** kao čimbenik stabiliziranja cijele regije. Rekao je da je s predstavnicima Foruma razgovarao o olakšicama pri organiziranu prelaska Hrvata iz SRJ u Hrvatsku, te da će se za to zauzeti kod ministra vanjskih poslova. Kako je standard u Vojvodini vrlo nizak, tamošnji Hrvati teško...”

„...dana usadivao mentalitet velike, pobjedničke momčadi! Na kraju se potvrdilo da je bio u pravu, na kraju smo dokazali da smo među najboljima na svijetu, rekao je Boban, koji je u ponedjeljak navečer aktivno sudjelovao i na političkome frontu. Naime, postao je jedan od osnivača Udruge za **hrvatski identitet** i prosperitet, zajedno s Miroslavom Tuđmanom, Andrijom Hebrangom, Nenadom Ivankovićem, Davorom Domazetom... No, o svojoj političkoj aktivnosti Boban nije želio previše govoriti. Tek... - Što da ja sad pametujem, u toj Udruzi su politički iskusniji i mudriji ljudi od mene....”

„...ono što bi se moglo bez mnogo napora napraviti. Nova vlast je poštenija zato što nam ništa ne obećava. Svjesni smo svih problema koji nas još čekaju, ali ipak veću perspektivu za sebe vidimo u Hrvatskoj nego u BiH. Na izjave kako je interes Hrvatske povratak Hrvata u BiH da bi se očuvao **hrvatski identitet** i konstitutivnost Hrvata, odgovaram- lako je graditi neke više interese iz perspektive Zagreba, a teško je živjeti na terenu pod vlašću Srba i Bošnjaka. Evo, ja prvi darujem svoje pravo na povratak, pa neka onda taj netko na području odakle smo mi pobjegli provodi hrvatske...”

„...učinjenog i potrazi za novim poticajima odredio heterogenost polazišta u procjenjivanju onoga kulturnoga događaja koji bi ne samo obilježio godinu nego i svojom kakvoćom obgrlio proteklo stoljeće, jer i Judita i Karolinzi i Rječnik uvažavajući duhovnu baštinu, koja je obilježila **hrvatski identitet**, otvaraju nove konceptijski različite putove hrvatske duhovnosti. No, u rogu obilja koje je ponudila 2000., ne manje važnima su i krupni nacionalni leksikografski pothvati kakvi su Leksikon hrvatskih pisaca, koji je popunio prazninu u katalogiziranju hrvatske znanosti...”

„...spašavali ih iz posebnih željezničkih kompozicija, tvrde čelnici SAB-a Istre. Apeliraju na Furijsku Radinu da se radije založi kod hrvatskih vlasti da se javno priznaju antifašistički borci NOR-a i trajne antifašističke vrijednosti naroda Hrvatske na kojima je jedino moguće graditi **hrvatski identitet** i budućnost. Zalažu se da se borcima NOR-a vrata prava koja im je oduzela HDZ-ova vlast, te da se izjednače s borcima Domovinskog rata. (M. Urošević) »Gospićka skupina«: Marković saslušan, ali ne i pušten da se brani sa slobode...”

„...Modernom galerijom u Zagrebu: u nizu krupnih poteza koje je on tamo povukao, a tiču se retrospektive inih velikana iz likovnog svijeta, jedno se ne smije zaboraviti – njegova reafirmacija u europskim razmjerima slikarstva našega Vlahe Bukovca, koje je u svijetu već počelo gubiti svoj **hrvatski identitet**. Iza njega su mnoge vrsne izložbe koje je Zidić prošetao svijetom predstavljajući tako na najvrsniji način hrvatsku kulturu. A onda se dogodio i izbor Igora Zidića za predsjednika Matice hrvatske u koju se ovih dana, eto, trijumfalno vratio. Koliko i kako će njegovo vodstvo...”

„... Kao jedan od glavnih naveo je proces konstitucije Hrvatske, koji se odvijao u grču. Zbog toga je iz Boke iselilo oko 2.500 Hrvata. Govoreći o sadašnjosti rekao je da se **hrvatski identitet** najviše može prepoznati kroz Katoličku crkvu, i zato što još uvijek nije stvorena struktura, lobi, koja bi tamošnje Hrvate prezentirala. To je bio i razlog da su osnovali Hrvatsko građansko društvo Crne Gore. Dodao je također da bez obzira što je Hrvata u Crnoj Gori malo...”

„...Moglo bi se našoj djeci dodijeliti hrvatski pravopis i, da ne nabrajam, još mnogo toga. • S obzirom na sve događaje i velikosrpski nacionalizam koji je vladao... -... i koji još uvijek postoji. • Dakle, s obzirom na sve to, što je to i po čemu je prepoznatljiv **hrvatski identitet** u Crnoj Gori? - Sigurno je da se sve ono što se na neki način suprotstavilo velikosrpskoj Miloševićevoj politici prepoznalo kao ugroženo. Međutim, sada i sve ono što se u međuvremenu otrijeznilo od opijenosti Miloševićem u nama prepoznaje budućnost koja neće...”

„...Radio bih u Hajduku jednako tako kako bih radio i u Dinamu. • Ima li istine u tome da vam je preko posrednika sugerirano kako ne bi bilo politički poželjno da preuzmete Hajduk u ovom trenutku? – Htjeli mi li ne, Dalmacija je u posljednje vrijeme pokazala svoj pravi **hrvatski identitet**. Sport, koliko god se to priželjkuje, je nemoguće odvojiti od politike. Nije to fenomen samo u Hrvatskoj, već svugdje u svijetu. Vjerojatno ljudi koji danas vode našu Hrvatsku misle, jer znaju moje opredijeljenje, da bi ja još potencirao taj hrvatski identitet do kojeg mi je stalo...”

„...vrijeme pokazala svoj pravi hrvatski identitet. Sport, koliko god se to priželjkuje, je nemoguće odvojiti od politike. Nije to fenomen samo u Hrvatskoj, već svugdje u svijetu. Vjerojatno ljudi koji danas vode našu Hrvatsku misle, jer znaju moje opredijeljenje, da bi ja još potencirao taj **hrvatski identitet** do kojeg mi je stalo, a kojeg se želi svim mogućim sredstvima ugušiti. Ako je netko od političara imao takvu ideju, onda mislim da je dobro reagirao. Za njih ne bi bilo dobro da ja odem u Hajduk. • U nepune četiri godine, koliko je prošlo od trijumfalnog pohoda hrvatske...”

„...Izvolite gospodo, napunite prtljažnike i dođite na ljetni odmor. U Hrvatskoj možete raditi i u nju unositi sve ono što vam u vlastitoj državi ili na zapadu zabranjuju. Sjeća li se netko da je ikoji stranac vraćen s granice jer je na Jadran donosio »tone i tone« hrane? **Hrvatski identitet** mogao se dokazati i na ovakvim stvarima, a ne samo na drsko pohlepnim vlasnicima hotela. Kad s ovakvim plaćama, odnosno ovakvim cijenama uspijevamo preživjeti i mi, tih tjedan, dva ljetnog odmora, uspjeli bi preživjeti i Nijemci, Česi, Poljaci.... Hrvatska je danas mala zemlja za...”

„...te zloćudne ideologije; zatim je, raspisujući prve višestranačke izbore, afirmirao demokraciju (koja je Tuđmanu i donijela vlast, a njega zadržala u politici); na kraju, početkom rata s Miloševićevom JNA, korektno se borio za granice i suverenitet i tako definitivno registrirao svoj **hrvatski identitet**. Kao bivši komunist bez prtljage, on je u čitavom kapitalističkom svijetu persona grata, a mi koji smo u svojoj zemlji bili proglašavani (u najmanju ruku) slugama imperijalizma, danas doživljavamo da nam na svim europskim granicama, politički carinici pregledavaju kovčege....”

„...uz hvalospjeve Europskoj uniji, vladajuća klasa podsvjesno mrzi tu istu Europu i Ameriku i sve njihove norme građanskog ophođenja. Svi hrvatski povratnici znaju to napamet. Svaka zemlja na svijetu nosi identitet na temelju vlastita mita o nastanku ili povijesnog epa o svojim herojima. **Hrvatski identitet** prvenstveno je izrastao u Domovinskom obrambenom ratu i njezinoj vojsci. Hrvatska politička klasa ruši tu simboliku, a pritom ne zna reagirati na diktate sa Zapada. Nije više stvar kako će Hrvatska krenuti u novi južnoslavenski savez. Pitanje je samo kada....”

„...Dališpagić tako je već uputila i formalnu žalbu Vijeću CRA. Prema brisanju etničkih predznaka negativno se očitovala i Udruga hrvatskih novinara u BiH koja je najavila da će se boriti protiv nametnutoga pravila CRA, te je također najavila tužbu, navodeći da je riječ o udaru na **hrvatski identitet** u BiH. Osim toga, preregistracija će medijima, koji svakako imaju problema s financiranjem, izazvati dodatne troškove. U spomenutoj udruzi smatraju kako je neprihvatljivo načelo po kojemu se bilo čije nacionalno ime može smatrati uvredljivim i neprihvatljivim. »Kako jedan entitet u...”

„...istoznačni pojmovi. Prema tome, u BiH nema ništa što je hrvatsko i srpsko, nema hrvatske kulture i jezika, kao ni srpske kulture i jezika nego je sve to samo »bosanski narod, jezik i kultura«. Taj šovinistički ispad muslimanskih intelektualaca na hrvatski jezik i time na **hrvatski identitet** nitko u BiH nije osudio. Mislimo na relevantne međunarodne i bosansko-hercegovačke političke čimbenike. Na tom skupu nitko nije ni riječi prozborio o utjecaju srpskog jezika u BiH na čitav javni život. U Republici Srpskoj je srpski jezik jedini službeni jezik....”

„...osnivale svoje ogranke u prekomorskim zemljama. Tu se onda uvukla neka stranačka politika i došlo je do nekih podjela kojih prije nije bilo. Politika se uvukla bez potrebe. Iseljenicima ne treba politika, njima je trebala i treba pomoć u kulturološkom i drugom pogledu. Oni žele pokazati **hrvatski identitet** i njima treba pomoći bez obzira koja je stranka na vlasti. Kada bi se držali toga da oni budu most, što često predsjednik Mesić spominje, koji će povezivati njihove nove domovine i Hrvatsku bilo bi to idealno...”

„...Kakvo je stanje zagrebačke kulture danas, hoće li Zagreb postati europski centar i što nas sve čeka objasnio nam je gospodin Stojšavljević. • Mislim da nikad nismo imali mlade i radikalne političare poput braće Kennedy. Srećom, imali smo intelektualnu elitu što je očuvala **hrvatski identitet** i kulturu kroz stoljeća. Kako Vi kao intelektualac plivate u opasnim političkim vodama, punim »pirana«, da tako slikovito kažem? - Ono što je intelektualna pozicija u nekom društvu to je čvrsti stav pojedinca koji bi u suštini trebao biti nepokolebljiv. Uvažavam ljude...”

„...vrijednosti suvremenog identiteta trebale biti demokracija, vladavina prava i ljudska prava, zaštita manjina, hrvatski jezik i vlastita kultura i obrazovanje. Treba poštovati lokalne identitete, a od globalizacije uzeti pozitivno. Govoreći o mijenjanju hrvatskog identiteta kroz povijest, ustvrdio je da je devedesetih godina u društvu prevladavao balkanski mentalitet, iako ga se formalno odbacivalo, te da jačaju regionalni identiteti. Stoga se zapitao počinju li regionalni identiteti nadjačavati opći **hrvatski identitet**. ...”

„...je sveučilišni profesor u mirovini. Nakon smjene vlasti pokazuje se da SDP nema snage za unutarnje promjene i za demokratizaciju. To je razlog što je jedan broj ljudi utemeljitelja SDP-a prije svega dragovoljaca Domovinskog rata koji su davali **hrvatski identitet** SDP-u shvatio da se borbom iznutra, osnivanjem frakcije ništa bitno ne može promijeniti. Zato su odlučili osnovati novu socijaldemokratsku stranku kako bi se putem nje borili za svoje ideje s kojima nisu uspjeli unutar SDP-a / Novi gospodarski program i politička platforma jasno...”

„...ne bavi samo svakodnevnom problematikom hrvatskih pjesnika i književnika i organizira predavanja o »ovom ili onom«, manje-više marginalnom pitanju nego koji zadire »in medias res« i u surječju s aktualnom problematikom hrvatskog raspuća, otvara i aktualizira pitanja vitalne važnosti za **hrvatski identitet** / Kada predsjednik Matice hrvatske, govoreći o Hrvatskoj danas, s tugom i gnušanjem konstatira: »popljuvano je u njoj sve, a naročito ono što najviše vrijedi«, nemojmo se čuditi da se Zakarijina truba (pod čijim dirigentskim štapićem?) oglašava nimalo milozvučnim tonovima...”

„...svakodnevnom problematikom hrvatskih pjesnika i književnika i organizira predavanja o »ovom ili onom«, manje-više marginalnom pitanju nego koji zadire in medias res i u surječju s aktualnom problematikom hrvatskog raspuća... Zatim, otvara i aktualizira pitanja od vitalne važnosti za **hrvatski identitet**, kao npr. pravopis, hrvatsku etnogenezu (u Matici hrvatskoj udomi Tanaiske ploče – hrvatski rodni list star gotovo dvije tisuće godina), pokazuje sklonosti da se ruši mit o »svetoj braći« Ćirilu i Metodiju, kao navodnim »od Boga« poslanim prosvjetiteljima hrvatskog naroda...”

„...na mjestu predsjednika Matice hrvatske radije vidjela nekoga tko bi bespogovorno provodio ideje i misli Ive Banca, Vesne Pusić, Ive Goldsteina, Dalibora Brozovića i njima sličnih, nego čovjeka koji urbi et orbi propovijeda potrebu za povratom hrvatske samosvijesti i kojem je primarna briga za **hrvatski identitet**, i to ne samo u kulturi. A kako ne bi bilo pragmatično takve stavove eksplicitno pronositi, Zakarija se radije prihvatio opće iskušane i uvijek aktualne sheme »ratnih zločinaca« (dakako, ustaških, jer osim njih i onih iz Domovinskog rata, kao da i nema!). Prikrpati nekome da...”

„...skupštini Hrvatskoga seljačkog saveza za novoga je predsjednika izabran Darko Grivičić iz Brodsko-posavske županije, dosadašnji dopredsjednik te udruge. Darko Grivičić rekao je kako će glavna zadaća u sljedećem razdoblju biti organiziranje seljaka i udruga kako bi se očuvao **hrvatski identitet** u sklopu procesa pridruživanja Europskoj uniji. »Nismo euroskeptici i ne protivimo se ulasku u Europsku uniju, ali smo protiv pretvaranja seljaka isključivo u poduzetnika kako bi mogao konkurirati tržištu Unije«, rekao je Grivičić. Istaknuo je da su seljačka...”

„...Koliko Hrvatska ubire kapitala od svoje kulture i baštine? Gotovo pa ništa! A upravo je kultura temelj od kojeg su Francuska, Italija, Njemačka, Engleska i Austrija postale planetarne turističke meke. Kako su, naime, iskorištena hrvatska kulturna bogatstva što su očuvala **hrvatski identitet** kroz stoljeća? Zašto Šibenik, Zadar, Split, Dubrovnik, Pula, Zagreb, Osijek (kao i većina otoka) sa svojim neizmjerljivo bogatim kulturnim i povijesno-umjetničkim nasljedom od antike, srednjeg vijeka, renesanse, baroka, nisu postali cjelogodišnje turističke atrakcije poput Firenze...”

„...nosili izdvojenu i originalnu kravatu s kvadratima, svijet bi to zamijetio. S druge strane, svi govore o »dizajnu« Vlade, zakona, tko zna čega sve ne, ali kad je doista o dizajnu države riječ, zavlada poznata hrvatska šutnja. Primjerice, većina velikih tvrtki poput državne Ine nema **hrvatski identitet**, dok se kod MOL-a crvena strelica zabija u zeleni pravokutnik – to su boje Mađarske. Konzum ima boje Italije, a reklamira se kao nacionalni lanac, pitanje je čiji. Croatia Airlines tek je odnedavno bitno popravila dizajn (Ivana Ivanković) aplicirajući crvene i plave kvadrate na...”

„...bi se prikazali nastavljačima nacionalne politike dr. Tuđmana. Ambicija je jasna i otkrile su je teške riječi na račun političkog vrha zemlje koji pregovara s »neprijateljima Hrvatske« što žele »robovsku« ulogu naše zemlje u EU. Ukratko- ulazak u EU treba odgoditi, jer se jedino tako **hrvatski identitet** može zaštititi. Sudionici skupa u DHK, dakako, vide sebe na mjestu zaštitnika hrvatskih nacionalnih interesa. To nije neočekivano. Ambicije Igora Zidića daleko su poznate. Predsjedničko mjesto u Matici trebalo je poslužiti kao odskočna daska za kandidaturu za Pantovčak, no...”

„...preko trećih zemalja za hrvatske i slovenske prijevoznike. Na temelju bilateralnog ugovora o cestovnom prijevozu, Hrvatska i Slovenija su za 2005. godinu razmijenile 6500 takvih dozvola. Claudio Kramarić Mjesto međunarodnih sporova i borbe za **hrvatski identitet** ZAGREB – Zagrebački nadbiskup, kardinal Josip Bozanić, u četvrtak je otputovao u Rim, gdje će u nedjelju preuzeti svoj kardinalski naslov- hrvatsku crkvu sv. Jeronima. Naslovnu crkvu dodijelio mu je papa Ivan Pavao II. prigodom uvrštenja u Zbor kardinala 21...”

„...svoj kardinalski naslov- hrvatsku crkvu sv. Jeronima. Naslovnu crkvu dodijelio mu je papa Ivan Pavao II. prigodom uvrštenja u Zbor kardinala 21. listopada 2003., a msgr. Bozanić formalno će ju preuzeti, uz svečanu misu, 27. veljače. Koliko je značenje crkve i Zavoda sv. Jeronima za **hrvatski identitet**, svjedoči i njihova burna povijest. Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima u Rimu ustanovio je 1901. papa Leon XIII. No korijeni Zavoda sežu mnogo dalje u prošlost, u godinu 1453., kada je papa Nikola V. dao hrvatskoj koloniji u Rimu crkvicu sv. Marine djevice i mučenice sa...”

„...predstavlja svjetonazor od pedesetih godina prošloga stoljeća do danas. Knjigu su predstavili i Željka Turčinović, Ingrid Šafranek i Zlatko Wurzburg. U četvrtak u podne u »Profilu« smo ponovno mogli odjuriti malo u povijest, do Grgura iz Nina, nacionalnoga junaka koji se bori za **hrvatski identitet** i slavenski jezik, koji nam se ponovno »objavio« u spjevu »Grgur iz Nina« Joška Marušića. Marušić je srednjovjekovnu priču, na kojoj je radio godinama, začinio vjerom, sukobima, pučkim radostima, ljubavima, izdajama. O knjizi, koju je objavila naklada »Jesenski i Turk«...”

„...Bio sam i ostao veliki obožavatelj hrvatskog naroda. Drago mi je što sam svojim slušateljima i gledateljima sada u knjizi mogao napisati sve o svojim putovima, ali i stranputicama. Hrvatska me fascinira iz osobnih, ali političkih i povijesnih razloga. Uvijek sam smatrao da je **hrvatski identitet** u tadašnjoj Jugoslaviji ugrožen. Objašnjavajući 71. u Financial Timesu u to vrijeme sam napadan, a osamdesetih sam doživio organiziranu kampanju iz Beograda. Zato mi je drago da su, nakon puno godina izolacije, predsjednik Mesić, gospoda Račan i Sanader oslobodili put Hrvatske...”

„...o kulturnoj integraciji. Sudionicima skupa obratila se i potpredsjednica Vlade Jadranka Kosor, koja je istaknula da je Hrvatska uvijek bila dio Europe, te je kao srednjoeuropska i mediteranska zemlja sudjelovala u europskim iskustvima. »Domovinski rat bila je odlučna bitka za **hrvatski identitet** koji smo odlučili ugraditi u europski okvir«, kazala je Jadranka Kosor, dodajući da se Hrvatska osjeća dijelom europske zajednice i želi zajedno s drugim narodima graditi Europu mira, dijaloga i vladavine prava. »Hrvatska vlada čini sve da bi ubrzala adekvatno ispunjavanje...”

„...Hrvatska revija, god. 3. (2003.), br. 1.; Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, „Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine”, **Hrvatski identitet** u Europskoj Uniji, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, Zagreb, 2003. i promijenjenom metodologijom prikupljanja i obrade vitalnih događaja u Hrvatskoj u promatranom...”

„...poslijeratnom razdoblju”, Encyclopaedia moderna, Zagreb, God. 38 (1992.). WERTHEIMER BALETIĆ, Alica, „Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine”, **Hrvatski identitet** u Europskoj Uniji, Zagreb, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, 2003. WERTHEIMER BALETIĆ, Alica, Stanovništvo i razvoj, Zagreb, MATE, 1999...”

„...paradigme: organizirao je veliku Izložbu srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije u Parizu 1950; angažirao se pri osnivanju Filozofskog fakulteta i drugih kulturnih institucija u Zadru koje imaju osvjedočiti **hrvatski identitet** toga grada; iako nominalno samo u statusu potpredsjednika JAZU-a, imao je dominantnu ulogu u kadrovskoj obnovi te institucije u koju dovodi niz mladih lijevih književnika”, tvrdi Velimir Visković...”

„...koji komunicira s kupcem. Ta komunikacija nikada nije jednosmjerna. »Ljude privlače lijepo opremljeni proizvodi, ali ako njihova kvaliteta ne odgovara opremi, teško da će posegnuti za njima opet. Dizajn je tu da stvori vizualnu sliku o proizvodu«, naglašava dizajner. A što kaže za **hrvatski identitet** u globaliziranom svijetu? »Malo je zemalja koje su uspjele dizajn iskomunicirati kao ključan element u općoj tržišnoj utakmici kao što su švedski namještaj ili talijanske cipele. U jeku opće globalizacije i brzog pristupa informacijama to će biti sve teže i teže...”

„...o granicama kao razgraničenju na moru ili kopnu, nikako ni za one koji nisu komunikolozi i semiotičari ne znači da njegov iskaz o neraspoznatljivom identitetu nije graničan. Kad Eco u Puli kaže da ne razaznaje hrvatski tekst, ne poznaje niti može odrediti hrvatske pisce, doista tvrdi kako je **hrvatski identitet** nešto što mu se tek treba otkriti. Povezujući taj identitet sa suvremenim političkim promjenama, on se poziva na kratko i nedovoljno razdoblje za detekciju »novoga«, kao da nova politička stvarnost oblikuje identitet, a ne obratno- da je identitet bio temeljna društvena...”

„...su se i u Splitu. Antunović je staknula da ne želi suradnike koji će biti bahati, a na upit je li Milan Bandić bahat odgovorila je da je to još uvijek velika dilema. [Ljiljana Mamić Pandža, Mira Jurković] Šeks: Članstvo u EU neće ugroziti **hrvatski identitet** BRATISLAVA - »Članstvo Hrvatske u EU ni u kom slučaju nije ugrožavanje ili prijetnja nacionalnom identitetu već je objedinjavanje na ravnopravnoj osnovi svih posebnosti koje države članice i njihovi građani unose u EU«, rekao je u subotu u Bratislavi predsjednik...”

„...o granicama kao razgraničenju na moru ili kopnu, nikako ni za one koji nisu komunikolozi i semiotičari ne znači da njegov iskaz o neraspoznatljivom identitetu nije graničan. Kad Eco u Puli kaže da ne razaznaje hrvatski tekst, ne poznaje niti može odrediti hrvatske pisce, doista tvrdi kako je **hrvatski identitet** nešto što mu se tek treba otkriti. Povezujući taj identitet sa suvremenim političkim promjenama, on se poziva na kratko i nedovoljno razdoblje za detekciju »novoga«, kao da nova politička stvarnost oblikuje identitet, a ne obratno- da je identitet bio temeljna društvena...”; itp.

Szczególną rolę w rozwoju tożsamości przypisuje się strukturze i organizacji sądów osobistych. (...) *prawdopodobnie w pełni ukształtowaną tożsamość mają jedynie ludzie, których samowiedza tworzy strukturę hierarchiczną. Szczególnie ważne jest to, aby hierarchicznie uporządkowane były sądy dystynktywne oraz stabilne sądy centralne. Struktura taka jest najbardziej spójna i najlepiej zintegrowana. Pozwala ona spojrzeć na własną osobę jako na pewną całość. Inaczej jest z ludźmi, których samowiedza tworzy strukturę wiązkową. Ponieważ relacje między wiązkami są niejasne, nieokreślone lub w ogóle nie występują, człowiek*

nie może ukształtować dojrzałego przekonania o własnej tożsamości (J. Koziński, 1986, s. 331 - 332).

Przedstawione wypowiedzi narracyjne wyrażając tożsamość *wprost* wskazują jednocześnie na kognitywną strukturyzację przedstawionych narracji. Komparatywny opis kompozycji wyrazowych pozostaje często w związkach rekacji oraz kongruencji. Analiza semantyczna traktowanego tu jak prototyp pojęcia *tożsamość* wskazuje na jego wartościowanie i podtrzymywanie przez autorów wypowiedzi silnego nacechowania emocjonalnego. Konceptualizacje tożsamości nie mają charakteru metaforycznego; z reguły są one elementami schematu poznawczego¹⁹, co przejawia się traktowaniem tożsamości chorwackiej jako np.: *historycznej powinności*, *czynnika stabilizującego*, itp. Często autorzy wypowiedzi wskazują na powinność i potrzebę: *zachowania tożsamości chorwackiej*, *udowadniania tożsamości*, *martwienia się o nią* oraz *wzmacniania jej*. Nie określają przy tym adresata tego przekazu i nie czynią nikogo odbiorcą; wypowiedzi w tym zakresie podkreślają solidarność podmiotu ze zbiorowym - *my*. Tym sposobem autorzy czynią siebie „współodpowiedzialnymi za tożsamość” lub odnoszą się do bezosobowego, najczęściej zbiorowego, modelowego odbiorcy. Ponadto analiza frekwencyjna wypowiedzi pozwala na zidentyfikowanie słów kluczy; w narracjach widoczne są deskrypcje pojęcia *tożsamości*; może ona być m.in.: *rozpoznawalna*, *zagrożona*, *prawdziwa*, itp. Te cechy tożsamości pojawiają się w kontekstach zagrożeń historycznych oraz związanych z aktualnymi procesami globalizacyjnymi i integracyjnymi. Autorzy wypowiedzi eksplikują także, że chorwacką tożsamość: *buduje się*, *traci*, *udowadnia*, a także *walczy o nią*, itp.

1.2.4. Kategoria *inny* - *obcy*. Czy istnieje tożsamość bałkańska?

S. Žižek²⁰ wskazuje, że narodowa tożsamość potrzebuje *innego*, którego można nienawidzić, oskarżać i prześladować i dzięki temu potwierdzać swoją wyjątkowość. Taki sposób budowania tożsamości określa jako fundamentalizm. Przykładem na żywotność tak rozumianego fundamentalizmu w Europie był wojna w Jugosławii, gdzie zdaniem autora poszczególne grupy oskarżały swoich sąsiadów o zawłaszczanie narodowych świętości i rozpoczynały działania mające na celu ich odzyskanie. Sama wojna w Jugosławii, a także często jej

¹⁹ W psychologii i psycholingwistyce przyjmuje się często, że wiedza ludzka jest zorganizowana w formie schematów. Schemat jest posiadaną przez jednostkę (podmiot) wiedzą na temat określonego wycinka rzeczywistości; jest także semantyczną reprezentacją określonego rodzaju treści i wiedzą wyabstrahowaną z doświadczeń podmiotu (por. B. Wojciszke, 1986).

²⁰ Słoweński filozof i socjolog - w latach 80 - tych jeden z liderów demokratycznej opozycji w Jugosławii.

ocena - oparte były na schemacie znajdowania różnic - nie tylko wewnątrz granic byłej Socjalistycznej Federacji Republiki Jugosławii: (...) *Każdy aktor w tej krwawej zabawie, jaką był rozpad Jugosławii, stara się uprawomocnić swoje miejsce „wewnątrz”, przedstawiając się jako ostatni bastion cywilizacji europejskiej (...) w obliczu orientalnego barbarzyństwa. Dla prawicowo nacjonalistycznych Austriaków tą wyobrażoną granicą są Karawanke, łańcuch górski oddzielający Austrię od Słowenii: za nim rozciąga się panowanie słowiańskich hord. Dla nacjonalistycznych Słoweńców granicą jest rzeka, oddzielająca Słowenię od Chorwacji; Słoweńcy to jeszcze „Mitteleuropa”; Chorwaci natomiast to Bałkanowie pogrążeni w irracjonalnych walkach etnicznych; sympatyzujemy z nimi, ale tak jak sympatyzuje się z ofiarami wojen w Trzecim Świecie... Dla Chorwatów ostateczną granicą jest oczywiście granica między nimi i Serbami, tzn. między zachodnią cywilizacją katolicką, a wschodnim ortodoksyjnym kolektywnym duchem, który nie jest w stanie zrozumieć wartości indywidualizmu zachodniego. Wreszcie Serbowie uznają siebie za ostatnią linię obrony Europy chrześcijańskiej przed fundamentalistycznym niebezpieczeństwem, zwiastowanym pod postacią muzułmańskich Albańczyków i Bośniaków* (S. Žižek, 2001, s. 77 - 78).

Stosunek do konfliktu to relacja tożsamości społecznej, których źródeł można poszukiwać w postawach poszczególnych narodów. Warto w tym miejscu wspomnieć, że w obliczu wszystkich konfliktów w byłej Jugosławii prowadzone były wnikliwe badania postaw różnych społeczeństw, także wobec wojny bałkańskiej, na podstawie których powstał interesujący materiał źródłowy. Ilustracją potwierdzającą żywe zainteresowanie tematem konfliktu były badania Ośrodka Badania Opinii Publicznej²¹ dotyczące sytuacji w Kosowie, prowadzone w Polsce niedługo po rozpoczęciu tam interwencji zbrojnych. Rezultaty badań wskazują, że nastąpiła zmiana poglądów w czasie zależna od oceny sytuacji z punktu widzenia rozpoczęcia i schyłku działań zbrojnych na tym obszarze prowadzonych przez siły NATO. Dynamika ocen przedstawia się w następujący sposób:

- nastąpiło istotne przesunięcie w społecznej ocenie decyzji o interwencji w Jugosławii - krytycy tej decyzji zyskali procentową przewagę nad jej zwolennikami;
- zwolenników poglądu „najpierw przyjęcie warunków, potem zaprzestanie nalotów” ubyło, a zwolenników poglądu „najpierw zaprzestanie nalotów, a potem rokowania” przybyło i frakcje te znalazły się w stanie równowagi;

²¹ Sondaż OBOP z dnia 29 - 31 maja 1999 roku

- lekka erozja ogólnego poparcia dla interwencji uległa przyspieszeniu i przeciwnicy interwencji zyskali przewagę nad jej zwolennikami;
- od połowy kwietnia wystąpił zauważalny spadek poparcia dla członkostwa Polski w NATO - przewaga odsetka zwolenników nad odsetkiem przeciwników spadła z 62 do 50 punktów.

Wyniki te w ciekawy sposób obrazują ewolucję poglądów polskiego narodu uwikłanego w kontekst wspomnianego konfliktu kosowskiego, chociażby z uwagi na członkostwo w NATO i tym samym uczestniczenie polskich sił zbrojnych w przedmiotowym konflikcie²². Problem określenia stosunku do konfliktu miał przynajmniej dwa wymiary oparte na stopniu identyfikacji ze stronami konfliktu. Z jednej strony Polacy to Słowianie - podobnie jak znaczna część mieszkańców Kosowa, z drugiej strony obywatele kraju będącego członkiem NATO. Ten dualizm na pewno zrodził problemy tożsamościowe na poziomie społecznym widoczne w relacji *my - inni - obcy*. Interesującym jest spadek poparcia dla członkostwa Polski w NATO oraz krytyka interwencji w Kosowie. Być może można postawić odważną hipotezę o ostatecznej identyfikacji z domniemaną „ofiara” konfliktu i większym poczuciem solidarności z narodem słowiańskim.

Wiele osób bezpośrednio zaangażowanych w konflikty jugosłowiański, w tym zagraniczni obserwatorzy, sięgało po metafory i hipostazy, próbując przewidzieć, co nastąpi, lub ogarnąć to, co się już stało w okresie działań wojennych. Stosowane przez wielu uogólnienia będące częściej wyrazem emocji niż analitycznej refleksji wynikały z fatalistycznego obrazu stosunków panujących na całych Bałkanach. W ten sposób pominięto problem indywidualnej odpowiedzialności. Refleksję nad winą poszczególnych jednostek zastępuje się wizją szaleństwa historii²³, metafory *przeklętego Bałkanu* - siedliska jakiegoś endemicznego zła. Te metaforyczne obrazy oraz ich sugestywność funkcjonowały i do dziś są żywe w prymitywnej propagandzie, w poważnej refleksji publicystycznej, w literaturze i innych dziedzinach sztuki. Czynione interpretacje posiadają wspólne źródło - jest nim pytanie o tożsamość, do której jednostkę przypisano, lub z którą się identyfikuje. Pytania tożsamościowe i jej wszystkie psychospołeczne korelaty tworzą w tym kontekście dylematy również natury moralnej. W toku

²² Od 12 marca 1999 roku Polska jest członkiem NATO.

²³ Konceptualizację dziejów narodu serbskiego dostarcza m.in. twórczość D. Ćosića scharakteryzowana przez N. Popova w następujący sposób: *Założeniem, że historia jest domem wariatów, Ćosić przeciera drogę do redukcowania złożonego splotu czynników racjonalnych i irracjonalnych w historii do tego, co irracjonalne. Stojąc na takim stanowisku można (...) mówić o szalonym narodzie, czy szalonym kraju. (...) Sam Ćosić mówi, że w każdym swoim bohaterze widział naród* (N. Popov, 1994, s. 41)

analizy dylematów tożsamościowych towarzyszących skomplikowanym losom narodów byłej Jugosławii nasuwa się wiele wniosków płynących wprost z koncepcji J. Koźmieleckiego. Autor definiuje tożsamość jako: (...) *świadomość własnej ciągłości, stałości i spójności, jako przekonanie o pozostaniu tym samym w stale zmieniającym się świecie (...)*; stwierdza ponadto, że jest ona (...) *złożonym, wielowymiarowym sądem osobistym, który zależy jedynie od pewnych obszarów samowiedzy* (J. Koźmielecki, 1986, s. 325). Do obszarów samowiedzy autor zalicza: sądy dystynktywne, których przedmiotem są cechy najbardziej swoiste i niepowtarzalne dla danej osoby, sądy centralne - czyli takie, którym człowiek przypisuje szczególną wagę oraz czasową integrację elementów samowiedzy - relację między *ja przeszłym*, *ja teraźniejszym* i *ja przyszłym*. Doprecyzowania wymaga tu koncepcja samowiedzy, która może oznaczać substytut samotożsamości.

Samowiedza jest zasadniczym składnikiem osobowości każdej jednostki umieszczoną na kontinuum - od zbioru zupełnie nieustrukturalizowanych, ewaluatywnych i deskryptywnych sądów, do spójnego systemu przekonań o samym sobie, stanowiącego w pełni zintegrowaną strukturę poznawczą. Obejmuje ona zarówno specyficzne antycypacje, jak i zgeneralizowane oczekiwania, zatem dotyczy wiedzy ogólnej i szczegółowej. Wspomniane sądy stanowią o wartościach osobistych i preferencjach oraz o programach i strategiach behawioralnych; wyznaczają tym samym ocenę i kontrolę własnego zachowania, wskazują też na prawdopodobny kierunek działań. Ponadto treści samowiedzy o znaczeniu afektywnym mogą być autonomicznym źródłem procesów motywacyjnych. Samowiedza będąca składnikiem tożsamości jest rozumiana jako poznawcza reprezentacja *ja* - zakodowana w pamięci wiedza jednostki, która treściowo odnosi samego siebie do całości lub jakiegoś aspektu tej całości, w tym relacji jednostki ze środowiskiem. Ekonomia poznawcza czyni z niej również system autoschematów, tj. zorganizowanych struktur wiedzy o *ja*, swoistych generalizacji o sobie w danym zakresie, jak i autostereotypów. Koncentracja uwagi na sobie, na jednostkowych bądź wspólnotowych aspektach własnego *ja*, sprzyja powstawaniu napięć motywacyjnych ponieważ samoświadomość, czyli świadomość siebie jako przedmiotu poznania, ułatwia identyfikację niezgodności sądów składających się na samowiedzę. Kolejna cecha samowiedzy przejawia się w regulacji (lub autoregulacji) zachowania -szczególnie w sytuacji podejmowania trudnych decyzji²⁴. Zakłada się, że kiedy dochodzi do takiej sytuacji jednostka doświadcza

²⁴ Podejmowanie decyzji, rozumiane jako element procesu decyzyjnego, to jedno z najbardziej badanych obecnie zagadnień przez psychologię. W kontekście niniejszych rozważań warto tu przytoczyć ważną cechę tego procesu. Jednostki odbierają skutki i konsekwencje swoich decyzji przez pryzmat własnej heurystyki, co jest

ogólnego wyobrażenia własnej osoby i dlatego jest przede wszystkim motywowana do zaafirmowania globalnej integralności *ja*. Z tego właśnie powodu może skutecznie redukować powstałe zagrożenie *ego* poprzez afirmację równie istotnego, innego aspektu pojęcia *ja*, nie rozwiązując problemu wywołanego tym zagrożeniem - powstaje wówczas rozbieżność poznawcza (zob. A. Tesser; R. B. Felson; J. M. Suls, 2004).

Przyjmuje się, że samowiedza nie jest centralnym czynnikiem regulującym zachowanie człowieka - stanowi ona jednak empiryczny składnik indywidualnego doświadczenia. Dlatego badanie jej ma nie tylko wartość poznawczą, ale również humanistyczną i moralną (zob. J. Koziński, 1971).

Nieświadomość (lub nieadekwatna świadomość) własnych cech i niezgodny obraz własnej osoby stanowią jedną z największych barier psychologicznych ograniczających jednostkę. Niezwykle ważny jest wpływ adekwatnej oceny własnej osoby na efektywności realizacji różnych zadań, a także na autoregulację - swoiste sterowanie rozwojem własnego *ja*. Samoświadomość sprzyja aktywnej roli podmiotu w regulacji własnych stosunków z rzeczywistością, a więc wpływa na jego sprawczość. Warto zaznaczyć, że bariera braku samoświadomości ma charakter błędnego koła - niewiedza o czymś nie pozwala na aktywne ustosunkowanie się i przeobrażanie stanów rzeczywistych, które nie są pożądane (zob. M. Jarymowicz, 1979). Kolejną istotną cechą samowiedzy i wynikającej z niej samooceny jest jej wartości emocjonalna, rozumiana jako afektywna reakcja jednostki na samą siebie. Aspekt emocjonalny powoduje wiele problemów interpretacyjnych w tej kwestii. Samoocenę można bowiem rozważać jako względnie stałą cechę (skrystalizowany sąd czy postawę wobec samego siebie) bądź jako bieżący stan podmiotu. W praktyce powstaje pytanie, czy samoocena będzie zależna od stanu emocjonalnego jednostki - a jeżeli tak - to jak silny jest ten związek i czy może mieć wpływ na zachowanie.

Skoro aspekt emocjonalny może mieć wpływ na samowiedzę, a ta z kolei jest relevantna do tożsamości, rodzi się pytanie o dojrzałość tożsamości i składniki ją generujące. Przypisuje się szczególną rolę w rozwoju tożsamości organizacji (strukturze) sądów osobistych: (...) *komplikuje się sytuacja ludzi, których samowiedza ma strukturę zatowarzyszoną, przypominającą kartotekę luźnych samoocen, standardów osobistych i reguł komunikacji. (...) Przypuszczam, że w tym ostatnim wypadku człowiek nie ma poczucia tożsamości. Mówiąc inaczej, jego tożsamość jest rozmyta* (J. Koziński, 1986, s. 331 - 332)

szczególnie widoczne w przypadku nietrafnych decyzji i uporczywego przekonania, że decyzja była dobra. Heurystyka bywa często konfliktogenna.

Traktując ponadto poczucie tożsamości jako zmienną psychospołeczną można mówić o zaburzeniach tożsamości (lub raczej jej poczucia). Omawiając znaczenie poczucia tożsamości można zauważyć, że jego zaburzenia (...) *wyrażnie wpływają na strukturę i kierunkowość ludzkich działań* (...) oraz, że mogą one (...) *deformować prawidłowy przebieg kontaktów międzyosobniczych* (J. Koziński, 1986, s. 331 - 332). Zaburzeniom tożsamości często towarzyszy lęk przed nadmierną kontrolą zewnętrzną lub przed brakiem takiej kontroli.

Mając świadomość niebezpieczeństw, jakie towarzyszą przenoszeniu pojęć poza ich macierzyste systemy, można w kontekście przytoczonej problematyki podjąć próbę spojrzenia na psychospołeczny wymiar konfliktu jugosłowiańskiego poprzez aspekt tożsamościowy.

Konkluzje zmierzają także w kierunku traktowania tożsamości zbiorowych w kategoriach ideowo - politycznych. Tożsamość ideowa obejmuje wspólne wartości, tradycje i oczekiwania względem przyszłości; tożsamość polityczna, odmiennie niż tożsamość ideowa, jest (...) *wprowadzeniem tożsamości ideowej w czyny* (...) i definiuje się poprzez swoje cele polityczne (za: J. Pollak, 1999). Tożsamość zbiorowa powstaje poprzez działania konkretnych jednostek, które mają poczucie tożsamości kolektywnej, a przez ich działania są stałym elementem takiej tożsamości i mają na nią regularny wpływ (co podkreśla interakcyjny charakter zależności). Z czasem ta indywidualna tożsamość przekształca się (przynajmniej w stosowanych środkach wyrazu) we wspólny, kolektywny wymiar.

Bardzo istotny aspekt tożsamości kolektywnej związany jest z jej konceptualizacją za sprawą czynników determinujących tzw. „wspólnotę wyobrażeniową” (B. Anderson, 1997). Elementy tej wspólnoty, a więc wyobrażenie wspólnoty kolektywnej są podstawą tworzenia tożsamości kolektywnej. Każdy bowiem naród jest:

- wyobrażony (ang. *imagined*) - ponieważ członkowie poszczególnych narodów nigdy nie poznają wszystkich pozostałych członków wspólnoty, nie wiedzą o ich istnieniu, a mimo to istnieje w ich rozumowaniu obraz wspólnoty;
- ograniczony (ang. *limited*) – ze względu na fakt, że każdy naród ma relatywnie stałe, chociaż elastyczne granice;
- wspólny (ang. *common*), ponieważ niezależnie od faktycznych różnic pomiędzy jego członkami jest zawsze pojmowany jako głęboka i horyzontalna wspólnota.

Elementy te, zastosowane w konkretnych narodowych wspólnotach, mogą przy formowaniu tożsamości kolektywnej stanowić podstawę dla różnych anomalii spowodowanych między innymi tendencjami nacjonalistycznym. W aspekcie traktowania poszczególnych toż-

samości kolektywnej jako źródła konfliktu warto tu przytoczyć koncepcję S. N. Eisenstada, którego zdaniem (...) *budowa tożsamości kolektywnej ustanawia podstawowy element życia społecznego (...)*, co sprawia, że nie można mówić o jednoznacznym momencie, kiedy tożsamość kolektywna jest wytwarzana lub projektowana. Innymi słowy, budowa tożsamości kolektywnej jest (...) *tworzona zawsze przez wszystkie ludzkie społeczności historii ludzkiej*. Ponadto, według autora, centralnym aspektem budowy każdej potencjalnej tożsamości kolektywnej jest zdefiniowanie podobieństwa pomiędzy członkami jakiegoś kolektywu w porównaniu z *obcymi* i, przede wszystkim, w odróżnieniu od *obcych* (S. N. Eisenstad, 1998, s. 230). Każde poszukiwanie tożsamości kolektywnej pociąga za sobą dywersyfikację.

Formy stosunków identyfikacji (wskazane przez R. Brubakera i F. Coopera) są (...) *ustanowione w sieci pokrewieństwa przez pozycjonowanie*. Z drugiej strony, poszczególni członkowie wspólnoty mogą się zidentyfikować przez przynależność do grupy osób, które wykazują jakiś kateryczny atrybut, np.: rasa, pochodzenie etniczne, język, obywatelstwo. Kolejne rozróżnienie, które w ramach charakterystyki przedstawiają autorzy, to rozróżnienie między samoidentyfikacją a identyfikacją i kategoryzacją siebie samego przez innych. Sformalizowane, skodyfikowane i zobiektywizowane systemy kategoryzacji, które zostały rozwinięte przez autorytatywne instytucje, jak np. system państwa, w których jednostki identyfikują i kategoryzują się należy odróżniać od kategorii samoidentyfikacji rozumianych w kontekście psychodynamicznym (zob. R. Bubaker, F. Cooper, 2000).

Poprzez powiązanie rozwoju narodowych idei z procesami tworzenia narodów B. Giesen wskazuje się na sztuczność narodowych konstrukcji twierdząc, że bazują one prawie wyłącznie na budowaniu i akcentowaniu różnic w odniesieniu do między- i wewnątrznarodowych wymiarów (zob. B. Giesen, 1993; za: A. Bielawska). W wewnątrznarodowym wymiarze, podkreślanym przez autora, przypisuje się określoną rolę tzw. „nosicielom tożsamości” - grupom społecznym, które odpowiedzialne są za rozwój i rozprzestrzenianie narodowych idei.

Wewnątrz - lub ponadnarodowe budowanie różnic oznacza poszukiwanie *innych* albo w przypadku radykalnym poszukiwanie „wroga”, na których tle i w odniesieniu do których można budować i akcentować podobieństwa łączące narodową zbiorowość. Wraz z postępem procesu budowy struktur narodowych rola *nosicieli* przejęta została przez elity społeczne i tym samym elity przeciwstawione zostały szeroko pojętej *reszcie* społeczeństwa. Inteligencja zdobyła określoną wartość w artykułowaniu i umacnianiu narodowych mitów, które były nieodzowne pozostałym członkom wspólnot w stworzeniu i przekazaniu *narodowego ducha*.

Tożsamość narodowa może być także tworzona dyskursywnie (por. m.in. R. Wodak, R. de Cilia, M. Reisigl). Jest ona wtedy formą dyskursu społecznego, który występuje w wielu wymiarach życia społecznego i formacjach dyskursywnych.

W byłej Jugosławii (szczególnie w okresie międzywojennym i powojennym) wzorce narodowej tożsamości przybierały na emocjonalnej sile. Etniczność²⁵, której związek z poczuciem narodowym nie jest co prawda do dziś jasno dookreślony, zdominowała psychologiczny horyzont konfliktu jugosłowiańskiego. Bez wątpienia na całym obszarze dochodziło do politycznej manipulacji losami całych społeczności, co więcej skuteczności tej manipulacji doświadczone w gotowości jednostek do poddania się narzuconym regułom. Możliwe źródła tej gotowości mają charakter psychospołeczny, a więc tożsamościowy. Przykład jugosłowiański wskazuje, że:

1. tożsamość indywidualna zamieszkujących ten obszar była pochodną kryterium kolektywistycznego;
2. rozmaite rodzaje tożsamości zbiorowej szczególnie często układały się tutaj w struktury wiążkowe;
3. silny związek z miejscem i lokalną wspólnotą nałożył się tu na równie silne, wywodzące się wprost z dziewiętnastowiecznego mitu narodowego, poczucie przynależności etnicznej i narodowej.

Być może rozmaite kompensacje²⁶, uruchomione przez szereg zróżnicowanych niepewności i nacisków, przyczyniły się do tego, że coraz większą przewagę zyskiwały tzw. „hubrystyczne” modele tożsamości będące źródłem konfliktów²⁷.

Do tej pory nie opracowano wspólnego konsensusu w nauce, co do sposobów kształtowania tożsamości, ale w wielu teoriach dominuje w tym kontekście kategoria rozróżnienia między indywidualnym i/lub zbiorowym *ja* a *innym* i/lub *obcym*. Niektóre warunki powstawania tożsamości wymienia m. in. R. Münch (1993). Według autora tożsamość może powstać

²⁵ Dominacja etnicznego modelu tożsamości narodowej wyraża się m.in. poprzez terminologię używaną do określania mieszkańców danego terytorium. Ciekawym jest tu przykład Bośni. Ostatnio pojawiła się nazwa *Bošnjaci* (ludzie poczuwający się do narodowości bośniackiej) jako dystynktywna wobec tradycyjnej *Bosanci* (ludzie mieszkający w Bośni, niezależnie od ich narodowości).

²⁶ Kompensacja traktowana jest w psychologii jako mechanizm obronny – w dużym uproszczeniu – jako rodzaj wynagradzania samego siebie za braki lub defekty.

²⁷ Definicję tego typu tożsamości podaje J. Kozielecki: (...) możemy opisać hubrystę jako człowieka, który przypisuje sobie nieprzeciętne cechy osobowości (...) deformacje poznawcze w obrazie «ja» bywają różnorodne. (...) Człowiek hubrystyczny staje się nadmiernie tolerancyjny wobec historii własnego życia. (...) Formułuje zbyt pozytywne sądy o swej inteligencji, brązowi własny charakter i podkreśla swoje cnoty ludzkie (J. Kozielecki, 1981, s. 401)

przez zewnętrzne odgraniczenie, przez identyfikację jakiegoś przeciwnika albo wroga, przez wewnętrzną homogenizację, przez celowe włączenie tego, co położone na obrzeżach lub przez wyrównanie wewnętrznych napięć. Pojęcie *obcy* wciąż jeszcze, w mniejszym lub większym stopniu, oznacza kogoś, kto należy do tej samej kultury, kto nie jest osobiście znany, ale zachowuje się w podobny naszemu sposób i wyznaje podobne wartości. *Inny*²⁸ to, taki, który nie podziela tożsamości - np.: muzułmański Wschód wciąż pozostaje dla wielu tożsamości europejskich wzorcem dla pojęcia *inni*; por. egzemplifikacje wyrażające jednostronny przekaz - relację: *swój - obcy (inny)*:

A: hr. *oni Srbi* – pl. *oni Serbowie*

„...**Oni (Srbi)** idu posvema putem Mađara.... Isto tako su Srbi intolerantni prema katolicima. Ja se nadam, da će se i kod nas doći još do uvjerenja, da Srbi nijesu prijatelji Hrvatima i da samo tako dugo hine prijateljstvo, dok trebaju njihovu pomoć....”

„...Dosta je bilo zloporaba stradalnicima i žrtvama rata, bili **oni Srbi** ili Hrvati....”

„...Podizanje spomenika ordinarnom ratnom zločincu pokazuje samo da oni koji su spomenik podigli ne smatraju masovna ubojstva ljudi, ako su **oni Srbi**, Romi ili Židovi, zločinom, već nečim što zaslužuje spomenik....”

„...I u Hrvatskoj i u BiH su, prema Miloševićевой zamisli, nakon 1992. godine na bojištima formalno ostali samo **oni Srbi** koji su rođeni u tim krajevima, od običnih mobiliziranih vojnika do podoficira i oficira koje je JNA demobilizirala....”

„...Srbi koji su otišli iz Hrvatske, jer nisu željeli živjeti u hrvatskoj državi kao manjinski narod, sada doživljavaju otrežnjavajuću katarzu u Srbiji. Potpuno im je postalo jasno da su **oni Srbi** iz Hrvatske....”

„...Naime, jedan je vijećnik rekao da se Srbi više ne smiju vraćati dosadašnjim tempom, a ta izjava dovodi u pitanje elementarno ljudsko pravo, rekao je Gajica koji je konstatirao kako je očito da je sada riječ o konstelaciji vlasti koja Srbima želi oduzeti elementarno pravo, a **oni, Srbi**, na to ne pristaju....”; itp.

Kategorii *swój - obcy (inny)* nie tworzy sama jednostka, a grupa lub grupy, których ta jednostka jest członkiem. Dychotomia ta związana jest z kształtowaniem i podtrzymywaniem tożsamości grupowej, a w konstruowaniu rzeczywistości ważna jest subiektywna wartość nadawana poszczególnym grupom. Wiele z nich tworzy obojętne tło, inne stają się istotne, wyselekcjonowane spośród grup i obdarzone szczególnym subiektywnym znaczeniem.

²⁸ Struktury poznawcze *obcego i innego* oparte są na różnych aspektach. Nie chodzi tu o charakterystyki kontrastowe, co o elementy społeczne, psychologiczne czy nawet lokalistyczne. Konceptualizacje te trudno jednak oprzeć o dane słownikowe (hasłowe). W praktyce granica pojęciowa *obcego i innego* jest nieostra, co w kontekście niniejszych rozważań nada wspomnianym pojęciom charakter ekwiwalentny.

Warstwa semantyczna wypowiedzi deiktycznych przywołuje wskazanie - *oni*. W kognitywnym sensie termin ten jest nazwą jednostkową konkretnego okazu zaimka „oni”, który wytwarza autor wypowiedzi. Za tym zaimkiem kryje się z kolei fraza oznaczająca naród/grupę, która jest najbardziej istotna w chwili, w której wypowiedzany jest zaimek „oni” jako konwencjonalnie ustalona, okazowo - zwrotna deskrypcja identyfikująca przedmiot odniesienia (por. M. García - Carpintero, 1998). Wiadomo, również, że wypowiedzi cechują kategorie nadbudowane nad leksyką i całymi polami leksykalno - semantycznymi, a więc opozycje semantyczne: *my* - *oni*. Decyzje autorów wypowiedzi mają charakter arbitralny, co w znacznej mierze nadaje podkreślanym opozycjom charakter binarny. Ponieważ język jest klasyfikatorem doświadczeń zbiorowych przedstawione narracje wyrażają często sposób społecznego traktowania *obcości*. W wypowiedziach trudno także odszukać jakiejkolwiek oznaki poliwalentności.

Kolejna grupa egzemplifikacji przedstawia kategorię posesywności wyrażoną zaimkowo; por. przykłady:

B: hr. *svoju Hrvatsku/hrvatsku/svoju Srbiju/srpsku* - pl. *swoją Chorwację/swoją Serbię* (również w funkcji przymiotnikowej - pl. *swoją chorwacką.../swoją serbską.../* hr. - *svoj hrvatski/srpski* - pl. *swój chorwacki/serbski*

„...Čitavo im se uvjerenje sastojalo u jednoj izreci: "Ljubi, sinko, domovinu **svoju hrvatsku** više nego samoga sebe!" Kačić se je svojim više strastvenim temperamentom doista znao često ražariti i uzbuniti, no svaki put bi ga Narančić svojim mirnim i objektivnim promatranjem utišao, rekavši: - A manimo se toga; premladi smo, mogli bismo biti nepravedni....”

„...Koji put čisto mu se potreslo u grudima, i kao da mu se eto na pomalja suza u očima; ta ljubio je on **svoju Hrvatsku** svim žarom žarke svoje duše. On je mogao na vrijeme zalutati na stramputicu, gdje ova ljubav nije imala poticaja, da svaki jaki opstanak pokaže svijetu; no on je nikada - nikada nije izgubio. Zato ga sada tim jače morila tuga i prikor, što je dosele zanemario svoje dužnosti, Ilio...”

„...pisca Ludvika Vaculika »Kako se prave muška djeca«, što ju je objavila »Mozaik knjiga« ZAGREB, 3. svibnja – Roman češkog pisca Ludvika Vaculika »Kako se prave muška djeca«, što ju je objavila »Mozaik knjiga«, u srijedu je u Društvu hrvatskih književnika imao **svoju hrvatsku** promociju uz prisutnost češkog veleposlanika Jirija Kudele, predsjednika DHK Slavka Mihalića i samoga autora. Riječ je o predstavniku disidentske književnosti koji je dijelio sudbinu mnogih čeških intelektualaca nakon 1968. i sovjetske intervencije, zajedno s Vaclavom...”

„...Dobro to znaju stari Istrijani koji se nisu odrekli svoga nacionalnog bića, svog hrvatskog jezika, svoje domovine Hrvatske. Skupo su to plaćali ali se nisu pokorili, organizirali su se i kroz narodno oslobodilačku borbu izborili svoju slobodu za cijeli istarski narod i **svoju hrvatsku** domovinu. Žalosna je činjenica da danas pojedinci koji nisu bili u borbi ali su stekli pravo boraca to pravo prisvajaju. Sebi svojataju ta prava da bi zaštitili svoje interese i svoje privilegije, najčešće koče i ne dozvole da pravi istinski borci ostvare svoja prava št...o”

„...u Slavoniji- od Zagreba do Iloka« (Slawoniens Schloesser - von Zagreb bis Vukovar) Mladena i Bojane Šćitaroci. Knjiga je tiskana novčanom potporom austrijskoga Ministarstva prosvjete, znanosti i kulture, što na stanovit način potvrđuje zanimanje srednjoeuropskog kulturnog kruga za **svoju hrvatsku** sastavnicu. U knjizi je dokumentirano i analitički opisano 60 slavonskih dvoraca i kurija u sjeveroistočnoj Hrvatskoj od Zagreba do Iloka. Knjiga otkriva svu ljepotu jednog svijeta i vremena, kulturu življenja i tradiciju hrvatskog plemstva...”

„... Ne dopustivši sebi ni pomisao na osvetu, pokazao je svu širinu duha«, poručio je Račan dodavši da je Gotovac bio istinski domoljub koji je **svoju Hrvatsku** nježno volio svim svojim bićem, a ona je za njega bila strast i utjeha. »Bio je domoljub koji prije svega poštuje čovjeka«, naglasio je premijer. Ustvrdio je da je Gotovac imao nepogrešiv osjećaj pravde i pravednosti, što dokazuje njegovih pedeset godina borbe za dostojanstvo...”

„... I baš, ponajprije na tim pitanjima, nova će vlast pokazati **svoju hrvatsku** i domovinsku odgovornost. Naime, ne nađe li oko tih pitanja pravi odgovor, može biti uzrokom nesagledivih tragedija po hrvatsku državu i narod. Tada se mogu, bez obzira na sva tzv. »nova vremena«, očekivati novi i možda žešći sukobi unutar hrvatskog korpusa...”

„...Nemojte više olako davati lažna obećanja i nade, već im pružite konkretne programe, a oni će Vam se odužiti svojim predanim radom i dobrim rezultatima toga rada, pa ćemo biti sretniji i mi i oni. Jer konačno, zar oni nisu potekli iz hrvatske grude, zar oni nemaju prava voljeti **svoju Hrvatsku** i dostojanstveno živjeti u njoj i za nju. Kao veliki zaljubljenik u prirodu, sada Vas molim, učinimo svi zajedno sve da nam naša djeca u budućnosti žive u zdravom i sigurnom okolišu, da nam naša Hrvatska postane svjetski poznati prirodni rezervat biljnog i životinjskog...”

„...uspjeh! Sve je to bilo specifično, bila je to naša politička pobjeda! I koliko to god danas izgledalo nepopularno i primitivno, ja ne krijem da imam naglašeni patriotski naboj. Bio sam kao Hrvat dosta šikaniran i odjednom sam dobio mogućnost da posredstvom sporta, nogometa, promoviram **svoju hrvatsku** stranku, hrvatski karakter i pokret. I zato je to moj najdraži i najveći uspjeh... Predrag Jurišić Obermoser pobjednica spusta u St. Moritzu ST. MORITZ, 16. prosinca - Austrijska skijašica Brigitte Obermoser pobjednica je...”

„...časnici i bivši pripadnici HRM-a, neka vam sve to posluži kao poticaj da i danas, u miru, nastavite stručno, savjesno i pošteno obavljati svoj posao i zadaće koje društvo stavi pred vas na dobrobit Republike Hrvatske i svih njenih građana, tako da i buduće generacije budu ponosne na **svoju Hrvatsku** ratnu mornaricu i sve njene sadašnje i bivše pripadnike«, stoji, uz ostalo, u čestitki predsjednika Mesića. Ministar obrane Jozo Radoš ističe u čestitki kako se povodom Dana HRM-a prisjećamo »svih slavnih borbi i pobjeda za slobodu hrvatskog mora i domovine«, te »oni...”

„...Ja sam svojim učenicima pokušavao ukazati na besmisao jednog i drugog, te odatle i kod mene pomalo određena doza anarhizma. Time sam pokušavao hrvatsku mladež odagajati kao slobodne ličnosti, ali koje će iznad svega ljubiti svoj hrvatski narod i **svoju hrvatsku** domovinu. Često sam isticao da trebaju čuvati svoje dostojanstvo, svoj ponos i svoj OBRAZ. Upravo ova riječ OBRAZ me ponukala da hrvatskoj javnosti napišem ovo pismo. I to zbog toga što je ova riječ u posljednjih desetak dana vrlo često rabljena u javnom životu, posebice...”

„...Naprotiv, jedino novine od sveg informacijskoga blaga i obilja koje nam se nudi žive beskrajno. Pohranjene uredno na policama biblioteka. Promjene za koje smo se borili i koje smo izborili perom i mačem podrazumijevale su i nazočnost, svjedočenje Vjesnika o njima. Jer Vjesnik mora nastaviti **svoju hrvatsku** sudbinu i u stoljeću drukčijosti, kakvo će biti ono rimskoga broja XXI. Nismo mi slika Vjesnika, nego je Vjesnik naša slika. Treba nam! NEDJELJKO FABRIO, književnik Donat: Nestankom »Vjesnika« hrvatsko bi novinstvo odjednom postalo...”

„...Svetu misu je predvidio nadbiskup Bozanić koji je rekao da je potrebno odati počast gradu Vrbniku koji slavi Blagdan svog zaštitnika ponosan na **svoju hrvatsku** prošlost i kulturu, a u kojem su duhovnost i katolička vjera prožeti jedno ne može bez drugoga. Msgr. Bozanić je istaknuo da Vrbničani slave blagdan svojega zaštitnika ponosni na hrvatsku prošlost i kulturu. »O kako je danas kod nas potrebno naglasiti duhovno...”

„...Uvjereni sam da će novoizabrana vlast u Hrvatskoj uz pomoć svih političkih stranaka i nevladinih udruga pronaći najbolji način da se riješi pitanje srpskih izbjeglica koji su nekada s puno povjerenja Milanu Babiću napustili **svoju hrvatsku** domovinu. Na tome putu rješavanja zasigurno neće biti potrebna pomoć Glavnoga odbora SDS-a iz Beograda, a ponajmanje njena predsjednika Milana Babića. Možda bi na kraju Milanu Babiću trebalo poslati poruku u stihovima nekadašnjeg šlagera: »Dečko, 'ajde...»

„...Roditeljima je poručio da svojoj djeci govore o prošlosti i tako ih učine sposobnijima za budućnost, a hrvatskim franjevcima je u ime hrvatskih biskupa zahvalio na pastoralnom služenju u tom dijelu svijeta. Na kraju je istaknuo da, ponosni na to što imamo **svoju Hrvatsku**, možemo s pouzdanjem gledati u budućnost. (IKA) Schröder ustrajava na prodaji nuklearne tehnologije Rusiji BERLIN, 28. kolovoza - Njemački kancelar Gerhard Schröder odbacio je u ponedjeljak kritike unutar svoje koalicije zbog»

„... Istarskih Hrvata koji su pili ricinusovo ulje i gubili prava građana, a najčešće i mirovinu. Sve su to podnosili, da bi sačuvali svoj Hrvatski ponos. Mnogo je Istrijana koji su ponosni na svoje očeve i stričeve ponosni što su njihovi nasljednici ponosni na **svoju Hrvatsku** pripadnost gospodo nemojte iz izazivati i zbog toga kažnjavati. Nažalost, imam dosta onih kojima ponos i pripadnost nekom narodu ne znače ništa. Pametni su i znaju da Hrvatski ponos u Istri nema nikakvu vrijednost samo može koštati...»

„... Ovih dana prisjećamo se 30-godišnjice Hrvatskog proljeća i Karađorđeva, kada su mnogi hrvatski rodoljubi samo zato jer su željeli boljitak za **svoju Hrvatsku**, osuđeni i otjerani na izdržavanje zatvorskih kazni. Prisjećamo se, dakako, da je 1971. godine tadašnje hrvatsko rukovodstvo željelo realizirati izgradnju autoceste Zagreb-Split. Osigurana su sredstva a izgradnja bi se financirala i samodoprinosom....»

„...Sporno je samo hoće li se čileanski bogataš morati zadovoljiti tek preuređivanjem i dotjerivanjem spomenutog hotela ili će mu biti dopušteno da napravi potpuno novi ekskluzivni objekt. Androniko Luksic, podsjećamo, namjerava svu **svoju hrvatsku** turističku imovinu objediniti u zajednički hotelski lanac Plava laguna, s kojim bi krenuo u europsku tržišnu utrk. Nedavno je svojem turističkom imperiju pridodao i elitnu cavtatsku Croatiju. Zanimljivo je, međutim, da Luksic uopće nije znao kako je uz Hotel Croatiju...»

„...Sivu ekonomiju, objasnio je Crkvenac, moguće je suzbiti samo pojačanim mjerama (veće i odlučnije kazne) te sustavnim pristupom kako bi se »spriječilo da bude časno varati **svoju hrvatsku** državu«. S. Kapetanić Njemačke tvrtke spremnije za ulaganja u Hrvatsku ZAGREB, 20. rujna – »Suradnja na području intelektualnih usluga i turizma te izravna partnerstva među tvrtkama dviju zemalja, bez posredovanja...»

„...Do jučer smo za ovu zemlju, natopljenu kako našom krvlju, tako i krvlju naših očeva i djedova, zajedno pjevali Juru i Bobana, pozivali se na poglavnika, vrhovnika, zaklinjali se u njihovu žrtvu, a polagali svoju u Domovinskom ratu, za boljitak, samostalnost i prije svega samo **svoju hrvatsku** državu. Danas kada naši, moji dojučerašnji suborci kao Đuro Dečak i gorljivi orator koji je sa Markovog trga uzvikivao- Bando crvena!- Bando crvena!, sa istom tom bandom crvenom, pije kavu i potpisuje izdajnički sporazum, kada jedan Majić predsjednik dragovoljaca, koji se...»

„...Ako si državnu televiziju mogu priuštiti i takve zemlje kao što su Velika Britanija i Italija, dakle zemlje potpuno sređenih odnosa u zakonodavstvu, te tiskanim i elektronskim medijima, sve govori da Hrvatska **svoju Hrvatsku** radioteleviziju, svoju stožernu informativnu i kulturnu ustanovu posebnom zakonskom regulativom očuva za budućnost. Dr. ZVONIMIR BARTOLIĆČakovec Podržavamo bjelovarsko Gradsko poglavarstvo U posljednje vrijeme učestale su...»

„... Što znači da iz Ericssonove centrale ulažu milijun dolara u **svoju hrvatsku** filijalu? Ništa! Mora se najprije znati koliko ta filijala privređuje, a iz glasnogovorničkog prikaza može se naslutiti da se radi o enormnim iznosima, što tek upućuje na eksploataciju naših radnika i mozgova. ANĐELKO ZUBČIĆ, Zagreb...»

„... U spomenutoj knjizi govori se o snažnoj svijesti bosanskih muslimana za **svoju hrvatsku** nacionalnost kroz narodne pjesme i tituliranje velikih turskih vojskovođa nadimkom »Hrvat«. Carigradski dvor duboko je štovao naše franjevece, štutio ih od zaslijepljenih fanatičnih pojedinaca iz svojih redova te je osim službenoga turskoga u 16. st. prakticirao i naš jezik...”

„...Slovenski ribari koji već dolaze na milju od hrvatske obale u tom nesretnom zaljevu su instrumentalizirani dio slovenske vanjske politike. Hrvatski ribari koji protestiraju, skidaju Jorasovu slovensku zastavu i ističu **svoju hrvatsku**, samo su samoorganizirani dio lokalnog puka bez ikakva državnog zaleđa. Da bi položaj neke države bio vjerodostojan a ona ulijevala povjerenje, osnovni je preduvjet da vodi jasnu politiku. U odnosima sa Slovenijom, kad je riječ o granicama, Hrvatska to ne čini...”

„...Suština izraza u predstavi noh leži u koncentriranoj jednostavnosti, jedinstvu, skladu i šabloniziranoj simboličnosti. Takvi pojednostavljeni i simbolični, odnosno minimalni pokreti, izvođeni polako i tiho, postižu maksimalan scenski efekt. **Svoju hrvatsku** turneju kazališna skupina »Urus-hi« nastavit će 25. srpnja u Jelsi, 26. srpnja u Hvaru, a završit će je 29. srpnja u Dubrovniku. Sandra-Viktorija Antić Živopisne izvorne ponjave MAKARSKA, 24. srpnja - Izložba »In/Ex...”

„...Hrvatske i teritorijalno veže sa srbijanskim »svesrpsvom«, je Srpska pravoslavna crkva. Stoga moramo uporno nastojati da, bez obzira na sve razlike i opredjeljenja, hrvatski Srbi ovu zemlju prihvate kao svoju jedinu domovinu, što će biti znatno olakšano ako u svojoj domovini imaju **svoju, hrvatsku** pravoslavnu crkvu, pod vjerskom nadležnošću Carigradske patrijaršije FILIP ĆORLUKIĆ Nedavno sam u Gradskoj knjižnici u Puli zapazio ćirilicom tiskanu knjigu D. T. Batakovića »Nova istorija srpskog naroda«, naklada Naš dom- Beograd 2000....”

„... Stoga moramo uporno nastojati da, bez obzira na sve razlike i opredjeljenja, hrvatski Srbi ovu zemlju prihvate kao svoju jedinu domovinu, što će biti znatno olakšano ako u svojoj domovini imaju **svoju, hrvatsku** pravoslavnu crkvu, pod vjerskom nadležnošću Carigradske patrijaršije. Autor je inženjer, publicist iz Pule. Zagreb i županija Slučaj Komercijalna banka zastario još 2001....”

„...Događaji Mesić predlaže izmjenu optužnice ili njezino povlačenje Da je bivša vlast dala Gotovini priliku odgovarati na pitanja istražitelja, dakle surađivati s Haaškim sudom, on bi mogao obraniti svoju čast i **svoju Hrvatsku** vojsku, rekao je Predsjednik / Mesić kaže da je Gotovina pokrenuo više od 300 prijava protiv svojih vojnika i više od 250 kaznenih prijava što mu ide u prilog jer je njegova dužnost bila tražiti odgovornost za sve što sazna / Predsjednikov ured poslao je u četvrtak Vladinom...”

„... Više od dva desetljeća kasnije, spomenuta je knjiga dobila i **svoju hrvatsku** verziju. U izdanju Biovege, proteklog je tjedna predstavljeno hrvatsko izdanje ove svjetski poznate knjige koju će preporučiti svaki štovatelj Teslinog rada. Kako je naglasila izvršna urednica knjige, Merima Nikočević, izdavanje knjige poklopilo se sa 60. godišnjicom...”

„...svaki zločin; da se prognanici i izbjeglice u miru i sigurnosti vrate kući; da svaki Hrvat svoj posao radi kako treba; da svaki hrvatski muškarac štiti, hrani i brani svoju obitelj, da voli i za ljubav odgaja svoju djecu, da je vjeran svojoj ženi i da se brine o svojim roditeljima; da **svoju hrvatsku** zemlju čuva i brani odlučno i učinkovito, a bez mržnje i zločina. Zatim: da je svaka hrvatska žena dobra supruga, majka, odgojiteljica i uspješna u svom zanimanju; da hrvatski političar i menadžer ima Hrvatsku na prvom mjestu; da se u Hrvatskoj ne ubijaju djeca pod srcem...”

„... Ostali šute kao mutavci, kao da su upravo došli odnekud. Ako na početku utakmica naše izabrane vrste budem vidio da naši dečki pjevaju **svoju hrvatsku** himnu, pjevaju sa srcem i da otvaraju usta, a ne da nešto mumljaju, onda ću im zaista poželjeti uspjeh, sreću i pobjedu na tom Europskom nogometnom prvenstvu. Mora se priznati da je sramota igrati za hrvatsku nogometnu vrstu – a ne znati riječi i melodiju hrvatske državne...”

„...U međuvremenu je i Leksikografski zavod Miroslav Krleža počeo objavljivati **svoju Hrvatsku** opću enciklopediju, ali Vujić ne smatra da su ta dva izdanja konkurentska. Zavodska Enciklopedija

je klasična enciklopedija, opširnijih članaka, a Vujićeva se smješta, kako je sam ilustrirao, negdje između Hrvatske opće enciklopedije i Hrvatskoga enciklopedijskoga rječnika...”

„...Snježana Čanić Divić Gospodarstvo i obrazovanje Dr. Ivan Čehok, varaždinski gradonačelnik, kaže da su proteklu godinu u Hrvatskoj obilježila dva važna događaja koja su nas približila Europskoj uniji. Sada moramo urediti **svoju hrvatsku** kuću kao dio europske kuće. »U tom smislu i mi u Varaždinu nastojimo podići razinu kvalitete življenja i što više se približiti europskim standardima. Svjesni smo da se europski život ne stvara u europskim središtima, nego u Hrvatskoj pa je potrebno prilagoditi Se...”

„...Svakodnevno čujemo za sportskih prijenosa: »naprama«, »prama«, »naprema«, ali rijetko i ono ispravno- »prema«. Često se čuje i »četiri«. Zar ne znamo ispravno brojati barem do pet? Izvjestitelji govore »to finale«, a finale je muškog roda, pa se kaže »taj finale«. Imamo i **svoju hrvatsku** riječ- završnica. Nerijetko se čuje onaj nesretni genitiv – prvenstvo Hrvatske, Europe, svijeta, prvak Hrvatske itd. Ne znamo ili ne smijemo govoriti ispravno, u skladu sa hrvatskim književnim jezikom? Hrvatska je međunarodnopravni subjekt (suverena država) i ima svoje Hrvatsko...”

„...koji je u ožujku izdao prilog o Hrvatskoj. Postojećih 35 banaka, prema ocjeni The Bankera smanjit će se već ove godine, kao što je i ranijih godina njihov broj pao sa 60 na 35 banaka. Dresdner Bank planira napustiti Hrvatsku, odnosno kako neslužbeno saznajemo, ili će prodati **svoju hrvatsku** podružnicu ili postupno prestati posloovati. Njena aktiva iznosi inače 115,4 milijuna kuna, a tržišni udio 0,05 posto. Nešto slično ranije je učinila Convest banka, koja je aktivu prepustila Volksbanku. Ove godine u likvidaciji su već završile Primus i Križevačka banka, a PBZ...”

„...kostime, sa suviše »nacificranim« pačkama u »Paquiti«, Amna Kunovac-Zekić. Mladen Mordej Vučković »Aida« na »Jarunfestu« ZAGREB - Mjuzikl »Aida« za koji je glazbu skladao poznati skladatelj i pjevač Elton John imat će **svoju hrvatsku** praizvedbu u režiji Dore Ruždjak Podolski u kazalištu »Komedijska« u ponedjeljak 20. lipnja, dok će se svečana premijera održati u sklopu »Jarunfesta« 30. lipnja. Broadwayska inačica priče o rubijskoj princezi Aidi koju je zarobio egipatski vođa Radames, koju je u svojoj operi...”

„...U hrvatskoj i međunarodnoj javnosti postao je poznat po preletu MIG-om 21 tadašnje JNA iz Bihaća u austrijski Klagenfurt, 25. listopada 1991. godine, i izjavi da ne želi pucati na **svoju Hrvatsku**. Nakon tog preleta postao je prvi zapovjednik hrvatskih pilota. Njemu u čast Zrakoplovna vojna škola u Zadru nosi njegovo ime, dok je u Gornjoj Stubici, odakle je rodom (rođen je u Jakšincu kod Donje Stubice 1958. godine), otvoren spomen-park. Njegov MIG 21 još se nalazi...”

„...policije u Zagrebu također se govori o načinu i svrsi Pavelićeva odlaska u inozemstvo te se napominje da je iz zemlje otišao bez prethodnog dogovora s prijateljima, ne obavijestivši pritom ni **svoju, Hrvatsku** stranku prava. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, Ustaše i NDH, str. 18., prenosi da su prema „istom izvještaju, frankovci (...) različito komentirali Pavelićev odlazak i...”

„...MILAS, „Oslobodilački pokret u Belgiji”, str. 111. Na str. 108., stoji i da osim „borbenog političkog značaja, Savez provodi i prosvjetni i humanitarni rad. Savez posjeduje **svoju hrvatsku** glazbu, svoj Hrvatski Dom i svoje čitaonice. Isto kao centralni savez u Seraingu, tako i podružnice posjeduju svoje Domete, Čitaonice, a imaju i svoje blagajne za uzajamnu...”

„...nego povoljni, a čini se da se neće obistiniti i strahovi kako će ovaj festival, bez obzira na vrijednost filmova koji pokazuju nastavljanje uzlaznih trendova hrvatske kinematografije, izazvati manje interesa, jer je polovica filmova prikazana već i prije Pule. I Grlićev je film imao **svoju hrvatsku** premijeru prije nekoliko mjeseci i tada se o njemu mnogo i uglavnom vrlo povoljno pisalo, a privukao je u kino više od respektabilnih četrdesetak tisuća gledatelja. Bio je to Grlićev vrlo uspješan povratak režiji u okvirima hrvatske kinematografije...”

„...Splitska banka Francuzima za milijardu eura SPLIT/BEČ – Bank Austria Creditanstalt (BACA), u četvrtak poslije podne u Beču je sklopila sporazum prema kojim je za milijardu eura fran-

cuskoj bankarskoj grupaciji Soci  t   G  n  rale prodala **svoju hrvatsku** podružnicu HVB Splitsku banku. Proces prodaje trebao bi biti dovršen u lipnju ove godine. HVB Splitska banka raspolaže imovinom od 3,2 milijarde eura, sa 112 poslovnica i više od 1112 zaposlenih. Krajem 2005. godine imala je više od 460.000 klijenata...”

„...su Dubrovčani njegovali sna an domaći patriotizam, oni su takoder bili svjesni svoje slavenske pripadnosti u najširem smislu. Štoviše, unutar šireg dalmatinskog okružja, Dubrovčani su osjećali i **svoju hrvatsku** pripadnost. Za građu o dubrovačkoj nacionalnoj svijesti prije modernog doba v. Vjekoslav Klaić, Crtice o starom Dubrovniku, Vienac 1899, br. 20, str. 316-18. V. takoder Vinko Foretić, Dubrovniku doba Marina Drina...”

„...Zahvalila je svima koji se Josipa sjećaju ne samo na današnji dan, već i inače dolaze na njegov grob i donose mu cvijeće. »Ja u tuzi provodim dane, ali  ivit' se mora«, kazala je, dodavši kako bi »Josip da je danas živ sigurno ponovo krenuo putem kojim je išao, jer je volio **svoju Hrvatsku**, za nju živio i život dao kao mladić od 21 godine«. Ministar Kirin poručio je kako je ponosan što je Jović bio pripadnik hrvatske policije te da ovo nije samo spomen-dan na ono što se dogodilo u Hrvatskoj nego je to i za MUP jedna od najvažnijih obljetnica, zbog čega ga se...”

„...područja suradnje su crna metalurgija, prehrambena industrija, poljoprivreda, veterinarstvo, dodala je ministrica. Između dvije zemlje postoji i niz razmjena na visokoj razini, a u proljeće se očekuje posjet hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića Indoneziji. Indonezijski ministar pozvao je **svoju hrvatsku** kolegicu u posjet Indoneziji što će, kako je rekao, »svakako pridonijeti odličnim odnosima između Hrvatske i Indonezije...”

„...Stoga je ta politika i izazvala  est ratova u dvadesetom stoljeću i sa svakim ratom  irila **svoju Srbiju**. Ili možda obojica dosljedno slučaju prošlogodišnju Bo i nu poruku patrijarha Srpske pravoslavne crkve koja traži da se Srbi ne iseljavaju, jer tvrdi njegova svetost: »čije ovce, toga i planina«, pa i Đukić i Pupovac prihvaćaju tu nomadsku logiku koja je mišljenja da...”

„...je u utorak na svome šestomjesečnom summitu na kraju portugalskog predsjedanja sastanak na vrhu s državama bivše Jugoslavije, a u deklaraciji se ne spominju ni mjesto ni vrijeme summita, ni ti zemlje koje će biti pozvane.  lanice EU-a uputile su Kosovu upozorenje da mora poštivati **svoju srpsku** manjinu. Pozvale su druge skupine u Srbiji da se nastave boriti za demokratsku Jugoslaviju koja će sa susjedstvom živjeti u miru. U deklaraciji se kaže da su sve zemlje zapadnog Balkana potencijalni kandidati za članstvo u EU. Pozdravljaju se demokratske i gospodarske...”

„...Nikola Tesla znači u svijetu, jer je bio i ostao pojam za napredak, inovaciju, otvaranje novih prostora za svijet i čovjeka«, istaknuo je premijer Ivo Sanader upitav i pritom kakav bi svijet danas bio da nije bilo Nikole Tesle. »Ponosni smo što je Nikola Tesla na genijalan način povezoao **svoj srpski** rod i hrvatsku domovinu«, dodao je Sanader izrazivši zadovoljstvo što će u spomen Tesli u njegovu rodnom Smiljanu početkom srpnja biti otvoren znanstveni park. Govoreći kako Hrvatska ubrzano hvata korak s drugim europskim zemljama premijer je istaknuo kako se Hrvatska ne može...”

„...Ungnadu i vlastelin istranski Hanibal de Comitibus iz Gradišća, da je primio njegovo pismo s knjigami, te će nastojati, da se više knjiga prevede na hrvatski (in illyricum idioma); da je govorio s kapetanom rie kim, koji je revan evangelik. Ovaj pot e i Nikolu Mozesa, da **svoj hrvatski** prievod sv. pisma, koji je započeo, što prije dovrši. Iz svega se vidi, da je u ono doba malo ne čitava hrvatska Istra, zajedno s Riekom, nagibala na novu vjeru. Više re eni fratar Ivan Bi  anin, koji bijaše jednom Trubera posjetio u  tutgartu, dodje na poziv Truberov u...”

„...Iz Uraha pisa on Ungnadu 21. veljače 1563., da se je taj isti dan vratio sretno i zdravo zajedno sa svojim učenim drugom.  to je opravio u Istri i u Hrvatskoj kod bana, to će mu ustmeno javiti. Moli ga, da naloži svomu upravitelju imanja Valdensteina, neka Jurju Zve i u, kada donese **svoj hrvatski** prievod poslanica Pavlovih i »Postille«  pangenbergove, izplati nagradu pogodjenu od arka po 4 novčića za prievod i 4 novčića za korekturu. Ali arke neka dobro prebroji. Da posao ti kanja još bolje unapriedi, obrati se Ungnad pismeno na njemačke...”

„...Konverzacija birokrata zape jedan časak, no kad se bez obzira ponamjestismo skinuvši svoje telečake, kad počesmo piti najbolje vino i jesti frigate piliće, stisnuše birokrati glave vireći ispod oka na nas i šapćući, a kad u **svoj hrvatski** govor umiješasmo fraze kao »konstitucija«, »Garibaldi«, Napoleon«, porumeni »Bezirksvorstand« poput purana, poče teško disati kao parostroj, plati svoju čašu piva, pa išeta jarnosno, a za njim cijela četa...»

„...izgovaram ime, koje nam ipak mora najsvetije da bude! Kačić bi svaki put podlegao ovom razlaganju i davao mu pravo, jer je dobro znao, da za njime ne leži sakrito nikakvo gadno samoljubje. Jer Narančić, makar bijaše mlad, već je nekoliko puta dokazao, da žarko ljubi domovinu i **svoj hrvatski** narod. Kad je jednom u uvaženim francuskim novinama čitao neko izvješće, u kojem se posve neistinito pisalo o Hrvatima i o granicama Hrvatske, uzeo je silnom marljivosti usavršavati znanje svoje u francuštini te je za tri četiri mjeseca napisao raspravicu o Hrvatima i hrvatskim...»

„...potcjenjujući nijedan jugoslavenski jezik, ni srpski ni slovenski ni makedonski, pa ni jezike jugoslavenskih narodnosti, koje se više i ne shvaćaju kao nacionalne manjine, nama Hrvatima je dužnost da se najviše brinemo za **svoj hrvatski** jezik, da ga upoznajemo, da ga proučavamo, da ga njegujemo i da stvorimo suvremene jezične priručnike na znanstvenoj osnovi, ali ujedno tako da budu pristupačni i prikladni svim narodnim slojevima. U tom smislu stoji pred nama važan zadatak: dati našem čovjeku u ruke, što prije...i»

„... Svima nama koji snosimo odgovornost za Hrvatsku sada i sutra, koji stojimo pred bistama braće Radić i odajemo im dužnu počast i zahvalnost za sve što su učinili za **svoj hrvatski** narod i domovinu, obveza je raditi na tome da se njihove ideje ugrade u našu sadašnjost i budućnost«, rekao je on, dodavši da su »braća Radić probudila nacionalnu misao, ponos i od hrvatskog naroda učinili politički subjekt u Europi«. Pozvao je također »da se zaborave...»

„...bosanske kasabe, jer je baš odnos prema drugom, prema neeuropskom, izgradio modernu europsku svijest. Inače, od modernih srpskih pisaca najviše sam volio Crnjanskog, Pekića, Kiša, a od mlađih Svetislava Basaru. • Kakva je inače naša književnost, bastardna, imitatorska, ili ima **svoj hrvatski** »štih«? Pitam stoga što mi se čini da se naši književnici guše u oponašanju tuđih ideja i rješavanju tuđih problema. – Opsjednutost originalnošću vuče svoje korijene još iz romantizma i jako je prisutna u moderni...»

„...dr. Ivo Frangeš, hrvatska književna kultura postati paradigmatika, prema europskim mjerilima, jer njezini predstavnici, počevši od Matoša, Krleža, Ujevića do Marinkovića, Šoljana, Mihalića do Fabria, u svojim djelima gotovo sva literarna pisma srednje Europe i Zapada ostvarila **svoj hrvatski** ekvivalent. Budući da je jedan od uvjeta bio i taj da u izbor ulaze samo mrtvi autori, čija je vrsnoća i svjetska recepcija neprijeporna, tako su izostali neki bitni predstavnici ovoga razdoblja. Uvjet, pak, da je autor Hrvat izostavio je opet neke od sastavnica naše...»

„...Ja sam svojim učenicima pokušavao ukazati na besmisao jednog i drugog, te odatle i kod mene pomalo određena doza anarhizma. Time sam pokušavao hrvatsku mladež odagajati kao slobodne ličnosti, ali koje će iznad svega ljubiti **svoj hrvatski** narod i svoju hrvatsku domovinu. Često sam isticao da trebaju čuvati svoje dostojanstvo, svoj ponos i svoj OBRAZ. Upravo ova riječ OBRAZ me ponukala da hrvatskoj javnosti napišem ovo pismo. I to zbog toga što je ova riječ u posljednjih desetak dana vrlo često rabljena u javnom...»

„...Na taj je način Vjesnik brzo povećavao nakladu, a Borba zaslužno gubila utrk, jer su čitatelji sami uvidjeli što koje novine vrijede. **Svoj hrvatski** naglasak dokazao je Vjesnik i za vrijeme kratkog, ali nezaboravnog Hrvatskog proljeća 1971., kada smo prvi put poslije tzv. oslobođenja mogli mi obični čitatelji preko dnevnih novina voditi polemiku o hrvatskom jeziku, o tabu temi- nacionalnom pitanju i u kojem smo iznosili svoje...»

„...Većina ih se tijekom stoljeća stopila s domaćim moravskim stanovništvom, ali su u tri sela-Dobre Pole, Novy Prerov i Frelichov (kasnije preimenovan u Jevišovku)- zadržali **svoj hrvatski** osjećaj, iako su bili okruženi pretežno njemačkim naseljima. Kada su 1938. godine, nakon Münchenskog sporazuma, kojim je uspostavljen Protektorat Češka i Moravska pod njemačkom upravom (Slovačka je proglasila profašističku samostalnu državu), sva tri hrvatska sela...»

„...Za to su vrijeme moravski Hrvati praktički izgubili **svoj hrvatski** nacionalni identitet. Još se samo deseci obitelji izjašnjavaju kao Hrvati, ostali su se asimilirali, često i iz praktičnih razloga. Posebno nakon 1948. godine i Rezolucije Informbiroa, bilo je vrlo riskantno izjašnjavati se kao Hrvat, pa su roditelji svoju djecu, da bi ih zaštitili...”

„...Danas Hrvatska ima svoju državu, ima **svoj hrvatski** jezik, svoj hrvatski rječnik pa je sasvim nepotrebna kamuflaža kojom se kroz filologiju, zapravo, branila nacionalna politika. Taj politički pristup još postoji, ali kao retardacija. Postoji i pristup akademika Babića, koji mi se čini nostalgicom ljubavlju prema tradiciji...”

„...Danas Hrvatska ima svoju državu, ima svoj hrvatski jezik, **svoj hrvatski** rječnik pa je sasvim nepotrebna kamuflaža kojom se kroz filologiju, zapravo, branila nacionalna politika. Taj politički pristup još postoji, ali kao retardacija. Postoji i pristup akademika Babića, koji mi se čini nostalgicom ljubavlju prema tradiciji, a zapravo prema”

„...potpisa ugovora Regija »Istra« otvorit će se mnogo političkih radnih mjesta time će Istra ublažiti nezaposlenost i ispuniti predizborno obećanje. Istarskih Hrvata koji su pili ricinusovo ulje i gubili prava građana, a najčešće i mirovinu. Sve su to podnosili, da bi sačuvali **svoj Hrvatski** ponos. Mnogo je Istrijana koji su ponosni na svoje očeve i stričeve ponosni što su njihovi nasljednici ponosni na svoju Hrvatsku pripadnost gospodo nemojte iz izazivati i zbog toga kažnjavati. Nažalost, imam dosta onih kojima ponos i pripadnost nekom narodu ne znače ništa...”

„...Vlada ima mehanizme da spriječi negativne posljedice UniCredito predstavljen kao europska, a ne talijanska banka, uz istodobno naglašavanje da Zagrebačka banka, bez obzira na vlasničku strukturu, »zadržava **svoj hrvatski** identitet« / Vlasnički portfelj UniCredita i Allianz porastao bi na neznatno iznad 75 posto / Cijene koje će se platiti u javnim ponudama su 2.002,6 kuna za svaku dionicu, odnosno 23,86 za svaki GDR Zagrebačke banke ZAGREB, 15. svibnja - »Sporazum o partnerstvu...”

„...Kao zapovjednik obrane Vukovara, ne bih dopustio da na tribini stoje dezerteri, u ime bilo koje političke stranke, i gledaju iskrenim braniteljima u oči, pogotovo kad se potpisuju u ime Hrvatskog bloka, a ljudima koji su branili grad prebrojavaju krvna zrnca! **Svoj hrvatski** zanos mogli su dokazati 1991. godine, kad je bilo vrijeme da se uzme puška u ruke / Nije to bilo samo okupljanje i postrojavanje, bio je to moj zadnji dan rata i svečani povratak branitelja Vukovara, naglašava Branko Borković ZAGREB, 26. rujna - Branko Borković Mladi...”

„...Ja kao zapovjednik obrane Vukovara nijednog trenutka ne bih dopustio da na tribini stoje dezerteri, u ime bilo koje političke stranke, i gledaju iskrenim braniteljima u oči, pogotovo kad se potpisuju u ime Hrvatskog bloka, a ljudima koji su branili grad prebrojavaju krvna zrnca!!! **Svoj hrvatski** zanos su mogli dokazati 1991. godine, kad je bilo vrijeme da se uzme puška u ruke. Željko Garmaz Kalinić: Na postrojavanju bilo bar 50 posto lažnjaka ZAGREB, 26. rujna...”

„...Stupanj podlosti ovdje ne treba mjeriti. Možda ga se samo može izjednačiti s Marićevim, koji uživa u tome što se lansiranom tvrdnjom o kolekciji krivotvorina veliki dobrotvor i donator hrvatskog naroda proglašava lašcem i podlacom koji je vješto prevario taj **svoj hrvatski** narod. Kod Marića je, dakako, naglasak na onome- hrvatski. Treba se osvrnuti i na njegovu stručnost. Može li itko procjenjivati vrijednost nekoga djela, njegovu autentičnost, dataciju i atribuciju, a da to djelo nije imao u rukama, ili ga barem pomno razgledao....”

„...Zagovaratelji Haaškog suda kao paradigme ispiranja svijesti o tome svjesno ne govore PAVLE PRIMORAC Ja volim **svoj hrvatski** narod i molim se za njega. Ne sramite se biti Hrvati. Ja se ponosim što sam Hrvat«, uzviknuo je vlč. Zlatko Sudac na svetoj misi za vrijeme svoje homilije 29. rujna ove godine u crkvi Sv. Mati Slobode na zagrebačkom Jarunu. Vlč. Sudac uzviknuo je ono što na neki način osjeća svaki...”

„...Ivan Cesarec smatra da neprijeporno zauzima istaknuto mjesto, posebno njegov rad na prikupljanju i izdavanju »Hrvatskih igrokaza«. I Cesarec i Jembrih slažu se da je Mikloušić svojim iskazom želio potaknuti hrvatske domorodce da i oni, poput Mađara, **svoj hrvatski** jezik podignu,

dotjeraju, daju mu mjesto u crkvenim i svjetovnim poslovima u hrvatskome orsagu, i što je najvažnije, da se iskažu mecenama pri tiskanju hrvatskih knjiga. Mikloušić je, kako zaključuje Cesarec, nastojao obogatiti kajkavski jezični leksični fond, napose, želeći ga...”

„...ostataka te zloćudne ideologije; zatim je, raspisujući prve višestranačke izbore, afirmirao demokraciju (koja je Tuđmanu i donijela vlast, a njega zadržala u politici); na kraju, početkom rata s Miloševićevom JNA, korektno se borio za granice i suverenitet i tako definitivno registrirao **svoj hrvatski** identitet. Kao bivši komunist bez prtljage, on je u čitavom kapitalističkom svijetu persona grata, a mi koji smo u svojoj zemlji bili proglašavani (u najmanju ruku) slugama imperijalizma, danas doživljavamo da nam na svim europskim granicama, politički carinici pregledavaju kovčege...”

„...Gotovinu pa ćete u Europsku uniju. Ispada da je Gotovina tamničar i krvopija vlastitoga naroda za koji je, gle apsurd, prolijevao vlastitu krv! U toj računici nije lako stvari razumjeti, poglavito razumljivo ih rastumačiti / Moguća je usporedba i s Isusom. Otprilike: Predaj se, Ante, spasi **svoj hrvatski** narod, kao što se Isus predao i podnio muku i smrt da bi spasio svoje. Usporedba je samo naoko u redu. Isus je dospio na križ, ali su njegovi bili pušteni i otišli slobodni. S Gotovinom je bitno drukčije. Njemu su načinili križ i prije suđenja, njegovu narodu prijete i pišu nove...”

„...To zapravo znači da se promotori hrvatskog turizma, svaki put kad kažu Adria, moraju truditi da upozore kako ne misle na talijanski, nego na **svoj, hrvatski** Jadran. Pomislite, u tom svjetlu, na čiju bi »mentalnu kartu« bila upisana linija sportske odjeće, recimo za jedrenje ili morski ribolov, kad bi na etiketi pisalo Adria; na hrvatskom – svakako ne. A samo jedna grandiozna, medijski globalno raspršena sportska priredba...”

„...Duševne boli ili patnje kao mučenje moraju rezultirati teškim psihičkim posljedicama ili dugo trajati, mjesecima ili čak godinama. (Hina) MacShane: Europa će reći 'da' Hrvatskoj Dvjesto posto se nadamo da će Gotovina, s obzirom na **svoj hrvatski** patriotizam, odlučiti predati se Haaškome sudu, rekao je britanski ministar za Europu Denis MacShane LUXEMBOURG (Od Vjesnikove posebne izjaviteljice) – »Uvjeren sam da će potkraj desetljeća, a možda i prije, s nama ovdje sjediti i hrvatski ministar vanjskih...”

„...života nacionalnih manjina / Sanader je izrazio zadovoljstvo što se sada u dvojezične škole upisuje mnogo više djece nego prije nekoliko godina GRADIŠĆE, 20. veljače (Od posebne Vjesnikove izjaviteljice) – »Hrvati u Gradišću stoljećima su uspjeli sačuvati **svoj hrvatski**, nacionalni i kulturni identitet, a ova će vlada konkretnije nego bivša provoditi politiku poboljšanja kvalitete života nacionalnih manjina. Manjine su za nas bogatstvo, a ne problem«, istaknuo je u petak hrvatski premijer Ivo Sanader koji je zajedno s ministrima vanjskih poslova...”

„...novinarima koliko će ga koštati njegov novi hobi, ali je rekao da se radi o puno većoj brojci nego što je očekivao. D.V. Seal u nedjelju u Opatiji ZAGREB – Nakon Santane, prvog inozemnog glazbenog gosta koji nije otkazao **svoj hrvatski** koncert, u nedjelju bi na Ljetnu pozornicu u Opatiji trebao izaći jedan od najpoznatijih svjetskih vokalista, Britanac Seal. Na europskoj ljetnoj turneji Seal promovira album »Seal IV«, s kojim se nakon pet godina stanke vratio u glazbene vode. Album uključuje hit-singlove »Get It...”

„...u lice s uličnih natpisa i s novinskih stranica, odjekuju s radijskih i televizijskih etera, s političkih govornica. Zašto se ne čuje glas onih kojima je zadaća skrb o kulturi hrvatskoga jezika? Valja nam učiti strane jezike, pa i lijepi jezik Shakespearea i Rolling Stonesa, ali i voljeti **svoj hrvatski** Drevna spoznaja o čovjeku koji vrijedi onoliko koliko jezikâ govori, nije izgubila na životnosti – naprotiv, naše vrijeme dodalo joj je nova zrnca mudrosti. Učenjem jezikâ utiremo put prema različitim narodima i kulturama, otvaramo se prema Drugom i Drukčijem...”

„...U žudenu Europu stiže se i stazom višejezičnosti. Valja nam učiti strane jezike, pa i lijepi jezik Shakespearea i Rolling Stonesa, ali i voljeti **svoj hrvatski**. Živana Morić Jezik u španjolskoj čizmi U Jugoslaviji smo bili nezadovoljni položajem hrvatskoga, posebno što se poprijeko gledalo njegovo ime, ali je hrvatski preživio u dostojanstvu. Sve vladajuće garniture samostalne...”

„...U tom zdanju bio je muzej revolucije, hrvatskog antifašizma – eksponati su uništeni, a vrijedne slike naših poznatih umjetnika pokradene. Međutim, prvi je barbarski čin nad tim zdanjem učinio Ante Pavelić, nastojeći pridobiti muslimane za **svoj hrvatski** velikodržavni projekt. U Meštrovićev paviljon smjestio je džamiju i ukrasio okolni prostor trima minaretima. Tko to toliko želi modernu državu Hrvatsku obilježiti feudalnim mitovima i opteretiti mlade generacije srednjovjekovljem, kao da se u toj hrvatskoj kulturnoj grobnici...”

„...Nailazimo na već oprobane balogovske modele koji ujedno pridružuju djelo „prozi u trapericama”. To su, recimo, depoetizacija (Sunce je sjalo ko blesavo. Pčele su pravile med ko mutave), demetaforizacija (Kroz prozor sam vježbao **svoj hrvatski** jezik i plazio ga radoznanim prolaznicima), ironizacija baštine, raznoliki nonsensni zamišljaji, doslovno odčitavanje izreka (Kako mogu crijeva biti u zatvoru a ti da budeš na slobodi?). I još slično. Zvonimir Balog dao je hrvatskoj dječjoj...”

„...politike» zaslužuju nekoliko načelnih odgovora. Arapoviću je zasmetao moj kritički odnos prema Anti Ciligi i Bruni Bušiću (Vjesnik, 11. ožujka). Ciliga je s jugoslavenskim špijunom Miroslavom Varošem izvršio prvi rascjep u Jelićevu Hrvatskom narodnom odboru, osnovavši nekakav **svoj Hrvatski** demokratski odbor. Poslije je napadao Varoša kad je svima u emigraciji bilo jasno da je Varoš jugoslavenski agent provokator. Inače, Ciliga je u svome časopisu Na pragu sutrašnjice zagovarao pretvaranje Jugoslavije u konfederaciju, pa ako ona ne bude funkcionirala, da se onda »u miru...”

„...one robe za koju nisu sigurni da je mogu naručiti u dovoljnim količinama. U Köln će svoje proizvode poslati šezdesetak poduzeća, kojima se pomaže da zadovolje neke norme. Poduzetna Hrvatska najviše truda i pomoći ulaže u to da proizvođači što prije dobiju HACCAP certifikat i **svoj hrvatski** izvozni broj. Također, održani su seminari o pakiranju i etiketiranju kako bi se proizvođačima pomoglo ako trebaju promijeniti pakiranje za sajam. Naime, hrvatski gurmanski proizvodi najčešće su pakirani jednako kao i oni komercijalni za masovno tržište (supermarkete), što ih...”

„...je jasan koji vodi k cilju. Svaka značajnija prekretnica plod je odvažnog raskida s tradicionalnim načinom promišljanja o školstvu. Da bi se došlo do humane školstva, kvalitetne društvene i privatne škole, trebalo bi se povesti za onima koji su ih već ostvarili, ali pri tome slijediti **svoj hrvatski** put na tragu ciljeva interkulturalnog obrazovanja. Veliko poboljšanje školskog sustava, društveni status učitelja i kvaliteta života brojnog učiteljstva interes je svih zainteresiranih strana u društvu koje kreće k Europi iako će korijeni i rješivih problema često ostati”

„...bivše države zapravo bio hrvatski, koji su oni Vukovim i vukovskim manipulacijama, uz svesrdnu političku pomoć Beča, Budimpešte i na posljetku jugoslavenske kroatofobije, kao takav pseudonominalizirali. Šošić usred sadašnje sveopće farse u vezi s nazivljem jezika brani **svoj hrvatski** jezik pred »bošnjačkim«, ignorirajući jedan važan detalj: BiH je faktično međunarodni protektorat i sve što nema bitnoga utjecaja na njegovo dokidanje u ovom je trenutku nevažno! IGOR RAJKOVIĆ Zagreb Platilo sam taksisti sto...”

„...voze na Pohorju, a jednosjedi na Sljemenu U Vjesniku od 24. siječnja 2005. pročitao sam kako na našem Sljemenu skijaše voze jednosedne, dvosjede i trosjede. To su dobre riječi za Slovence koji imaju svoju državu i svoj jezik. Hrvati također imaju svoju državu i **svoj hrvatski** jezik, koji je u službenoj upotrebi u Hrvatskoj. U tom skladu kod nas se kaže da skijaše voze jednosjedi, dvosjedi i trosjedi. Molim da se to ima na umu i da se poštuje vlastiti hrvatski jezik. JOSIP HORVAT Zagreb Crna...”

„...pokret u Belgiji”, str. 111. Na str. 108., stoji i da osim „borbenog političkog značaja, Savez provodi i prosvjetni i humanitarni rad. Savez posjeduje svoju hrvatsku glazbu, **svoj Hrvatski** Dom i svoje čitaonice. Isto kao centralni savez u Seraingu, tako i podružnice posjeduju svoje Domove, Čitaonice, a imaju i svoje blagajne za uzajamnu pomoć...”

„...kod svoje kuće, pa zato se udružio sa Mussolinijem i Hitlerom. (...) Pa kao što Mussolini nije Hitlerov plaćenik, a niti Hitler Mussolinijev (...), tako ni Pavelić nije njihov plaćenik, nego hoće za **svoj hrvatski** narod ono, što su učinili za svoj narod...”

„...Proučavali su se modeli Danske, Finske, Luksemburga, Portugala, Švedske, Bugarske, Češke, Slovenije, Velike Britanije, Malte i drugih u kojima, za razliku od Hrvatske koja među rijetkima ima osmoškolski obvezni sustav, školska obveza traje od 10 do 13 godina. »Mi ćemo imati **svoj, hrvatski** model obveznog obrazovanja, jer za to imamo tri iznimno jaka argumenta«, kaže Janjić. Hrvatska, kao što je poznato, ima poprilično nisku kvalifikacijsku strukturu, koju karakterizira blizu tri posto onih bez škole, skoro 20 posto stanovništva koji nemaju završene sve razrede...”

„...što smo stvorili sadržano je u hrvatskome jeziku. Koliko ga prepustimo nebrizi i zaboravu, onoliko nestajemo, upozorio je akademik Petar Šimunović. Ne treba se uvijek iznova osvrćati koliko je naš hrvatski jezik vezan genetskim, tipološkim i bilo kojim poveznicama s drugim jezicima, **svoj hrvatski** jezik, njegovu samobitnost određujemo njim samim, njegovim narječjima, njegovom poviješću, književnošću njime napisanom i svim drugim njegovim dostignućima, izjavio je akademik Petar Šimunović, tajnik Razreda za filološke znanosti HAZU u povodu Međunarodnog dana materinskog...”

„...okom i podignu svoj nos kao da je naše prisustvo okužilo zrak. Konverzacija birokrata zape jedan časak, no kad se bez obzira ponamjestismo skinuv svoje telećake, kad počesmo piti najbolje vino i jesti frigane piliće, stisnuše birokrati glave vireći ispod oka na nas i šapćući, a kad u **svoj hrvatski** razgovor umiješasmo fraze kao "konstitucija", "Garibaldi", "Napoleon", porumeni Bezirovstoj kao purana, počeo teško disati kao parostroj, plati svoju čašu piva te išeta jarnosno, a za njim cijela četa. Tako iskadismo brežućku aristokraciju, moj Albert iskapi u slavu te...”; itp.

Perspektywa językoznawstwa kognitywnego nakazuje rozpatrywać zjawiska językowe jako umotywowane poznawczo. Można zatem założyć, że w umysłach użytkowników języka istnieją pewne zakodowane „procedury postępowania” mające swoje źródło w procesach poznawczych człowieka, które umożliwiają wiązanie zaimka z zamierzonym obiektem (zob. E. Data - Bukowska, 2008). Wielu badaczy podkreśla, że podmiot jest najbardziej wyrazistym elementem w konceptualizacji kognitywnej. Gramatyka kognitywna R. W. Langackera definiuje go jako trajektor w wyprofilowywanej przez czasownik relacji (R. W. Langacker, 1987, s. 231 - 234). Jest więc on figurą i tym samym naturalnym kandydatem na punkt odniesienia dla grupy zaimków (zob. van Hoeck, 1995, s. 322). Ten szczególny związek, mimo że odniesienia nie mają tu charakteru anaforycznego, widoczny jest na przykładzie przedstawionych narracji. Na szczególną uwagę zasługuje zastosowanie zaimka zwrotnego dzierżawczego „swój”. Jego użycie wskazuje, że posiadaczem „przedmiotu” jest podmiot zdania. Wyrażane przez narratorów posiadanie atrybutów tożsamości chorwackiej i serbskiej pojawia się w różnych znaczeniowych ekwiwalentach i kontekstach np.: *ojczyzny* i *domu*. Atrybuty *chorwackości* i *serbskości* autorzy utożsamiają m.in. z: *narodowością*, *kościołem*, *muzyką*, *słowem*, *partią*, *kulturą*. Posiadanie wyrażone zaimkiem dzierżawczym „swój” dotyczy m.in. konceptów: *narodu*, *tożsamości*, *dumy*, *języka*. W zakresie narracji wyrażających *serbskość* pose-

sywność ograniczona jest do pojęć *narodu* oraz *mniejszości*. Warto również zaznaczyć, że zaimek *swój* występuje w funkcji przymiotnika: *rodzimy, domowy, bliski, swojski*.

W analizie reakcji uwagę zwraca stosowanie czasowników wyrażających emocje. Jak twierdzi wielu autorów, uczucia pozbawione są struktury; zatem są niewyraźne (por. A. Wierzbicka, 1971). Stosując w toku analizy wypowiedzi klasyfikację A. Afdiejewa (1987) można jednak zaobserwować użycie przez narratorów zarówno funkcji emotywnych w stosunku do stanu rzeczywistego odbiorcy, jak i stanów trzecich. Zbiór cech i atrybutów wyrażających *chorwackość* można zatem najczęściej *kochać* (czasownik ten osiąga wysoką frekwencję użycia).

ROZDZIAŁ II

KONSTRUKTY TOŻSAMOŚCI

2.1. Kategorie tożsamości.

W naukach społecznych w tym w psychologii społecznej, od czasów pojawienia się teorii E. H. Eriksona, pojęcie tożsamości występuje w kontekście dwóch najważniejszych dla człowieka relacji: stosunku do siebie samego i stosunku do innych ludzi, a więc zarazem do kultury i tradycji (za: A. Gałdowa, 2000). Podkreśla ono korelację podmiotu z nim samym oraz jego własną psychofizyczną i moralną kondycją, a także wskazuje na związek z innymi podmiotami (por. A. Gałdowa, 2000). Fundamentem tej korelacji jest postawa wobec różnych wartości, których nosicielem jest sam podmiot, inni ludzie, kultura oraz różnorodne punkty odniesienia. Problematyka tożsamości rozważana z perspektywy specyficznie psychologicznej komplikuje się dodatkowo przez obecność problemu podmiotu oraz przez sposób doświadczenia tożsamości, określane jako poczucie.

Wobec pojęcia tożsamości wyróżnia się terminy:

- tożsamości społecznej - rozumianej jako świadomość jednostki dotycząca wspólnych właściwości z grupą, w której jednostka jest obecna oraz poczucie przynależności do grupy;
- tożsamości osobistej - obejmującej wgląd we własną osobę, którego skutkiem jest dostrzeżenie tych elementów, które różnią jednostkę od innych.

Tożsamość społeczna jest nadawana oraz potwierdzana społecznie, szczególnie jej kulturowy wymiar. Wyraża się ona m. in. za sprawą pojęcia „jaźni odzwierciedlonej”, którego twórcą jest Ch. Cooley (1902, 1909 i dalsze). Teoria Ch. Cooley’a zakłada, że poszczególne jednostki kształtują własną samoocenę w oparciu o reakcje, które obserwują u innych. Kształtowanie samooceny oraz poczucia wartości przejawia się zdolnością jednostek do interpretacji własnych zachowań z punktu widzenia innych osób i odbywa się zawsze w procesie interakcji społecznych. Ważnym wymiarem kształtowania tożsamości jest tworzenie tzw. „jaźni grupowej”. Realizuje się ona poprzez utożsamianie się z grupą społeczną oraz wyrażanie przynależności do grupy przez wspólną kategorię - *my*. Utożsamianie się z grupą stymulowane jest także przez współdziałanie i opozycję do tego co jest na zewnątrz (por. J. Mucha, 1992). Tożsamość społeczna jako kategoria społeczna definiowana jest najczęściej w języku psychologii oraz socjologii. Określa się ją poprzez tożsamość jednostki, grupy społecznej lub zbiorowości, dzięki której lokalizuje ona samą siebie w jakimś obszarze rzeczywistości społecznej bądź też sama jest określana w tej rzeczywistości przez zewnętrznego obserwatora (inną jednostkę,

grupę zbiorowości), będącego punktem odniesienia. Za względu na ilość i jakość komponentów, które dookreślają pojęcie tożsamości w naukach społecznych, szczególnie w psychologii i socjologii, jest ona pojęciem wieloznacznym. Tożsamość można ujmować w sposób obiektywny bądź też subiektywny. Obiektywne ujęcie kładzie nacisk na rolę jednostki, pozycję oraz stosunki społeczne łączące ją z grupami społecznymi, natomiast tożsamość w rozumieniu subiektywnym związana jest z jej poczuciem oraz samoświadomością. Te ostatnie cechy są charakterystyczne dla tożsamości osobistej, która ściśle powiązana jest z tożsamością społeczną. Tożsamość osobistą określają cechy psychologiczne, osobowościowe oraz ich realizacja poprzez zainteresowania czy też upodobania. Z kolei tożsamość społeczną identyfikują zmienne określające członkostwo w grupach społecznych, m.in. płeć, wiek, narodowość, afiliacja polityczna, religia oraz język. Jest ona zatem zbiorem identyfikacji społecznych i oznacza proces lokalizowania i definiowania jednostki w różnych kategoriach społecznych. Tożsamość osobista i tożsamość społeczna są oczywiście współzależne. Jednostki należące do danej grupy społecznej przypisują sobie te cechy, które charakteryzują jej zbiorowość, grupę społeczną i odwrotnie. Tożsamość osobista szuka odpowiedzi na pytania: *kim jestem?* lub *i skąd jestem?*, jest odbiciem struktury *ja* zaś tożsamość społeczna określana jest jako przynależność jednostki do danej grupy społecznej opartej na identyfikacji z jej celami, wartościami, odczuciu rosnącej więzi i swoistej przynależności. Jest więc uformowaniem struktury *my*. Obydwa rodzaje tożsamości są podstawą do kształtowania własnej identyfikacji danej jednostki, szczególnie w okresie adaptacji, dezintegracji, czy radykalnych zmian pojawiających się w różnego rodzaju kryzysach.

Zachowania społeczne oparte są na porównaniach tworzonych w obrębie kategorii *ja – inni* i stanowią źródło podobieństw i różnic prowadzących do powstania kategorii *my* oraz relacji *my - oni* (por. Z. Mach).

2.1.1. Kształtowanie tożsamości

Historie są dziełem ludzi z określonymi tożsamościami

P. Berger, T. Luckmann

Tożsamość kształtuje się w długim procesie socjalizacji, a jej formowanie związane jest szczególnie z najbliższym środowiskiem, przede wszystkim z rodziną. Jest ona w sposób indywidualny rozumiana, przeżywana, przyjmowana jako własna i w pewien określony spo-

sób się wyraża. W toku jej kształtowania, a szczególnie w okresie intensywnego rozwoju pojawiają się bowiem myśli wyrażające się pytaniami: *kim jestem?*, *skąd jestem?*. Pytania te odnoszą jednostkę do grup, środowisk, z którymi jest związana i do których nie należy oraz które kształtują jej tożsamość. Grupy (np.: rodzina, naród) uważają jednostkę za członka i uczestnika - w efekcie tej korelacji pojawia się kategoria *my* (por. L. Dyczewski, 1995). Dla pozostałych grupa stanowi całość odrębną od innych grup (ilustruje to opozycja zaimkowa: „oni” - nie „my”). Zjawisko wyrażania tożsamości społecznej ma wyraźnie kognitywny charakter. Jednostka w grupie odnosi się (...) *do takiego zestawu samookreśleń dotyczących jej społecznych zaszeregowień, przy pomocy, których opisuje własną osobę, nie różnicując między „ja” a „my”, a zarazem różnicując między „my” a „oni”, „inni”* (M. Melchior, 1990, s. 44). Wyrazem kognitywnego obrazu pojęcia tożsamości jest wiązanie jej z każdą kategoryzacją społeczną, jaką posługuje się dana jednostka, w definiowaniu siebie i innych lub procesem, w toku którego jednostka internalizuje określoną formę społecznej kategoryzacji, dzięki czemu kategoryzacja ta staje się składnikiem obrazu samego siebie²⁹ (por. J. C. Tuner, 1998, s. 152). Mimo, że kategoryzacja jest procesem poznawczym nie można zdaniem wielu badaczy odizolować jej od wpływów interakcyjnych. W sytuacji bowiem społecznego kategoryzowania tożsamość społeczna jest kategorią (lub ich zbiorem), które używane są przez *innego* dla określenia tożsamości tzw. „ego” (por. Z. Bokszański, 1989, s. 157; za: E. Goffman). Takie podejście powinno skłaniać do wyobrażenia sobie zbioru cech, jakie powinny posiadać jednostki typowe dla danej grupy np.: religijnej lub etnicznej (np.: Serb - Chorwat, Muzułmanin - Katolik, itp.). Społeczna tożsamość dookreśla zatem przynależności i zaszeregowania, kulturowe odniesienia oraz interpersonalne relacje.

Pojęcia *tożsamość społeczna* oraz *„tożsamość jednostki* definiowane są także w toku badań nad nimi, a te z kolei stawiają niezwykle wymagania. Jeżeli bowiem dąży się do opisanie tożsamości jakiejś ludzkiej zbiorowości należy przede wszystkim ustalić, jaka jest racja jej wyodrębnienia przez nią samą i przez jej otoczenie. Powinno się także ustalić cechy tych członków społeczności, którzy w największym stopniu podlegają kryteriom zaliczenia do niej, co nie musi być zgodne z wypadkową cech wszystkich członków społeczności. Istotne zaś przy tym są te cechy, które realizują się w konkretnym działaniu, zwłaszcza takim, które wzmacnia rację wyodrębnienia społeczności (por. S. Kapinos, 2003). Tożsamość wiąże się także z podobnym sposobem rozumienia, przeżywania, zachowania i działania członków gru-

²⁹ Relacje tożsamościowe określają zaimki. Kategoria ta jest jednak podzielona i nie wystarczy definiowanie jej z punktu widzenia semantyki słowa; należy włączyć tu analizę znaczenia i funkcji składniowych wyrazów. Zaimki osobowe wyrażające tożsamość to przede wszystkim wyrażenia deiktyczne indeksowe i egocentryczne, które opisuje językoznawstwo kognitywne.

py zarówno w ramach teraźniejszego pokolenia, jak i przeszłych. Ten związek między przeszłością a teraźniejszością warunkuje ciągłość zarówno tożsamości, jak i jej poczucia. Sytuuje on, szczególnie w grupie, rodzaj zbiorowej świadomości i wspólnej struktury myślenia, wspólnego sposobu odczuwania oraz działania. Mówi się nawet o *duchu grupy*, który kształtowany jest poprzez identyfikację członków grupy ze jej wspólną ideologią i wartościami (por. M. Wieruszewska, 1997). Istotnym elementem definiowania tożsamości zbiorowej jest stereotypizacja. Jednostronne uproszczenia, wyidealizowane koncepcje na temat własnej zbiorowości i równie jednostronne, upraszczające i negatywne wizje zbiorowości odmiennych tworzą często poczucie tożsamości zbiorowej. W obrazie tożsamości zbiorowej widoczne są przede wszystkim odwołania kulturowe przejawiające się wiedzą zbiorowości na temat symboli kulturowych odzwierciedlających wartości danej kultury (zob. P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska - Peyre, 1992, s. 22). Niewątpliwie tożsamość grupy oraz tożsamość społeczną jednostki konstytuuje wiele elementów, zarówno tych o charakterze obiektywnym, jak i tych subiektywnych. W przypadku kształtowania tożsamości grupowej ważne jest tzw. „centrum kulturowe grupy”, na które składają się występujące w grupie wartości, a te z kolei zajmują szczególnie ważne miejsce i obdarzone są większym szacunkiem niż pozostałe. Kształtowanie się *centrum kultury* to długotrwały proces określający charakter i specyfikę grupy, danej społeczności, części lub całości społeczeństwa, stanowiący fundament trwania oraz rozwoju danej grupy. Na jego podstawie podejmuje się ważne decyzje o przyjęciu lub odrzuceniu obcych elementów np.: językowych. *Centrum kultury* stanowi trwałą konstrukcję, wokół której ogniskują się pozostałe wartości, idee, ideały, wierzenia, normy, prawo, twórczość artystyczna, zwyczaje oraz obyczaje, itp. One reprezentują daną kulturę na zewnątrz. Z centralnymi wartościami oraz wytworami wiążą się stany psychospołeczne jednostek, czyli pewne oceny przeszłości i teraźniejszości, wizje przyszłości, postawy wobec własnej grupy oraz obcych. Uważa się, że właśnie te trzy elementy są odpowiedzialne za kreowanie centrum kultury. Tożsamość społeczną i kulturową dzielą jednak semantyczne delimitacje. Podczas gdy tożsamość społeczna często posiada charakter sytuacyjny i przystosowawczy do nowych warunków oraz oznacza podobieństwo jednostki i pełnionej przez nią roli, określającej jej prawa i obowiązki to tożsamość kulturowa jest względnie trwała, dostarcza indywidualnym zachowaniom społecznego sensu, poczucia stabilności i możliwości przewidywania. Ta ostatnia ponadto oznacza daleko idące podobieństwo osobowości do grupy, będące źródłem kulturowej czy etnicznej tożsamości (za: S. Kapinos, 2003). Nierozzerwalny związek pomiędzy tożsamością społeczną i kulturową wskazywany jest często (por. J. Smolicz, 1987). Autor opisuje związek między językiem tu: językiem polskim, będącym ważnym przejawem tożsamości kulturowej,

a trwaniem narodu jako odrębnej grupy społecznej i kulturowej wskazując przy tym, że próba wykorzenienia języka polskiego - i przez język kultury jako całości - spowodowała iż stał się on symbolem przetrwania grupy zachowującej cechy swej tożsamości oraz ochrony jej dziedzictwa kulturowego (za: J. Smolicz, 1987).

Wydaje się, że wobec innej sytuacji kulturowej i socjopolitycznej podobne związki zachodziły pomiędzy narodami i językami Socjalistycznej Federacji Republiki Jugosławii. Związki kultury, środowiska i tożsamości kształtowane są często w oparciu o różnorodne opozycje. (...) *Tożsamości: niwelując różnice, podkreślają kontrast z odmiennością innych* (I. Katzenelson, 1995, s. 73). Wobec podkreślanej opozycji powstały w nauce trzy nurty, które dookreślają relacje wzajemnej łączliwości zmiennych kulturowo - środowiskowych:

1. podkreślające łączność między kulturowym kształtowaniem tożsamości społecznej (por. E. Erikson, L. Dyczewski);
2. zakładające różnice pomiędzy wpływem aspektów kulturowych na formowanie tożsamości (por. I. Katzenelson);
3. traktujące tożsamość społeczną i kulturową jako dwa osobne byty (por. K. Kwaśniewicz).

Ostatni z autorów podkreśla wyraźnie zróżnicowanie odnośnie stopnia i zakresu wzajemnego współdziałania w ramach więzi kulturowo - społecznej. Wiele współczesnych badań wskazuje także, że pojęcie tożsamości kształtowane jest w kategoriach społecznej zbiorowości wyrażającej się poprzez *inność*. Uświadomienie tej kategorii to wypadkowa materialnych i niematerialnych wytworów kulturowych powstałych na danym obszarze kulturowym. Istotne znaczenie w kształtowaniu tak rozumianej tożsamości ma dziedziczenie wartości kulturowych po przodkach; zrozumienie tej projekcji kulturowej nadaje sens tożsamości i łączy wymiary: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Wśród podstawowych cech tożsamości kulturowej wyróżnia się:

1. elementy dziedzictwa kulturowego (nawet te, które są zdezaktualizowane);
2. rodzaj, proporcje i strukturalizowanie elementów danej kultury;
3. kontekst zewnętrzny równorzędnych lub nierównorzędnych kontaktów z innymi kulturami, występujące w różnym natężeniu w przeszłości i teraźniejszości (za: K. Kwaśniewicz, 1986, s. 13).

Nie mniej istotne w definiowaniu tożsamości kulturowej jest traktowanie jej jako procesu, któremu towarzyszy zmiana i ciągłość. Wśród czynników mających wpływ na dynamikę tożsamości wymienia się m.in. bogactwo i żywotność *centrum kulturowego*, wiązanie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, obraz własnego społeczeństwa, troskę o własną tożsamość i otwartość na inne kultury oraz poczucie zagrożenia (za: L. Dyczewski, 1995, s. 73 - 77). Nie można również pominąć najważniejszej w analizie psychologicznej kategorii wyboru, która jest nieodłącznym elementem różnicującym tożsamość. Zmieniający się kod kulturowy, różnice międzygrupowe oraz makrostruktury społeczne sprzyjają powstawaniu alternatyw w zakresie identyfikacji tożsamości, szczególnie grupowej. Ostatnio zwraca się uwagę na korelację między tzw. rolą grupową a identyfikacją tożsamościową. Podkreśla się, że (...) *każda rola w społeczeństwie niesie ze sobą pewną tożsamość* (P. Berger, 1988, s. 105). Z psychologicznego punktu widzenia wydaje się to utożsamienie nadinterpretacją pojęcia; trudno bowiem założyć, że wyłącznie otoczenie (grupa) kształtuje i nadaje tożsamość oraz przypisuje rolę poszczególnym jej członkom.

Podjęte rozważania i wynikające z nich konkluzje nie wymuszają jednoznaczności w aspekcie definiowania i opisywania tożsamości społecznej i kulturowej. Tożsamość społeczna rozumiana jako możliwość umiejscowienia siebie lub kogoś (innych) w jakimś obszarze społecznej rzeczywistości nie musi oznaczać wspólnoty kulturowej określonej w ramach wspólnej przestrzeni kulturowej (por. D. Wadowski, 1997, s. 144).

Przedstawione rozważania obrazują egzemplifikacje wyrażające identyfikację indywidualną oraz zbiorową z użyciem emfatycznych porównań oraz wskazań zaimkowych ; por. przykłady:

A: hr. *kao Hrvat* - pl. *jak Chorwat/jako Chorwat*

„...čeznuo sam za Zagrebom **kao Hrvat** za Hrvatskom, kao vojnika za civilom, kao uznik za slobodom...”

„...koliko nas ima, recite po duši, u kojima se stidi Evropljanin, da je **kao Hrvat** sužanj, kukavica, rob, izmet, sramota ljudskog roda, parodija kulture i modernih načela slobode,— u kojima se stidi Čovjek, da kao današnji Hrvat mora biti sluga u vlastitoj kući, i rob, sinji rob u divnoj zemlji, gdje svaka travka, svaki vjetrić, svaki cvijet, svaki lug, svaka gora...”

„...Jelenčić je opet **kao Hrvat** udario u slične žice, da prije dvadeset godina nije nitko ni znao za Srbe u Hrvatskoj; stao je dokazivati, da su ih tek neprijatelji Hrvatske izumili; uopće Srbe da je davno iskorijenio taj ili onaj bugarski car ili bizantinski vojskovođa...”

„...Priznajete li vi slavenstvo ili ne, **kao Hrvat** jeste individuum ove silne pasmine, koja zaprema po svijeta, a dosele je tako neznatna bila...”

„...Politički se lično do nedavna nije izricao, premda nije nikada **kao Hrvat** krio svoje političko uvjerenje: zagrijani, nepokolebivi pristaša sloge Hrvata i Srba...”

„...Malo su mi sumnjive ove nagrade za medalje, nije Vlada baš čvrsto stala iza najavljenih iznosa, sumnjičav je Čavka. I, za kraj, jedna molba: - Zamolio bih sve da se Pešalov tretira **kao Hrvat** porijeklom iz Bugarske. Osvoji li medalju, zavijorit će se hrvatska zastava, a ne bugarska...”

„...Ali daleko važnija od te financijske vrijednosti je ona kojom se Juraj Julije Klović, taj najveći i najugledniji kasnorenesansni minijaturist, svojim »Časoslovom Farnese«, sada dostupnijim kulturnoj javnosti, svijetu napokon prezentira, upravo zahvaljujući svojoj domovini- **kao Hrvat**. »Časoslov Farnese«, molitvena knjiga posvećena Blaženoj Djevici Mariji, po mnogo čemu se razlikuje od sličnih onovremenih časoslova, na što posebno upozorava William M. Voelkle...”

„...Treba, svakako, provesti popis pučanstva i utvrditi tko se od Muslimana u Hrvatskoj određuje po vjerskoj pripadnosti, tko **kao Hrvat** muslimanske vjeroispovijesti, a tko u narodnosnom, a ne u vjerskom smislu kao Bošnjak...”

„...Bio sam **kao Hrvat** dosta šikaniran i odjednom sam dobio mogućnost da posredstvom sporta, nogometa, promoviram svoju hrvatsku stranku, hrvatski karakter i pokret...”

„...**Kao Hrvat** u Podgorici teško ćete proći neopaženo te nakon naručivanja kave slijedi konobarevo: »Junačino je si li ti to iz Hrvatske. Ma baš mi drago da te vidim. Tko nas zavadi majku mu njegovu...”

„...**Kao Hrvat** iz Bosne stekao je državljanstvo Republike Hrvatske, čiji je državljanin i dana...”

„...Posebno nakon 1948. godine i Rezolucije Informbiroa, bilo je vrlo riskantno izjašnjavati se **kao Hrvat**, pa su roditelji svoju djecu, da bi ih zaštitili od nepotrebnih neugodnosti, odgajali u češkom duhu, čak s njima kod kuće nisu ni govorili hrvatski...”

„...Poštujemo gospodina Osima kao nogometaša i trenera, ali on ne može zauzimati mjesto dogradonačelnika koje pripada Hrvatima jer se ne izjašnjava **kao Hrvat**, a živi u Austriji...”

„...Ja sam razočaran **kao Hrvat** i nogometni radnik, požalio nam se Barić i potom se vratio na temu...”

„...Sretan sam što sam **kao Hrvat** na klupi hrvatske reprezentacije izborio ulazak u Svjetsku skupinu...”

„...Gospodine »Super Andrija«, niste Vi dr. Vladko Maček da jašete bijelog konja **kao Hrvat**, a najmanje da glumite predsjednika hrvatske države pok. dr. Franju Tuđmana...”

„...A **kao Hrvat** se nemam kome obratiti u Hrvatskoj. Ova nas politička struktura želi...”

„...Poseban apsurd je u vezi s pravomoćnom presudom Isi Horvatu, koji je osuđen **kao Hrvat** na pet godina zatvora za djela koja je počinio kao pripadnik srpskih jedinica...”

„...Ova izložba želi nas nakratko zaustaviti u vremenu prije 150 godina, uz prvoga zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Jurja Haulika, koji je za sebe rekao da se rodio kao Slovak, ali će umrijeti **kao Hrvat**...”

„...Viđeni su Dražen Budiša, Marko Veselica i Ante Paradžik, novinarima je izjave dijelio Dinko Šakić, predstavljen **kao Hrvat** iz argentinske dijaspor...”

„...On se **kao Hrvat** toga nevoljko prihvatio i samo počeo izvršavanje toga destruktivnog zadatka...”

„...Ne mogu izraziti svoje misli, osjećaje, opet sam uskraćen kao individua, **kao Hrvat**...”

„...Zašto bježite od istine da ste **kao Hrvat** bili u Arkanovim 'Tigrovima', pitao je optuženi...”

„...Kao kršćanin veselim se posjetu poglavara Crkve, **kao Hrvat** veselim se činjenici da Papa uvažava postojanje i život naše danas male i nove države, s dubokim i starim korijenima i također dubokim i starim vezama s Vatikanom...”

„...Zaista, ne vidim što je u tome sporno. To što sam se ja, **kao Hrvat**, na sudu malo šalio s gospodom iz »Revija« i zahtijevao da mi se osigura sudski tumač za hrvatski jezik, stvar je više moje naravi nego želje da se uvrijedi cijenjeni zagrebački izdavač...”

„...O tom njihovom bezobrazluku pisao sam u Vjesniku 12. listopada 1996., navevši opširno kako se Nazor ponašao kao istaknuta ličnost zavnohovske Hrvatske, što je govorio **kao Hrvat** i kako je, baš kao predsjednik Zavnoha, branio hrvatski jezik, oštro se sukobivši sa šefom pressbiroa NKOJ-a, Prvoslavom Vasiljevićem...”

„...Ja sam te pozvao da razgovaramo o veoma važnom pitanju preko koga ja **kao Hrvat** i predsjednik hrvatske države ne mogu da predem ćutke...”

„...Dirljivo piše da je Gojko Borić za njega važan kao »rodno biće«, a ne **kao Hrvat**...”

„...Ako baš tako intimizira mogu mu reći da sam se na jednom simpoziju Hrvatskoga helsinškog odbora u Zagrebu definirao kao čovjek, kao vjernik i **kao Hrvat**, ali to ide samo kao Celina...”

„...A da ne govorim o francuskom rječniku »Petit Robert« koji se prodaje u Zagrebu i u kojemu nema ni imenice ni pridjeva Hrvat i hrvatski TOMISLAV JURASINOVIĆ **Kao Hrvat** koji živi već dugo u Francuskoj, poznavajući prilike u toj zemlji, ne mogu ostati ravnodušan pročitavši na ovim stranicama članak hrvatskoga veleposlanika u Francuskoj gospodina Božidara Gagre...”

„...Iako se Klović, kojega je Vasari nazvao »Michelangelom minijature«, izričito potpisivao kao Julius Clovius Croata, ni on na žalost u Europi još nije percipiran **kao Hrvat**...”

„...Zato se ne bi smjelo niti uspoređivati Tita i Tuđmana, a kamoli Tita svrstavati u pozitivne hrvatske ličnosti, kako to neki čine, i to bez obzira na to što bi to možda imalo negativne međunarodne konotacije, to više što se Tito nikada nije niti deklarirao **kao Hrvat**, nego je na pitanje o nacionalnosti odgovarao da je on Zagorec...”

„...Rođen sam **kao Hrvat**, kao i većina ljudi u Međugorju. Istina, nisam još punoljetan, ali sam se opredijelio za Hrvatsku i uvijek ću igrati za Hrvatsku...”

„...On je u svojoj obrani istakao da nikakve izjave nije dao Večernjem listu, te da je apsurdno da bi on **kao Hrvat** uvrijedio Hrvate, već da je mislio na o one Hrvate koji nisu prepoznali svoj interes, pa su kao i on bili opljačkani početkom devedesetih kad su odlazili u mirovinu, a »ponovno su dali glas onima koji su im naštetili...”

„...Sada se ta ista osoba, iz straha da ne dobije veliku zatvorsku kaznu, istom sudskom vijeću predstavlja **kao Hrvat** kojega su zli Srbi tjerali da ubija!...”

„...Dukić je pozvao Stjepana da izađe u hodnik, gdje su mu rekli da se **kao Hrvat** nalazi na popisu za iseljenje, te da im mora predati sve vrijedne stvari...”

„...A onda, pošto se tako **kao Hrvat** predstavio hrvatskim pismom, hrvatskim jezikom i hrvatskim imenima inojezičnom pučanstvu s kojim je živio, pored svojega, pretočio je taj hrvatski tekst latinskim slovima u latinski bezik...”

„...Moram vam kazati, da ja **kao Hrvat** i kao katolik nisam bio zadovoljan s držanjem katoličkog svećenstva, jednog dijela katoličkog svećenstva u ovim teškim historijskim momentima, koji su koštali velikih žrtava...”, itp.

B: hr. *kao Hrvati* - pl. *jak Chorcwaci/jako Chorcwaci*

„...Premda smo se **kao Hrvati** radi imali i često skupa bili, ali živjeli smo samo u vojničko-njemačkom duhu; malo kad nam je na um palo, da progovorimo koju riječ u svome jeziku...”

„...I upravo stoga, što moramo biti i ostati vjerni, osvjedočeni muslimi - tim više moramo se osjećati i raditi **kao Hrvati**... Do nas stoji, da jednomu čitavomu narodu, njegovom obilježju dademo znak, trajan, neprolazan...”

„...I to nam upravo dokazuje, da i mi, njihovi potomci, moramo ostati i raditi, što smo i kakvi smo, da moramo ostati **kao Hrvati**, kao takovi raditi...”

„...Vi - jer ste Hrvati - morate **kao Hrvati** al kao i muslimi raditi za sretnije dane vašega naroda hrvatskoga, tim radom svojim morate u novo državno tielo unositi islamski duh — i s toga morate tako za to raditi, da se vaš udes ne bude stvarao bez vašega utjecaja...”

„...Kochanowski nije mogao biti poljski Kačić, jer oni nemaju onakve narodne poezije **kao Hrvati**...”

„...Pa ako Dalmatinci žele zauzeti mjesto među narodima, sada kad se Europa po narodnostima preuređuje, neće ga nikada zauzeti kao Dalmatinci... - Nego **kao Hrvati**...”

„...Ja i moja supruga spadamo u red »sretnika« koji su umirovljeni u Republici BiH, s napomenom, da smo mi, **kao Hrvati**, poslije 1945. g. odradili »dvije petoljetke« u Hrvatskoj, a poslije, stjecajem prilika, morali smo otići za zaposlenjem u BiH (rješenje stambenog pitanja)...”

„...Kada pogledate sadašnji sastav tih ljudi (članova BNZH, op. autora), tu je velik broj onih koji su se donedavno deklarirali **kao Hrvati** islamske vjere, i sada bi oni trebali voditi i predstavljati Bošnjake u Hrvatskoj...”

„...Za to su vrijeme moravski Hrvati praktički izgubili svoj hrvatski nacionalni identitet. Još se samo deseci obitelji izjašnjavaju **kao Hrvati**, ostali su se asimilirali, često i iz praktičnih razloga...”

„...Zar nije prirodnije da se ovi, kao i oni koji su se ranije izjašnjavali **kao Hrvati**, da se sad izjasne kao Hrvati!...”

„...Slovinci i nisu imali »državnih interesa«, **kao Hrvati**, u tolikom broju davati strancima, odnosno kriminalcima, svoje putovnice...”

„...Dodao je da smanjenje srpske manjine nije ovisilo samo o broju izbjeglih Srba, nego i o dijelu pripadnika te manjine koji su se zbog straha da se na njih ne upire prstom, izjasnili **kao Hrvati**...”

„...svi koji su se tog dana osjećali **kao Hrvati**, bez obzira na boju kože ili nacionalnost...”

„...Prvu riječ među svjetskim silama ima danas Wilson (Thomas Woodrow Wilson bio je američki predsjednik od 1912. do 1920.); čovjek kakav do sada nije sjedio kod nijednog sklapanja mira i koji je do danas toliko za svijet učinio da se možemo u njega pouzdati, **kao Hrvati**, kao Slaveni, kao seljaci, kao kršćani i kao ljudi...”

„...iz bivše Jugoslavije tek je 1964. proglašen prvi Pravednik, a do 1994. od ukupno 81 Pravednika u Yad Vashemu samo su se četiri osobe vodile **kao Hrvati**, iako je među tim Pravednicima bilo više od polovice Hrvatica i Hrvata...”

„...Ni jedan od naroda istočne Europe nije poslije 1945., osim možda Albanaca na Kosovu, toliko propatio **kao Hrvati**, pa je važna društvena odrednica velikog dijela hrvatskog naroda postao anti-komunizam...”

„...Oni su svojom civilizacijskom razinom, svojom smirenošću, svojom strpljivošću, svojom sposobnošću da podnose, naprotiv, plaćali visoku cijenu samo zbog činjenice što su se rodili **kao Hrvati**...”

„...No, srpsku većinu Kvesić ne smatra ključnim problemom za suživot i poručuje: »Kad bi se oni, kao većina, ponašali **kao Hrvati** u općinama gdje su u većini, problema ne bi bilo...»

„...Tako, na primjer, Srbi u Hrvatskoj trebaju imati ista prava **kao Hrvati** u Srbiji...»

„...Republika Hrvatska je u kritičnom trenutku popisa, 31. ožujka 2001. godine, imala 4,437.460 stanovnika. Od toga broja njih 3,977.171 ili 89,63 posto opredijelilo se **kao Hrvati**, Srba je 201.631 ili 4,54 posto, Bošnjaka 20.755 ili 0,47 posto, Talijana 19.636 ili 0,44 posto, Mađara 16.596 ili 0,37 posto, a Slovenaca 13.173 ili 0,30 posto...»

„...To je klasično etničko čišćenje, kaže Đukić. • Neslužbeno se doznaje da su se u popisu stanovništva mnogi Srbi izjašnjavali **kao Hrvati** pravoslavne vjere. Kako to komentirate...»

„...**Kao Hrvati** i stanovnici takva krajolika, na to smo s pravom ponosni i nastojimo to istaknuti svaki put kad nam se pruži prigoda...»

„...Osjećam da bi se velika većina naših građana opravdano usprotivila da im netko osporava pravo da se iskazuju kao građani Hrvatske, **kao Hrvati**, kao pripadnici bilo koje nacionalne manjine ili etničke skupine...»

„...I sam Alija Izetbegović za ratnih je godina kazao tadašnjem bosanskom provincijalu fra Petru Andjeloviću da je Bosna franjevačka / Bosanskohercegovački Hrvati nisu se smjeli izjašnjavati ni **kao Hrvati** kao ni katolici...»

„...Poznavao sam mnogo muslimana koji su se do ovoga rata izražavali **kao Hrvati** i bili članovi HDZ-a...»

„...Nama nekima koji smo to pročitali nije bilo svejedno. Dapače, takvu smo informaciju doživjeli kao šok, jer mi **kao Hrvati** nemamo spora s muslimanima, a s druge strane – što će nam i Amerikanci na sve to reći...»

„...kada smo se mogli očitovati kao Srbi, **kao Hrvati** ili kao neopredijeljeni, pa se više od 80 posto ljudi upisalo kao neopredijeljeni, oko 15 posto kao Srbi, oko tri posto kao Hrvati i jedan manji broj kao Makedonci...»

„...Mnogi Muslimani upisuju se **kao Hrvati** ili Romi. Prema vašim računicama koliko je Bošnjaka u Hrvatskoj?...»

„...Autorica izložbe i teksta u katalogu Nadica Jagarčec, voditeljica Dvora Veliki Tabor u sklopu Muzeja Hrvatskog zagorja, kazala je da je izložba prilika da se podsjetimo na znamenite ljude iz naše slavne prošlosti, među kojima je bilo onih koji su se borili mačem i perom te pisali **kao Hrvati...**»

„...Pa nije valjda gospodin očekivao da će odobravati slovenskim pretenzijama! Itd. A Hrvati **kao Hrvati**. Zbunjeni i gostoljubivi...»

„...Bunjevce se doživljava kao lojalne građane, kao da mi koji se izjašnjavamo **kao Hrvati** to nismo«, nadovezuje se Dujo Runje, jedini hrvatski zastupnik u vojvođanskom parlamentu i predsjednik Hrvatskog akademskog društva...»

„...A Hrvati **kao Hrvati** poetu i domoljuba Marunu nagrade visokom nagradom za književnost...»

„...Građani su ljubomorni na svoja izgubljena prava i propalu trgovinu: to će podjariti i mlohavije da budu s nama, a u saboru će nam se otvoriti polje i biti prilike da radimo **kao Hrvati** i preko kruga njihove instrukcije...», itp.

Podstawową operacją postulowaną w ramach modelu kognitywnego jest tzw. „skaning” - proces, w wyniku którego rejestrowane są różnice występujące między wzorcem po-

równania, a obiektem porównania. Skaning jest podstawowym terminem używanym w psychologii na określenie procesu zachodzącego podczas wyodrębniania rzeczy (bytów) z otoczenia, a więc operacji zachodzących w procesie kategoryzacji. W zastosowanych w narracjach porównaniach zarówno *comparandum*, jak i *comparans* posiadają wspólną cechę semantyczną tzn. *tertium comparationis*, która stanowi podstawę i motywację porównania. Kryterialnymi cechami semantycznymi porównań dla obrazu Chorwata i Chorwatów są m.in. elementy tożsamościowe, które wskazują na kategorie: *urodzenia*, *pochodzenia*, *identyfikacji* oraz *deklarowania* tożsamości w formie *explicite*.

W szerszej interpretacji w wypowiedziach widać wyraźne konotacje cech semantycznych, a więc cech łączonych stereotypowo lub na podstawie doświadczenia kulturowego z daną klasą obiektów lub pojęć; por:

C: hr. *mi Hrvati* - pl. *my Chorwaci*

„...Ali što smo **mi Hrvati** bez uzvišene ideje ilirstva među ostalim narodima?...”

„...Pomogla mu možebiti i ona melankolija slovjske duše, koja ne nazire u svijetu Bog zna koje sreće. Dakako — **mi Hrvati**! — najviše mu pomogla ona u hrvatskoga naroda obična mukotrpnost, uciepljena stoljetnim mučeničtvom...”

„...**Mi Hrvati** nismo za take komedije...”

„...Međutim, ja neću nikada dopustiti da ovamo unaša bio tko mu drago razdor i neslogu, te da buni ovaj dom i smeta javni mir i poredak! **Mi, Hrvati**, kakvi smo da smo, ali u takvim smo pitanjima tako strogo pozorni da često i kakvu gorku šalu držimo bunom, smetanjem javnoga mira, draženjem narodnosti i ponizivanjem vjerezakona, te ukalupimo najstrožije zakone na ovakve pojave...”

„...Da mi ne zamjeriš, što ti presiecam rieč, al čuo sam, da je od starina ostalo u carskoj vojsci, da **mi Hrvati** vaviek moramo izjesti prvu vatru...”

„...Turci su uništili mnoga kraljevstva, a **mi Hrvati** još stojimo kao tvrd štit cijelomu kršćanstvu...”

„...**Mi Hrvati** nećemo prosjačiti onako kao što sam ja na svoje oči vidio u Rimu da to čine mnogi ugledni ljudi iz Grčke, Mizije, Srbije, Albanije...”

„...Moram reći, da su nam to Magjari jako zamjerali, rekavši mi, da **mi Hrvati** sami ništa ne radimo, već samo prepuštamo njima, da oni vade za nas kestenje iz vatre. Interim oni, koji su došli, bijahu zastupnici najsajnijih rodova i imena Ugarske...”

„...Radilo se iz Beča što mu drago, **mi Hrvati** ne ćemo postati austrijska provincija...”

„...Kako dolazimo **mi Hrvati** i Ugri do toga, da u ime subsidija za vojsku dajemo dvie trećine, a češke i njemačke zemlje, koje su bogatije od nas, samo jednu trećinu?...”

„...**Mi Hrvati** znamo samo viećati, a ne znamo raditi....”

„...To dakako nije istina, pa **mi Hrvati** makar nas i boli, što oni hrvatski velikaši nisu između sebe izabrali kralja i što su možda baš oni ubili Svačića, moramo im priznati ipak tu zaslugu, da nisu ni sebe ni svoje domovine Mađarima prodali...”

„...U ono vrijeme nije još bilo ni narodnih knjiga novina kao danas, jer nije bilo štampe, narodi nisu imali svojih glavnih gradova, kakao je danas za Hrvate Zagreb, a za Mađare Pešta, dapače **mi Hrvati** nismo imali ni svoga pravoga nadbiskupa, jer je nadbiskup u Spljetu bio ljuti latinaš, nepomirljivi protivnik slavenskog jezika u crkvi, te sva narodna snaga i ufanje bijaše u kraju...”

„...Mađarskim jezikom nisu se dugo pisale knjige, pak smo **mi Hrvati** imali na svom narodnom jeziku već najljepše pjesme i pripovietke, pak zakonike i druge dokumente, dok su mađarski velikaši samo sa prostim narodom govorili mađarski...”

„...U paragrafu četvrtom spomenute nagodbe veli se, da **mi Hrvati** pod banom imademo dvije vlade: hrvatsku u Zagrebu i tobože zajedničku, a zapravo mađarsku u Pešti...”

„...Po tome **mi Hrvati** ne samo što štetujemo svake godine tolike milijune, nego moramo trpjeti pred svijetom sramotu, da nas tobože Mađari uzdržavaju...”

„...**Mi Hrvati** Knina nismo znali što su to ustaše...”

„...Međutim, kako smo **mi Hrvati** iskusili oba politička uređenja, mjerodavni smo ocijeniti ih iz prakse....”

„...**Mi, Hrvati**, skloniji smo improvizaciji i ne trebamo se plašiti kulisa koje se nakon predstave miču s pozornice....”

„...Eto, tako smo se i **mi Hrvati** u Europi našli u pitanju...”

„...Mislim da **mi Hrvati** s pravom možemo zahtijevati treći entitet, ako svoj entitet već imaju druga dva naroda...”

„...Sama ta konstelacija raskrinkava austrijskog pravnika kao lažnog apologeta srpstva. Sablaznila ga je moja, tisućama primjera dokazana, tvrdnja da smo **mi Hrvati** u Jugoslaviji bili izvrnuti političkom teroru i gospodarskom potkradanju....”

„...Nije tajna da **mi Hrvati** sami sebi znamo odmoći. Nadam se da će to ovoga puta biti u manjim količinama...”

„...**Mi, Hrvati**, bili bismo doista jadni kad bismo se morali brinuti što je o nama 1991. mislio »potpredsjednik slovenske vlade, inače odličan pisac...”

„...Pa ćemo, **mi Hrvati**, kad već nismo imali odgovornu vlast koja bi svirala prema notama naših izvornih i trajnih interesa, morati učiti kako se pleše uz tuđu glazbu....”

„...Isto tako znam da **mi Hrvati** redovito padamo na nepotrebnim stvarima i da će to biti vrlo teško dogovoriti....”

„...Ali premda u nas nema domaćih inačica slovenskom sončecu na Planici ili talijanskoj neformalnoj himni Sole mio, **mi Hrvati** smo narod koji dok padaju kiše lako padne u depresiju....”

„...Znanstveno je dokazano, da **mi Hrvati** imamo isto podrijetlo kao i taj arijeviski narod, koji 1990. nije dvojio niti sekunde u pomoći našoj napadnutoj zemlji u skladu sa svojim mogućnostima, za razliku od većine preostalih svjetskih vlastodržaca...”

„...Tko ima pisani dokument koji datira iz devetoga stoljeća kao što **mi Hrvati** imamo?...”

„...G. Katunarić kao kandidat za predsjednika prihvatio je odluku većine i složio se s time da bude za predsjednika izabran dosadašnji predsjednik g. Mihalić. S jedne strane naglašava se europejstvo, i to je ispravno jer smo i **mi Hrvati** dio Europe i europske kulture...”

„...Dakako, moguće je i drukčije čitanje tvrdnje velečasnog Antunovića: da smo, **mi Hrvati**, trenutno zatočenici donositelja odluka o svim aspektima naših života- od kolektivno-političkih do individualno-spiritualnih- koji nemaju snage, koji nisu sposobni promisliti ni ponuditi građanima »čudo... koje bi osvijetlilo njihov životni put«...”

„...Moguće je i treće čitanje: da velečasni Antunović- namjenski, u trenutku kad Zlatko Sudac baca u nemir i suze desetke tisuća ljudi, udarajući im u srca i duše vapajima sročnim iz bizarne (i opasne!) mješavine egzaltacije i histerije- zapravo podsjeća da smo, **mi Hrvati**, teško zgriješili odbacujući, izborom sadašnje vlasti, amanet onoga tko je (navodno) imao snage i bio sposoban demonstrirati »čuda«...”

„...Htio sam posegnuti za enciklopedijom, ali se odmah sjetih da je to zapravo onaj što ga **mi Hrvati** zovemo Henrik VIII, koji je englesku Crkvu odcijepio od Rima jer mu Papa nije dozvolio rastavu i ponovnu ženidbu...”

„...Svakog dana sve se više udaljujemo i od nje i od 21. stoljeća u koje smo **mi Hrvati** ušli samo kalendarski...”

„...Kajkavska žrtva 1836. obilježila je sto pedeset godina tlačenja hrvatske države i njezina naroda Članak prof. Tugomira Šurine izazvao je u mene čuđenje o tome kako smo **mi Hrvati** veliki pesimisti...”

„...Volio bih da **mi Hrvati** prestanemo s 'pričom o Haagu' i o potrebi udovoljavanja haaškim zahtjevima...”

„...Ako Francuzi prihvaćaju, stalno i trajno izazov nekih Racineovih ili Corneilleovih tragedija koje više nitko u svijetu ne igra, osim njih, zašto bi **mi Hrvati** odustali od izazova Dubravke?...”

„...Da su te vrijednosti Zapada prilično apstraktna priča, s jednakim smo poteškoćama iskusili i **mi Hrvati** u našem europskom integracijskom hodu...”

„...Jednostavno smo morali doći, jer ste pokazali ono što bismo svi **mi Hrvati** trebali iskazivati češće...”

„...Talijani u Istri imaju sva prava, a **mi Hrvati** u Italiji nemamo ništa...”

„...Eto, Amerikanci se sjećaju kad smo **mi Hrvati** klicali Nixonu, pa su napravili pravu ambasadu...”

„...Bohemija«: kaj je to? Njemački se zove Böhmen ono što **mi Hrvati** zovemo Češka...”

„...To je, dakako, pogrešno, jer diplomacija Svete Stolice ima potpuno druga mjerila, koja bismo pogotovo **mi Hrvati** morali bolje upoznati...”

„...Bože, u kojoj veseloj i smiješnoj zemlji **mi Hrvati** živimo!...”

„...Da smo svi **mi Hrvati** bili tako pohlepni i nečasni, ne bi se skupile onda tolike svote i konačno ne bi svoj život riskirali ili dali oni svi časnici ljudi koji su u ratu obranili svojim rukama Hrvatsku...”

„...**Mi Hrvati** imamo dojam, zbog svih pobrojanih slučajeva, da nas Slovenci neprestano nečim ucjenjuju kako bi nas onemogućili na našem putu u EU...”

„...Što **mi, Hrvati**, imamo hrvatsko: zbrčkano gundanje ili nepoznavanje hrvatskoga standardnoga jezika...”

„...Od tri naziva, dva na jedan način, treći na drugi: Hrvatski sabor. Što **mi Hrvati** imamo svoje hrvatsko?...”

„...Pa je tako Dorica Nikolić, u maniri ljutite profesorice lupala šakom o stol, mahala rukama i vikala da **mi Hrvati** uvijek pred nekim sagibamo glavu...”

„...U Dvoru nitko ne koristi doseljene Hrvate za svoje ciljeve jer Hrvati u Dvoru ne žele da ih se dijeli na doseljene i domaće, svi smo **mi Hrvati** u svojoj državi i u svojoj državi ne možemo biti manjina, kako nas, inače, naziva ovdašnji načelnik, gospodin Nikola Carić....”

„...Smatram da **mi Hrvati** na taj način omalovažavamo svoj jezik i otuđujemo ga od puka (naroda)....”

„...Uvjeravali su nas da su Hrvati svoj književni jezik »posudili« od Srba i Vuka Stefanovića Karadžića, a **mi Hrvati** imamo ga već četiri stoljeća, pa se samo može govoriti o tome da su ga oni posudili od nas....”

„...Kada su **mi Hrvati** kazali: 'Sada će ući Slovenija i vi ćete zatvoriti vrata', ja sam im odgovorio da 'vrata ostaju otvorena'....”

„...Tek kad smo u teškoj, životnoj situaciji, **mi Hrvati** smo na hrpi...”

„...Biramo, dakle, gospodine Stjepo između »McDonalda« i »Mcgovnardsa«, biramo između toga da prihvatimo globalizaciju kao nešto što se ne može izbjeći, pa kad je već tako onda joj idemo ususret i između stava da ćemo **mi Hrvati** sami pisati uz vjetar, a nadati se da se pritom neće dogoditi ono što je u takvim situacijama neizbježno....”

„...Naravno da se **mi Hrvati** (ako ne već svi ostali »hrvatski građani«), također, mrštimo na te ideje, bojeći se da se iza svega ne skriva neki neokolonijalistički, asimilatorski naum naših povijesnih neprijatelja!...”

„...A da se **mi Hrvati** (ustranu ostali građani Hrvatske, za sada barem!) već jednom sredimo, pa da se odlučimo što hoćemo i što nećemo?...”

„...A **mi Hrvati** smo tobože službeno jedan od tri konstitutivna naroda na cijelom teritoriju BiH, a ne samo neka nacionalna manjina....”

„...Vjerojatno nisu toliko pametni niti informirani kao **mi, Hrvati**, a možda su čak i bedasti pa ne znaju uhvatiti nekakav »vlak« za Europu....”

„...Svi **mi Hrvati** u Lovasu morali smo oko nadlaktice nositi bijelu traku, a na ogradama izvijesiti ručnike da bi se znalo koja je hrvatska, a koja srpska kuća«, rekla je....”

„...U Hrvatskoj zagovornika teorije »uvijek i u svemu **mi Hrvati** trebamo biti nigdje« ima napretek, a stanje duha nacije i kritičko-intelektualni potencijal društva su takvi da oni dobivaju zapaženo mjesto u hrvatskom medijskom prostoru, javnom i političkom životu kada god hoće i gdje god požele...”

„...Zato sam i pribilježio na papiru našu čuveni uzrečicu kako si sve u životu **mi Hrvati** možemo oprostiti, ali uspjeh nikako....”

„...Zato je- kad se ta afera ogoli do kosti- i te kako razložno pitanje: kakvi smo to ljudi, **mi Hrvati**, kad nismo u stanju časno i pošteno, transparentno i odgovorno, postupiti ni u tako osjetljivoj stvari?...”

„...Svi **mi Hrvati**, koji smo za vrijeme okupacije ostali živjeti na okupiranom teritoriju, živjeli smo u svakodnevnom strahu i koliko smo mogli izbjegavali smo izlaske na cestu, da ne budemo viđeni....”

„...Nismo pak **mi Hrvati** mogli prihvatiti da nam se nameće srpski izraz duvati i izbaci iz uporabe naš glagol puhati, da nam se nametne tačka umjesto točka....”

„...Na nedavnoj konferenciji za novinare u Münchenu jedan je njemački novinar pitao zašto **mi Hrvati** tako malo govorimo o svojoj unutrašnjosti...”

„...Ako uspijemo izabrati političare koji će poticati rad i ulaganje i poštivati hrvatski nacionalni identitet, onda ćemo i **mi Hrvati** napokon postati sretniji ljudi....”

„...Čitajući sve to, prateći iskaze i pisanja čovjek ne može ne osjetiti duboku razočaranost, potištenost. **Mi Hrvati** kao da sada otkrivamo toplu vodu....”

„...Da smo svi **mi Hrvati** bili tako pohlepni i nečasni, ne bi se skupile onda tolike svote i konačno ne bi svoj život riskirali ili dali oni svi časni ljudi koji su u ratu obranili svojim rukama Hrvatsku...”

„...Zar ne razlikujemo klaunove i mediokritete od ljudi koji mogu ozbiljno i kvalificirano voditi ovu zemlju Nismo li **mi, Hrvati**, neurotičan narod u smislu frejdovskog sindroma?...”

„...**Mi Hrvati** doista smo talentiran narod, pa i u lutkarstvu imamo dobre potencijale, i imali smo odličnih predstava....”

„...Ti su nesporazumi prvo unutar nje same, pa na relaciji s roditeljima, pa s ljubavnikom, pa s poznanicima, a negdje daleko, daleko na horizontu naslućuje se taj famozni tuđmanizam, kao neki sistem koji je zanemario čovjeka, sistem kojega nismo izmislili **mi Hrvati**, nego je poznat oduvijek...”

„...Ako je kriv Blaškić, krivi smo i **mi Hrvati**, branitelji neovisne i slobodne hrvatske države...”

„...Inače i **mi Hrvati** u Bavarskoj u najmanju smo ruku zaprepašteni novom hrvatskom zakonskom restriktivnom mjerom o 0,0 promila za vožnju u cestovnom prometu o kojoj su pisale s podsmijehom i bavorske novine....”

„...Začudo je kako **mi Hrvati** gotovo i ne govorimo o svojim stradanjima (o filmu nema ni zбора), već lakomisleno dopuštamo da nam kojekakvi domaći i strani krivotvoritelji nameću povijest, a oni su i te kako vješti u lansiranju laži i nadasve glasni....”

„...U ovom slučaju svi smo **mi Hrvati** gubitnici, a ovaj navijački rat se vodio u srcu hrvatstva....”

„...**Mi, Hrvati**, upravo toj pomoći u velikoj mjeri možemo zahvaliti relativno rano uspostavljanje državne samostalnosti....”

„...**Mi, Hrvati**, nažalost, nismo politički zrela nacija do one mjere koja bi rezultirala elitom sposobnom pročitati sve nijanse poruka s druge jadranske obale i uzvratiti načelno – i odlučno....”

„...Nisam zadovoljna jer su **mi Hrvati** proljetos obećali da će uhititi Gotovinu...”

„...Postoji o tome i audiovizualni zapis, pa bi se i vjerodostojni CD-transkript mogao uz novine priložiti, za 6 kuna! Uistinu, kakav smo to **mi, Hrvati**, narod?...”

„...S tom neodgovornom, nemoralnom strategijom, **mi, Hrvati** iz dijaspore, kao i Afco nemamo ništa...”

„...**Mi, Hrvati**, mali smo narod...”

„...Zašto se **mi Hrvati** ustručavamo promicati svoje vrijednosti?...”

„...Nadalje, jesmo li – **mi, Hrvati** – dosegнули kritičnu razinu spoznaje da je nacionalni interes stvar one koncenzusne konvencije koja nije moguća s neodbolovanim ideologijama, nezaliječenim frustracijama (davnih ili jučerašnjih gubitnika, svejedno), arogancijom i ignorancijom, kompleksom inferiornosti...”

„...**Mi, Hrvati**, previše se međusobno gušimo i »ubijamo« politikom i ideologijom, našim razlikama u prošlosti, a život i vrijeme prolaze pored nas, dok se »zabavljamo« pitanjem uloge Tita ili Tuđmana u našoj prošlosti...”

„...A **mi Hrvati** ćemo se nakon toga morati pogledati u zrcalo i progovoriti o istini i pravdi, velikom i malom hrvatstvu, dokumentima i špiclima, politici i idealima...”

„...**Mi Hrvati** ionako nećemo nikada nikog pobijediti...”

„...Kažem s radošću, jer smo **mi Hrvati** narod sklon brzu zaboravu...”

„...Tako se i **mi Hrvati**, kao pobjednici Domovinskoga rata, trebamo ponašati...”

„...**Mi Hrvati** već više od desetljeća nikako da pogodimo kako i kada će ih naši potezi zadovoljiti, jer nešto što oni drže dobrim učinimo ili prerano ili prekasno, a nikako pravodobno!?...”

„...A u provedbi, djelima i činima »vrhunskih demokratskih promjena, temeljenih na odlukama Avnoja, što smo **mi Hrvati** dobili?...”

„...Uglavnom malo »revolucionarnoga«, a kako **mi Hrvati** volimo tradiciju čini se da se to poštovalo i u ovome slučaju...”

„...Možemo s ponosom reći da smo **mi Hrvati** postigli pravu demokraciju s tipičnim popratnim pojavama: imamo različitih stranaka, političara manje ili više poznatih, gotovo svake godine neke izbore, a sugrađana spremnih žrtvovati malo vremena da odu do birališta i ubace svoj listić u kutiju sve manje i manje...”

„...**Mi Hrvati** u Australiji doživljavamo australsku reprezentaciju pomalo kao nešto svoje...”

„...Jelčić svoj pogled doista počinje Stojanovićevim člankom u kome se izjavljuje da **mi Hrvati** nismo narod i da nema nikakva razloga za naše postojanje te da smo na putu da postanemo Srbi...”

„...**Mi Hrvati** iz dijaspe, naučeni na pravnu državu, ne možemo a da se ne osvrnemo na izjavu gospodina Đure Sesse u Vjesniku od 13.listopada...”

„...Pa kakvi smo to **mi Hrvati**?...”

„...Taj tragičan primjer pokazujemo samo **mi Hrvati**...”

„...Budući da **mi Hrvati** imamo »čak« jednu banku u svojim rukama, nešto mi govori da daleko nećemo stići...”

„...**Mi Hrvati** nismo rasisti, na svim stadionima u svijetu događaju se takvi individualni ekscesi...”

„...Ako Europa osjeća potrebu da se ujedini, nemojmo se bojati ni **mi Hrvati** ujedinjavanja i preko granice...”

„...Žalosno je što smo **mi Hrvati** uvijek nesložni, uvijek smo protiv, pa i samih sebe...”

“...Vi ste jako slabo gledali, videći Hrvate i Slovence "pse". Međutim **mi- Hrvati** i Slovenci- ne marimo nikada sa psima svršiti ili sve vidjeti kao pse.- To je rekao Miško hladno, kruto, odrješito...”

„...**Mi Hrvati**, življe krvi, nijesmo se da kako mogli svemu onomu sviknuti što je od nas zahtijevao nadstojnik...”

„...Nu moram vam reći šta **mi Hrvati** hoćemo i kako hoćemo...”

„...Da, eto, to smo vam **mi Hrvati!**...”

„...Po mojem mnijenju, **mi Hrvati** još nijesmo na čistu što je kod nas pravi patriotizam, to jest, koju formu da dademo onomu pregnuću, do kojega se jedino patriotizmom dolazi...”; itp.

W podanych przykładach wypowiedzi należących do grupy C mamy do czynienia z wyrażeniami typowo deiktycznymi - zaimki, które występują w narracjach wyróżniają się tym, że wskazują stałe kierunki w obrębie tej sytuacji, na którą składają się trzy zasadnicze elementy: nadawca, odbiorca oraz wszystko, co tworzy konsytuację. Z pozycji składni logicznej zaimki mogą funkcjonować jako wyrażenia indeksowe i egocentryczne, ale tylko wtedy, gdy znajdują się w kontekście wskazywania na przedmiot zamiast jego opisu (za: M. Bobran, 2006). Wydaje się jednak, że zaimek „my” pojawia się w skonwencjonalizowany sposób i występuje bez założonego przez autorów illokucyjnego celu; odnosi jednak pewien perlokucyjny skutek, budując rodzaj wspólnoty wiedzy, myśli, toku wnioskowania między nadawcą i odbiorcami tekstu (por. J. Winiarska, 2008).

W ten sposób ukazane tu wypowiedzi stają się dialogiczne, a odbiorcy współtworzą i odkrywają to, co autor pragnął powiedzieć. Narrator wypowiedzi stanowi jednocześnie centrum deiktyczne; konceptualizacja dokonywana jest z punktu widzenia narratora, ale narrację budują się często w formie mowy zależnej. Użycie formy zaimkowej wyrażającej zbiorowość nie powstaje jako prosta suma znaczeń elementów składowych zdania. Semantykę kategorii tożsamości sekundarnie przekazują operatory aletyczne lub epistemiczne (np.: *sądzić, myśleć, uważać*, itp.). Wszystkie wykładniki modalności deontycznej (epistemicznej) wskazują na stany mentalne (gnostyczne). Interpretacja przez autorów wypowiedzi opisywanego stanu rzeczy z punktu widzenia psychicznych stanów subiekta jest prawdopodobnie elementem semantycznej struktury zdania.

Z przedstawionych narracji wyłania się deskryptywny obraz Chorwatów - narodu m.in.: *utalentowanego, małego*, a nawet *neurotycznego*. Chorwaci to także naród: *pełnej krwi, kłótlivi, lubiący tradycję*, który zarazem *tonie w polityce* i jest *pesymistyczny*. Pojawiają się również konotacje uwarunkowane historycznie; Chorwaci są: *zwycięzcami wojny domowej* oraz *obrońcami kraju*. Autorzy wypowiedzi podkreślają także kolektywną więź Chorwacji z częścią Europy i europejskiej kultury.

2.1.2. Ujęcie etnolingwistyczne.

Kategorię tożsamości społecznej ujmuje się obecnie z różnych perspektyw. Jedną z nich jest perspektywa etnolingwistyczna, która przyjmuje, że poczucie tożsamości ma charak-

ter rezultatywny, czyli jest wypadkową aktów i procesów autoidentyfikacji prowadzących do formowania poczucia przynależności *ja* do jednolitej grupy i zarazem poczucia odrębności wobec innych grup. W polskich badań etnolingwistycznych przesłanki łączenia badań nad tożsamością z badaniami językowymi pojawiają się od kilkunastu lat (zob. J. Bartmiński, 1996, 2000, 2003, 2005, 2007). Przyjęte w wielu pracach założenia, że badania etnolingwistyczne, są badaniami nad tożsamością wspólnotową (zbiorową) w pierwszej kolejności podkreślają związki z narodem. Od dawna sygnalizuje się również, że sama tożsamość wspólnotowa jest ujętykowniona i w związku z tym badania etnolingwistyczne powinny stawiać sobie za cel główny docieranie do takich elementów, które, postrzegane holistycznie, tworzą tożsamość wspólnotową (zbiorową). Teza ta wyznacza również kierunek i metodologię podejmowanych w drodze empirycznej badań prowadzonych najczęściej metodą rekonstrukcji. Teorii etnolingwistycznej bliższe jest założenie o kształtowaniu się tożsamości poprzez akceptowanie określonych wartości danej grupy. Wobec tak sformułowanego założenia w toku badań nad związkami tożsamości z językiem będzie dominować analiza cech wspólnych. Wspomniana teza wywodzi się z dwóch źródeł. Pierwsze dotyczy kształtowania się procesu autoidentyfikacji w oparciu o zbiór społecznie utrwalonych pozytywnych charakterystyk samego/samych siebie, umożliwiającą najpierw określenie tożsamości przez afirmację, a w dalszej kolejności tożsamość przez kontrast, poprzez porównanie, czyli odnoszenie się członków wspólnoty danej do wspólnot innych (por. J. Bartmiński, 2007, s. 22 - 23). Drugie stanowi, że operacja kontrastowania, ważna dla rozwoju poczucia tożsamości, jest operacją wtórną w stosunku do operacji akceptowania określonych wartości (zob. J. Bartmiński, 2007).

Podkreślenie bezpośredniego związku tożsamości z językiem, ukształtowanego w drodze badań, koreluje z psychiką indywidualną użytkownika języka, która zdaniem etnolingwistów „wypowiada” się poprzez słowa (dokładniej: teksty). Psychika ta będąca tzw. „organem świadomości” kształtuje tożsamość jednostkową interpretowaną poprzez reprezentujące ją narracje. Pozostaje problemem analiza tych wytworów w kontekście analizy narracji indywidualnej oraz zbiorowej, która powszechnie uznawana jest za dyskurs. Choć akcentuje się, że to właśnie badania indywidualnych narracji cechują etnolingwistów, tak równie mocno podkreśla się, że skoro istnieje ścisły związek między tożsamością jednostkową i zbiorową, to musi istnieć korelacja pomiędzy narracją indywidualną i tą, którą wyraża jakaś wspólnota językowa. Dodatkowym elementem, który spaja cechy tożsamości z cechami języka jest ich definiowanie poprzez wspólne zmienne. Przez tożsamość zbiorową rozumie się wszystko to, co w tożsamościach jednostkowych okazuje się wspólne, np.: identyczne, zbieżne czy maksymalnie bliskie, a tym samym powtarzalne i - w określonym stopniu - odtwarzalne. Nie bę-

dzie zatem nadinterpretacją prosta analogia pomiędzy obserwowalnymi cechami tożsamości zbiorowej a językiem, będącym wyrazem tej tożsamości. Analogii należy również doszukiwać się w fakcie, że zarówno składowych języka, jak i tożsamości nie da się nie ująć w postaci prostej sumy części składowych. Zgodnie z prawem synergii każda tożsamość wyrażająca się wypowiedzią, tworzy nową jakość - określoną wartość dodatkową, która w jakimś sensie ciąży nad grupą i programuje jej działania. Tożsamości jest zatem wyposażona w potencję generowania określonego zbioru działań (za: A. Touraine; por: Z. Bokszański, 2005). Ponadto poszczególne elementy konstytuujące tożsamości jednostkowe oraz wypowiedzi indywidualne przestają być w ramach tożsamości zbiorowej subiektywne: uzewnętrzniają się i autonomizują, przekształcając się w samoistny obiektywny fakt (por. B. Baczko, 1994). Tożsamość zbiorowa to zatem wyabstrahowana, z tożsamości indywidualnych członków danej zbiorowości, część wspólna ich samoidentyfikacji z zespołem - podzielanych przez nich symboli, wartości i przekonań. Manifestuje się ona poprzez:

- a) posiadanie w swojej dyspozycji zasobu takich samych znaków językowych rozumianych i wartościowanych w ten sam sposób;
- b) identyczny lub zbieżny wybór przez jej członków tych samych znaków (werbalnych i niewerbalnych) w sytuacjach tego samego typu;
- c) powtarzalności odruchowych reakcji (werbalnych, myślowych, emocjonalnych, zachowaniowych) członków tej grupy na jednorodne bodźce zewnętrzne;
- d) regularności zajmowania przez członków tej grupy tych samych postaw w jednorodnych sytuacjach na przestrzeni dostatecznie długich odcinków czasowych;
- e) zbieżności sądów wobec jednorodnych zjawisk, formułowanych przez różnych członków danej grupy niezależnie od siebie (w różnych miejscach i w różnym czasie);
- f) identyczności lub daleko idącej zbieżności składowych tzw. zaplecza odwoławczego (zbioru autorytetów, dat i dzieł symbolicznych, zdarzeń emblematycznych, lektur itp.) wśród uczestników dyskursu publicznego w jego maksymalnej rozciągłości czasowej i przestrzennej;
- g) wspólnotę atrakcji kulturowych: przyciągania i odpychania, asymilacji (adaptacji) i dysymilacji (alienacji) kulturowych elementów.

Częścią kultury narodowej, a tym samym narodowej tożsamości zbiorowej jest względnie trwałe ukształtowanie jej odniesień do kultur innych, tworzący swoistą „geografię świata kultury” z typowym dla niej rozmieszczeniem centrów i peryferii, kultur bliskich i dalekich, ważnych i mniej ważnych (por. A. Szpociński, 2006). Tożsamość jest konstruktem mentalnym, który nie uzewnętrznia się bezpośrednio, co oznacza, że dostęp do niej zapewnia jedynie analiza językowa. Skuteczność badań nad tożsamością mierzy się m. in. badaniami nad językiem zarówno w węższym sensie lingwalnym, jak i w szerokim - semiotycznym. Przez „badania języka” należy rozumieć analizę zarówno statyki języka, jak i jego dynamiki, tj. tekstów kultury w semiotycznym sensie tego określenia (zob. J. Bartmiński, 2006; por. L. Nijakowski, 2006). Za sprawą takiego postępowania badawczego obiektem analiz tożsamościowych stają się jednostkowe i zbiorowe narracje, które organizują percepcję rzeczywistości i pozwalają na scalenie doświadczeń (za: P. M. Markowski, 2006).

Narracje tożsamościowe reprezentatywne dla określonej wspólnoty językowej funkcjonują dzięki istnieniu tzw. „wspólnej bazy kulturowej” (za: T. van Dijk, 2003). Ekwiwalentem językowym tego pojęcia jest styl potoczny w języku definiowany w ujęciu antropologicznym (por. J. Bartmiński, 1993, 2001). Korelat tożsamości wyrażanej językiem za pomocą ustalonego kodu kulturowego posiada wspólny zestaw wartościująco nacechowanych znaków językowych. Ilość nacechowanych zmiennych i odniesień zmusza użytkowników języka do operowania skalami zbliżności - rozbieżności i orzekania o innych elementach kształtujących tożsamość w kategoriach *mniej - bardziej*. Traktowanie tożsamości zbiorowej w kategoriach absolutnych, tj. jako stałego (ustalonego) zbioru cech, reakcji, sądów i odwołań wspólnych wszystkim członkom danej zbiorowości nie jest możliwe. Etnolingwistyczne ujęcie wprowadza w badania kategorię pamięci zbiorowej (pojęcie stosowane w psychologii społecznej oraz socjologii), co potwierdza jego interdyscyplinarny charakter. Podkreśla się, że w pamięci zdarzenia i postaci z przeszłości funkcjonują jako symbole zbiorowej identyfikacji, a jednocześnie jako nośniki wartości i wzorów zachowań konstytuujących obraz zbiorowego *ja* (za: A. Szpociński, 2006). Ponadto etnolingwistyka choć wykorzystuje klasyczne działy językoznawstwa zorientowana jest także na lingwistykę antropologiczno - kulturową i lingwistykę kognitywną, a w szczególności – na rozwijającą się dynamicznie semantykę międzykulturową (por. J. Bartmiński, 2006). Biorąc także pod uwagę ukierunkowanie badań etnolingwistycznych na badania nad tożsamością, pomocne w tym zakresie stają się kategorie wypracowane przez historiografię - rozumianą jako nauka o narracjach o charakterze interpretacyjnym (zob. K. Mannheim, M. Halbwachs, B. Anderson, H. White, F. Ankersmit, J. Topolski i inni).

2.1.2.1. Techniki analizy etnolingwistycznej.

Przegląd wypowiedzi narracyjnych jako metoda analizy etnolingwistycznej pozwala wyróżnić typy werbalnych autoekspresji tożsamościowych. Poddawany interpretacji materiał językowy to najczęściej:

- wypowiedzi literackie, ludowe, publicystyczne niewyspecjalizowane pod kątem eksplikowania różnych pojęć np.: *chorwackość*, *serbskość*; także materiały osobiste o charakterze autobiograficznym - pamiętniki, dzienniki, notatki, które w kognitywnym sensie pozwalają na rekonstrukcję językowego obrazu świata (por. A. Kłoskowska, 2005, J. Bartmiński, 1996);
- wypowiedzi ukierunkowane tematycznie pod kątem charakteryzowania pojęcia (tzw. „wypowiedzi na zadany temat”);
- wyodrębnione z tekstów powyższych typów fragmenty o charakterze eksplikacyjnym, zawężone do sformułowań typu: *naród to...*, *Chorwaci są...*, *nasza ojczyzna...* itp. (tzw. definicje tekstowe);
- ukierunkowane wypowiedzi nienarracyjne, będące reakcją na pytania ankietowe zadawane przez ośrodki badania opinii publicznej zwłaszcza odnośnie do stereotypów narodowych.

Ponadto oprócz obszernych fragmentów wypowiedzi narracyjnych można zaobserwować inkluzywne odwołania do eksponentów narodowości:

- obecne w tekstach narracyjnych przywołania z innych tekstów (cytaty); z kodu języka (przysłowia, frazeologizmy, wyrazy - w tym nazwy własne);
- definicje jednostek języka formułowane w słownikach definicyjnych.

W badaniach etnolingwistycznych nad tożsamością podstawę materiałową poszukiwań zawartości treściowej tzw. „konceptów narodowych” (czyli pojęć typu: *chorwackość*, *serbskość*) tworzą co najmniej cztery podstawowe grupy faktów:

- a. dane słownikowe pochodzące ze słowników definicyjnych danego języka etnicznego;
- b. dane tekstowe pochodzące z bieżącej ekscerpcji tekstów danego dyskursu publicznego;

- c. dane korpusowe pochodzące z największych korpusów tekstowych danego języka etnicznego uzyskane za pomocą wyszukiwarek internetowych;
- d. dane uzyskane w toku specjalnie przygotowanych ankiet jako tzw. „tekstowe źródła wywołane” (przede wszystkim uzyskane za pomocą ankiet typu otwartego).

Badania etnoligwistyczne zmierzają do odkrycia i opisanie tożsamości wspólnotowej, przede wszystkim - narodowej; rozważają także przydatność do tego celu koncepcji językowego obrazu świata (JOS). Próba ukazania (re)konstrukcji poczucia tożsamości wspólnotowej poprzez struktury języka chorwackiego zawarte w narracjach tekstowych w tym języku została przedstawiona w formie egzemplifikacyjnej; por. przykłady konstrukcji wyrażających koncepty: *chorwackość* i *serbskość*.

A: hr. *na hrvatski način* - pl. *w sposób właściwy Chorwatom/właściwy dla Chorwatów/po chorwacku*, hr. *na srpski način* - pl. *w sposób właściwy Serbom/właściwy dla Serbów/po serbsku*

„...ili večera baptisterij (grč.), krstionica berater (njem.), savjetnik berretta Kriegsmarine (tal.-njem.), kapa Ratne mornarice biografija alla croata (tal.), životopis **na hrvatski način** bonifikacija (lat.), popust u cijeni, poboljšanje boston, vrsta kartaške igre bragozzo (tal.), bragoc, obalni jedanjak na dva jarbola i s posadom do tri člana, namijenjen ribolovu...”

„...Sve treba postaviti ispočetka. Što dalje, drugi film je najteži film? - Ne bojim se sljedećeg filma. Snimao bih ga sutra, samo da dobijem novce. Bit će to akcijski film pun emocija. Držat će se puška, a neće se držati puška. Nije ratni film. To je film ceste, **na hrvatski način**. Dakle, film ceste emocija u kojem ženske kroje sudbinu muškarcima, s tim da se u njemu muškarci moraju snalaziti i kad žene dignu ruke od njih...”

„...Mirko Galić, Paolo Sfeci, Marija Nemčić, Zrinko Tutić, Sandra Vojković i mnogi drugi nazdravili su novom izdanju Porina, a Sfeci je u šali dodao kako se nada da će Mirko Galić i dogodine biti direktor HRT-a. Petra Boić James Bond **na hrvatski način** ZAGREB, 10. prosinca - Dugoočekivana akcijska komedija »Posljednja volja« premijerno je prikazana u nedjelju navečer u A1 Galeriji na Iblerovom trgu. Film je nastao u produkciji »Global filma« iz Splita te koprodukciji američke tvrtke JLP i HRT-a...”

„...Kod nas se zadnjih mjeseci razvila neka vrsta bonapartizma **na hrvatski način**. Skupina umirovljenih visokih časnika hrvatskih Oružanih snaga, koji čak tvrde da su njihove pozicije nestran-ačke a da sve što poduzimaju, poduzimaju u ime naroda, koriste aktualne društvene i socijalne probleme kako bi se nametnuli kao samostalni politički faktor koji želi...”

„...Nažalost dobar dio toga prelazi moći Ministarstva kulture, pa čak i Vlade, a vezuje se uz najdublje tajne tranzicijskog procesa **na hrvatski način** o čemu bi ponešto mogli reći i sudovi, dok je drugi dio vezan uz ukupni angažman da tako kažem filmske zajednice, udruga režisera, filmskih djelatnika i drugih. Bez te ukupne solidarnosti i angažmana zakon je mrtvo slovo na papiru....r”

„... Kod nas je sve uvijek teška krajnost: ili-ili, ili staljinistička boljševička ljevica ili ustaštvo, kao najgori oblik nacifašizma **na hrvatski način**. I tu se u cijelosti slažem s gospodinom Luncerom.

Pitanje je treba li u nas uvesti samo zakon o »deustašizaciji«, ustvari o denacifikaciji, ili treba uvesti i zakon kojim će se na isti način sankcionirati postojanje nekih ultra-lijevih simbola i znakovlja, koja živo...”

„... (H) Zapadna bolnica **na hrvatski način** Doc. dr. Nikica Gabrić: Moramo shvatiti da je ovo što mi sad radimo svijet prošao još prije 20 godina. Prema tome, savjetnici koji su došli da nam pokažu svoja rješenja najčešće su u pravu. Ključna razlika između Zapada i nas je što liječnici tamo stvarno rade od...”

„...No, dakako, posve je legitimno pitanje: koliko je jednom Klausu Kinkelu taj probuđeni nacifašizam **na hrvatski način** smetao, a koliko mu je bilo važno da ovdje štiti njemačke prioritete i interese? Ili jednom Lordu Davidu Owenu ili Aloisu Mocku, čiji su stvarni interesi rijetko kada bili ideološki obojeni, uz stravično ciničnu tvrdnju: »Na Balkanu svi su isti...«. Slovenski...”

„...Sindrom amebe **na hrvatski način** Hrvatskim je strankama dioba obično put u (siguran?) politički zaborav / Nije sigurno hoće li birači prepoznati eventualne dobre namjere nezadovoljnika, ali će sigurno shvatiti da su nekad velike stranke, ma što njihovi čelnici govorili, postale oslabljene političke snage...”

„...Tako nas je iz podnožja svete planine, na putu do Nepale, ispratio snijegom prekriveni Kailas. Gordana Petrovčić Komentari Sindrom amebe **na hrvatski način** Hrvatskim je strankama dioba obično put u (siguran?) politički zaborav / Nije sigurno hoće li birači prepoznati eventualne dobre namjere nezadovoljnika, ali će sigurno shvatiti da su nekad velike stranke, ma što njihovi čelnici govorili, postale oslabljene političke snage...”

„...Od 20. ožujka osamdesetak otpuštenih policajaca, uglavnom branitelja, mirno prosvjeduje pred Vladom. Pokušali su ih se riješiti iz susjedstva- najprije obećanjima, a zatim i drukčije. Šute o tome i mediji, samoinicijativno, zbog obećanja ili zbog demokracije **na hrvatski način**? JELICA SARAJLIJA, Zagreb Pretplata za »spremnost sustava« ili »nešto za ništa« Čitatelj Ž. Manenica pismom u Vjesniku s pravom upozorava da je telefonska pretplata nezakonita...”

„...Sentimentalni odgoj **na hrvatski način**. Zagreb, 1971., str. 57. Dok je roman Vrijeme i paučina zanimljiviji kao narativni eksperiment, nego kao zaokruženo umjetničko ostvarenje, satirički roman Neprilike s muzom (1976.) znatno je komunikativniji...”

„... Još jedan nevjerojatan apsurd **na hrvatski način** jest i činjenica da su ga neki od spomenutih izabrali prošle, 2002. godine za predsjednika udruge »11. siječnja 1972.«. Četiri godine nakon mog povratka iz zatvora i objavljivanja toga njegova sramotna odgovora u slovenskim medijima, Pavletić je, u doba komunističke...”

„...Sanaderovi birači koji su već vidjeli HSP u vladi, a sad HDZ mora izvoditi razne vratolomije kako bi objasnio zašto nas nema. Je li HDZ pregovore s HSP-om prije izbora vodio s »figom u džepu«? – Mislim da je riječ upravo o tome, odnosno o specifičnom shvaćanju politike **na hrvatski način**. Za nas je u HSP-u dana riječ dana riječ, no očito je za HDZ to nešto sasvim drugo. • Kako tumačite njihovo okretanje HSS-u? – Bit će jako zanimljivo čuti čime će to Sanader i društvo objasniti svojim biračima. Neukusno je sad prepričavati što je HDZ u kampanii...”

„...Ne promijenimo li to, i to drastično i smjesta, argentinski sindrom **na hrvatski način** sasvim nam je blizu. Ne čini li vam se da nastavljamo život na kredit započet bespovratnim američkim davanjima do sredine sedamdesetih godina, pa zatim bujanjem lako ostvarivog kliringa prema istoku uz dodatak MMF-ovih zajmova, a onda produljenjem takve prakse u samostalnoj...”

„... Ili cijena prevelike vojske i policije ili državnog aparata kao servisa vlasti i njoj bliskih klanova a ne građana. Ili cijena mnogih drugih dječjih bolesti tranzicije **na hrvatski način**. I sve se to očituje i u vanjskom dugu, koji ovih dana oporba pokušava staviti samo Račanovoj vladi na dušu SANJA KAPETANIĆ Sljedećih ćemo dana imati priliku promatrati otvaranje autoputa na sto i jedan način...”

„...Moglo bi se navesti još takvih primjera. Međutim, nemamo pravih viceva na račun novih društvenih junaka iz doba privatizacije **na hrvatski način**. Jedini skupni naziv je tajkun. Očito je da naše književnike nisu mnogo zanimali ti junaci naših dana. Za razliku od nas ruski pisci iz razdoblja od pobjede revolucije do prvoga petogodišnjeg plana stvorili su idealni tip direktora u kratkom razdoblju NEP-a...”

„...Konobar Bepo će istočnoeuropskim mafijašima služiti kavicu na terasi dubrovačkog hotela, a njegova kćer će se školovati za sudjelovanje u reality showu zvanom preživljavanje **na hrvatski način**. Budućnost je, dakle, nedvojbeno svijetla. Vrli novi svijet živi se već danas. Neki za njega i umiru, ali ti su na sreću, daleko od nas. Kad ih umre dovoljno preživjelima će priuštiti blagodat mobilne telefonije, tv-kvizova, digimona i pokemona i uvjeriti ih da im sve to...”

„... Savršeno ubojstvo **na hrvatski način** odvija se po uhodanom obrascu. Ono se obično događa nasred ulice, pokraj kuće u kojoj žrtva živi ili u njegovom automobilu. Standardan je način egzekucije taj da se »meta« izrešeta rafalom ispaljenim iz kratke strojnice. Plaćenim ubojicama najdraže je oružje strojnica »ero«...”

„...Dok su mnogi mislili da je riječ o salonskom diplomatu i fjakastom Splitsaninu, pokazao se fajterom koji polako mijenja način vođenja politike **na hrvatski način**. Ali, kako pokazuje vrijeme uoči predsjedničkih izbora, i nakon Sanadera- pustoš. Ni HDZ u ovom trenutku nema dovoljno jaku osobu koja bi mogla ponuditi privlačan program za dvore na Pantovčaku...”

„...Otvoreno Toliko razvikana i opjevana sloboda **na hrvatski način** »Sloboda od« nije nam nikakva teškoća: slobodni smo od odgovornosti, od čovjekoljublja, pravednosti, svrhovita postupanja; ništa nas ne obvezuje, oslobodili smo se i pameti – i tako nam najčešće samo smeta. I »slobodu za« iskazujemo gotovo svakodnevno, gotovo svugdje...”

„... Stoga je i »Jutarnji list« išao na sigurno kupnjom licence od španjolske agencije, a »Večernjakova« je akcija isto to **na hrvatski način**. U cijeloj toj zbrci i panici koja je zavládala hrvatskom knjižnom i knjižarskom tržištu postavlja se pitanje: tko gubi, a tko dobiva tiskanjem tih dviju vrijednih i jeftinih biblioteka i što ta akcija uopće znači u našim uvjetima? Dok se s jedne strane može govoriti...”

„...Stvarni je krivac hrvatska povijest tumačena **na srpski način** i, dakako, islamistički stavovi Alije Izetbegovića. Rat su razgorjela priznanja država nastalih raspadom Jugoslavije, BiH je bila »Jugoslavija u malome«, granice među republikama bile su administrativne, a ne granice nacija. »Dolaskom nacionalista na vlast, u Hrvatskoj...”

„...Znamo Tijanića kao režimskoga novinara, koji je svojedobno, naročito u Slobodnoj Dalmaciji, redovito pisao o neraskidivom bratstvu i jedinstvu, dijeleći lekcije hrvatskim novinarima i hrvatskom narodu o nezamjenjivom samoupravnom socijalizmu **na srpski način**. Sanjajući nedosanjani san o velikoj Srbiji, odmah se je uključio u velikosrpsku mašineriju, te bio jedno vrijeme i ministrom u vladi haaškog optuženika za ratne zločine Slobodana Miloševića. Takvog Tijanića ugošćuje Hrvatska televizija u dane kada se hrvatski branitelji...”; itp.

W rozbudowanych narracjach nadbudowane semantycznie odwołania do *sposobu, właściwości, czy cechy* rodzą trudności w znalezieniu polskiego ekwiwalentu, który ułatwiłby dokładne zrozumienie przytoczonych wypowiedzi. W języku polskim przyimek „po” wchodzi w skład wyrażen o charakterze przysłówkowym oznaczających sposób wykonywania czynności i w tej funkcji łączy się z formami niektórych przymiotników np.: *po polsku, po trochu, po krakowsku*, itp. W języku chorwackim wyrażenia tego typu są traktowane jako przysłowki używane w zdaniu w funkcji okoliczników sposobu. W znaczny sposób determinuje to semantyczny charakter językowego użycia, jak i jego interpretację. Kiedy dodamy bowiem, że

najczęściej wyrażeniom tym towarzyszą czasowniki generyczne, np.: *myśleć, wiedzieć, marzyć* itp., to okoliczniki spełniają typową funkcję transferencyjną i determinują kształt wypowiedzi. Ponieważ pojęcie świata, jak pisze I. M. Boguslavskij (1991; za: A. Kiklewicz, 2006), jest szersze niż pojęcie przestrzeni fizycznej, to w zdaniach generycznych mogą występować okoliczniki ontologiczne wskazujące na fragment rzeczywistości, dla którego jest charakterystyczna opisywana regularność wydarzeń. Można więc domniemywać, że użycie wyrażen wskazujących na stałe i niezmiennie cechy wskazuje na nietemporalny charakter przytoczonych narracji (w kontekście rozważań tożsamościowych ma to bardzo istotne znaczenie).

Klasa elementów, które według autorów wypowiedzi posiadają ten stały i niezmienny atrybut *chorwackości* i *serbskości* nie jest jednorodna. W narracjach można bowiem znaleźć: *film zrealizowany w chorwacki sposób, wolność właściwą dla Chorwatów, absurd typowy dla Chorwatów, demokrację w wydaniu chorwackim, wychowanie po chorwacku*, itp. Nieliczne narracje wskazują na cechy *serbskości*; jej wyrazem są: *historia „po serbsku”, socjalizm w wydaniu serbskim*, itp.

2.1.3. Ujęcie psychologiczne

Psychologiczne interpretacje tożsamości odzwierciedlają spór o podstawowe założenia antropologiczne dotyczące człowieka i natury jego zachowania oraz ostatecznego sensu jego istnienia. W konsekwencji poszczególne kierunki psychologiczne nie są zgodne co do tego, jakiego typu „fakty psychiczne” należy brać pod uwagę i według jakich kryteriów je interpretować w kontekście badań tożsamościowych. Rozbieżności w psychologicznych koncepcjach tożsamości są ponadto związane ze specyficznymi zainteresowaniami oraz osobistymi przekonaniem wielu autorów, jak również z wyborem określonego typu metod i technik psychologicznych, które służą do zbierania i opracowywania danych (H. Franta, 1982). W latach siedemdziesiątych, jako reakcja na wnikliwe, ale niezadawalające badania nad tożsamością, pojawiała się krytyka metod psychologicznych w jej analizowaniu (por. W. F. Neubauer, 1976). Powoływano się na fakt, że nie istnieją opracowania poświęcone wprost problematyce tożsamości w psychologii, co więcej, nie ma wśród psychologów zgody, co do jednoznacznej definicji tożsamości w aspekcie formalnym. W konsekwencji istniała więc wieloznaczność i nieprecyzyjność terminologiczna w tym względzie. Później pojawiały się teorie psychologiczne, które w szeroki sposób ujmowały zagadnienia tożsamości, ale aparat pojęciowy i badawczy jakim się posługiwały zawężał przedmiot badań wyłącznie do konkretnego nurtu i nie

był doskonały³⁰. Trudno się zatem dziwić, że jako reakcja na krytykę wąskich psychologicznych ujęć tożsamości narodziły się³¹ bardzo zaangażowane badania społeczne w tym zakresie. Wspólne wszystkim nurtom psychologii społecznej jest odrzucenie wszelkiego rodzaju determinizmu (np.: biologicznego czy też intrapsychicznego) oraz jasno wyrażona chęć uniknięcia wszelkiego rodzaju redukcji nomotetycznej. Redukcja nomotetyczna oznacza w psychologii tłumaczenie całości zachowania ludzkiego w oparciu o jeden tylko typ czynników, np.: w oparciu o uwarunkowania klasyczne czy wyuczone (behawioryzm) lub w oparciu o impulsy natury organicznej (psychoanaliza). W perspektywie psychologii społecznej jednostka jest istotą społeczną, której zachowanie jest w głównej mierze uwarunkowane kontaktem z innymi jednostkami i wynika ze zdolności do interpretowania i do uzgadniania wzajemnych oczekiwań oraz wzorców postępowania w ramach życia społecznego. Taka zdolność jest efektem mediacji określonych procesów psychicznych, głównie typu kognitywno - percepcyjnego. Problem tożsamości jest traktowany przede wszystkim jako zagadnienie samoświadomości własnych ról, funkcji i wzorców zachowania w obliczu danego typu oczekiwań czy nawet presji środowiskowych (społecznych)³². We współczesnej psychologii społecznej coraz częściej jest podkreślany i analizowany podwójny wymiar ludzkiej tożsamości - tożsamość społeczna oraz tożsamość indywidualna³³. Ten drugi wymiar jest jednak zwykle interpretowany jako wtórny, czyli jako efekt subiektywnej percepcji oraz subiektywnego interpretowania i realizowania funkcji i wzorców społecznych, uznanych za podstawę własnej tożsamości. Subiektywne modyfikacje tożsamości społecznej mają za cel selekcjonowanie i filtrowanie tego typu zachowań oraz wzorców społecznych, które w danym momencie prowadzą do osiągnię-

³⁰ Ciekawym przykładem jest tu koncepcja, którą proponuje A. Cencini (1988). Według autora należy wyróżnić pięć warstw strukturalnych ludzkiej tożsamości: tożsamość somatyczną, psychiczną, ontologiczną, metapsychiczną oraz tożsamość metasomatyczną. Odwołując się do tej koncepcji, można stwierdzić, że najprostszym i najbardziej spontanicznie doświadczanym wymiarem ludzkiej tożsamości, jest tożsamość fizyczno - somatyczna. W przypadku prawidłowego rozwoju człowieka, znaczenie tego tożsamości w wymiarze somatyczno - fizycznym powinno ulegać stopniowemu zmniejszaniu w miarę, jak poszerzają się jej pozostałe aspekty strukturalne.

³¹ Psychologia społeczna jako dziedzina wyodrębniła się pod koniec lat trzydziestych XX wieku wraz z rozwojem metod eksperymentalnych K. Lewina. Poszczególni przedstawiciele psychologii społecznej nie reprezentowali jednolitego kierunku, stąd w psychologii społecznej do dziś można wyróżnić kilka zasadniczych, niespójnych ze sobą nurtów (por. J. S. House, 1977).

³² Uproszczona koncepcja tego typu tożsamości powstała już w latach 50 - tych i 60 - tych ubiegłego stulecia. Jedno z przełomowych stanowisko prezentuje T. Parsons (1951, 1968), główny przedstawiciel nurtu socjologicznego w psychologii społecznej. Autor interpretuje tożsamość indywidualną jako rezultat partycypacji człowieka w życiu społecznym. Według niego proces socjalizacji polega bowiem na stopniowej internalizacji systemu społeczno-kulturowego, w którym żyje dany człowiek i który stopniowo uznaje on za swój własny. System społeczny oznacza tu całokształt wzorców, funkcji i społecznie akceptowanych sposobów zachowania, obowiązujących w danym społeczeństwie czy też w danej grupie ludzkiej. Natomiast system kulturowy to zespół norm, symboli i znaków, dzięki którym dany system społeczny staje się intersubiektywnie zrozumiały dla jego członków i może przez to skutecznie kształtować ich zachowanie oraz ich tożsamość (T. Parsons, 1968).

³³ Rozróżnienie to jest pochodną koncepcji zaproponowanej przez G. H. Mead (1934).

cia pozytywnych skutków oraz do wywarcia optymalnie korzystnego wrażenia na partnerach interakcji (E. Goffman, 1971)³⁴.

W wielu ujęciach tożsamości podkreśla się, że należy ją traktować i analizować jako wynik wzajemnego oddziaływania oczekiwań i presji społecznych, które akceptuje dany człowiek (tożsamość społeczna) oraz jego własnych cech, będących pochodną jego niepowtarzalnej historii, a także jego specyficznych doświadczeń i dynamizmów psychicznych (zob. L. Veelken, 1978; L. Krappmann, 1978). W konsekwencji tego ujęcia tożsamość integralna powinna być definiowana jako zdolność danego człowieka do osiągnięcia równowagi między własną rzeczywistością i potrzebami a oczekiwaniami i wymaganiami, wynikającymi z życia społecznego. Osiągnięcie tego typu tożsamości jest możliwe tylko wtedy, gdy człowiek jest zdolny do zachowania dystansu wobec funkcji i wzorców społecznych, jak również wobec własnych dążeń i potrzeb. W takiej sytuacji staje się możliwe respektowanie zasad współżycia społecznego, przy jednoczesnej afirmacji własnej niepowtarzalności w sposób możliwy do zaakceptowania i respektowania przez innych partnerów interakcji. L. Veelken (1978) podkreśla, że w przypadku istniejącego konfliktu między tożsamością społeczną a tożsamością indywidualną, weryfikują się dwa zasadnicze typy błędnych rozwiązań takiego konfliktu. Z jednej strony jednostka może czuć się zmuszona do rezygnacji z tożsamości indywidualnej i do całkowitego podporządkowania się oczekiwaniom i presjom społecznym. W przypadku tego typu samoalienacji mamy do czynienia z brakiem odpowiedzialności względem samego siebie oraz z bierną akceptacją narzuconych funkcji oraz wzorców, które zaczynają dominować nad całokształtem tożsamości. Z drugiej strony ewentualny konflikt między tożsamością społeczną a wymogami tożsamości indywidualnej może być rozwiązany na korzyść tej drugiej, aż do zupełnego zanegowania społecznego wymiaru własnej egzystencji. W konsekwencji tego typu postawy jednostka ignoruje lub odrzuca wszelkie funkcje i społeczne wzorce zachowania, koncentrując się wyłącznie na respektowaniu własnych cech oraz tendencji indywidualnych (zob. M. Dziewiecki, 2000).

Nie sposób wspomnieć o roli i dorobku psychologii humanistycznej w kształtowaniu zarówno pojęcia tożsamości, jak i kierunku badań jaki wprowadziła. Pomijając specyficzne różnice, charakteryzujące poszczególnych przedstawicieli tego kierunku, psychologia humanistyczna interpretuje jednostkę jako podmiot relatywnie autonomiczny zarówno w odniesieniu do wewnętrznych impulsów i dynamizmów, jak i w odniesieniu do presji i oczekiwań

³⁴ Osiągnięcie tego celu realizowane jest przez strategię tzw. „impression management”, która odwołuje się do filozoficznej myśli nad „dramaturgicznym” charakterem społecznego funkcjonowania człowieka (por. platonowski: „stage of human life” - „scena życia”, czy słynną sentencję W. Shakespeare’a: *All the world is a stage, and all the men and women merely players*).

pochodzących ze środowiska, w którym żyje. Traktowanie człowieka jako całości oraz analizowanie jego zachowań głównie w normalnych, codziennych sytuacjach życiowych staje się w ten sposób empiryczną formą badania jego tożsamości (H. Franta, 1982).

Według najbardziej rozpoznawalnego przedstawiciela nurtu humanistycznego C. R. Rogersa (1951) dojrzała i integralna tożsamość obejmuje całokształt percepcji dotyczących własnych cech somatyczno - fizjologicznych i cech psychicznych (procesy kognitywne, kompetencje psychiczne, procesy emocjonalne, dynamizmy motywacyjne, ideały, aspiracje, wartości, itp.). Rozwija się ona stopniowo i spontanicznie, lecz jej prawidłowe kształtowanie się jest możliwe tylko wtedy, gdy człowiek doświadcza w swoim środowisku (zwłaszcza rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym) poczucia psychicznego bezpieczeństwa, całkowitej i bezwarunkowej akceptacji oraz empatycznego rozumienia i respektowania własnej indywidualności (C. R. Rogers, 1959). W przeciwnym bowiem przypadku presje i oczekiwania wyrażane przez innych zakłócają lub całkowicie uniemożliwiają proces spontanicznego formowania się indywidualnej tożsamości, doprowadzając w konsekwencji do wykształtowania się wymuszonej - *obcej* - koncepcji samego siebie. W skrajnych wypadkach może to doprowadzić do uformowania się tożsamości typu całkowicie heteronomicznego, w miejsce tożsamości o charakterze autonomicznym. W takiej sytuacji pojawia się znaczna różnica między świadomą koncepcją samego siebie a całokształtem faktycznych procesów organiczno - psychicznych danego człowieka, co prowadzi do całkowitej dezorganizacji jego osobowości i zachowania (zob. C. R. Rogers, 1959; za: M. Dziewiecki, 2000). Późniejsza krytyka podejścia C. R. Rogersa wynikała z refleksji nad fenomenologicznym (co zdaniem wielu autorów oznaczało egoistycznym) charakterem funkcjonowania jednostki w otaczającym świecie (zob. P. Vitz, 1987). Niezależnie jednak od podejmowanej krytyki podejście rogersowskie wyróżnia koncepcja *ja* oraz jego ekspresja, która jest istotna w interpretacji lingwistycznej³⁵. Teoria Rogersa przyczyniła się bowiem z dobrym skutkiem do rozwoju badań empirycznych nad obrazem *ja*. Wielu psychologów - praktyków uznawało teoretycznie znaczenie obrazu *ja*, ale zasługą C. R. Rogersa jest sformułowanie twierdzeń dotyczących *ja* fenomenologicznego w sposób umożliwiający wypowiedzenie przewidywań empirycznych i prowadzenie badań.

³⁵ Pojęcie *ja* jest częścią pola fenomenologicznego stopniowo wyodrębniającego się z całości. *Ja* czyli obraz *ja* oznacza zorganizowaną spójną postać pojęciową, składającą się ze spostrzeganych własności *ja*, czyli samego siebie w relacji między *ja* a *innymi*.

2.1.4. Pamięć autobiograficzna - tworzenie doświadczenia indywidualnego.

Doświadczenie obejmuje dane „zimne” i „gorące”. Pierwsze są danymi o charakterze deskryptywnym, drugie - danymi nasyconymi emocjonalnie (M. Lewicka, 1986, 1998). Dane te występują w trzech obszarach odnoszących się do:

- świata zewnętrznego;
- własnej osoby;
- relacji między sobą a światem zewnętrznym.

W efekcie doświadczenia wiedza o świecie, czyli pamięć nie jest kształtowana przez to, jaka jest rzeczywistość, a przez sposób, w jaki informacja na temat świata została spreparowana. Przykładem są społeczeństwa „kreowane przez twórców”, a nie przez świat rzeczywisty (por. propaganda totalitarna a jednostki poddawane elementom perswazyjnym o charakterze językowym, itp.).

Dla odkrycia, w jaki sposób pamięć jest przechowywana i kodowana przełomowe były prace E. Tulvinga (1968 i następne). Wyróżnił on dwa rodzaje pamięci: epizodyczną i semantyczną. Pierwsza to wiedza o doświadczeniach z przeszłości, druga natomiast stanowi zobiektywizowaną wiedzę zawartą w języku. Szczególnym zainteresowaniem w kontekście ciągłości poczucia tożsamości cieszy się pamięć autobiograficzna, zwana też pamięcią *par excellence* lub pamięcią żywą. Jej złożony i aktywny charakter oddają metafory *konstruktora* i *agensa*.

W ramach pamięci autobiograficznej możemy wyodrębnić funkcję:

1. interpretacyjną - wobec informacji asymilowanych z zewnątrz;
2. konstrukcyjną - to, co zapamiętane jest konstruowane i służy teraźniejszości;
3. inicjacyjną - pamięć służy inicjowaniu (agens) i planowaniu (teleologizm) oraz wykonywaniu działań.

Pamięci przypisuje się szczególną rolę w tworzeniu tożsamości. Warunkiem zaistnienia poczucia tożsamości jest pamięć przeszłych zdarzeń, pojęć, przeżyć oraz możliwość ich ponownego odtworzenia. Właśnie pamięć autobiograficzna, jako pamięć żywa, zdaje się spełniać te wymagania. Pojęcie *jaźni* związane jest z historią i narracją, w ramach której porządkujemy nasze doświadczenia. Tego rodzaju autobiograficzna samowiedza wymaga, aby *ja*

stanowiło psychologicznie spójną, trwającą w czasie całość. Teorie pamięci (i tożsamości) narracyjnej mają *a priori* uniknąć zarzutu błędnego koła (nie zakładają tego, co dopiero mają wykazać) i przedstawiane są jako proces nieustannej aktywnej oraz retrospektywnej oceny przez ludzki organizm poprzednich działań oraz postrzeganych zdarzeń, z jednoczesnym nakierowaniem na przyszłe zaprogramowane działania. Ponadto pamięci narracyjnej nie da się oddzielić od procesu konstytuowania się osoby, zakłada ona zdolność do działania mentalnego - świadomego monitorowania i kontrolowania własnych stanów mentalnych (zob. J. Proust, 2003). Jeżeli pamięć autobiograficzna ma charakter konstrukcyjny, to pamiętane wydarzenia muszą być umieszczone w odpowiednim schemacie i kontekście. To rekonstrukcyjne podejście jest popularne w niektórych koncepcjach kognitywnych (zob. J. McClelland i D. E. Rumelhart, 1986). Autorzy twierdzą, że ślady pozostawione przez przetwarzanie każdego wejścia (input) postrzegamy jako biorące udział w złożonej nakładającej się na siebie reprezentacji pamięciowej. Oznacza to, że za każdym razem przetwarzany bodziec wywołuje nieco inny ślad pamięciowy - dlatego, że sam cel jest różny, albo dlatego, że pojawia się w innym kontekście.

Wśród podmiotowych warunków koniecznych do wytworzenia samoświadomości narracyjnej wymienia się szereg zdolności (za: S. Gallagher, 2003):

- do czasowej integracji informacji;
- do minimalnego samoodniesienia;
- do zaangażowania w refleksyjne metapoznanie (metareprezentacje);
- do kodowania (zapisywania) i odzyskiwania epizodycznej pamięci autobiograficznej.

Warunkiem pojawienia się pamięci epizodycznej jest możliwość odtworzenia zdarzeń z przeszłości. Wiąże się to z byciem świadomym czasowego wymiaru doświadczenia. Narracja zawiera podwójną strukturę czasową – wewnętrzną oraz zewnętrzną. Wewnętrzna struktura czasowa stanowi rodzaj seryjnego porządku, w którym jedno zdarzenie poprzedza drugie. Pozwala to na tworzenie struktury narracyjnej, gdzie każdy element narracji jest nowy, odmienny od dotychczasowych, a zarazem jest częścią tej samej serii. Zewnętrzna struktura czasowa, to relacja zewnętrznego narratora zdarzeń, które miały miejsce w przeszłości lub wydarzą się w przyszłości (za: A. Kapusta, 2007).

Minimalne samoodniesienie to możliwość przyjmowania tzw. perspektywy pierwszoosobowej (np.: *ja chcę, ja wiem, ja czuję*, itp.), która w głównej mierze zależy od zdolności

rozdzielania, kto jest podmiotem działania, czy myślenia (*self agency*). Taki mechanizm niezbędny jest do utworzenia tzw. „minimalnego ja”, które dostępne jest w sposób bezpośredni świadomości. Natomiast tzw. „ja narracyjne” stanowi już poszerzenie i wzmocnienie pierwotnego (punktowego) *ja*.

Refleksyjne metapoznanie konieczne jest do przekształcenia pamięci deklaratywnej w strukturę narracyjną. Nie wystarczy zapamiętanie zdarzeń z własnego życia, trzeba je także rozważyć w sposób refleksyjny, ocenić na ile są spójne z naszym dotychczasowym doświadczeniem. Obecność M - reprezentacji (reprezentacji mentalnych) daje możliwość ich oddzielenia od pamięci semantycznej (zob. S. Klein i inni, 2004). Dzięki temu informacje o rzeczywistości mogą być przechowywane oddzielnie od bazy danych wiedzy semantycznej. Umożliwia to według autorów myślenie kontrfaktyczne, snucie planów, fikcyjne wyobrażenia i stawianie niepotwierdzonych hipotez.

Pamięć autobiograficzna, a szerzej autonarracja, nie może funkcjonować bez wcześniej wymienionych elementów. Zdarzenie z przeszłości, aby stało się częścią pamięci autobiograficznej, musi najpierw być odniesione do podmiotu i doświadczone w perspektywie pierwszoosobowej. Niezbędne jest odwołanie się do postawy, jaką zajmował agens wobec treści (np.: *chciał, pamiętał, myślał*, itp.), poczucie bycia przyczyną działań oraz odniesienie do siebie (zdolność tworzenia reprezentacji siebie). Generalnie mówi się o przekształceniu pamięci deklaratywnej (na którą składa się pamięć epizodyczna i semantyczna) w autobiograficzną. Z kolei bez czasowego uporządkowania doświadczeń nie byłoby możliwe ich ustrukturyzowanie w (auto)narrację.

Wszystkie powyższe elementy tworzą pewną całość, która owocuje wiedzą autonarracyjną, czyli żywym doświadczeniem i poczuciem własnej tożsamości. Każdy z tych elementów może ulec uszkodzeniu, a jako skutek wywołać zniekształcenie pamięci.

W odniesieniu do M - reprezentacji S. Klein wyróżnia trzy subkomponenty: agensa, postawy przekonaniowe (*attitudes*) i same treści przekonaniowe (*propositions*). Szczególnie istotne wydaje się ukazywanie pamięci jako efektu złożonych procesów. Jednocześnie należałoby wskazać na ograniczenia możliwości badania tej problematyki przy pomocy metod naukowych, a przynajmniej w odniesieniu do modeli kognitywnych. Pamięć autobiograficzna nie jest obiektem statycznym. Jest procesem, działaniem złożonym i uwarunkowanym. Szczególnie podkreśla się istnienie społecznych ram pamięci, co podkreśla koncepcja poznania rozproszonego³⁶ oraz rozszerzonego umysłu³⁷. Sama perspektywa narracji autobiograficz-

³⁶ zob. E. Hutchins, 1995.

nej stanowi przedmiot zainteresowania współczesnej psychiatrii, psychologii czy neuropsychologii.

2.2. Badania psycholingwistyczne tożsamości społecznej.

Tożsamość społeczna jest kategorią obecną w psychologii społecznej, w tym w międzykulturowej psychologii społecznej, szczególnie istotną w badaniach nad relacjami i zachowaniami międzygrupowymi (głównie nad faworyzowaniem grupy własnej oraz uprzedzeń wobec obcych grup).

Istnieje kilka różniących się w założeniach, znaczących teorii posługujących się kategorią tożsamości społecznej. Na uwagę zasługuje teoria tożsamości społecznej (H. Tajfel, 1986) eksponująca rolę dążenia do pozytywnej samooceny; sprawdza się ona w warunkach systemu kulturowego, w którym kwestionuje się istotną rolę niezależnego (od kontekstu) i samorealizującego się *ja*.

Podstawą rzeczywistości społecznej jednostki są grupy. Dokonuje ona zatem kategoryzacji otaczającej rzeczywistości także, a może przede wszystkim, w zakresie społecznym - tj. grupowym. Z kolei podstawową motywacją jednostki jest posiadanie pozytywnej samooceny. Wyraża się ona m. in. poprzez dążenie do pozytywnej tożsamości grupowej - przynależności do grup, posiadających pozytywne atrybuty i w porównaniach społecznych, na ważnych wymiarach, będących „lepszymi” od innych grup. Związek dążenia do pozytywnej samooceny z kategoryzacją społeczną i tożsamością społeczną można przedstawić jako łańcuch przyczynowo - skutkowy, tj. istnienie grup i poznawcze wyodrębnienie grup – nabywanie tożsamości społecznej (grupowej) dokonywanie porównań społecznych w celu dokonania różnicowania społecznego na ważnych wymiarach zabezpieczających pozytywną samoocenę jednostki.

Kategoryzacja wytwarza niemal automatycznie dwa efekty:

- efekt akcentuacji - zakłócenia w spostrzeganiu - wzmacnianie różnic międzykategorialnych oraz wzmacnianie podobieństw wewnątrzcategoryalnych;
- faworyzowanie *własnej* grupy kosztem grupy *obcej* związane z ewaluacyjnym i behawioralnym różnicowaniem pomiędzy kategoriami.

³⁷ por. A. Clark, D. Chalmers, 1998.

Warto tu wspomnieć o efektach badań eksperymentalnych w zakresie kategoryzacji społecznej (zob. badania M. Billiga i H. Tajfela, 1973). Dysponując czterema możliwymi strategiami rozdziału dóbr, badani w eksperymencie najczęściej wybierali strategię maksymalizacji różnicy na rzecz grupy własnej, nie tylko faworyzując tę grupę, ale też aktywnie dyskryminując grupę obcą. Strategię tę można uznać za przejaw tendencji do dokonywania różnicowania społecznego, w celu stworzenia jak największego dystansu pomiędzy grupą własną i obcą, zarazem jak najbardziej korzystnego dla grupy własnej, ponieważ umożliwiającego dokonywanie korzystnych porównań społecznych zabezpieczających pozytywną tożsamość grupową i samoocenę jednostki.

W badaniach (M. Billig i H. Tajfel, 1973) sprawdzano, czy kategoryzacji społecznej nie można sprowadzić do spostrzeganego podobieństwa pomiędzy członkami własnej grupy (np. *my* - podobni pod względem preferencji). Procedurę grup minimalnych modyfikowano o tyle, że w instrukcji koncentrowano uwagę bądź na kategorii grupowej (grupa, do której należysz), bądź na podobieństwie (np.: grupa osób o podobnych preferencjach), na obu warunkach lub na żadnym z nich. Stworzono zatem 4 warunki eksperymentalne:

1. akcentowanie kategorii grupowej, bez podkreślania podobieństwa (KnP);
2. akcentowanie zarówno kategorii grupowej, jak i podobieństwa (KP);
3. akcentowanie podobieństwa, bez podkreślania kategorii grupowej (nKP);
4. nieakcentowanie ani kategorii grupowej, ani podobieństwa (nKnP).

Najbardziej dyskryminująca strategia maksymalizacji różnicy na rzecz grupy własnej stosowana była najczęściej w sytuacji KP, ale także, co ważne – znacznie częściej w sytuacji KnP niż w sytuacji nKP. W podstawowych badaniach, w paradygmacie grupy minimalnej, badani dokonywali podziału dóbr pomiędzy *innymi* (*swoich* i *obcych*), natomiast nie przydzielali punktów sobie samym. Decydującą rolę odgrywa tu kolejność przydziału dóbr. Jeśli najpierw dzieli się dobra pomiędzy *siebie* i *innymi*, wówczas, „wygrywa” egotyzm – sobie przydziela się więcej. Natomiast późniejszy podział dóbr pomiędzy członków grupy własnej i obcej nie skutkuje dyskryminacją. A więc jednostki nie dyskryminują obcych tylko wówczas, jeśli mają szansę faworyzować siebie indywidualnie. Jeśli natomiast najpierw dzieli się dobra pomiędzy *innymi* (*swoich* i *obcych*), a potem dopiero przydziela się je sobie, wówczas dyskryminacja występuje – jednostki faworyzują zarówno siebie, jak i własną grupę.

We współpracy z J. C. Turnerem, H. Tajfel stworzył integrującą teorię konfliktu międzygrupowego. Niezwykle interesujące są ich analizy realnych sytuacji społecznych,

w których dokonuje się dyskryminacja. Dzieje się to przede wszystkim pomiędzy grupami o odmiennym statusie społecznym (grupy większościowe, uprzywilejowane, o wysokim statusie - grupy mniejszościowe o niskim statusie). W teorii tej analizowano konsekwencje istnienia tzw. „nietrwałej tożsamości społecznej” (tożsamość z jakiegoś powodu zagrożona) uwzględniając rolę dwóch czynników: mobilności społecznej (społeczna mobilność *versus* zmiana społeczna) oraz statusu grupy odniesienia (mniejszościowa - większościowa).

Przynależność do grupy o niskim statusie stanowi zagrożenie dla pozytywnej tożsamości społecznej i samooceny. Dlatego, jeśli jest to możliwe (istnieją sprzyjające warunki społeczne) opuszcza się taką grupę, dążąc do członkostwa w bardziej satysfakcjonującej grupie. Najczęściej jednak mobilność społeczna jest ograniczona i jeżeli pojawia się problem zagrożenia pozytywnej tożsamości, to jej obrona wymaga zmiany społecznej. Może się to zdarzyć także, choć znacznie rzadziej w przypadku przynależności do grupy o wysokim statusie np.: gdy jej status jest zagrożony z zewnątrz, albo, gdy system wartości (ideologia) jest konfrontowana z nowym systemem wartości. W takiej sytuacji pojawiają się ideologie próbujące w bardziej akceptowalny sposób uzasadniać dysonans w systemach wartości.

W przypadku przynależności do grupy mniejszościowej o niskim statusie, której jednak nie można w istniejących warunkach opuścić, możliwe są różne strategie pozwalające na tworzenie pozytywnej tożsamości grupowej, np.:

1. upodabnianie do grupy dominującej (naśladowanie stylu bycia);
2. reinterpretacja istniejących cech grupy własnej, tak, aby uczynić je wartościami;
3. kreowanie nowych, korzystnych dla własnej grupy, wymiarów dla porównań społecznych.

2.2.1. Badania tożsamości narracyjnej - ujęcie psycholingwistyczne.

We współczesnej psychologii, w nurtach teoretycznych i metodologicznych, termin *narracja* ma wiele znaczeń. Wynika to z faktu, że zjawiska narracyjności w psychice jednostek i w ich interakcjach są bardzo różnorodne. W psychologii i pokrewnych naukach pojęcia narracji tworzą rodzinę pojęć: jedno łączy się z drugim na innej zasadzie niż z trzecim. Narracja w praktyce psychologicznej występuje w czterech kontekstach kształtujących jej pojęcia (za: J. Trzebiński, 2008):

1. narracja jest formą rozumienia rzeczywistości, formą w sensie „kantowskim”. Rozumiemy zdarzenia jako historie, a fakty jako elementy historii. Termin *narracja* odnosi się w powyż-

szym sensie do specyficznej formy procesu rozumienia (konstruowanie historii), a także do struktury ogólnej wiedzy, która sprawia, że jednostka „widzi” wokół siebie historie i mówi o tym, co widzi w formie opowieści. W tym drugim przypadku badacz stawia sobie pytania: Jakie są cechy struktury takiej narracyjnej wiedzy i na czym polega sterowanie przez nią spostrzeganiem i myśleniem, tak by jednostka widziała w strumieniu zdarzeń konkretne historie o konkretnych treściach? Odpowiadając na to pytanie, sięgamy często do klasycznego pojęcia schematu poznawczego (zob. D. Rumelhart, 1984), w jego szczególnej odmianie: schematu narracyjnego (zob. R. Schank, R. Abelson, 1977, 1995);

2. narracja w potocznym znaczeniu to często opowiadanie komuś o czymś. Stanowi w tym przypadku komunikację między ludźmi i jednocześnie szczególny rodzaj deskrypcji, opowiadając, opisujemy bowiem świat i własne w nim przeżycia. Psycholingwistyki zajmuje się m.in. strukturą narracyjnej komunikacji w grupie, głównie w diadzie, rozwojem narracyjnych kompetencji komunikacyjnych, np. umiejętności podejmowania dialogu, która wymaga wnioskowania i analizowania stanu psychicznego bohaterów, o których opowiada się, a także uwzględniania perspektywy partnera w procesie przekazywania treści. Konstruowanie opowiadania jest formą społecznego konstruowania znaczenia faktów. Jest to jeden z podstawowych problemów tzw. społecznego konstrukttywizmu, rozwijającego się nurtu analiz w psychologii społecznej i socjologii (zob. K. J. Gergen, M. M. Gergen, 1983). Ważnym problemem tego nurtu badań jest struktura procesu wzajemnego budowania opowiadania przez partnerów;

3. tekst wyrażony symbolicznie może mieć strukturę narracyjną: może być opowiadaniem. Analizy narracyjnej struktury tekstu, będące domeną lingwistów, dały początek współczesnym badaniom nad rolą narracji w psychice człowieka. Dostarczyły psychologom przede wszystkim pojęć teoretycznych opisujących struktury narracyjne. Przykładem są klasyczne prace C. Fillmore’a (1968), W. Kintscha (1974) lub W. Proppa (1976);

4. w ostatnim czasie popularne stają się narracyjne metody badań psychologicznych. Danymi, uzyskanymi w toku badań są wspomnienia (podstawowe dane dla badaczy pamięci autobiograficznej), sądy ogólne i oceny. Przedmiotem badania są też bezpośrednio wyrażone w tekście historii poglądy, opinie, uznawane wartości badanego. Często jednak badacz nie poprzestaje na treściach wyrażonych przez badanego i za pomocą głębszej analizy tekstu stara się zrekonstruować ogólne, niekoniecznie w pełni uświadamiane, przekonania na temat świata i własnego życia, czyli tzw. światopogląd, wizję świata, którą posiada jednostka, i formalne cechy historii. Wydaje się, że różne motywy stają za preferowaniem narracyjnej metody gromadzenia danych o sobie.

Ponadto badania narracyjne mogą być uprawiane w nurcie:

- a) akonstrukcjonizmu poznawczego, w którym badacze koncentrują się na cechach schematu narracyjnego i ewentualnych związkach tego schematu z zachowaniem;
- b) hermeneutycznym, w którym celem interpretacji tekstu jest odkrycie intencji podmiotowych narratora.

Wybrane metody analizy narracji dotyczą analizy na poziomie poszczególnych słów oraz zdań. Można tym samym przeprowadzić leksykalną analizę frekwencyjną, która mówi o zainteresowaniu autora komunikatu pewnymi treściami. Ciekawą i powszechnie stosowaną techniką badań jest analiza pól semantycznych, pozwalająca znaleźć znaczenia słów kluczy, rozumiana jako zbiór wszystkich jego zastosowań w różnych kontekstach oraz relacją wiążącą słowo z innymi elementami tekstu. Bada się więc: asocjacje - skojarzenia, opozycje - elementy przeciwstawne, atrybuty - wyrażenia opisujące cechy oraz ekwiwalenty - takie elementy treści, które w stosunku do badanego słowa mają takie same asocjacje, opozycje i atrybuty.

2.2.2. Tożsamość narratystyczna.

W narracji, jak dowodzi A. Wilkoń (2002), nie ma faktów. Są zdarzenia, a zdarzenie to kategoria subiektywna (J. Łotman, 1984). Według definicji T. Skubalanki (2001) narracja to (...) *zespół działań, stanów, przeżyć i odczuć widzianych kompleksowo* (...) czyli coś się rozpoczęło, działa i zakończyło w jakimś miejscu i w określonym czasie.

Na gruncie filozoficznym podstawy ontologiczne dla narratystycznej teorii tożsamości określił najbardziej konsekwentnie M. Heidegger, uznając tzw. „czasujące rozumienie” (proces bliski strukturze narracji) za istotę *Dasein*. Ważne było również dla M. Heideggera określenie aspektów czasowych procesu rozumienia. Korzystając z doświadczeń teoretyków literatury, badających perspektywy temporalne narracji powieściowych, autor wyróżnił istotne horyzonty czasowe rozumienia – *teraźniejszość*, która zawsze odsyła do *przeszłości*, a jednocześnie wybiega w *przyszłość*. Proces samorozumienia zaś (czyli autonarracji) uznał za projektowanie siebie i konstytuowanie własnej tożsamości (zob. K. Rosner, 1999, s. 15 - 24). Jeśli zaś rozumienie właśnie na gruncie filozofii hermeneutycznej Heideggera było warunkiem (i sposobem) bycia człowieka i jednocześnie posiadało strukturę narracyjną, to łatwo było wyprowadzić stąd wniosek o równoważności narracji i ludzkiej ontologii.

Obecnie wiadomo, że tworzenie autonarracji odbywa się w kontekście interpersonalnym; istnieją cztery główne potrzeby, których celem jest:

- 1) uzyskanie zamierzonego rezultatu w postaci szacunku, respektu, pomocy, współczucia itd., poprzez manipulowanie treścią i formą narracji;
- 2) potwierdzenie tożsamości - dzięki autonarracji autor zyskuje odpowiedni odbiór;
- 3) przekazywanie wiedzy, wskazań moralnych lub innego przesłania;
- 4) zwracanie na siebie uwagi, wywołanie zainteresowania, stąd historie opowiadane w tym celu nie zawsze są prawdziwe.

Pozostałe potrzeby są związane z motywacją nadawania sensu doświadczeniom; potrzeby te wyrażają:

- 1) cel i spełnienie – jednostki interpretują własne doświadczenia, ukazując ich znaczenie w odniesieniu do osobistych dążeń i oczekiwanej przyszłości;
- 2) usprawiedliwienie i wartość działań – autorzy narracji przedstawiają swoje intencje i działania jako dobre i właściwe, robiąc wrażenie, iż są wartościowymi ludźmi;
- 3) skuteczność i kontrola – poprzez tworzenie historii ukazujących wpływ na środowisko i sugerujące kontrolę nad otoczeniem, umiejętność wprowadzania zmian w świecie i realizację własnych celów;
- 4) poczucie własnej wartości – ludzkie historie portretują ich autorów jako atrakcyjnych i kompetentnych lub górujących nad otoczeniem (zob. R. F. Baumeister, L. S. Newman, 1994)

ROZDZIAŁ III

TOŻSAMOŚĆ (NIE)ZAGROŻONA

3.1. Pytania (około)tożsamościowe.

Pytania o tożsamość jednostki i określonej wspólnoty pojawiają się w wyniku refleksji nad wartościami uniwersalnymi i indywidualnymi. Czy deklaracja podmiotu stanowi o przynależności do grupy? Czy można mówić o podmiocie pozbawionym tożsamości? Pojawia się również krytyka pojęcia tożsamości zredukowanego do formy językowej - związana jest on z pytaniem o fundamenty tożsamości (ontologiczne, czy też antropologiczne). Przy założeniu, że tożsamość jest pojęciem z zakresu antropologii to jest ona zależna od kultury otaczającej daną jednostkę i jej wpływów – także wpływów językowych. Niektórzy badacze zauważają, że problematyka *sobości* nie rodzi się jednak z języka (zob. B. Skarga, 1997). Ta konstatacja nawiązuje do słów M. Heideggera: (...) *bycie, o które owemu bytowi w jego byciu chodzi, jest zawsze moje*. Język również nie jest traktowany jako źródło określania tożsamości: (...) *to nie język zmusza nas do pytania o sens tożsamości, o moją. Przeciwnie zaimek „ja” jest wtórny wobec pewnego wydarzenia ontycznego. I więcej, wszelkie pytania o sobość wywodzą się z tego bycia bytu, jakim jest człowiek. A zatem ontologia wyprzedza tu antropologię* (M. Heidegger, 2008, s. 54; za: A. Kłosowka, 1995). Ontyczne ugruntowanie tożsamości prowadzi zatem do wniosku, iż jest ona niezależna od różnych wpływów kulturowych. Znacznym uproszczeniem, wynikającym z przedstawionego sporu jest potraktowanie języka jako wtórnego sposobu ekspresji tej ontycznie ukształtowanej tożsamości. Kolejne pytania dotyczą wspólnotowych partykularizmów. Odsyłają one do cech o charakterze dyskryminacyjnym - narodu, języka, rasy. Powstaje również pytanie o weryfikację tożsamości. *Nie ma już Żyda ani poganiina, nie ma już niewolnika ani człowieka wolnego, nie ma już mężczyzny ani kobiety* (za: św. Paweł, Ga. 3,28) - czy zatem wizja uniwersalizmu pokonuje uwarunkowaną różnymi zmiennymi odmiennoscą? Dodatkowo udzielenie odpowiedzi na przytoczone pytania komplikują wciąż obecne wpływy czynników geopolitycznych na kształtowanie tożsamości zbiorowej. Istnieją bowiem wspólnoty, które zadają sobie pytania tożsamościowe znacznie rzadziej niż pozostałe. Stabilizacja lub jej brak odczuwany przez daną wspólnotę, okoliczności w których wspólnota ta się znajduje zmuszają do mniej lub bardziej intensywnego stawiania pytań. Procesowi temu towarzyszą nieustannie próby podważania tożsamości lub jej wzmacniania, ciągłego jej weryfikowania, a także dookreślania (por. A. Szpociński, 2006). Wobec powstałej w Europie nowej sytuacji geopolitycznej (trwające procesy integracyjne) oraz widocznej w większości krajów Europy środkowo - wschodniej zmiany granic wewnętrznych lub zewnętrznych istnieje konieczność nowego określania tożsamości poszczególnych wspólnot we wspólnocie ponadnarodowej. Często nowego określenia wymagają składniki pamięci zbioro-

wej; zredefiniowania wymaga określenie zbioru cech wspólnoty i elementów wykluczających daną wspólnotę z drugiej. Niewątpliwie pytania, które się pojawiają są relewantne społecznie. Wobec rozpadu Jugosławii podobną relewancją odznaczają się w poszczególnych nowopowstałych państwach pytania tożsamościowe. Odnosząc się do specyfiki tego obszaru geopolitycznego i kulturowego stajemy więc wobec pytań, czym jest np.: *serbskość* i *chorwackość* i jakie determinanty kształtują te szerokie koncepty; por. egzemplifikacje:

A: hr. *Tko sam ja?* – pl. *Kim jestem?*

„...Mili moj narode! — ovdje mu zadrhta bas i diže se za notu više — teškom mukom pobrao sam ja ovo svoje dragocjeno znanje u mudrim školama, i ja ga evo sada dajem svijetu u bescjenje. Zna-te li, **tko sam ja?** Svi zatomiše dah u prsima i upriješe oči u njega. — Ja sam općinski, sudbeni i advokatski škrivan! — O-o-o! — ozva se udivljenje u puku. — Zna-te li, gdje je Bosna, Hercegovina, Hrvatska, Slavonija, Kranjska i Srbija? — Čuli smo za nje — rekom...”

„...U Bosni sam se rodio, ali tek na Kalniku, tu u tom grbavom Zagorju, otvorio sam oči, spoznao zakone života i postao svjestan dio ove naše borbe i Partije. **Tko sam ja** bio prije rata? Konjić! Tužna, izglednjela raga pod samarom, to sam bio. A šta sam danas? Sve kad bih i poginuo ove noći, još će dugo pamtit i borci i narod partizanskog mačka Iliju Kaparu!...”

„...**Tko sam ja** bio prije no što sam postao partizan? Bio sam nitko i ništa, crv na šumskom putu kojega umalo što nije zgazio čak i onaj govнар, domobranski satnik — eh, da mi ga je negdje su-sresti! — a danas, evo što je meni borba dala!...”, itp.

Powyższe przykłady pytań tożsamościowych nie odnoszą się do egzystencjalnych pytań o naturę jaźni i trwałość jednostki. Wskazują jedynie na kognitywne warunki tkwiące u podłoża podmiotowości, bycia sprawcą działań i myśli. Bycie podmiotem to nie tylko umiejętności poznawczego reagowania w zmiennych warunkach otoczenia, ale przede wszystkim konstituowanie własnego *ja*. Mechanizm odpowiedzialny za powstanie tzw. „minimalnego ja”, jako podstawowej funkcji samoodniesienia, jest bardzo ważnym elementem tożsamości. Warunkuje on bowiem fenomenologiczne postacie jej przedrefleksyjnej formy. Próba opisu doświadczeń podmiotów przedstawionych w narracjach nie wymaga odwołania do różnych poziomów; źródła pytań tożsamościowych osadzone są bowiem w przeszłości narratorów wyrażanej konstrukcjami: *kim byłem zanim...? kim byłem przed...?* (wyraźnie zaznacza się w nich kontekst czasowy wojny domowej).

3.2. Poczucie tożsamości.

Skoro powszechnie uznano, że pojęcie tożsamości ma charakter relacyjny tzn. oznacza bycie *tym samym* lub *takim samym* spotyka się ono, podobnie jak wiele pojęć psychologicz-

nych, z krytycznymi uwagami³⁸. W wielu badaniach podkreśla się, że obok wypracowanego głównie przez psychologię dookreślenia terminu *tożsamość* ważny jest także poziom świadomości istnienia szczególnej relacji, jaka wiąże podmiot z nim samym i z innymi - w tym także kulturą i tradycją (zob. A. Gałdowa, 2000). Wydaje się, że łatwiej tym samym badać tożsamość w ujęciu interakcyjnym niż wyłącznie podmiotowym. *Tożsamość numeryczna* - która z definicji zakłada, że dany *x* i *y* są tym samym - jest niezależna od zmiennych zewnętrznego pochodzenia. Na zależność taką wskazuje *tożsamość jakościowa* zakładająca podobieństwo pomiędzy podmiotami lub przedmiotami (*x* i *y* są tożsame, jeżeli dzielą ze sobą wspólne cechy). Kwestia relatywizmu widoczna jest na jeszcze jednej płaszczyźnie - arbitralności podobieństwa³⁹. Pomimo, że psychologia jako nauka zajmuje się tożsamością w wąskim rozumieniu (typ *self*) – nie sposób nie zauważyć, że wyklucza tym samym jako przedmiot badań tożsamość rozumianą jako relacja. Skora relacja ta przejawia się jednak określonymi działaniami podmiotu na poziomie: mentalnym, emocjonalnym i behawioralnym ważnym dla jednostki oraz jej społecznego i kulturowego otoczenia nie sposób nie uwzględnić kryteriów psychologicznych w analizie tej zależności. Należy także podkreślić rolę świadomości konsekwencji, jakie mogą wynikać z kształtowanych przez tożsamość postaw wobec otoczenia. Jednostka bowiem istniejąc w świecie społecznym „manifestuje” swoją tożsamość i ponosi w związku z tym określone konsekwencje. Ponadto samo poczucie tożsamości pozostaje w nieustannej zależności od innych (zob. A. Tylikowska, 2000)⁴⁰.

W psychologii poczucie tożsamości uznaje się za jej wskaźnik; ten z kolei opiera się na konstytutywnych cechach: ciągłości i spójności tożsamości⁴¹. Niezależnie określa się to poczucie jako stan - dokładne analizy językowe przemawiają również za traktowaniem go jako stanu o charakterze poznawczym, a nie emocjonalnym⁴²; por. konstrukcje wyrażające poczucie tożsamości w oparciu o identyfikację z „jugosłowiańską”:

A: hr. *Ja sam Jugoslaven* - pl. *Jestem Jugosłowianinem*; hr. *mi Jugoslaveni* - pl.

³⁸ Już L. Wittgenstein zwrócił uwagę, że: (...) w psychologii mamy eksperymentalne metody i pojęciowy zamęt (za: T. Grzegorek, 2000, s. 53)

³⁹ N. Goodman wyraża ten problem w następujący sposób: pytanie: *to samo, czy nie to samo?* wymaga uzupełnienia pytaniem: *to samo co?* (zob. N. Goodman, 1997, s.16)

⁴⁰ Ciekawe ujęcie w tym zakresie prezentuje R. D. Laing, który twierdzi, że (...) *inni ludzie są rodzajem zestawu do tożsamości, z którego można układać obraz siebie*

⁴¹ W rodzimym nazewnictwie często w miejsce poczucia tożsamości stosuje się przejrzysty semantycznie odpowiednik tj. samowiedzę. Twórca tego terminu - J. Kozielecki - choć nie utożsamia obu pojęć, zaznacza, że poczucie tożsamości jest złożonym, wielowymiarowym składnikiem samowiedzy (zob. J. Kozielecki, 1981)

⁴² Za takim rozumieniem poczucia tożsamości przemawia posiadanie przez jednostkę poczucia tożsamości, niezależnie od uczuć mu towarzyszących (por. T. Grzegorek, 2000).

„...**Ja sam Jugoslaven** i u Argentini sam igrao za reprezentaciju Jugoslavije. Kad je došao taj čovjek s tom zastavom rekao sam da joj tamo nije mjesto. On mi je odgovorio da je jugoslavenska zastava »govno«, a ja sam se iznervirao, otrgnuo mu iz ruku zastavu i bacio je....”

„...**Ja sam Jugoslaven**, Srbin. To je moja zemlja«, prenosi Times Aleksandrove riječi. »Moja žena i ja sretni smo što se vraćamo ovamo, ali ne želimo da to bude dolazak u stranu zemlju. Hoćemo da to bude povratak kuće...i”

„...Javnost će šutjeti kao i obično. – Vi ste Hrvat, koliko znam? – **Ja sam Jugoslaven**. – Znači, vi odričete pravo jednom narodu da svoj jezik naziva svojim imenom? I to svom narodu?...”

„...**Ja sam Jugoslaven** zato što sam politički realist. * * * Tvrtko Kolar bio je kod kuće kada je nazvao prof. Kolman, točnije ispred kuće....”

„...**Mi Jugoslaveni**, kao Jugoslaveni, takva mita nemamo, a velika narodnooslobodilačka borba još je neposredno živa i, ma šta mi mislili, ona ne može pobrisati svu našu mitologijsku pro-post....”

„...Bila je to, ako se ne varam, Rue de Longchamps što vodi prema Bois de Boulogne i Rue Montevideo, koju smo **mi Jugoslaveni** zvali »Rue Bogtevideo«... — Vidiš — nastavlja sam ja — zato često mislim kako bismo mi Jugoslaveni morali pronaći jedno zajedničko vrijednosno sidrište u našoj povijesti iz kojeg bismo mogli...i”

„...U Banjoj Luci je prije rata, tj. u vrijeme popisa stanovništva održanog 1991. godine, živjelo 195.071 stanovnik, od čega 106881 Srba (54,79 posto), 28.561 Bošnjaka, 28.957 Hrvata i 30.672 stanovnika koji su se izjasnili **kao Jugoslaveni** ili pripadnici nekog drugog naroda. Nakon završetka rata u tomu je gradu, po nekim procjenama, ostalo oko 4.000 Bošnjaka i 8.000 Hrvata, a preostali su protjerani i rasuli se po svim meridijanima...”

„...Željko Garmaz U Hrvatskoj živi oko 202 tisuće Srba Prema popisu stanovništva u Hrvatskoj ima manje pripadnika nacionalnih manjina, a povećao se jedino broj Roma/ Smanjio se i broj onih koji se deklariraju **kao Jugoslaveni**- 1991. ih je bilo 106.041, a danas ih ima- 74!...”

„...Taj bi zakon uskoro trebao ući u parlamentarnu proceduru. Smanjio se i broj onih koji su se u popisu prije 11 godina deklarirali **kao Jugoslaveni**....”

„...Tada ih je bilo 106.041, ili 2,2 posto, a prema Vjesniku dostupnim podacima oko 100.000 ih je manje registriranih u popisu stanovništva koji je proveden na proljeće prošle godine. Neslužbeno se doznaje da se samo 74 građana Hrvatske u popisu 2001. godine deklariralo **kao Jugoslaveni**! Posljednji popis stanovništva u Hrvatskoj proveden je od 1. do 15. travnja 2001. godine....”

„...Mnogi su se stanovnici identificirali s državom izjasnivši se u popisima stanovništva i drugim prigodama, gdje se tražilo nacionalno izjašnjavanje, **kao Jugoslaveni**. Prema Ustavu iz 1974. građani su mogli izjasniti ili ne izjasniti svoju nacionalnost....”

„...Prilikom ovog popisa osjetno manji broj stanovnika izjasnio se **kao Jugoslaveni**, samo njih 106 041....”

„...Ne postaje se jugoslavenski značajnom ličnošću time što se netko deklarira **kao Jugoslaven**, nego vrijednošću svoga djela koje crpe, možda, životvorne sokove iz tla mnogo užeg (ili mnogo šireg!) nego što su nacionalne, odnosno republičke granice....”

„...Od svoje četrnaeste godine, dakle od onoga doba kada se počinje shvaćati, krećem se u ovim našim hrvatsko-srpskim dilemama **kao Jugoslaven**, što znači: kao čovjek koji misli da je zajednički državni okvir nešto što garantira najbolje moguće život i postojanje naših naroda u današnjim uvjetima.”

„...To govorim ja, koji sam od svih šezdeset i dviju godina najmanje četrdeset mislio, govorio i radio **kao Jugoslaven**... Ali zaboravili smo na kišu. Još uvijek lijeva... I ne vidi se više. Trebalo bi zapaliti svjetlo....”

„...Pa kroz drvored zapanjenih lica napusti salon. Vidim te, Filipe, u ćeliji, u zatvorskoj, u ustaškoj, jer si bio pamćen **kao Jugoslaven**, i jer si još uvijek otac kome je sin komunist....”

„...Ako se pojedinac na putu u neku zapadnoeuropsku zemlju ponekad i morao predstaviti **kao Jugoslaven**, razlog je tome više bio temeljito neznanje osnovnih pojmova i kategorija vezanih za taj geopolitički prostor....”

„...Što bi značilo kad bi se neki Hrvat ili Srbin predstavio u nekoj zapadnoj zemlji **kao Jugoslaven**? Takvo predstavljanje imalo je smisla dok je još postojala druga Jugoslavija kao država....”

„...Pa ni upravnik, sklon suživotu, Srbin koji se pisao **kao Jugoslaven**....”

„...Možda sam Andrić ne bi bio zadovoljan što ga je zatekla niša koja podsjeća na kraticu za jezike koji se koriste na Haaškom sudu (Bosnian/Croatian/Serbian), jer se sam deklarirao **kao Jugoslaven**, ali nekako ga se valjda moralo odrediti kada je zajedno s Jugoslavijom nestao i taj etnitet....”; itp.

Przytoczone wypowiedzi formułują stwierdzenia o przynależności podmiotu indywidualnego i zbiorowego do kategorii tożsamości jugosłowiańskiej. Najczęściej określanie, a bardziej formułowanie tej tożsamości wymaga według autorów formy *deklarowania*. Polityczne *imaginarium*⁴³ jakim była Jugosławia dla wielu pozostało symbolem centralnym *etniczności*. Charakter narracji nie posiada jednak przymiotu *jugonostalgii* będącej *signum temporis* dzisiejszej retoryki pojawiającej się w przekazach literackich, publicystycznych, a nawet naukowych.

W umysłach użytkowników języka chorwackiego pojawiają się konotacje o charakterze politycznym, np.: *Jugosłowianin jako polityczny realista* oraz etnicznym, np.: *Jugosłowianin to Serb*. W analizie składniowej znajdujemy, stosując kryteria opracowane przez J. D. Apresjana (2003), zarówno czasowniki umiejętności, jak i stanów, zachowania, zajęcia, czy interpretacji (por. *myśleć jak Jugosłowianie, pisać jak Jugosłowianin, mówić jak Jugosłowianin*, itp.).

3.2.1. Poczucie tożsamości a zagrożenie.

Z kształtowaniem postawy w czasie związany jest termin wrażliwości aksjologicznej rozumianej jako podstawa relacji tożsamości z innymi jednostkami, grupą i ideami. Jak dalece tożsamość jest prawdziwa wnioskuje się m. in. w warunkach trudnej próby. Wtedy to dochodzi do oceny zgodności deklaracji jednostki ze stanem faktycznym, kiedy istnieje potrzeba

⁴³ Termin zaproponowany przez I. Čolovicia (zob. I. Čolović, 2007, s. 137)

utożsamiania się z osobami, ideami i wartościami, niezależnie od sytuacji zewnętrznej. Sprawdzianem dla tożsamości jest często usytuowanie jednostki lub/i grupy w relacji konformizm - nonkonformizm. Postawa, a przez to *poczucie tożsamości* związane są także z nakładaniem tzw. „maski”⁴⁴. Z indywidualnego i społecznego punktu widzenia ważną cechą jest poczucie ciągłości i spójności tożsamości. Przez ciągłość rozumie się jej niezmiennosc w aspekcie czasowym przejawiającą się względnie trwałym doświadczaniem - *ja*. W tym kontekście istotne jest także rozróżnienie między tożsamością budowaną w relacji z innymi oraz samotożsamością. W pierwszym przypadku mówi się, że byt jednostkowy - indywidualna tożsamość - identyfikowane jest z całym doświadczeniem przeszłości i teraźniejszości społeczeństwa, które w istocie jest doświadczeniem zbiorowym. Odczuwany przez podmiot związek tożsamościowy z własnym pochodzeniem sprawia, że szczególnie w obliczu warunków ekstremalnych (np.: wojny, konfliktu) pojawia się postawa solidarności i odpowiedzialności za innych członków grupy (por. A. Gałdowa, 2000). Zdarza się jednak, że w obliczu zachowań społecznych w trudnych sytuacjach, niektórym jednostkom towarzyszy postawa odwrotna. Bywa tak, że poczucie „wstydu za swój naród” często powoduje solidarność z *innym*, często *obcym*⁴⁵.

3.2.2. Kryzys tożsamości.

L. Kołakowski w eseistyce poświęconej tożsamości zbiorowej wymienia pięć głównych czynników wzmacniających i utrwalających tożsamość narodu. Pierwszym z nich jest idea *narodowego ducha*; drugim *doświadczenie ciągłości* - czyli pamięć historyczna; trzecim *antycypacja* rozumiana jako ukierunkowanie w przyszłość; czwartym - *umiejscowienie w przestrzeni* i piątym - *świadomość określonego początku* (zob. L. Kołakowski, 1995, s. 44 - 55). Obserwowany etnocentryzm kulturowy wielu narodów nie odnosi się już tylko do grup etnicznych, ale do wszelkich grup obcych. Ta perspektywa przejawia się w ocenianiu jednostek nie na podstawie ich rzeczywistych cech indywidualnych, a przynależności do konkretnej grupy. Problem obcości rozwiązywany jest przy użyciu dwojakiej strategii: bądź strategii eliminacji - obcych należy likwidować (wypędzać) bądź strategii izolacji - poprzez ograniczenie wzajemnych kontaktów przy zachowaniu pozorów tolerancji dla odmienności ich sposobów

⁴⁴ Kategoria *maski* jest na gruncie psychologii nieo określona. Pomimo wypracowanych koncepcji (zob. prace K. G. Junga, A. Kempnińskiego i innych), które operują pojęciem *maski* – nie opracowano jednolitej i wspólnej definicji tej kategorii. Pytanie o *maskę* choć jest jednym z podstawowych pytań psychologii pozostaje wciąż niewyjaśnione pomimo podejmowanych prób jego usystematyzowania (zob. A. Tylikowska, 2000, s. 73). Ze względu na intrapsychiczny charakter tej kategorii i utrudnienia związane z wglądem w jej naturę - w tej pracy odwołania do niej są znikome.

⁴⁵ Krytycznie o narodzie chorwackim w tym kontekście, wyraża się powszechnie pisarka D. Ugrešić.

życia. Członkowie wspólnot zamkniętych w poznawaniu i rozumieniu tylko własnej rzeczywistości, w symplifikowanych często ocenach posługują się mechanizmem opozycji: *swój - obcy*. Powoduje to, że stają się społeczeństwami unilateralnymi (zob. C. Taylor, 1995, s. 1; za: R. John, 2004). Międzynarodowa przestrzeń publiczna coraz częściej stanowi obszar rywalizacji poszczególnych tożsamości narodowych. Koncepcja C. Taylora wskazuje, za samym jej autorem, że (...) *współczesne narody muszą wytworzyć wspólnotową tożsamość. Jednak nie mogą się one samookreślać jedynie w odniesieniu do swoich członków. Każdy naród zdaje sobie sprawę, iż istnieje w przestrzeni międzynarodowej, obejmującej inne narody, które posiadają zasadniczo tę samą rangę i godność. Przestrzeń uznania rozszerza się więc w teorii w nieskończoność: tak dla państw, jak dla jednostek* (C. Taylor, 1995, s. 20). Kryzys tożsamości narodowej towarzyszy zwykle okresom przejściowym. Widoczny jest w sytuacjach granicznych między przynajmniej dwoma kulturami, państwami czy wobec „inwazji” obcych wpływów. Tego typu zdarzenia mogą powodować powstanie w narodzie skłonności do wyostrego poczucia tożsamości, często sprowokować do jego poszukiwania, odkrywania „na nowo” - bywa także, że prowadzą do rozpadu tożsamości. Tożsamość narodowa związana jest z pojęciem państwa narodowego, przeżywającego obecnie kryzys i redefiniującego swoją rolę. Pojęcie kryzysu wiąże się często z deficytem tożsamości (por. E. Wnuk - Lipiński, 2004). Przyjmuje się, że jest on najczęściej wynikiem trzech procesów:

- relatywizacji - oznaczającej „otwarcie się” wspólnot lokalnych w kierunku innych punktów odniesienia, a zarazem utraty „absolutnego” punktu odniesienia;
- fragmentaryzacji rzeczywistości - która przejawia się słabnięciem narodowego wymiaru rzeczywistości na rzecz wymiarów lokalnego i globalnego;
- detradycjonalizacji - osłabieniem roli kultury jako pasa międzypokoleniowej transmisji znaczeń⁴⁶.

E. Wnuk - Lipiński postuluje dwa możliwe rozwiązania kryzysu. Jednym jest lokalizacja tożsamości, czyli wzrost znaczenia identyfikacji lokalnej, regionalnej w samookreślanu jednostki. Drugim rozwiązaniem jest kosmopolityzacja tożsamości, czyli znalezienie szerszych niż państwowe ram odniesienia (zob. E. Wnuk - Lipiński, 2004)⁴⁷.

⁴⁶ A. Giddens mówi nawet o wyzwaniu się wspólnot z ograniczeń nakładanych przez przeszłość (zob. A. Giddens, 1999)

⁴⁷ W ciekawy sposób koresponduje z tymi założeniami obraz rekonstrukcji tożsamości serbskiej po II wojnie światowej przedstawiony przez S. Zlatanović: (...) *Posle Drugog svetskog rata, odbacivanjem kulturnog nasleđa nagomilavali su se problemi identiteta. Od kraja osamdesetih godina, u situaciji duboke političke krize, opšte*

3.2.3. Narody Jugosławii w poczuciu tożsamości zbiorowej.

Odnosząc się do typologii zaproponowanej przez L. Kołakowskiego można podjąć próbę ekstrapolacji fundamentów tożsamości zbiorowej na wspólnotę państw byłej Jugosławii. Pierwszy element - *substancja* - jest najbardziej problematyczny do określenia, ze względu na swoją nieobserwowalną bezpośrednio naturę. W przypadku rozszerzonej wspólnoty państw (por. Jugosławia) można tutaj określić mianem *substancji*, zbiór podstawowych wartości i symboli, do których odnosiła się cała wspólnota. Kategoria *pamięci* jest dyskusyjna. Podczas poruszania kwestii drażliwych, godzących w odmienne racje poszczególnych narodów, wychodzą na pierwszy plan różne perspektywy historyczne (por. historia Serbii i Chorwacji). Zwycięstwa jednych są porażkami drugich. *Ukierunkowanie w przyszłość* jest najpełniej rozwiniętym elementem zbiorowej tożsamości. W okresie budowania państwa cel był wyraźny - stworzenie unii państw (federacji) i obywateli współpracujących oraz rozwiązujących wspólne, „jugosłowiańskie” problemy. Projekt ten angażował w tej kwestii nie tylko polityków i urzędników, ale także przedstawicieli świata nauki, którzy pomagali określić najbardziej odpowiedni i korzystny, dla tego nowego jakościowo tworu, kształt przyszłości. *Ciało* to z kolei cały system instytucji i mechanizmów tworzących sieć powiązań na płaszczyznach: ekonomicznej, politycznej i prawnej. Struktury te odbierają część autonomii państwom narodowym, starają się jednak zapewnić w zamian większą efektywność i skuteczność w radzeniu sobie z lokalnymi problemami.

Ostatni z elementów - *początek* - nie jest wciąż jednoznaczny i dookreślony. Czy można zbudować mit założycielski wokół politycznych decyzji? Czy może szukać początków w burzliwej historii? Do którego momentu odwołać się przy rekonstrukcji początku i gdzie go szukać - w oświeceniu, renesansie lub starożytności, a może iliryzmie?

Siła tożsamości na Bałkanach jest *duchem* przeszłości czuwającym nad teraźniejszością. Historia, cmentarze, granice i kultura wymagają bycia członkami narodu. Można, w duchu takiej metafory, stwierdzić, że utożsamiając się z narodem, spełniamy oczekiwania spoglądających na nas wieków przeszłych. Tezy tej nie potwierdza przykład jugosłowiański. Tworzenie się Jugosławii było spoglądaniem głównie w przyszłość i z tego powodu podczas

konfuzije odnosa i stavova, dolazi do suočavanja s problemom zapostavljanog i potiskivanog identiteta. Bilo je potrebno iznova definisati stavove prema pitanjima koja su do tada bila postavljana na jedan određeni naćin. Otuda i snaćan poriv za povratkom tradiciji, korenima, „izvornom”. S obzirom na dug period prekida kontinuiteta, povrataka tradiciji, „samom sebi” nućno nosi teškoće, konflikte i dileme. Ne radi se samo o krizi nacionalnog identiteta, već identiteta uopšte. Preispitivanje i promišljanje nacionalnog identiteta, pokreće i problematizuje preispitivanje drugih identiteta (lokalnog, porodićnog...) usko povezanih s njim (S. Zlatanović, 2003, s. 231).

procesu konstrukcji nowej tożsamości nie uwzględniono „wymogów” przeszłości. Z drugiej strony przy rekonstruowaniu tożsamości narodowych po rozpadzie federacji zmieniono optykę i zamiast rozpatrywania teraźniejszości przez pryzmat przyszłości, zwrócono uwagę na przeszłości doświadczaną przez pokolenia. Ta skomplikowana relacja obecnie ciągle ewoluuje. Zmienia się też w metaforycznej relacji wzajemności: to nie przeszłość wymaga bycia Chorwatami czy Serbami, wymaga się od przyszłości, aby spełniła narodowe i państwowe oczekiwania co do przyszłości. Wobec takiej postawy najważniejszym spoiwem łączącym narody nie jest kultura, tradycja, historia czy język. Etos narodowy buduje się na poziomie najbardziej abstrakcyjnym - zaufaniu do przyszłości. Na poziomie życia codziennego najważniejszą kategorią zaś staje się użyteczność. Kiedyś za tożsamość narodową można było zgiąć. Dziś dla tożsamości narodowej ma być warto żyć; por. egzemplifikacje konstrukcji synonimicznych (ekwiwalenty znaczeniowe Chorwacji):

*A: hr. **moj narod**/moja domovina/naš narod/naša domovina – pl. **mój naród**/moja ojczyzna/nasz naród/nasza ojczyzna*

„...Ponositie stupao sam odsele dalje, jer sam se na novo uputio, da bi mi se junački **moj narod** u svaćem, što je krasno i plemenito onako proslaviti kadar bio, kao što ga je vitežka njegova mišica od nekada već proslavila...”

„...Nikad, nikad se neće **moj narod** dići, kad one, koje bi djecu mliekom materinjim dojeći već duhom mile si narodnosti nadahnuti morale, nikakva ćutenja prama svojoj narodnosti i narodnom jeziku ne imaju! Izgubio sam ljubu, sada u duhu previđam, da će mi i narodnost propasti; jer se ona samo po ženskom spolu podići može, on pako za nju ne mari! ovdje više nije za mene ostanka; smiluj se svemoguću Bože, smiluj se duši mojoj!...”

„...Ako bi pak vas molili Bokezi za savjet, to im, molim vas, kažite, kako je nužno za dobro naroda, da se u Boki Kotorskoj mir i poredak uzdrži i da oni svoje želje i tegobe zakonitim putem predlože, da bi ja tako mogao **moj narod** zastupati i ono, što pravo dobro njegovo zahtijeva, upotrebiti...”

„...Prelazim stoga na pitanje: što, dakle, hrani moj osjećaj izazvan uviđanjem da je **moj narod**, kojemu pripadam, ugrožen?...”

„...Kada sam osjetio da je **moj narod** ugrožen, moj refleks nije bio, kao što ni danas nije, ditiramb, ili retorika u njegovu slavu, on je uvijek bio pozivanje na razum, na praktičnost razumsku, rekao bih na onaj Descartesov »bon sens«, koji u sebi krije i minimum praktičnog ljudskog humaniteta, koji nije daleko od one poznate formule: »Ne čini...« Ne predbacujem ja pjesničke zanose napajane na nacionalnim izvorima nikome, vrijeme i mjesto su važni za prosuđivanje njihova značenja...”

„...Dakako, i odgovorno sam za Europu, ali ne kad to ona terminira, nego onda kad budemo dovoljno ekonomski jaki i neovisni... kad **moj narod** bude zadovoljan, kad prestanu stečajevi, kad poraste zaposlenost, kad moji penzioneri budu siti, kad moji branitelji budu mogli reći: ponosni smo jer Vlada cijeni naše žrtve u stvaranju države i slobode!...”

„...Ne zanimaju me stranke, nego **moj narod**, kaže kardinal Puljić...”

„...Bila mi je čast zaštititi **moj narod** od terorizma s kojim je Clintonova administracija blisko surađivala«, rekao je Milošević sudu...”

„...Ne mogu to opisati, jer je ubijan **moj narod**, ljudi s kojima sam se rodio i odrastao. Ja sam ovdje u ime onih koji su ubijani samo zato što su druge nacionalnosti, da bi se saznalo šta se dogodilo...”

„...Suzdržana je i u količini iskazivanja antropocentričkog sebeljublja, a pogotovo se kloni mogućnosti da upadne u rupu zablude kako je **moj narod** bolji od drugog samo zato što sam ja njegov dio. Autor je konstruktor robota, predsjednik je Hrvatskoga robotičkoga druta...”

„...Kako će u Europu **moj narod** s tankim slojem istinskih građana, s krhkom demokracijom bez čvrste ekonomske podloge, a jedino ona čini demokraciju zbiljski mogućom, umoran od neuspjelih ciklusa raznih reformi, pa kunja na europskoj periferiji...”

„...Moja poruka za **moj narod**, posebno za mlade ljude je da se nikada ne predaju...”

„...I svi problemi vezani za liječenje postali su s vremenom manji, jer sam sve uvjerila da zdravlje nema cijene ni nacionalnosti, kamoli za **moj narod**, pa sam uz upornost (tvrd neretvanski karakter) nastojala pridobiti simpatije direktora bolnica koje sam vodila u Zagreb u nadi da se razviju konkretniji uvjeti za naše liječnike i, posebice, pacijente u Padovi...”

„...»Bio bih sretan kada bi Bog čuo glas moga naroda koji ga vjekovima zaziva. To je više jauk nego molitva.« »Zašto jauk?« iznenadila se. »Legenda kaže da je **moj narod** proklet. Hrvati su u 12. stoljeću ubili svog kralja Zvonimira, a on ih je uoči smrti prokleo da nikad nemaju svoga gospodara, nego da vazda tuđinu podložni budu...”

„...Hrist i **moj narod** postaju jedna analogija: jedno žrtvovanje, jedna patnja, jedna Golgota... Hrist je dao svoju krv za čovječanstvo i satro đavola; Hrvati svoju krv za kršćanstvo i satrli Turke; a ja ću dati svoj život za Hrvatsku i satrti tuđinca...”

„...Međutim sve nam to ništ ne koristi, već pitanje je, ovdje, kako ćemo živjeti? milost carska je velika, naša privrženost prama caru i domovini uvijek je bez granicah bila, a i ostati će, dokle **naš narod** drugim narodom ne postane; jer je to značaj neizbrisli...”

„...Neka živi, neka raste, nek se razvija mili **naš narod**...”

„...Trud nastojanja mu bijaše, da si **naš narod** onaj uvjet slobode i narodne samosvojnosti priskrbi, bez kojega ne može biti govora o uspješnom radu...”

„...Ja osjećam u sebi, da ne živim samo za se, nego za sav **naš narod**, a mene narod sada pozivlje, te bih ja bio kukavica, da mu se ne odazovem...”

„...Mjesto da Austrijanci plaćaju svoju vojsku, oni joj dopuštaju da plijeni i hara **naš narod** i našu zemlju...”

„...Prije ili kasnije rastrgat će **naš narod** teške okove, prije ili kasnije bit će samo njegova ova zemlja koju mu je sam Bog dao!...”

„...Uzrujanost je u Hrvatskoj velika, jer **naš narod** ne zna što mi mislimo...”

„...S tog vidika kao osvjedočeni i tolerantni liberalci nikad ne bijasmo antisemite, kako nas krivo prikazuju mladi cioniste, već smo proti svima onima, koji **naš narod** znaju tek eksploatisati i od naše zemlje živjeti radeći istodobno proti toj zemlji i tome narodu. Mi smo dakle antisemite onoliko, koliko smo antihrvati koliko i među kukavnim Hrvatima nalazimo dušmana svoje zemlje i naroda...”

„...Dovršit ću, no prije prosvjedujem protiv svakoga korporativnog odašiljanja kakovih brzopjaka. Još mi je istaknuti ovo. U svom govoru nije predsjednik ni jednom spomenuo ime hrvatsko. Sve "naše", "**naš narod**", "naša" domovina, "naša" mladež-"naši" rodoljubi. Do vraga, vi našinci!..."

„...Time, da je **naš narod** u narodnoj svojoj poslovičari markirao, da je: umjeti više nego imati, on je pregnantno izrazio, kako umjeti umjetnost znači životni potencijal, koji je veći i realniji od tako zvane vlasti i od realnog imanja stvari..."

„...**Naš narod** je bez kompasa. Pokret za društveni preobraćaj zahvaća cio svijet. To nije pokret »nacionalan«, nego ga takvim prikazuju klase, protiv kojih je uperen..."

„...Veliko zvanje oružja našeg u Ugarskoj jest: realiziranje ideje jednakosti i slobode. Jednakost dakle i slobodu za sve narode u Ugarskoj steći, to je onaj zadatak, kojeg izvršenje poduzeo je junaci **naš narod**. Srbiji, Slovaci, Mađari, Vlasi i Nijemci jednako slobodni, jednako, što se narodnosti tiče, samostalni imaju biti..."

„...Naglasio je misao da narodno jedinstvo ide svojim tokom, »ali ostalo je još jazova između oba dela našeg naroda: postoji pre svega teško premostiva i za **naš narod** fatalna podvojenost na tri suprotne vere, zatim ostale su još dve azbuke, latinica i ćirilica, i najzad dva narečja kojima se u književnosti služi, istočno i južno..."

„...Vidit ćete onda kako će laži dušmanah naših, kao rosa pred jutarnjim suncem, iščeznuti, kako će tad **naš narod** iz jednoga grla povikati da hoće ter hoće sjedinjenje s jednorodnom i jednokrvnom braćom! A u međuvremenu, na sjeveru, kako izvješćuju dokumenti, novine i osobna pisma, vjeruju Hrvati narodnjaci i Hrvati liberali..."

„...Obraćajući se oficirima, Milošević je rekao da je njihova odluka za taj poziv donesena »u vrijeme velikih iskušenja za **naš narod** i državu, časna i hrabra odluka dostojna svakog poštovanja«. Milošević je roditeljima oficira obećao da oni neće nikad biti iskorišteni za »ugrožavanje bilo čije slobode i neovisnosti, već samo za zaštitu slobode i neovisnosti« Jugoslavije..."

„...On se ustrajno zalaže za to da se očuva dignitet jezika s kojim se na sjeverozapadu Hrvatske **naš narod** održao stoljećima od tuđih najezda, vojnih, političkih i kulturnih. Bez svoje kajkavštine međimurski i pomurski Hrvati, stoljećima pod mađarskom vlašću, bili bi davno nestali..."

„...Ne dopuštam da se govori kako je hrvatski narod osuđenik na Haaškome sudu, jer bi to značilo ideologizaciju, koja može unijeti bolest u **naš narod**. Suditi se može samo pojedincu, a nikako Hrvatima kao narodu, naglasio je u ponedjeljak na večer, praćen burnim pljeskom, zagrebački nadbiskup i predsjednik Hrvatske biskupske konferencije msgr. Josip Bozanić, u prepunoj splitskoj konkatedrali Svetoga Petra..."

„...Takvo pisanje paralizira sve napore da se u Hrvatskoj postigne općenarodna sloga, potrebna za prevladavanje teškog materijalnog i duhovnog stanja u kojem se **naš narod** nalazi..."

„...Naša je tragična sudbina da se **naš narod** nije imao prilike u povijesti boriti za nešto nego protiv nečega, pa kad dođe Jugoslavija, onda je stadion pun, a kad dolaze svjetske sile, naša publika ne pokazuje interes..."

„...Ako svi skupa želimo dobro ovoj državi i ovom narodu, moramo naći model kako ćemo izbjeći rasprave o svojim povijesnim opterećenjima, a mi Hrvati imamo ih i previše, i okrenuti se projektima budućnosti kako bi **naš narod** počeo kvalitetnije i bolje živjeti i biti čim više uvažavan u demokratskim i gospodarski uspješnim zemljama..."

„...Nije **naš narod** glup, on vidi kome se može vjerovati a kome ne. Hrvatski narod nije ni ustaški ni komunistički, ni lijevi niti desni..."

„...Mi, Hrvati koji živimo i radimo širom svijeta, u vrijeme Domovinskog obrambenog rata pomagali smo **naš narod** i domovinu. To je poznato..."

„...Znate li da **naš narod** izumire? Morali biste znati. Znate li da je samo prošle godine 7000 umrlih više nego rođenih u Hrvatskoj? Znate...”

„...Kako je **naš narod** hrvatski junački živio i radio na ovom području već 14 stoljeća, proživjet će tako jednako usprkos elektronike i droge i svoje 15. stoljeće: ponosan, nadaren, žilav, marljiv, štedljiv i borben...”

„...Javno »priznanje«, naime, u našim prilikama znači prihvatiti stigmatu koju u Hrvatskoj nose oboljeli kao da su si, kako to **naš narod** voli reći, sami krivi za svoju kob...”

„...Hrvati su stoljećima živjeli razdijeljeni u više zemalja i kultura. Znatan broj je služio režimima koji su često bili i protuhrvatski. Zato su i svi ratovi dijelili **naš narod** na protivničke strane. Domovinski rat je prvi put ujedinio Hrvate tako da prvi put nisu pucali jedan u drugoga, nego su branili svoja ognjišta i domove ljudi koji žive daleko od njih...”

„...Pravilan izričaj bi bio: Ne dam Hrvatsku, ne dam da iseljava i propada **naš narod**. Oni koji su odgovorni za nesreću nisu važniji od naroda...”

„...Sigurno je da su te podjele plod ili odraz neriješenih događaja iz II. svjetskog rata, kad se **naš narod** praktički našao podijeljen na dvije strane, od kojih su obje bile loše...”

„...»Nije se zbog toga borilo za hrvatsku državu«, kaže. Dečak ne prihvaća da se tim postupcima vraća u vrijeme koje nije bilo dobro za nas i **naš narod**...”

„...Česti ratovi, borba za vjeru i domovinu, mnogi socijalni problemi kroz povijest, teški trenuci bili su razlogom da se **naš narod** više vezao uz Mariju kao svoju majku, kao svoju zaštitnicu...”

„...Na žalost, mora se reći da i nakon svih tih povećanja prosječna mirovina za oko milijun umirovljenika iznosi tužnih 1.700 kuna, a čak oko 600 tisuća umirovljenika prima mirovinu u prosjeku 1.100 kuna mjesečno. To jasno potvrđuje da se s takovom mirovinom kako **naš narod** kaže ne može »niti živjeti, niti umrijeti«, jednom riječju životna kalvarija...”

„...Treba kazat svima majkama, najviše onima sa dvoje djece, a pogotovo onima sa jednim djetetom, da upravo radi njih izumire **naš narod**. I njih treba pozvati na otvorenost životu i obnovu uzvišenog ideala materinstva. Majke s mnogo djece su kroz našu tešku i mukotrpnu povijest bile ona velika snaga i bogatstvo katoličke Hrvatske...”

„...Kako je **naš narod** poslovično duhovit i uvijek kratko i duhovito reagira takvim se iskazao i ovaj put u povodu zavođenja prohibicije u vinogradarsko-vinarskoj i turističkoj Hrvatskoj – konobari su dobili nadimak »kanaderi«...”

„...Ja sam samac, a volim svoj narod i svoju zemlju i želim da se **naš narod** prometno povezuje u jednu cjelinu i da stane na svoje noge. Žao mi je samo to što nisam imao još više novca da ih darujem za izgradnju autoceste«, kazao je novinarima Mikulić koji je na svečanost doputovao u organizaciji Hrvatskih autocesta...”

„...Hrvatska, dakle, treba učiti i na pogreškama drugih, to više što i sama ima dosta vlastitih pogrešaka u prostoru, koje ne treba dalje umnožavati. Kako se onda riješiti te pošasti koja se zove bespravnom gradnjom? **Naš narod** ne bez razloga kaže »riba od glave smrdi«...”

„...Papa Ivan Pavao II. razumio je našu želju za suverenom i neovisnom državom, podupirući **naš narod** u presudnim, povijesnim trenucima borbe za slobodom i samostalnošću. Zauzimajući se za glavne vrijednosti današnjice- mir, slobodu, ljudska prava i demokraciju- iskazao je brigu i skrb za cijeli svijet i, što je nama bilo važno, opstojnost i boljitak Hrvatske...”

„...Budimo lučonoše, a ne mračnjaci. Prisjetimo se da je osnovno polazište osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke bila spoznaja »kako **naš narod** živi i što mu treba«...”

„...Tu se nacionalizam poistovjetjuje s univerzalizmom, zato je **naš narod** znao uvijek koordinirati svoj narodni život s drugima, i nikada nije bio tlačitelj bilo čiji...”

„...Zločincima iz tzv. Krajine moramo oprostiti, ali ne i zaboraviti«, kazala je pomirljivim tonom gospođa Dračić. Drago joj je što su žrtve dobile trg jer smatra da taj zločin, kao i mnogi drugi, koje je **naš narod** pretrpio, ne smije izbljedjeti u sjećanjima Hrvata. »Bol sam nadvladala i preživjela zahvaljujući vjeri, snazi i prijateljima...«, kaže Nada Dračić...”

„...Ako svi skupa želimo dobro ovoj državi i ovom narodu, moramo naći model kako ćemo izbjeći rasprave o svojim povijesnim opterećenjima, a mi Hrvati imamo ih i previše, i okrenuti se projektima budućnosti kako bi **naš narod** počeo kvalitetnije i bolje živjeti i biti čim više uvažavan u demokratskim i gospodarski uspješnim zemljama. Radikalizmi i totalitarizmi bilo koje vrste naprosto nisu dobri suputnici za takav model funkcioniranja Hrvatske...”

„...Sve ih je, osim onoga u kolicima, sabrao kod prozora, odakle je pukao divan vidik na posavsku ravnicu, te se u daljini plavila na jednom kraju Zagrebačka, a na drugom Moslavačka gora. — Djeco, vidite, ovo sve je **naša domovina** i još puno dalje, kako znate, na sjever do Drave, a na jug sve do Jadranskog mora, a na zapad i istok, Bog veliki zna, kako će se proširiti!...”

„...Gdje je, na primjer, **naša domovina** — okrene bez veze — gdje je zemlja u kojoj ćemo imati mnogo bliskih ljudi, mnogo prijatelja, mnogo ljudi koji će nas potpuno razumjeti... Domovinu mi moramo ostvariti!...”

„...Ponosni smo na herojski napor hrvatskih građana kojim je uspješno stvorena i obranjena **naša domovina**. Navodi se to u Stavu o Domovinskom ratu, dokumentu što su ga prije početka sjednice u četvrtak potpisali članovi hrvatske Blade...”

„...Ima nas, međutim, koji smo se ponadali da će Hrvatska biti iznimka u Europi te neće vraćati na vlast nedovoljno reformirane komuniste i diktaturu razbarušenog lijevo-liberalnog pogleda na svijet čija odgovornost se uglavnom očituje u bujnoj retorici, ali očito **naša domovina** nema kreativne snage za solo igru predvodništva, za nešto drukčije, otpornije, svježije i nadonosnije u političkom okruženj...u”

„...Hrvatska je **naša domovina** i mi je nećemo ponovo tako lako izgubiti. Nećemo nikome dozvoliti da nas ugura u balkansko-jugo federacije, kamo nas žele ugurati velike sile mraka...”

„...Samostalna hrvatska država od svojih početaka našla se na udaru neprijatelja koji su je ne samo političkim nego i oružanim sredstvima željeli uništiti. To nisu uspjeli zahvaljujući hrabrim braniteljima i hrvatskom političkom vodstvu. Ako **naša domovina** još nije u stanju vrednovati i nagraditi najzaslužnije za uspostavu hrvatske države, ipak ne smije ničim pokazati da ne cijeni njihove žrtve«, ističu biskupi...”

„...Je li **naša domovina** teško bolesna ili su bolesni oni koji je rasprodaju. Stoga, razmišljam da bi tzv. poticaj trebalo na neki drugačiji način raspodijeliti i da ga dobiju proporcionalno svi, i oni mali kao i oni veliki proizvođači...”

„...Parafrazirajući Neila Armstronga, moglo bi se reći: Bio je to malen korak za svijet, a velik za Hrvatsku! Njime se **naša domovina** uvrstila u krug punopravnih članica svjetske zajednice koja je Hrvatsku prihvatila kao samostalnu i suverenu državu...”

„...Prateći ove i prošle godine hrvatsku političku scenu sve do događaja prošloga vikenda, stekao sam dojam da se **naša domovina** nalazi u velikoj povijesnoj dilemi. U Hrvatskoj je primjetna težnja da je Zapad prihvaća kao dio »svojih« nacija...”

„...Osobno mislim da je taj pijetet **naša domovina** Republika Hrvatska dužna izraziti i tim simbolom...”

„...Zašto je pri tome **naša domovina/država** mojoj obitelji otela više od stotinu godina radnog staža koje smo uložili u tih, za nas jedinih, 40 četvornih metara u Vrbanicevoj 11 u Zagrebu?...”

„...Ne mogu u sebi svladati tugu, bol i sramotu na što je došla **naša domovina** Hrvatska...”

„...Predsjedniku HSP-a Anti Đapiću nije pokvarila raspoloženje ni činjenica da su mu ljudi iz osiguranja Viteškog alkarskog društva potrgali stranačke plakate s natpisom »Hrvatska je **naša domovina**, a ne EU«, prilijepljene tik uz plakate s likom Mirka Norca...”

„...Nadam se da će i školstvo u Hrvatskoj izići iz krize, pa i **naša domovina** u širem smislu, da će se ovaj narod ipak odreći ubijanja i brojnih ostalih grijeha...”

„...Neka naše zajedništvo donosi plodove solidarnosti i obnovljene osjetljivosti jednih za druge kako bi **naša Domovina** postala zemljom mira, istinskog suživota i blagostanja za sve...”

„...Inzistiramo da Hrvatska bude država jednakih prava i obaveza za sve građane, te da se povede računa o tome da je **naša domovina** bila napadnuta...”

„...Skupnim prosvjetljenjem prema zajedničkom cilju Ne smijemo zatvarati oči pred stvarnošću u kojoj se nalazi **naša domovina** Hrvatska...”

„...U ovom vremenu, kad **naša domovina** odgovara na mnoge unutarnje i vanjske izazove, te se nalazi pred važnim odlukama koje će snažno utjecati na našu budućnost, moramo više poradići na našem zajedništvu...”

„...Srce mi sasvim drukčije kuca, krv mi neobičnije kola: zemlja, **moja domovina**, pušta mi u ovom ležanju kao kroz korijen u tijelo balzam svojih sokova, a srce mi buja, kipi i lupa u ritmu mističnog krvotoka ove svete grude...”

„...Sjeti se, kako se je jednom prepirao u Beču s nekim Srbinom, koji nije htio priznati, da je iz Hrvatske. "Ma- kad nećete da budete Hrvat, volja vam, no toga ne možete zaniijekati, da vam je Hrvatska domovina!"- uskliknuo je Kačić. "Ni toga ne priznajem; **moja domovina** je Lika, a to nije Hrvatska, nego Granica, a po tome Austrija!...”

„...Domovina je za nas bila kao utegnut i naelektriziran paradni konj. Bila sam mlada i Domovini sam mogla dati samo svoju mladost, jer je **moja Domovina** bila od onih koje samo zahtijevaju, zahtijevaju, zahtijevaju...”

„...»Hrvatsku uvijek smatrao svojom domovinom, ako na to ima pravo Srbin rođen u Zagrebu«. (V. F. P.) Vukobrat: Hrvatska je **moja domovina** i to je činjenica koja se ne može promijeniti Hrvatska treba biti i domovina svih protjeranih Srba, svih intelektualaca koji su je morali napustiti zbog neslaganja s bivšim režimom...”

„...Politike u ovoj butigi nema, niti će je biti', rekao je u ponedjeljak na konferenciji za tisak Zrinko Tutić, uz Rajka Dujmića potpisnik teksta i glazbe za najpoznatiju hrvatsku domoljubnu pjesmu 'Moja domovina', pozivajući sve kolege, suradnike i javnost na koncert '**Moja domovina**- deset godina Croatian Music Aida', što će se održati 18. rujna u dvorani 'Lisinski'....”

„...Bez američkog ne bih mogao raditi u SAD-u, a hrvatsko sam zadržao, jer je Hrvatska **moja domovina**. Prema tome, ne vidim razloga zbog bilo kakve dileme oko toga...”

„...Da mi je netko još samo prije mjesec dana rekao da ću poželjeti da se **moja domovina** ugleda u susjednu Srbiju, smatrala bih vjerojatno da mu je (ili njoj) potrebna psihološka pomoć, jer kako bi netko pri zdravoj pameti mogao poželjeti išta od svoga bivšeg agresora...”

„...Meni se ne čini da je crkveni odbor odveć zadovoljan tim procesom. No, imam povjerenja da će se **moja domovina** u svemu afirmirati kao pravna država.”; itp.

Przedstawione narracje obejmują grupę wyrażen z użyciem zaimków posesywnych użytych w *singularis* i *pluralis*, ale odnoszących się do konstrukcji synonimicznych dla pojęcia *Chorwacja*, tj. *narodu* i *ojczyzny*, które osiągnęły w przeszukiwanym korpusie największą frekwencję użycia oraz reprezentatywność. W aspekcie kategoryzacji leksykalnej wybór przez autorów synonimicznych określeń odpowiada funkcjonowaniu pamięci werbalnej użytkowników języka przeszukujących słownik umysłowy. Nie do uniknięcia jest wykorzystanie synonimów; wiele z wyrazów będzie miało swoje odpowiedniki w różnym zakresie znaczeniowym, m.in. z tego powodu, że dublety semantyczne istnieją w każdym naturalnym języku. W egzemplifikacjach pojawia się motyw narodu: *bohaterskiego*, *przeklętego*, *zagrożonego*, itp.

Analizy etnolingwistyczne w ramach prowadzonych badań obejmują zarówno pojedyncze pojęcia - zainteresowaniem cieszą się kluczowe dla kultury pojęcia *człowieka* (J. Apresjan 1995), *domu* (G. Sawicka, 1997), czy *ojczyzny* (J. Bartmiński, 1993), jak też całe pola leksykalno - semantyczne. Dodatkowo wprowadzenie w nurt badań etnolingwistycznych aspektu *domeny* pozwala odkryć ilość możliwych punktów widzenia, które pozostają w związku z określonym typem podmiotu postrzegającego rzeczywistość, konceptualizującą ją i kreującą jej określoną, subiektywną wizję (obraz). Co raz częściej powstają pytania o intencję, z jaką określony podmiot tworzy taki, a nie inny wariant bazowego stereotypu, dokonuje jego profilowania (zob. J. Bartmiński, 1992). W chorwackim rozumieniu *ojczyzny* silny jest komponent narodowo - społeczny oraz kulturowy. Umożliwia to dokonywanie analiz nie tylko na poziomie pojęć, ale na poziomie całych pól semantycznych obejmujących zespoły leksemów w powiązaniu z obowiązującymi systemami wartości, cech itp. Synonimy *Chorwacji* traktowane są w ramach podsystemów aksjologicznych: etycznego i narodowego; por. *ojczyzna obroniona*, *ziemia pokoju*, itp.

Silne związki podmiotu z *ojczyzną* podkreślają konstrukcje z użyciem zaimków dzierżawczych wyrażających posiadanie *explicite*.

B: hr. *moja Hrvatska* – pl. *moja Chorwacja*

„...Lijepa **moja Hrvatska**, brzo ću ja u nju...”

„...Priznat sam od svih država u svijetu kao stručnjak, jedino **moja Hrvatska** smatra da njoj ne treba pomoći...”

„...Zagreb i županija SUBOTOM: ZAŠTO VOLIM ZAGREB **Moja Hrvatska** u malome, moj jezik, kultura, moja politika, moje pamćenje Dr. ZLATKO KRAMARIĆ, predsjednik Liberalne stranke...”

„...Zagreb je, baš kao i Osijek, **moja Hrvatska** u malome, moj jezik, moja kultura, moja politika, moje pamćenje...”

„...Poručujem gospodinu Anđelku Zubčiću da pročita tri knjige Olge Carević, Srpkinje, pravoslavke pod nazivima: »Moj srpski rod **moja Hrvatska** domovina« objavljena 1991., drugo opširno izdanje 1993...”

„...U oproštajnom pozdravu monsijor Einaudi je poručio Hrvatskoj i vjerničkom narodu, parafrizirajući znameniti 137. Salam: »Neka se osuši desnica **moja, Hrvatska**, ako tebe zaboravim!«...”

„...Bogata je **moja Hrvatska** i ponosna, platit će to sama, bez tuđe pomoći...”

„...Razmišljam, kako može u tu arogantnu, hedonističku Uniju **moja Hrvatska**, ojađena nametnutim ratom 1991. –1996., osiromašena, pritisnuta korupcijom, urušenim pravosuđem, gospodarski onemoćala, pocijepana atavističkim animozitetima i mržnjama?...”

„...I nakon svega s gorčinom čitam da **moja Hrvatska** hoće u Europu...”

C: hr. *naša Hrvatska* – pl. *nasza Chorwacja*

„...Poslije molitve stajali smo pred crkvicom na maloj tratini i blaženi smo bili motreći ravnicu, dolove i humke u večernjem ruju. Tvoj mi je otac stisnuo ruku i uzdahnuo: Katarina, kako je lijepa **naša Hrvatska!**...”

„...Šta mislite, koliki je to novac? Šta velite na to, da **naša Hrvatska** mora za Mađžare tolike milijune davati?...”

„...On je bio odlučno protiv stvaranja nezavisne hrvatske države u granicama koje bi dobila nakon što se Italiji i Srbiji dodijele teritoriji koje su im Saveznici obećali i smatrao je da bi trebalo onemogućiti opstanak i razvitak takve Hrvatske, ali pod jednim važnim uvjetom. Naime da se Srbija tako reorganizira da se pretvori u Jugoslaviju tako da, »makar pod Srbiju došlo samo 500.000 Hrvata, ona za sve Hrvate mora biti **naša Hrvatska**, odnosno jedina gravitaciona narodna snaga...”

„...Govorio sam im da im **naša Hrvatska**, nova Hrvatska nikada to neće zaboraviti...”

„...No, još je žalosnije i teže što **naša Hrvatska** stari i demografski tone u izumiranje unatoč prihvaćenom u Saboru Nacionalnoga programa demografskog razvitka Hrvatske....”

„...Kao veliki zaljubljenik u prirodu, sada Vas molim, učinimo svi zajedno sve da nam naša djeca u budućnosti žive u zdravom i sigurnom okolišu, da nam **naša Hrvatska** postane svjetski poznati prirodni rezervat biljnog i životinjskog svijeta jer imamo preduvjete za to....”

„...A Vladi će to biti lakše učiniti donese li uredbu da ukine članstvo političarima u dobro plaćenim nadzornim odborima. Zašto **naša Hrvatska** ne bi »živjela stotinama boja«?...”

Zaimki dzierzawcze świadczą o jednostkowości posiadacza, a nie obiektu posiadanego. Użycia form zaimków dzierzawczych podkreślają zatem „antropocentryzm” podmiotu, dla którego motywy *ojczyzny* i *narodu* są podstawą identyfikacji.

Teoria kognitywna zakłada, że w każdym wytworzonym komunikacie nadawca buduje tzw. „scenę zdarzeń”, czyli semiotyczną przestrzeń interakcji, w której sobie samemu i projektowanemu odbiorcy przypisuje określone uprawnienia, powinności i wzajemne hierar-

chiczne pozycje (za: A. Korycińska - Huras, 2008). Na konfigurację tej sceny wpływa sposób, w jaki nadawca konceptualizuje oraz mentalnie obrazuje sylwetkę odbiorcy. W przedstawionych jawnych warstwach tekstowych podmioty tworzą płaszczyzny ideacyjne, w których w pewnym sensie odzwierciedlają pogląd nadawcy na to, kim jest lub powinien być adresat. Dla podkreślenia siły perlokucyjnej poszczególnych strategii tekstowych wypowiedzi z użyciem zaimków symbolizują nie tylko identyfikacje z atrybutami tożsamościowymi, ale również oczekują prawdopodobnej reakcji od czytelnika (tzn. jego utożsamienia się z nadawcą apelującym przy użyciu zaimka w liczbie mnogiej). Tym samym nadawca i odbiorca oczekują bogatego „tła kotwiczącego”, co oznacza, że zamiast bezosobowych i abstrakcyjnych oznajmień znajdują w treściach wyraźne odwołania do konkretnych ludzi, obiektów, wydarzeń i kategorii (tu: tożsamościowych) (zob. J. R. Taylor 2007). Ważne, aby elementy te związane były ze wspólnym doświadczeniem nadawcy i odbiorcy komunikatu; por. egzemplifikacje:

D: konstrukcje z użyciem zaimków osobowych *explicite hr. nas Hrvata* - pl. *nas Chorwatów*

„...ostalom ne samo u tom pogledu, nego u svim granama našega života upravo obratno nego kod drugih naroda; mi još uvijek tumaramo po nekakovoj magli, nijedan cilj, nijedan pojam nije nam jasan. Mi još ne imamo ni političke, ni društvene jasne zadaće.... - Ja mislim, da to nije samo kod **nas Hrvata**, — uze Andrija Klarić — to je kod svih Slavena; to je možda jedna od značajka „inferiorne rase“, kako nas Slaveni nazivlju Romani i Germani. Mi obično uzimljemo, da je to zloba, što nas tako zovu; ali kad čovjek zdravo pomisli, koliko nas ima u Evropi, pa da smo ipak svuda...”

„...narod ima sigurnu, veliku budućnost, koji je već imao veliku prošlost, kao što samo onako drvo može imati visoku i granatu krošnju, koje ima duboko korien. Hrvati svoji u svojem. Vi znate, da ima osim **nas Hrvata** i Srba, s kojima smo jedan narod s dva imena a s jednim prezimenom: jedni smo i drugi Slaveni, ima oko nas još i drugih naroda, koji su nam toliko tuđi, koliko ne razumijemo njihova jezika. To primjerice Mađžari i onda Niemci i Talijani. Osim tih trih naroda ima oko nas i takovog svijeta...”

„...Mađžare Pešta, dapače mi Hrvati nismo imali ni svoga pravoga nadbiskupa, jer je nadbiskup u Spljetu bio ljuti latinaš, nepomirljivi protivnik slavenskog jezika u crkvi, te sva narodna snaga i ufanje bijaše u kralju. Sad je taj kralj bio Mađžar, koji je daleko izvan Hrvatske živio, te nije **nas Hrvata** ni poznao ni ljubio. Sva je sreća, što su hrvatski velikaši bili za onda još tako jaki, da se novi kralj ufao postaviti za bana samo svoga sina i to obično najstarijega, komu je još dao naslov „mladi kralj“, samo da ga Hrvati bolje poštuju. Da nam je onda za bana došao kakao...”

„...da Dalmacija spada k banskoj Hrvatskoj. Čitava habsburška monarkija (carevina) ima danas oko 43 milijuna stanovnika. Od toga ima Slavena preko polovice, naime 23 milijuna i to Čeha i Slovaka oko 9 milijuna, galičkih Rusa i galičkih Poljaka nešto manje (jednih i drugih nekako na pol) a **nas Hrvata** do 3 milijuna, a sa Srbima i Slovencima preko 5 milijuna. Sa Srbima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini ima našega naroda, t. j. nas Hrvata pak Srba i Slovenaca danas u habsburškoj monarkiji do 7 milijuna, t. j. više nego što ima pravih Mađžara bez pomadžarenih Židova...”

„...Slavena preko polovice, naime 23 milijuna i to Čeha i Slovaka oko 9 milijuna, galičkih Rusa i galičkih Poljaka nešto manje (jednih i drugih nekako na pol) a nas Hrvata do 3 milijuna, a sa Sr-

bima i Slovencima preko 5 milijuna. Sa Srbima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini ima našega naroda, t. j. **nas Hrvata** pak Srba i Slovenaca danas u habsburskoj monarkiji do 7 milijuna, t. j. više nego što ima pravih Mađžara bez pomadžarenih Židova, Slovaka itd. Niemaca ima pod bečkom vladom samo oko 9 milijuna, a Slavena gotovo još jedanput toliko, pa su ipak u bečkom saboru Niemci...”

„...za Beč, druga za Peštu, jer su obje mislile, da je Hrvatska preslaba, da se sama upravlja; treća je pa bila za samostalnu Hrvatsku bez ičijega saveza i pomoći. Bečki Niemci nisu sami mogli zavladatai i Mađžarima i Slavenima, nego su morali s Mađžarima podijeliti vladu, pa jedan dio **nas Hrvata**, s kojima isu mogli izaći na kraj, prepuste Mađžarima, da oni s nama rade što hoće. To su Mađžari rado prihvatili. Uza svu njemačku pomoć morali su se Mađžari izbiti iz glave, da će Hrvatsku pokoriti, pa su se stali nagadjati. Već su tim pokazali sami, da smo u jednaki, da Hrvatska...”

„...se zovu: kraljevinski odbor. Sada su u tom kraljevinskom hrvatskom odboru samo dva narodnjaka, a svi su drugi mađžaroni, jedan gori od drugoga. Najgori je neki Egersdorfer, koji je također profesor na sveučilištu i koji je već tako pokvaren, da se nije sramio reći u hrvatskom saboru, da **nas Hrvata** mora nestati među Mađžarima i da će se on do smrti zato boriti, da se Hrvatska izgubi u Ugarskoj. I gle, baš njemu su mađžaroni povjerali najvažniji posao, da naime on uvijek sastavlja izvješće o tom, kako bi se imala popraviti današnja financialna nagodba. Makar je Egersdorfer tako...”

„...Da i Kačićevu pjesmaricu baci neki Tirolac, ravnatelj nekoga zavoda, u peć, jer je ćirilicom tiskana bila. A Kačić bar ne stoji u »silabusu«. No htjedoše nas radikalno utući, da budemo i moralni panduri. To kod **nas Hrvata**. A molim vas, šta tekar Albert, sin birokrata! Da je Slovenac, mogao si razabrati iz krsnoga lista i, kako spomenuh, iz razgovora s kuharicom. Nije dakle čudo, da je Albert po uputi oca svoga riječ »Austrijac« zbilja držao etnografskim...”

„...Uvaženi nas pravnici pače uvjeravaju, da su slične tvrdnje s pravničkoga gledišta odveć smiješne. Zato mi opet velimo: u politici treba da bude čovjek hladne krvi, što žalibože u **nas Hrvata** često ne biva!" Kad se je sve to pročitalo, nije nitko više sumnjao u istinitost javljene vijesti, te je širom cijeloga općinstva zavladała razjarenost, ogorčenost, pače strava, koju uvijek pobudi i prouzroči čin potajice izveden, jer svatko osjeća, da se od njega nije...”

„...svoju misao i teoriju razvijao je profesor Dražić pred nama već stotinu i tisuću puta, i mi smo je svi već znali napamet. On ju je primjenjivao na povijest pripovijedajući nam o seljačkim bunama, koje je osuđivao, ili o odnosu **nas Hrvata** prema staroj rimskoj kulturi, koju sma zatekli u dalmatinskim i panonskim gradovima i koju smo nerazumno uništili. To isto je govorio i tumačio svim razredima od prvog do osmog, svima s istom svrhom i na isti način, i svima se...”

„...i nedostacima fonološkog i etimološkog pravopisa raspravlja se u to doba i na širem planu. O tom pitanju objavljuje poznati muzikolog Franjo Kuhač knjižicu »O hrvatskom ili srpskom pravopisu na temelju glazbene eufonije«, godine 1889, napominjući u uvodu kako je u najnovije doba nastao »u **nas Hrvata** znamenit pokret i veliko natezanje na polju našega pravopisa. Svoj spis piše zato što bi on mogao biti od interesa za zemaljsku vladu i po želji svojih prijatelja. Pravopis bi, veli, trebalo urediti prema načelu: »Za pjevanje je najprikladniji onaj jezik (i pravopis) kojega se riče...”

„...to je ovo. Svaka se umjetnost bavi posebnim, a izbjegava općenitost, njoj vrijedi više individualnost nego jednoličnost, više joj ima biti do realnosti nego do umišljenih kombinacija. Sve su ovo moderni umjetnici shvatili; odatle, a mi to s pohvalom ističemo, osobito u Slovjena, a posebno u **nas Hrvata**, ono plemenito nastojanje da sve što stvaramo u umjetnosti kojoj mu drago, na sebi nosi biljeg narodni i po jeziku kojim pišemo, i po osobah koje crtamo, i po mislih i osjećajih koje tim osobam stavljamo u usta. To je jedini put kojim imamo krenuti, kojim ćemo u umjetnosti zavrijediti...”

„...sa gorostasom i da će olako baštiniti njegovo djelo i slavu. Stidim se kad gledam kako upropaštavaju njegovo djelo. Koliko mi je poznato, u drugim državama, gdje vlada sličan polupredsjednički sustav kao i kod nas, za predsjednika se kandidiraju dva ili najviše tri kandidata, a kod **nas**

Hrvata- trideset! Mašala! Pa, kako da se čovjek ne zastidi!? Da je kojim slučajem živ Jovo Čaruga, valjda bi se i on kandidirao za našega predsjednika, iako među kandidatima ima i Čarugi sličnih. Stjepan RagužVeli Lošinj...”

„...Ako želite znati, ja sam ovdje cijelo vrijeme u Sarajevu otkako sam se rodio, a vi kao novinari iz druge države pričate o TV BiH. Samo malo pogledajte što je bilo dok je gosp. Tuđman bio živ. Uvijek je bilo priča protiv druge nacije u BiH osim **nas Hrvata**, pokušavate nas zavaditi opet protiv druge raje koji nisu naše nacije. Vi gospodo živite izvan BiH i nemojte pričati neistinu, molim vas, ja znam što je TV BiH, a onima kojima ne paše, oni su sami sebi zavidni, jer sam ovdje odrastao a ne kao vi što pišete o čemu nemate pojma...”

„... Da je to činila, Crkva bi imala mnogo više prava dizati svoj glas i danas. □ Polemika je i o tome tko se kome treba ispričati. Trebaju li se Hrvati kome ispričati? - Tu se ne radi o narodima, nego o društvima, o vladama. Konačno, većina **nas Hrvata** je bila protiv rata s Bosancima, većina nas je mislila demokratski, humanistički. Zašto bih se ja kome ispričavao? Očito je, međutim, da se ono vodstvo HDZ-a, koje je zagrezlo u tu politiku, mora ispričati, ali u prvom redu svom narodu. A onda naravno i svim drugima...”

„...Kako vidite rješenje svojih problema? – Ovo što nam se događa rezultat je loše politike i onih i ovih vlasti. No ipak, postoje naznake da bi se problem smještaja mogao riješiti. Pouzdano znam, i to odgovorno tvrdim, da je hrvatska Vlada dobila novac za alternativni smještaj **nas Hrvata** iz BiH. Rečeno nam je to u visokim krugovima međunarodne zajednice i sad čekamo da se stvari poprave i da se učini zaokret u politici prema nama. Miroslava Rožanković Kome će ministar obrane biti (više) odgovoran – Vladi ili...”

„...objasnio da je svejedno razgovarao ja 15 sek ili 29 sek- plaćam 1,52 kune. Pa molim vas lijepo, meni je za jednu sekundu uzeto 0.75945 kuna, što ja smatram lopovlukom. Bitno je da nemam puno opcija za prelazak u neku konkurentsku tvrtku jer čujem i VIP baš nije omiljen u **nas Hrvata** (mada je u Austriji drugačije). KREŠIMIR HORVAT (e-mail krhorvat@inet.hr) Zagreb Lažno predstavljanje U reagiranju Pregovaračkog odbora Sindikata javnih službi objavljenom u Vjesniku 12. lipnja 2001. navodi se i sljedeće...”

„...prije ovoga u čemu živimo. Tko pročita »Dnevnik«, shvati da je to slika i današnje Hrvatske. • Zašto? - Možda je to neka ukletost!? Ja odgovor na to pitanje ne znam. Dosta putujem, poznam dosta svijeta, ali nisam naišao na tu vrstu monološke svijesti, kao što postoji u **nas Hrvata**. Ušančimo se, jedan rov s jedne strane, a drugi s druge, sve je na puškomet, sve je snajperistički. Nema razgovora, nego se puca. • »Čovjek se ne mijenja. Mijenjaju se zastave i kravate, ali ne i čovjek.« Tako kroz Stjepana Miletića u vašem međusobnom književnom...”

„...ih je već proglašeno nevinima. No, činjenica je da je netko zločine počinio i mi zločince moramo otkriti. Uvjeren sam da i među preostalim četvoricom haaških zatvorenika ima nevinih. Za neke od njih znam sigurno da su nevini, a dobili su izuzetno visoke kazne i to isključivo krivnjom **nas Hrvata**. Sakriveni su, naime, vjerodostojni dokumenti koji su postojali i koji bi mogli spasiti te ljude. • Jesu li neki novi dokumenti nakon promjene vlasti otišli put Haaga? - Na žalost, najveći dio arhive je razmješten i najveći dio je izvan BiH. Naročito je razmještena...”

„...američki studio svjesno pristao na gubitak od pet milijuna dolara, kad to ne mora. Zato je mnogo jednostavnije dovesti naše filmske radnike tamo gdje ja radim. A doveo sam ih opet vrlo mnogo. To ste mogli vidjeti na uskrsnom ručku, prošle nedjelje u Rabatu, gdje se okupilo četrdesetak **nas Hrvata** koji radimo na ovom filmu u Maroku. I svi smo bili- naši! A tako je uvijek bilo kada sam radio filmove u Europi, premda je to sve teže s obzirom na pravila Europske unije. • Ipak, primjećujem da je u Maroku samo troje ljudi koji su radili na »Schindlerovoj listi« i...”

„...Živi i živjet će ostavština Oca domovine Franje Tuđmana, uvaženi Rojs stvarno govori istinu. Nije lako biti pripadnikom manjine, čak ni one koja je mažena i tetošena, tobože na dlanu nošena. Što ti manjinci uopće traže? Kakva to građanska prava iznad prava **nas Hrvata**, katoličke većine u etnički gotovo »čistoj« državi? Koliko se moramo osvrtni na poglede izvana, da nas to ne bi koštalo nekih prijekora ili sankcija, a koliko možemo i dalje po svome, svoji na svome, sami sebi dostatni? Zašto dvostruko glasovanje, pozitivna diskriminacija...”

„...Domovinskog rata, na Markovom trgu dogodit će se masovan prosvjed, koji »nije bezazlen«, kaže Marot. »Zvat ćemo i BBC i ORF da to vide«, dodaje. Miroslava Rožanković Račan vjeruje u konsenzus o približavanju Hrvatske EU »Kod **nas Hrvata** ništa ne ide tako lako i brzo. Ne preostaje mi ništa drugo nego da budem strpljiv u nadi da će biti postignut konsenzus o nacrtu rezolucije i međustranačkom dogovoru o ulasku Hrvatske u Europsku uniju«, rekao je premijer Račan ogovarajući na upit Vjesnikova novinara. Dodao je kako je...”

„...udrugama koje uče djecu sportu i drže ih dalje od ulice. - Agrokor nije samo koncern, to je zapravo društveno odgovorna organizacija koja želi da djeca postanu zdravi mladi ljudi koji imaju priliku napraviti nešto. Uzbudeni smo i veseli zbog ovog, jer ćemo pomoći sportskoj mladosti. **Nas Hrvata** je malo, sportaši su naše perjanice u svijetu i zato bismo trebali stati uz njih. Nadam se da će nas slijediti i ostale tvrtke, govorio je Todorić, družeći se s reprezentativcima. I. Markulin Boroš i Primorac predvode elitu...”

„...Hrvatsku sve rjeđe bogate, a mnogi uzimaju objektom raznolikog »cicanja« da bi život učinili dostojnim svojim zamislima o njemu, a bez promišljanja o Hrvatskoj kao majci, ali i djetetu svih **nas Hrvata** i svih građana Hrvatske. Pa kamo smo opet došli da nam »igrom slučaja« SDP-ova gradonačelnica Zagreba, hrabro obznanjuje da bi oduzimala nekretninu onima koji sagrade terasu bez dozvole (Vjesnik, 14. srpnja 2002.), a da se ne dosjeti oduzimanju »radnih« mjesta onima koji ne...”

„...sjedinjujete u svojoj znanstvenoj karijeri s jedne strane odlično poznavanje povijesnih tokova i aktualnosti nekoliko slavenskih književnosti, te da s druge strane pripadate njemačkoj, dakle zapadnoeuropskoj kulturnoj i jezičnoj sredini, vidite li u cjelovitoj europskoj civilizaciji i udio **nas Hrvata**? - Otkada se bavim dostignućima kulture i književnosti i razmišljam o njima, uvijek sam imao pred očima jedinstvo europske kulture. Veliki je Herder prvi razvijao predodžbu o golemom ansamblu, koji sačinjavaju pojedini kulturni entiteti. Po toj predodžbi europska kultura...”

„...ovisili o drugima nego uglavnom o nama. To je onaj dio naše nesretne povijesti iz kojeg bi trebali naučiti kako krenuti u budućnost. U vezi s tim, neki dan sam bio na jednom skupu užasnut zbog atmosfere u kojoj kao da se ponovno tražilo oslobođanje Hrvatske. Ma, od koga, molim vas lijepo? Od **nas Hrvata**? Hoćemo li stalno doživljavati reprizu naših povijesnih nesreća? A sve su to zapravo porivi koji nisu ni nacionalni, ni hrvatski, ni ljudski, nego imaju za cilj samo osvajanje vlasti i imati moć. Očito da jedan dio nacionalne neizvijenosti zbog, da tako kažem, naglog ispijanja...”

„...ožujka 2003. sa početkom u 11 sati, organizirala je skup podrške SAD-u i predsjedniku Bushu u borbi protiv terorizma i njihovim nastojanjima da pomognu iračkom narodu da dođe do slobode i da se riješi tiranje Saddamovog režima te za uspostavu demokratske vlasti, jer mislimo da to Amerika od **nas Hrvata** zaslužuje. Napominjemo da je skup legalno bio prijavljen 12. ožujka 2003. u Prvoj policijskoj postaji, gdje smo sa odgovornim za takve aktivnosti dogovorili sve detalje i prihvatili sve njihove sugestije oko sigurnosti skupa. Jer ni nama ne bi bilo drago da do incidenta dođe SA...”

„...ronda i bauče bauk samoupravljanja. Lokalni glavonje taj lijepi običaj još »upražnjavaju«. Tim se »kulturnjačkim« izumima može steći zavidan (politički) image TOMISLAV PETRANOVIĆ RVAT Napisao moj prijatelj Kazimir Klarić da Europa nema bolje izdresirana naroda od **nas Hrvata** (Vjesnik, Stajališta, 14. svibnja). Divna istina! Ne samo da smo »megaizdresirani«, nego smo i obdareni neviđenim čudesima. Ravnih nam nema! »Najvudreniji« smo narod u Europi- a možda i šire. Genijalnosti su nam neslućene. Svemirske. Široka su polja, brdine i zelene...”

„...postojanja dvaju prevladavajućih i oprečnih raspoloženja u suvremenom intelektualnom prostoru: pesimizam klasičnih humanista i optimizam znanstvenika. Humanisti se i dalje bave nepodnošljivim prevrtanjem povijesnih slojeva. I nadalje propitkuju, primjerice, tko je bio Staljin ili, kod **nas Hrvata**, posljedice Drugog svjetskog rata, odnosa »crvenih« i »crnih«... Nadalje, umjetničke kritike svega i svačega samo su ignorantska naklapanja o stvarima o čijoj se biti ne zna ništa. Suvremeni ignorantski pesimizam humanista samo je završnica pograno...”

„...tijekom cijele sezone. Poljaci su temeljito podbacili, procjenjuje se da ih je bilo 50 posto manje nego lanjske godine. Krivica je djelomično u hrvatskim cijenama, a djelomično u stanju poljskog gospodarstva. Iako ulaze u Europsku uniju, Poljaci, sami smo se uvjerali, žive vrlo teško, teže od **nas Hrvata**. Zapravo možda to i nije razlog. Možda odgovor leži u činjenici da Poljak za tjedan odmora u Hrvatskoj dobiva dva tjedna u Turskoj ili Grčkoj. Uskrs, 20. travnja, početak turističke sezone, također nije davao razloga za optimizam. Bilježi se deset posto manje gostiju nego...”

„...May otpjevala pjesmu »Mago di Umago«. »U domovini olimpijskih igara ima 12 bogova, a mi smo tamo stigli s 15 bogova. Svi članovi reprezentacije su bogovi. Zahvaljujem se svima koji vole našu domovinu i svima bih želio stisnuti ruku. Zbog ove medalje želio bih da prestanu svađe u **nas Hrvata** i da sve potencijale iskoristimo za boljitak svih naših ljudi i građana, bez obzira na vjeru i nacionalnost«, kazao je Červar. Svim je roditeljima poručio da se više bave djecom, javno priznajući da mu je žao što su njegova djeca bila uskraćena zbog njegovih ambicija. Iza pozornice...”

„...gledali na našu borbu s dosta simpatije i potajne pomoći, jer smo se vodili refleksom razboritosti, istine, voleći našu rodnu domovinu, ali i štijući našu novu domaju. Nije li tih vremena čak i beogradska Politika pisala, da je hrvatska nazočnost u Francuskoj takva, da se čini da **nas Hrvata** ima četiri puta više nego Srba, iako je stvarna brojčana situacija bila obratna. Glede pozicije službene politike ona se, dakako, može tumačiti na različite načine, ali je notorna činjenica da je i francuski ministar vanjskih poslova Roland Dumas, koji me je primio 27. srpnja 1991...”

„...naše djece, roditelja, prijatelja... Prvo je »dečko« govorio u prvom licu, samo o svojoj krvi, a poslije na ulici, nakon što je okupio sramotno nezanemariv broj onih koji, čini se, stoje iza njega, prvo se lice jednine pretvorilo u »mi«, prvo lice množine. Naša je Hrvatska, **nas Hrvata**, tragedija da u inflaciji kandidata, devalvaciji koliko-toliko prihvatljivih kriterija o tome tko i kakav može postati kandidat za predsjednika države, gotovo petina polovine ukupnog biračkog tijela glasuje za »dečka« koji kampanju plaća svojim novcem. No čini se da malo...”

„...nacionalizma. Autor je doktor znanosti, voditelj Centra za politološka istraživanja (www.cpi.hr) Mogu li ključne činjenice ujediniti Hrvate DUŠKO MILIČIĆ U dugoj povijesti bilo je kratkih ujedinjenja i dugih razjedinjenja **nas Hrvata**. Domovinski rat i pomirba Hrvata koju je inicirao Franjo Tuđman dali su rezultat: prvu slobodnu i neovisnu državu Hrvatsku. Snaga toga hrvatskog uzleta prizemljila je sve krtice i »duboka grla« kojima je bila zadaća rastakati jedinstvo Hrvata. Oni, međutim, nisu umrli, nego sam...”

„...Druga simfonija (»Uskrsnuće«) Svaki ulazak Gustava Mahlera u Koncertnu dvoranu Vatroslava Lisinskog uzrokuje u zagrebačkih mahlerijanaca stanje izvjesne neuroze duha. Dva su važna razloga za to; modernitet njegova simfonizma i danas je ekscitativan, a kronika recepcije Mahlera u **nas Hrvata**, svojedobno majstorovih sudržavljana i opatijskih domaćina, izuzetna. Za svoga neduga života nije Mahler u nas izvođen. Ipak, u povodu njegove smrti (1911.) »Agramer Zeitung« donosi nekrolog. A već godinu dana poslije eto i prvoga našeg mahlerijanca, maestra Krešimira...”

„...Otvoreno Gdje ste nestali, Hrvati? Najednom je nastupila amnezija: nitko se ne sjeća nestašica kave, mesa, deterdženta, struje, benzina, bolje odjeće i cipela, »fića« i »stojadina«... DUŠKO MILIČIĆ Značajke **nas Hrvata** jesu: hrabrost, borbenost, žilavost, trpeljivost, inovativnost, sportski duh i sposobnosti, naglost, nezadovoljstvo, zdrava pamet i radišnost koliko je potrebno. Ali i još nešto kobno: klanjanje zlatnom teletu, sluganstvo prema strancima i, kao najgore, naša vječita nesloga...”

„...glad za svime što nam je nedostajalo i nemogućnosti da to odmah i ostvarimo čini nas nezadovoljnima, što je bogohuljenje. Najgore je što ima puno onih, koji se ubacuju u takvo raspoloženje i malo po malo rastaču hrvatsku svijest. »Niš ni sveto, sve je klet«, stara je crvotočina **nas Hrvata**. Ako podlegnemo tomu, proći će novo tisućljeće da se vratimo u ovo što smo postigli. Nama je potrebna samo sloga, a sve drugo dolazi samo po sebi. Nema nas puno, zemlja je lijepa i bogata, ali bez rada i ljubavi za Domovinu nema sreće. Jedne su sinove roditelji slali u obranu Hrvatske...”

„...od engleskich korijena i hrvatskih nastavaka, što silno podsjeća na obrazac tvorbe riječi u trećoj i četvrtoj generaciji hrvatskih iseljenika», pita Opačić, dodajući kako njihova želja da održe kakvu-takvu vezu s hrvatskim jezikom na trenutke može biti dirljiva, međutim, ponašanje **nas Hrvata** u matičnoj zemlji, kao da već sto godina živimo u Patagoniji, sramotno je i bez pameti. Opačić smatra kako u općoj eroziji znanja i poštena odnosa prema radu naglo opada i svijest o nacionalnom identitetu, kojega je jezik vrlo važan dio...”

„...reče, kvarite oči tim kineskim hijeroglifima koji samo rusku propagandu šire?” Da, i Kačićevu pjesmaricu baci neki Tirolac, ravnatelj nekoga zavoda, u peć jer je ćirilicom tiskana bila. A Kačić bar ne stoji u silabusu No, htjedoše nas radikalno utući, da budemo i moralni panduri. To kod **nas Hrvata**. A molim vas, šta tekar Albert, sin birokrata! Da je Slovenac, mogao si razabrati iz krsnog lista, i kako spomenuh, iz razgovora s kuharicom. Nije dakle čudo da je Albert po uputi svoga oca riječ "Austrijanac" zbilja smatrao etnografskim pojmom i po tom udesio svoje rodoljublje...”; itp.

3.3. Poczucie bezpieczeństwa a tożsamość.

Pojęcie bezpieczeństwa jest jednym z pojęć o fundamentalnym znaczeniu. Jego zakres obejmuje bardzo szeroki zespół czynników, co powoduje trudności definicyjne. W naukach społecznych pojęcie bezpieczeństwa, jako jedno z najistotniejszych, jest ponadto bardzo szeroko opisywane. W najogólniejszym znaczeniu obejmuje ono zaspokojenie takich potrzeb jak istnienie, przetrwanie, niezależność, posiadanie i pewność rozwoju. Zaspokojenie tych potrzeb jest z kolei jednym z podstawowych celów egzystencjalnych jednostek i całych społeczeństw. Dwuwymiarowość kategorii bezpieczeństwa dookreśla jej istotę. W aspekcie wewnętrznym bezpieczeństwo oznacza równowagę, stabilność i harmonijność danej zbiorowości czy jednostki, natomiast w aspekcie zewnętrznym brak zagrożeń ze strony innych podmiotów. Ten podział implikuje dwa sposoby rozumienia pojęcia - negatywne i pozytywne. Podejście negatywne akcentuje poczucie braku zagrożenia bądź jego rzeczywisty brak, natomiast dla podejścia pozytywnego charakterystyczne jest postulowanie utrzymania równowagi i stabilności w oparciu o wielopłaszczyznową współpracę (zob. G. Michałowska, 1996). Należy przy tym podkreślić, że zarówno zagrożenia, jak i ich percepcja podlegają ciągłym zmianom, co zdeterminowane jest stale zmieniającymi się warunkami zewnętrznymi i wewnętrznymi oraz charakterem podmiotów. Zmienia się również zakres samego pojęcia bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo jest zatem bardziej stanem i procesem, niż wartością stałą i niezmienną. Osiąganie tego stanu nie jest więc aktem jednorazowym, lecz szeregiem kolejnych działań zmierzających do utrzymania równowagi środowiska (za: J. Olchowski, 2004).

Najstarszą kategorią bezpieczeństwa jest pojęcie bezpieczeństwa narodowego. Wartości wchodzące w jego skład są zmienne w swej treści, w zależności od zagrożeń (politycznych, militarnych, społecznych, gospodarczych) i ich percepcji, systemu polityczno - społecznego państwa czy stanu środowiska międzynarodowego. Za podstawowe determinanty

można jednak uznać: przetrwanie państwa i narodu - jako wartość nadrzędną wobec wszystkich pozostałych, integralność terytorialną, niezależność polityczną, jakość życia. Na ten ostatni aspekt składają się: standard życia, szczebel rozwoju społeczno - gospodarczego, prawa i swobody obywatelskie oraz możliwości i perspektywy dalszego rozwoju.

Zbiór wartości przez długi okres był ograniczony do integralności terytorialnej i niezależności politycznej, co wyróżniało państwowocentryczne podejście do bezpieczeństwa narodowego. Procesy transnarodowe i zjawisko narastania współzależności w stosunkach międzynarodowych spowodowały, że takie podejście zdezaktualizowało się. Pojawiły się bowiem nowe zagrożenia i ich wzmożona percepcja.

3.3.1. Bezpieczeństwo kulturowo - cywilizacyjne.

Przez bezpieczeństwo kulturowo - cywilizacyjne należy rozumieć warunki, w których społeczeństwo może utrzymywać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości przy jednocześnie zachowanej swobodzie czerpania z doświadczeń i osiągnięć innych społeczeństw i narodów (zob. G. Michałowska, 1996). Istotą bezpieczeństwa kulturowo - cywilizacyjnego jest ochrona świadomości odrębności, ukształtowanej i zakorzenionej historycznie. W aspekcie zewnętrznym jest to ochrona przed obcymi wpływami i co za tym idzie osłabieniem spójności wewnętrznej, a w aspekcie wewnętrznym ochrona tożsamości zapewniającej suwerenność (w wersji zmodyfikowanej) i możliwości harmonijnego rozwoju (za: J. Olchowski, 2004).

W miarę osłabiania się pozycji państw narodowych będących głównymi gwarantami istnienia narodów, wzrasta znaczenie czynnika kulturowego. Naród bez własnego państwa może przetrwać, natomiast pozbawiony kultury traci tożsamość. Formowanie tożsamości kulturowej ma niezwykle znaczenie w kontekście zagrożenia bezpieczeństwa. Pierwszym etapem jest różnicowanie - im wyraźniej postrzegani są *inni* i im bardziej są odmienni, tym silniejsze jest poczucie odrębności i tożsamości. Konsekwencją jest kształtowanie się własnego wizerunku zbiorowego, który charakteryzują następujące cechy: długotrwałość, istnienie rytuałów będących potwierdzeniem wspólnoty, silne związki z czynnikami kulturowymi, takimi jak wspólne pochodzenie, religia, tradycje historyczne itp. Kolejnym etapem jest rozpoznanie przez *innych* - negatywne i pozytywne. Efektem uświadomienia sobie własnej odrębności przez jedną grupę jest rozpoczęcie takiego procesu u *innych*, co oznacza, że gdyby nie *inni*, nie byłoby punktu odniesienia dla samoidentyfikacji (zob. G. Therborn, 1998). W Europie problem nie dotyczy jednak poszczególnych narodów, wyabstrahowanych z otaczającego

je środowiska międzynarodowego. W przypadku Europy tożsamości narodowe składają się na zbiorową, europejską tożsamość kulturową - nie są one jednak sumą wektorową, a raczej zjawiskiem synergicznym. Paradoksalnie tak rozumiane tożsamości mogą eskalować działania konfliktogenne.

3.3.2. Zagrożenia bezpieczeństwa kulturowo - cywilizacyjnego.

Z pojęciem bezpieczeństwa kulturowo - cywilizacyjnego, wiąże się nierozdzielnie kategoria zagrożenia. W kontekście kontynentu europejskiego najważniejszymi zagrożeniami są procesy globalizacyjne zachodzące w sferze kultury (tzw. „kulturowa ścieżka globalizacji”), wspomniany wcześniej konflikt tożsamości, wreszcie resentymenty nacjonalistyczne i ksenofobie. Wszystkich tych czynników nie można analizować odrębnie, stanowią bowiem swoisty układ, często przenikając się wzajemnie i uzupełniając lub stanowiąc symbiozę (za: J. Olchowski, 2004). Zinstytucjonalizowana integracja europejska może być uznawana jako przyczyna osłabienia suwerenności państwowej. To z kolei pozbawia kultury narodowe tradycyjnej ochrony ze strony państwa jako gwaranta dziedzictwa kulturowego narodu. Rezultatem jest poczucie zagrożenia utraty narodowej tożsamości (por. J. Czaputowicz, 1998). Tożsamość ta, rozumiana jako akceptacja dorobku kulturowego narodu, identyfikacja z jego dziejami i trwale zdefiniowany stosunek do narodów obcych zaczyna się „rozmywać”, odbierając tym poczucie bezpieczeństwa i stabilności. Dotyczy to wartości zdawałoby się niezmiennych, utrwalonych przez wieki.

ROZDZIAŁ IV

PRZESTRZEŃ A TOŻSAMOŚĆ

4.1. Tożsamość demograficzna.

Fakty demograficzne pomagają określaniu międzynarodowych stosunków i tożsamości narodowych w ograniczonym stopniu (zob. Đ. Borozan, 1997). Etniczna rozpiętość narodów zamieszkujących obszar byłej Jugosławii znajduje swój obraz w statystycznych raportach, spisach ludności oraz badaniach wskazujących na ruchy struktur społecznych. Badania te, w sensie interpretacyjnym budzą wiele problemów, ponieważ do 1991 roku, czyli do momentu wybuchu wojny domowej, były przede wszystkim narzędziem ideologicznym. Analizowane materiały źródłowe jednoznacznie wskazują, że serbskie elity nie wyrażały aprobaty dla podkreślanych dążeń narodu chorwackiego do określania własnej tożsamości narodowej (por. Đ. Borozan, 1996). Centralizm ścierał się bowiem z federalnym sposobem patrzenia na państwo i republikanizmem proponowanym przez Chorwatów. Nieporozumienia elit politycznych obu narodów i stałe napięcia wokół sposobów na „zarządzanie” wspólnym państwem utrudniały stosunki chorwacko - serbskie w sferze polityki, kultury, religii oraz języka. Problemy te wpływały bezpośrednio na pojawiające się szczególnie w okresach eskalacji konfliktów różnice w mentalności obu narodów. Tę skomplikowaną sytuację opisuje Đ. Borozan: *(...) tokom proteklog vijeka, političke elite, kao reprezenti nacionalnih identiteta Srba i Hrvata u Jugoslaviji, isprobali su pomenute modele političkog življenja, ostavljajući za sobom teško naslijeđe i na demografskom planu, s mnoštvom problema, opterećenja, nerazumijevanja i predubjeđenja. Može se reći da je u svim ključnim i prekretničkim događajima - 1921, 1929, 1939, 1945, 1974. i 1991. godine - bilo previše netolerancije, političkog inata, uzajamnog optuživanja, ignorisanja, osvetništva, represivnog ponašanja, mržnje i sukoba. Pokazalo se da strančarenju skloni prvaci na jednoj i drugoj strani nijesu bili dorasli izazovima vremena* (Đ. Borozan, 1996, s. 4).

W kontekście analizy identyfikacji tożsamościowej narodów chorwackiego i serbskiego dane demograficzne można traktować jako wyjściowe do dalszych rozważań nad kwestiami, które nie mają charakteru „statystycznego”. Warto zatem przytoczyć informacje dostępne w ramach prowadzonych na obszarze wyjątkowo skomplikowanym badań demograficznych przybliżających strukturę poszczególnych narodów Socjalistycznej Federacji Republiki Jugosławii.

Według ostatniego przed wojną domową spisu ludności teren Jugosławii zamieszkiwało odpowiednio: 8.526.872 (36,2%) Serbów i 4.636.700 (19,7%) Chorwatów. Podłużne badania statystyczne prowadzone w latach 1921 - 1991 wskazują na następujące ruchy demograficzne na tym terenie:

- liczba Serbów wynosiła w kolejnych latach: w 1921. - 4.791.000, 1931. - 5.848.000, 1948. - 6.547.117, 1953. - 7.065.923, 1961. - 7.806.152, 1971. - 8.143.246, 1981. - 8.140.507 i w 1991. - 8.526.872;
- odpowiednio liczba Chorwatów wynosiła: w 1921. - 3.427.000, 1931. - 3.788.000, 1948. - 3.784.353, 1953. - 3.975.550, 1961. - 4.239.809, 1971. - 4.526.782, 1981. - 4.428.043. oraz w 1991. - 4.636.700;
- w latach 1948 – 1991 według danych statystycznych na terenach Serbii zamieszkiwało ogółem: w 1948. - 6.528.000, 1953. - 6.979.000, 1961. - 7.664.000, 1971. - 8.466.000, 1981. - 9.332.000 i 1991. - 9.791.000 mieszkańców;
- w tym samym okresie Chorwację zamieszkiwało ogółem: w 1948. - 3.780.000, 1953. - 3.936.000, 1961. - 4.169.000, 1971. - 4.342.000, 1981. - 4.601.000 i 1991. - 4.760.000 mieszkańców.

Ponadto należy podkreślić, że według ostatniego spisu powszechnego, w pozostałych republikach byłej Jugosławii mieszkało odpowiednio: 2.162.358 Serbów i 720.065 Chorwatów.

Interesujące dane dotyczą procentowej ilości mieszkańców deklarujących swoją narodowość we wspomnianych republikach. W Serbii w 1981 roku mieszkało 6.182.159 (66,4% ogółu ludności) Serbów, a według spisu z 1991 roku - 6.428.420 (65,8% ogółu ludności). W Chorwacji zaś w roku 1981 mieszkało 3.454.661 (71,5% ogółu mieszkańców) Chorwatów, a 1991 roku - 3.708.308 (77,9% ogółu mieszkańców).

W badaniach demograficznych prowadzonych na obszarze byłej Jugosławii uwzględniono istotne zmienne, które z punktu widzenia wspomnianych wcześniej kryteriów *mocy językowej* wskazują na podobieństwa i różnice wpływające na kształtowanie tożsamości narodowej.

Zmiany w strukturze społeczeństwa pod względem zamieszkiwanych terenów przedstawiały się w następujący sposób: społeczność zamieszkująca tereny wiejskie w Serbii z 72,3% w 1948 roku spadła na 35,1% w 1981 roku, a mieszkańcy miast odnotowali wzrost z 22,5% w 1953 roku na 49,4% u 1981 roku. Liczba mieszkańców na terenach wiejskich w Chorwacji w tym samym czasie spadła z 62,4% w 1948 roku do 22,3% w 1981 roku, a liczba mieszkańców miast wzrosła z 24,3% w 1953 roku do 49,8% w 1981 roku. Procent analfabetów w Serbii z 26,8% w 1948 roku spadł do 17,3% w 1981 roku, a w Chorwacji w tym sa-

mym okresie z 15,6% na 9%. Liczba gospodarstw domowych w Serbii zwiększyła się z 1.486.000 w 1948 roku do 2.564.000 w 1981 roku, a w Chorwacji z 960.000 w 1948 roku do 1.419.000 u 1981 roku. Miernikiem gospodarczej obecności obu państw na arenie międzynarodowej są wskaźniki dotyczące eksportu towarów. W 1971 roku wartość towarów eksportowych w Serbii wyniosła 18,6 miliarda dinarów, w 1981 roku natomiast - 107,3 miliarda dinarów. W Chorwacji odnotowano w 1971 roku eksport na poziomie 13,7 miliardów dinarów, a w 1981 roku - 66 miliardów dinarów.

W zakresie dostępu do środków masowego przekazu nie odnotowano na tym obszarze istotnych różnic. W Serbii, w roku 1947 istniało 5 stacji radiowych, a w 1980 roku już 52 stacje. W Chorwacji w roku 1947 istniały 4 stacje, a 1980 roku podobnie jak w Serbii 52 stacje.

4.2. Rola przestrzeni w kształtowaniu tożsamości językowej. Przestrzeń osobista i kulturowa.

Należę do osób, które rzadko wiedzą, gdzie należą.

Jestem kimś w rozumieniu miejsca, do którego należę.

Günter Grass

Trudności terminologiczne oraz różnorodne definicje terminu *region* spotykane w literaturze przedmiotu wymagają doprecyzowania nie tylko jego powszechnego rozumienia, ale przede wszystkim przestrzennego zasięgu tego pojęcia w Europie. Termin ten używany jest w trzech różnych znaczeniach odpowiadających trzem różnym aspektom pojęcia - *część obszaru*. W praktyce pojęcie *regionu* rozumianego jako obszar nakłada ograniczenia interpretacyjne, chociażby ze względu na szereg czynników, które region charakteryzują, a które nie są bezpośrednio dane w analizie geograficznej. W rozważaniach dotyczących przestrzennego zróżnicowania zjawisk społeczno - ekonomicznych region powinien być zatem rozumiany zgodnie z geopolityczną i kulturową koncepcją. Po pierwsze jako realny obiekt społeczny lub składnik rzeczywistości społecznej w postaci pewnej całości wyodrębnionej przestrzennie oraz jako wynik kształtowania przestrzeni przez człowieka, zwłaszcza gdy znajduje się na kontynencie tak głęboko przez ludzi przeobrażonym jak Europa.

Przestrzeń Europy od początków jej wyodrębnienia podlegała wewnętrznej strukturalizacji, co powodowało, że w świadomości jej mieszkańców jawiła się ona w kategoriach:

centrum - peryferie. Sposób postrzegania tej przestrzeni uwarunkowany był stosunkiem do własnego kraju, własnej wspólnoty, miejsca i roli tej wspólnoty w wyznaczaniu dziejów całego kontynentu. Subiektywne odczuwanie europejskości, jako jednego z atrybutów tożsamości, kształtowało się i utrzymywało w procesie socjalizacji rodzinnej i edukacyjnej, a także w praktyce życia publicznego. Procesy egzogenne w historycznym sensie powodowały, że poczucie tożsamości europejskiej ulegało deformacji. Siła odporności na wpływy pozaeuropejskie, podobnie jak w przypadku zachowania tożsamości narodowej, była zależna od wiedzy danej wspólnoty, zdolności do historycznej refleksji oraz nawet subiektywnego poczucia siły własnej tożsamości.

Odczuwalny przez lata kryzys tożsamości narodowych poszczególnych narodów zamieszkujących Bałkany nie sprzyjał budowaniu tożsamości ponadnarodowej, wprost przeciwnie, powodował budzenie się postaw obronnych oraz często uzasadnionych lęków przed zjawiskami i grupami postrzeganymi jako *obce*. Próby budowania poczucia wartości wokół tożsamości zagrożonych sprzyjały formułowaniu się grupowej tożsamości etnicznej (zarówno: narodowej, plemiennej, jak i regionalnej).

4.3. Tożsamość narodowa w perspektywie kulturalistycznej.

Punktem wyjścia do analizy perspektywy kulturalistycznej tożsamości narodowej są najczęściej koncepcje dotyczące kultury rozumianej w aspekcie symbolicznym (por. prace A. Kłoskowskiej). Stanowią ona interesujące źródło dla interdyscyplinarnych badań ukierunkowanych na analizę różnorodnych procesów zachodzących we współczesnej kulturze. Pojęcie tożsamości narodowej (tożsamości zbiorowej) bazuje według tych koncepcji na dwóch elementach pośredniczących: kultury narodowej oraz tożsamość jednostkowej (osobniczej). Te dwie koncepcje pośredniczące opierają się z kolei na szeregu założeń i diagnoz nie zawsze formułowanych *explicite*. Wspomniana wcześniej definicja tożsamości zbiorowej niewynikająca bezpośrednio z prostej ekstrapolacji tożsamości jednostkowej rodzi problemy interpretacyjne. Skoro bowiem żadna zbiorowość społeczna nie jest odpowiednikiem samoświadomości osobniczej powstaje pytanie - czy istnieje ona w ramach jakiegokolwiek sensorium grupowego? Jeżeli tak to nasuwa się oczywisty związek pomiędzy jednostką oraz kulturą i ich wzajemnymi relacjami.

Tożsamość zbiorowa jest więc w takim ujęciu przyswojeniem przez jednostkę istotnych, (walentnych) elementów kultury danej zbiorowości (narodu). Stanowią one podstawę, na której budowana jest odrębność od obcych i poczucie związku z grupą - świadomość ciąg-

głości oraz historycznego trwania tej grupy, a także kształtowanie mechanizmów konstruowania podziałów wyznaczających granice *swojskości* i *obcości* (za: S. N. Eisenstadt i B. Giesen, 1993). W takim ujęciu fenomen tożsamości narodowej jest zależny od fenomenu kultury narodowej. Traktowanie kultury jako zbioru cech symbolicznych zakłada istnienie podsystemów kulturowych o charakterze paradygmatycznym. W obszarze tych podsystemów kultury można wyodrębnić poszczególne kultury narodowe otoczone kulturami obcymi: z jednej strony odrzucanymi i ignorowanymi - sfera alienacji, z drugiej strony adaptowanymi i przyswojonymi - sfera uniwersalizacji, strefa poznanych kultur innych. Rdzeń kultury narodowej stanowi kanon - zbiór elementów szczególnej wagi, podtrzymywany i upowszechniany przez różnego rodzaju instytucje. Kultura narodowa w koncepcji symbolicznej to zbiór *wy-cinków* szczegółowych systemów kulturowych (sztuki, języka, nauki, obyczajów, itp.) powiązanych związkami syntagmatycznymi (por. A. Kłosowska). Regiony kultur południowo-słowiańskich korespondują z rozumieniem kultury narodowej włączającej w definicję geografii tzw. „świata kultury”. Pojęcie to charakteryzuje rozmieszczeniem w ramach kultury narodowej centrów oraz peryferii tzn. regionów bliskich i dalekich, w domyśle członków wspólnoty – regionów mniej i bardziej ważnych. Umieszczenie kultury rodzimej wobec kultury obcej to efekt poszerzonego rozumienia kultury narodowej. Specyficzny układ odniesienia jaki tworzą poszczególne kultury narodowe powoduje rewizję jego dwudzielnego charakteru. Dychotomiczna kategoria: *swój* – *obcy* przekształca się coraz częściej w układ trychotomiczny: *swój* - *inny* - *obcy*. Co ważne, przy próbie zdefiniowania udziału oraz roli czynników rodzimych i obcych w tworzeniu poczucia tożsamości (w tym tożsamości narodowej) podział dychotomiczny nie wystarcza. Co więcej, podkreśla się, że kategorie: *swój* - *obcy* to dwa skrajne elementy kontinuum, w którym tworzy się tożsamość. Ten obszar zagospodarowany pomiędzy punktami skrajnymi zajmują kategorie wyrażające *inność*. Często w naukach społecznych utożsamia się *inność* z *obcością*, a elementy tworzące te kategorie są wyraźnie nacechowane⁴⁸. Obok jednak *inności negatywnej* (*inności* rozumianej jako synonim *obcości*) istnieje również cała sfera odniesień do *innych*, w których dominuje *inność pozytywna*. Oznacza to wprost, że tożsamość zbiorowa będąca podstawą wyznaczania podziałów pomiędzy sferą *swojskości* i *obcości* jest daleko posuniętym uproszczeniem (por. A. Kłosowska, R. H. Grathoff i inni). Biorąc pod uwagę, że w zakres kultury narodowej, oprócz elementów kultury rodzimej wnikają także elementy kultury innych to *swojskość* i *obcość* należałoby pojmować

⁴⁸ Podobny problem dotyczy określania tożsamości indywidualnej. W języku polskim tożsamość ta wyraża się poprzez *sobność* a nie *mojność*. Zdanie: *Jestem sobą* (nie: *jestem mną*) to nie tylko informacja wyznaczona regułą językową. *Bycie sobą* dopuszcza i akceptuje *inność* we własnym obrazie tożsamości. *Mojność* wyznacza granicę - również posiadania (por. B. Skarga)

nie jako przeciwstawne sfery przedzielone wyraźną granicą, lecz jako skrajne bieguny, pomiędzy którymi rozciąga się sfera *inności* nasycona różnymi odcieniami emocji - od pozytywnych po negatywne. W podobny sposób powinno się też opisywać tożsamość narodową.

4.3.1. Kultura narodowa jako dziedzictwo.

Kultura narodowa jest sferą dziedzictwa kulturowego. Jego istotą jest upamiętnienie przejawiające się respektowanym w danej kulturze przekonaniem, iż wiedza o pewnych elementach kultury (przeszłych i współczesnych), powinna być przekazywana z pokolenia na pokolenie. Obecnie istnieje konsensus co do traktowania składników pamięci historycznej nie tylko jako dowodów prawdy historycznej. Wywodzi się on z podejmowanych ustawicznie prób weryfikacji, a niekiedy krytyki pojęcia *prawdy* tożsamej z faktem⁴⁹. Zwolennicy teorii konsensusu utrzymują, że prawda jest tym, na co zgodziła się lub - pod pewnymi warunkami - na co mogłaby się zgodzić jakaś szczególna grupa. Współcześnie teorii konsensusu jako użytecznego pojęcia *prawdy* broni J. Habermas (1999, 2004). Twierdzi, że prawda jest tym, na co można by się zgodzić w idealnych sytuacjach użycia języka⁵⁰ (za: K. Trzęsicki, 2005).

Pamięć historyczna to również pamięć kulturowa i przez to (...) *zbędne dowodzić, że tożsamość narodowa wymaga pamięci historycznej (...) z tego względu jest rzeczą bez znaczenia, co w tej pamięci jest prawdą, półprawdą, a co zwykłą legendą. Chodzi tylko o to, że żaden naród nie może trwać nie będąc świadomy, iż jego obecna egzystencja jest przedłużeniem istnienia w przeszłości* (L. Kołakowski, 2000, s.162). Warunkiem *sine qua non* do wglądu w pamięć narodową jest zdolność operowania kategorią czasu (jego trwania). Ponadto warunkiem upamiętniania jest przekonanie, że elementy pamięci mają swoją tożsamość (zdarzenia, postacie, wytwory sztuki), którą da się pisać w kategoriach dystynktywnych. Współczesne badania nad wytworami kultury ujmują je bardziej w kategoriach procesów językowych niż poznawczych. O ile wcześniej np. u R. Ingardena zainteresowania nakierowane były na wykazanie, iż wytwory kultury zachowują tożsamość w zmieniających się historycznie konkretyzacjach, to na gruncie semiotycznego rozumienia kultury zakładającego tekstualny cha-

⁴⁹ Wychodząc z założenia, że historia i kultura są uczynione przez człowieka głoszono kiedyś: *verum esse ipsum fatum* - prawda jest dokładnie tym, co uczynione (Giambattista Vico)

⁵⁰ Pojęcie *prawdy* wywodzi się z teorii racjonalności komunikacyjnej. J. Habermas wyróżnia jego cztery elementy strukturalne: (a) potrójne odniesienie aktorów do świata oraz korespondujące z tym odniesienie do świata obiektywnego, społecznego i subiektywnego, (b) ważnościowe roszczenia do propozycjonalnej prawdziwości, normatywnej słuszności oraz szczerości bądź autentyczności, (c) pojęcie zgody normatywnej racjonalnie, czyli zgody opierającej się na intersubiektywnym uznaniu poddawalnych krytyce roszczeń ważnościowych, (d) koncepcję dochodzenia do porozumienia jako kooperatywnego negocjowania wspólnych definicji sytuacji. Racjonalność komunikacyjna czerpie swą moc konstytutywną z języka, który stanowi tzw. „medium dochodzenia do porozumienia”.

rakter wytworu, tożsamość ma charakter względny, relacyjny w stosunku do kontekstu kulturowego. Metodologicznie skomplikowany jest problem zdolności kultury do operowania kategorią długiego trwania. Z jednej strony perspektywa trwania wbudowana jest w samą treść pojęcia dziedzictwa, na które składają się elementy kultury, z drugiej strony istnieją kultury operujące jedynie kategorią teraźniejszości, pojmowaną jako seria następujących po sobie niepowiązanych momentów. Te pozwalają na sądy różnicujące jedynie w bardzo krótkiej perspektywie. Temporalność czasu jest kategorią wyjątkowa istotną dla budowania tożsamości danej wspólnoty. Obecnie zwraca się uwagę, że w wielu kulturach narodowych dominuje tzw. „orientacja prezentystyczna”. Członkowie różnych wspólnot w odmienny sposób ujmują teraźniejszości: jako ogniwo spajające przeszłość z przyszłością, bądź jako moment wyrwany z tego kontekstu, usytuowany poza czasem linearnym (zob. E. Tarkowska, 1996).

4.3.2. Regionalizm kulturowy.

Kulturowe podłoże regionalizmu w niektórych wspólnotach południowosłowiańskich uwidoczniło się najbardziej wyraziście pod koniec XIX wieku. Rekonstrukcji obrazu tej rzeczywistości kulturowej dostarcza m.in. regionalistyczny charakter chorwackiej i serbskiej literatury⁵¹. O istotnym związku tożsamości z miejscem świadczą ponadto pojawiające się w tym okresie pytania o konkretną, geograficzną lokalizację *centrum* tj. *istoty serbskości* i *chorwackości*. Ugruntowane i zmitologizowane poczucie tożsamości etnicznej nie posiadało bowiem wyrazistego korelatu przestrzennego. Ojczyzny ideologiczne stały się ojczyznami narodów odrodzonych, z którymi identyfikowały się rozproszone i przemieszane lokalne społeczności etniczne. Stan taki pozostawał w opozycji z modelem, jaki narzuciła zbiorowej wyobraźni ideologia odrodzenia narodowego (za: M. Bobrownicka, 1997).

Próby utworzenia tożsamości ponadetnicznej - wykraczającej poza przynależność lokalną komplikował specyficzny charakter grup etnicznych. Wiele z nich stanowiło zbiorowości niejednorodne niemal pod każdym względem: wielojęzyczne, zróżnicowane kulturowo i

⁵¹ Antun Gustav Matoš (1873 - 1914) reprezentant chorwackiej moderny pisał: (...) *krainy to ludzie, a ludzie to krainy* (...) *pejzaż to nie tylko nasz związek z tajemnicą harmonii wszechświata, ale i widomy kształt nieustannego oddziaływania prymitywnej, pierwotnej duszy chorwackiej na naszą własną. Jesteśmy niczym jabłko i winne grono owocami swej ziemi, (...) rośliny przemawiają tu tym samym językiem co Chorwaci* (A. G. Matoš, 1973, s. 99). Podobnie rozumie związek Dalmacji z naturą jej mieszkańców Tin Ujević (1891 - 1955): (...) *tutaj pospłatało się i skrzyżowało tak wiele konfliktów i tak wiele więzów, (...) walka wiary z wiarą, języka z językiem. Wschodu z Zachodem, zapisanych przywilejów z żywymi prawami, cywilizacji z barbarzyństwem, narodu z narodem, narodu z państwem - wszystko to przemieszane w chaotycznym labiryncie zawiłych zdarzeń* (...) *wciąż jeszcze drży w tutejszym powietrzu* (T. Ujević, 1970, s. 24 - 25).

wyznaniowo (za: M. Bobrownicka, 1997)⁵². Obszar niepewności tożsamościowej obejmował, w perspektywie indywidualnego oraz zbiorowego przeżywania jej podstawowe wyznaczniki tj.: język, tradycję, wspólnotę pochodzenia. Niepewność ta powodowała również, że etniczności na tym obszarze stawała się składnikiem niższego poczucia wartości - co mogło w późniejszym okresie uruchomić tendencje kompensacyjne.

Dopiero powstała w XIX wieku koncepcja wiążąca etniczność z nowoczesnym pojęciem narodu uczyniła z niej podstawowy wyznacznikiem zbiorowej tożsamości, a zarazem przedmiot jednoznacznie pozytywnych emocji (por. M. Bobrownicka, 1997). Szczególnie istotne jest kodyfikacja językowa, która również zhierarchizowała wzajemne stosunki tożsamości lokalnych. Wielu autorów wskazywało później, że była ona współprzyczyną endemicznych konfliktów. Dzięki bowiem ideologii odrodzenia narodowego - atrybuty tożsamości, w tym język - określiły kierunek zmian w obrębie wspólnoty nadając kluczową rolę Serbii⁵³.

Sytuację Chorwacji dodatkowo skomplikowała językowa (dialektalna) odrębność poszczególnych chorwackich regionów, utożsamiana z ich odmiennością mentalną i kulturową. Trudno się zatem dziwić, że naród ten poszukiwał swojej szansy w utopii południowosłowiańskiej wspólnoty⁵⁴.

4.3.3. Tożsamość osobnicza - tożsamość kulturowa.

W socjologii i antropologii tożsamość jednostkowa (osobnicza) to problem autodefinicji *aktora społecznego*⁵⁵. Funkcjonują cztery podstawowe modele tak sformułowanego aspektu tożsamości:

- model zdrowia tożsamości opisujący jednostkę w kontekście zaburzeń psychospołecznych i dostosowania do otoczenia; wywodzi się on z tradycji psychoanalitycznej, a

⁵² Przykładem homogeniczności etnicznej, a przez to kulturowej jest w tym obszarze jedynie Czarnogóra (biorąc pod uwagę długotrwałe problemy związane m. in. z kodyfikacją językową w tym kraju trudno tę jednorodność uznać za cechę konstytuującą naród).

⁵³ Dialekt nowosztokawski, używany do tej pory zaczął współwystępować w Chorwacji, Czarnogórze oraz Bośni i Hercegowinie.

⁵⁴ Ilirię identyfikowano często z jej *chorwackością*, która dzięki temu zyskiwała jasno określony, ideologiczny korelat terytorialny. Utożsamiano ją w tych koncepcjach z *Wielką Chorwacją, historyczną ojczyzną wszystkich Chorwatów* (za: M. Bobrownicka, 1997).

⁵⁵ W podejściu interakcyjnym, a w szczególności w etnometodologii, *aktor społeczny* jest jednostką manipulującą wrażeniami i odczuciami innych uczestników interakcji, narzucając im własną definicję sytuacji, przez co może kontrolować proces interakcji i konstruować odpowiednią dla niego wizję rzeczywistości.

tożsamość jednostki jest tu rozumiana jako złożona całość będąca efektem dążeń, do powiązania wcześniej nabytych ról społecznych w osobowość;

- światopoglądowy model tożsamości, w którym nacisk położony jest na sytuację psychospołeczną jednostki w aspekcie sposobów wykorzystywania przez nią kultury, tworzenia wizerunku własnego *ja*, a wreszcie działania i przeżywania - uznawanych za ekspresję własnego *ja*;
- model egologiczny - powstał na gruncie współczesnej psychologii społecznej; dąży on do traktowania tożsamości jako kategorii badawczej, a celem analizy jest opisanie właściwości tożsamości, jej genezy oraz transformacji (istotnym elementem badań jest analiza procesów myślenia wyobrazeniowego);
- model interakcyjny - jest najbardziej zróżnicowany wewnętrznie, co wynika w dużej mierze z istnienia wielu sposobów rozumienia samego interakcjonizmu, jako perspektywy teoretycznej i badawczej; tożsamość uznaje się tu jako zjawisko interakcyjne - jej uzyskiwanie następuje w trakcie interakcji, wysyłania, przyjmowania i interpretowania różnorodnych przekazów (por. Z. Bokszański; za: D. Niedźwiedzki, 2000).

Dla wielu podejmowanych badań istotna jest kategoria czasu, którą wprowadza podejście interakcyjne; badanie tożsamości nie powinno ograniczać się jedynie do badania teraźniejszości, interakcje należy analizować także w wymiarze biograficznym⁵⁶. Poza tym, o ile w trzech pierwszych modelach przyjmuje się, iż tożsamość jednostki jest względnie trwała i w dużym stopniu niezależna od sytuacji to, w modelu interakcyjnym, zakłada się sytuacyjność tożsamości osobniczej - negocjowanej i zmienianej w procesach interakcji. Podkreśla się duże zróżnicowanie w obrębie, zarówno definicji, jak i metod, które wykorzystuje interakcjonizm. W ramach ogólnie wyodrębnionego interakcjonizmu wyróżnia się orientacje szczegółowe. Jedne z nich (klasyczny interakcjonizm) ogniskują się w badaniach nad wszystkim procesami tworzenia treści tożsamości, inne (etnometodologia, analiza konwersacyjna) zajmują się rekonstrukcją procedur rządzących zachowaniami językowymi w sferze ekspresji tożsamości⁵⁷. Operacjonalizacje językowe tych procesów obrazują m. in. egzemplifikacje stanowiące integralną część niniejszej rozprawy. Co raz częściej podkreśla się, że budowa osobniczej tożsamości może zmierzać w dwu kierunkach - może być zorientowana na autonomię na ukazanie

⁵⁶ Kategoria ta ma duże znaczenie w podejmowanych badaniach. Podejście interakcjonistyczne operuje przede wszystkim analizą jakościową (właściwą również dla niniejszej rozprawy).

⁵⁷ Założeniem analizy konwersacyjnej jest przekonanie, że większość społecznie ważnych zjawisk uwiadamia się w rozmowach. Co więcej, niektóre wypowiedzi nie tylko opisują bądź informują, ale mają moc perlokucyjną – same w sobie stanowią działanie.

tego, co stanowi o odrębności jednostki lub zmierzać w kierunku heteronomicznym - poszukiwać wzorów i wartości, wybierać je i przetwarzać. Pierwsza orientuje się ku *być*, druga stawia pytanie: *jak być?* (por. B. Skarga). Tożsamość narodowa (czy wspólnotowa) związana z nieustannym poszukiwaniem i asymilowaniem wartości sytuuje się zdecydowanie bliżej orientacji heteronomicznej. Pozostaje jednak bez odpowiedzi pytanie o to, czy wybór jednej z dwu orientacji jest uwarunkowany kulturowo, czy też związany jest ontycznym charakterem tożsamości (por. roz. I niniejszej rozprawy)

4.3.4. Tożsamość narodowa a identyfikacja.

Pojęcia: *tożsamość zbiorowa* i *identyfikacja zbiorowa* bywają używane zamiennie; najczęściej w przypadku uruchomienia przez członków danej wspólnoty (grupy) autostereotypów - rozumianych jako wyobrażenia o własnej grupie etnicznej istniejące w świadomości członków innej grupy w postaci zbioru powiązanych ze sobą sądów przekonaniowych⁵⁸ (por.: A. Kapiszewski, 1978). W literaturze fachowej *tożsamość* i *identyfikacja* ujmowane są jako zjawiska odmienne. W tradycji badań europejskich funkcjonują dwa bliskoznaczne terminy na oznaczenie tożsamości i/lub identyfikacji: *idem* i *ipse*. Pierwsze tłumaczone bywa jako *identyczne*, drugie natomiast jako *tożsame*. O identyczności (*idem*) mówimy wówczas, gdy przy wzajemnym odniesieniu nośników tożsamości znajdujemy między nimi cechy wspólne. W tożsamości (*ipse*) chodzi o odniesienie się do samego siebie – wskazanie na kategorię *so-bości*. Rozróżnienie *identyfikacji* od *tożsamości* konkretyzuje ich wzajemne relacje. W przypadku identyfikacji i tożsamości narodowej oraz innych tożsamości zbiorowych budowanych w oparciu o dziedzictwo grupy problemem staje się osłabianie lub wzmacnianie konformizmów grupowych i odniesienia do innych wspólnot oraz zbiorowości⁵⁹. Na fakt, że identyfikacja narodowa i tożsamość narodowa nie przystają idealnie do siebie, że są od siebie w jakimś stopniu niezależne, wskazują źródła konfliktów, które tkwią raczej w identyfikacjach z grupą narodową niż fenomenie tożsamości narodowej i kultury narodowej. Problematykę granic pomiędzy identyfikacją a tożsamością poruszają R. Brubaker i F. Cooper. W przełomowym dla nauki artykule⁶⁰ autorzy podkreślają, że (...) *identyfikacja – siebie samego i innych - nie może zostać oddzielona od życia socjalnego (...)*, natomiast tożsamość tak. Podczas, gdy *identyfikacja* zwraca uwagę na kompleksowe i często ambiwalentne procesy to pojęcie *tożsa-*

⁵⁸ Por. definicję R. Grzegorzczukowej: stereotyp grupowy to (...) *zawarta w wyrażeniu językowym propozycja (logiczno-semantyczna zawartości zdania niezależna od jego modalności), orzekająca coś o wyróżnianych w dyskursie grupach ludzi lub członkach tych grup jako takich* (za: M. Telus, 1998).

⁵⁹ Najbliższy pod tym względem jest przykład wspólnoty wyznaniowej.

⁶⁰ Mowa tu o artykule *Beyond identity*, który ukazał się na łamach *Theory and Society*, nr 29, 2000

mość określa warunek, a nie proces, który można opisać w przestrzeni pomiędzy jednostką a sferą socjalną. Dodatkowo, zdaniem autorów, identyfikacja jest (...) *procesualnie aktywnym określeniem, pochodzącym od kategorii czasownika (...), a co za tym idzie (...) wykazuje brak konotacji tożsamości* (R. Brubaker i F. Cooper, 2000, s. 14 - 15).

Kolejne problemy z interpretacją wspomnianych pojęć pojawiają się, gdy pytamy o tożsamość i identyfikacje z grupami lub wspólnotami, do których nie da się odnieść określenia: „grupy ideologiczne”, np.: wspólnota lokalna, grupa zawodowa czy płeć⁶¹.

Ze względu jednak na fakt, że zmienne te nie stanowią przedmiotu tej pracy zostaną w toku dalszej analizy pominięte.

4.3.5. Społeczność lokalna a tożsamość językowa.

Obok wielkich struktur społecznych funkcjonują mikrostruktury. Podkreśla się, że nie kryterium liczebności w tym podziale jest istotne, ale fakt samoistności lub niesamoistności. Makrostruktury społeczne są samoistne lub zmierzają do samoistności, mikrostruktury mogą istnieć jedynie w polu życia i działania makrostruktury. Mikrostruktury społeczne przedstawiają pewne continuum - od małych naturalnie zróżnicowanych zbiorów do zbiorowości, którym charakter nadają różnice w pochodzeniu etnicznym członków struktury, a także terytorialnym, ekonomicznym i społecznym. Społeczności i zbiorowości lokalne oraz regionalne coraz częściej stają się istotnym podmiotem działań społecznych. Co ważne, obok procesów ogólnocywilizacyjnej unifikacji ekonomicznej, politycznej czy kulturowej (...) *współistnieją z gruntu odmienne, przeciwstawiające się tym tendencjom, chociaż uzależnione od nich i prawdopodobnie nawet przez nie wywołane* (I. Bukraba - Rylska, 2000, s. 93). Wskazuje się także co raz częściej na przyczyny „powrotu do lokalności”, które związane są z co najmniej kilkoma źródłami:

- rozległe i mechanicznie polityczne społeczeństwa nie zaspokajają fundamentalnych ludzkich potrzeb, w odróżnieniu od społeczności lokalnych;

⁶¹ Pojęcie grupy ideologicznej wprowadza S. Ossowski (1968, 2001). Świadomość wspólnego stosunku do pewnych przedmiotów, symboli lub osób jest według autora uważana za podstawowy czynnik więzi społecznej (zob. S. Ossowski, 2001, s. 39). Ta świadomość społeczna definiowana jako pojęcia, obrazy, przekonania i oceny, które są mniej lub bardziej wspólne członkom pewnego środowiska umacnia przekonanie, że dzielą je również inni członkowie tej samej grupy.

- alienacja i ucieczka w prywatność doprowadziła do załamania się tożsamości społecznej i kulturowej jednostki;
- w warstwie politycznej lokalizm wyrasta z krytyki onnipotencji państwa i decyzyjnej centralizacji (zob. P. Starosta, 1996).

Znaczenie kultury lokalnej tkwi w jej cechach (zob. L. Dyczewski, 1995). Wskazuje się zatem na następujące elementy społeczności lokalnej: tworzenie i przekaz kultury dokonuje się w kontaktach bezpośrednich, u których podłoża leży więź interpersonalna; zakorzenienie w środowisku, jest podstawą trwałości i tożsamości tego środowiska oraz tworzy lub akcentuje pewne normy i wartości; społeczność lokalna tworzy poczucie swojskości, odmienności, inności w stosunku do kultury narodowej i innych kultur lokalnych; wzbogaca ona kulturę ogólnospołeczną. Poza tym wskazuje się na całościową organizację życia na danym terytorium, jako element konstytutywny społeczności lokalnej.

W okresie przedindustrialnym struktura oraz funkcjonowanie społeczności lokalnych jako zbiorowości terytorialnych oparta była na zasadzie spontanicznego choć regulowanego obyczajami i zwyczajami współdziałania. Społeczności te były powiązane siecią stosunków pokrewieństwa, powinowactwa a także sąsiedztwa, które zobowiązywały do wzajemnych świadczeń i wzajemnej pomocy. Tradycyjna społeczność lokalna była grupą, która zaspokajała najważniejsze i najbardziej elementarne potrzeby społeczne, regulowała także postępowanie i zachowania społeczne. Nietrudno zauważyć, że przy dyskusjach na temat lokalności ujawnia się wspólny mianownik - większość autorów wskazuje na trzy zasadnicze elementy konstytuujące: terytorialne, społeczne oraz kulturowe. Przyjmuje się także założenie o ich wzajemnej i silnej korelacji.

Terytorium oraz przestrzeń konceptualizowane w różny sposób, naznaczone są kategorią wyrażającą przynależność i są zrozumiałe tylko dla jednostki, która identyfikuje się ze swoim otoczeniem oraz postrzega *siebie* i *innych* jako składnik otoczenia. Jest to podstawowy warunek uprawomocniający poczucie lokalnej tożsamości. *Własna (swoja)* przestrzeń jest przestrzenią szczególnego rodzaju; żyjąca w niej jednostka stale jej doświadcza, także poprzez ludzi, z którymi wchodzi w interakcje, i z którymi się identyfikuje. Ten bezpośredni, osobisty i emocjonalny stosunek do określonego środowiska sytuuje jednostkę często w ramach tzw. „ojczyzny prywatnej”, która wyraża się przywiązaniem do środowiska szczególnie podatnego na tworzenie się więzi emocjonalnych. Przestrzeń społeczną jakiejś zbiorowości

można więc ująć jako (...) *użytkowany i kształtowany przez nią obszar, z którym wiąże ona system wiedzy, wyobrażeń, wartości i reguł zachowania* (A. Wallis, 1990, s. 26).

Struktury społeczne o charakterze pośrednim potrzebują układu czynników, który generuje ich trwanie i rozwój. Najczęściej są to czynniki zewnętrzne, lecz znacznie większą rolę odgrywają te, które funkcjonują w ramach samej grupy lokalnej czy zbiorowości; w oparciu o nie tworzy się system wzajemnych stosunków, zależności, potrzeb, postaw i zachowań. Wszystkie te elementy stanowią przejawy więzi społecznej przejawiającej się na dwóch płaszczyznach: obiektywnej i subiektywnej⁶².

Do elementów składowych, które tworzą i utrzymują więź społeczną należą zarówno związek przestrzenny, jak i związek psychiczny. Ponadto styczność społeczna, wzajemne oddziaływania, działania społeczne, szeroko rozumiane stosunki społeczne i zależności społeczne określają istnienie więzi. Te elementy istnieją w różnej postaci, mogą one być bardziej lub mniej rozwinięte i zróżnicowane, lecz pewne ich cechy są niezbędne dla istnienia każdej grupy społecznej, w tym społeczności lokalnej. W obrębie dużej zbiorowości funkcjonują mniejsze grupy, których zakres działania krzyżuje się. Każda z tych niewielkich grup, bez względu na mniej lub bardziej sformalizowany charakter, łączy swoich członków zarówno między sobą, jak i całą zbiorowością. W tym aspekcie - pierwszy i najstarszy rodzaj więzi społecznej to więź rodzinna (dana większości jednostek w sposób naturalny). Rodzina jako podstawowa komórka, w której tworzy się i przybiera określony wymiar osobowości jednostki, nadaje kształt procesom ogólnospołecznym. Więź rodzinna jest więc podstawową formą więzi społecznych - łączy także poszczególnych członków ze środowiskiem zamieszkania oraz z całą społecznością lokalną. Więź z zamieszkiwanym terytorium jest podstawową cechą, która odróżnia społeczność lokalną od innych grup. Ta terytorialna tożsamość wyraża się przez (...) *zależność między mieszkańcami, jaką stwarza bliskość i wspólność zamieszkiwania na danym obszarze. Rodzi ona tzw. sąsiedztwo społeczne, wyróżniające się w określonych stosunkach sąsiedzkich* (J. Turowski, 1992, s. 167).

W ramach społeczności lokalnej możliwa jest więc mowa o jej podwójnym sensie: dotyczącym poziomu społecznego, relacji między jednostkami i grupami, opartej na społecznie utrwalconych wzorach zachowań oraz więzi dotykającej poziomu wspólnoty, która przede wszystkim konstytuuje uczucia. Ta społeczność rozumiana jako (...) *realnie istniejąca zbiorowość funkcjonująca i rozwijająca się zawsze w wyniku użytkowania i przekształcania kon-*

⁶² Zbiorowości ludzkie są systemami skupiającymi jednostki, przedmioty materialne, symbole oraz inne elementy składowe w zwarte, zintegrowane całości. Elementy te są połączone złożonym systemem stosunków i zależności. Całość stosunków i zależności zachodzących między ludźmi w zbiorowościach to więź społeczna (za: J. Szczepański, 1970)

kretniej lokalnej przestrzeni (Z. Seręga, 1996, s. 29), bywa również lapidarnie definiowana przez grupę lub układ grup ludności osiadłej w danym terenie. Przez społeczność lokalną można także rozumieć zbiorowość terytorialną złożoną z określonej liczby osób pozostających w stosunkach sąsiedztwa i połączonych więzią lokalną, opartą na wspólnych wartościach, ukształtowana na podłożu interakcji społecznych, opartych w znacznej mierze na bezpośrednich stycznościach.

4.3.6. Wspólnoty narodowe a tożsamość.

Wielonarodowość jest jedną z najbardziej spornych kategorii wywołujących jednocześnie silne emocje w życiu politycznym praktycznie każdego organizmu państwowego. Nie istniejemy jako oddzielne jednostki wyabstrahowane ze społeczeństwa, lecz jako jednostki uspołecznione, osadzone w ściśle określonym społecznym i politycznym porządku. Porządek ten powinien być, przede wszystkim zdaniem zwolenników teorii J. Rawlsa, wyznaczony poprzez równość i wolność jednostek i wspólnot. Teoria sprawiedliwości J. Rawlsa jest teorią przełomową m.in. przez fakt, podkreślany z resztą przez wielu jej tłumaczy, że dystansuje się do jakichkolwiek osądów moralnych w potocznym tego słowa znaczeniu. Autor nie zakłada bowiem, że ludzkiej naturze przypisane są „odgórnie” jakiejkolwiek cechy poza racjonalnością. Jak sam pisze (...) *teoria sprawiedliwości jest częścią - może najważniejszą - teorii racjonalnego wyboru* (J. Rawls, 1994, s. 30). Wartościowanie jest tu świadomie odrzucone co oznacza, iż różnicowanie na *dobry* i *zły* nie powinno być powodem, lecz następstwem przyjęcia koncepcji sprawiedliwości. Z resztą samo *dobro* i *zło* definiuje używając w tym celu pojęcia racjonalności, jednocześnie ograniczając, jak tylko się da, wszelkie, w potocznym rozumieniu tego słowa wartościowanie. Starając się sprowadzić istotę sprawiedliwości do pojęcia racjonalności J. Rawls przenosi tym samym dyskusję o niej z poziomu indywidualno - aksjologicznego na poziom bardziej intersubiektywny.

Niezwykle ważny dla studiów nad mniejszościami wspólnotowymi obecnymi w większych wspólnotach narodowych jest fakt istnienia zasadniczego paradoksu - wolność i przynależność mogą być w równym stopniu istotne dla rozwoju człowieka, ale pozostają wzajemnie nieproporcjonalnymi i potencjalnie konkurującymi wartościami. Wolność wymaga autonomii działań; przynależność wymaga koordynacji, czasami również subordynacji autonomicznych działań w celu zachowania stosunków społecznych, na których się opiera (zob. J. Jackson - Preece, 2007). Wolność ponadto to różnorodność wyborów - promuje wielorakość wartości, wierzeń i tożsamości; przynależność wymaga i faktycznie utrwała społeczną spójność, a więc

wymusza wybory i zachowuje tożsamość zbiorową i towarzyszące jej wartości i wierzenia (por. J. Jackson - Preece, 2007). Wolność zachęca do innowacji; przynależność zachęca do ortodoksji. Mówi się o zderzaniu kategorii wartości i przynależności - wolność tworzy różnorodność; przynależność tworzy jednolitość. W pewnym momencie te wartości zderzają się, a kolizja ta podsyca niepewność, podejrzenie, strach, a nawet konflikt. Właśnie to zderzenie wartości jest tym, co czyni z istnienia zjawiska różnorodności (szczególnie religijnej, rasowej, językowej i etnicznej) potencjalne źródło niepewności i konfliktu (za: J. Jackson - Preece, 2007)

Możliwość wystąpienia konfliktu w ramach danej wspólnoty wzrasta z powodu nieprzystawiania pojęcia przynależności, manifestowanej jako wspólnota do pojęcia wolności, manifestowanej jako różnorodność. Niekorespondowanie tych kategorii tłumaczy występowanie tendencji do podejrzliwości i strachu w stosunku do *innych*, jak i fakt, że powodem tego strachu jest często polityczna manipulacja wspólnot politycznych (np.: państw, w których zakłada się, że złożoność społeczna wymaga odpowiednio wzmożonego stopnia dostosowania się członków wspólnoty). W tym aksjologicznym konflikcie rodzą się tendencje totalitarne⁶³. Strach członków wspólnoty przed powrotem do naturalnego porządku, który T. Hobbes⁶⁴ opisuje jako *wojnę przeciwko wszystkim i wszystkiemu*, sprawia, że różnorodność podważająca podstawy normatywne dominującej wspólnoty politycznej jest kontrowersyjna. Kiedy ta różnorodność rozumiana jest jako zaprzeczenie, osłabienie lub zniszczenie kolektywnej przynależności i społecznego konsensusu, staje się ona przedmiotem polityki zaprojektowanej, by poprawić społecznie i politycznie destrukcyjne skutki (zob. J. Jackson - Preece, 2007).

Historia krajów bałkańskich pokazała wielokrotnie, że gdy jako idealną podstawę politycznej organizacji uznaje się homogeniczność, indywidualna wolność członków grup narodowych staje pod znakiem zapytania. W warunkach zagrożenia wspólnota polityczna dąży do

⁶³ W ciekawy sposób szersze ujęcie tej problematyki przedstawia H. Arendt: (...) *nasze życie polityczne spoczywa na założeniu, że możemy produkować równość przez organizację, ponieważ człowiek może działać i zmieniać i budować wspólny świat wraz z jemu równymi i tylko z jemu równymi. Mroczne tło zwykłego dawania, tło ukształtowane przez naszą niezmienną i wyjątkową naturę, wlamuje się na scenę polityczną jako obcy, który w swej zbyt oczywistej odmienności przypomina nam o ograniczeniach ludzkiej równości. Powodem, dla którego wysoko rozwinięte wspólnoty polityczne (...) nalegały i nalegają na homogeniczną etniczność, jest nadzieja, by na tyle, na ile to możliwe, wyeliminować owe naturalne i zawsze obecne różnice i rozróżnienia (...) ponieważ zbyt jasno wskazują na te sfery, gdzie człowiek nie może działać i zmieniać na swoje życzenie, czyli na ograniczenia ludzkiego (politycznego) podstępu. „Obcy” jest przerażającym symbolem faktu istnienia różnic jako takich, indywidualności jako takiej i wskazuje na sfery, których człowiek nie może zmienić i gdzie nie może działać, i w których z tego powodu ma wyraźną tendencję do niszczenia* (H. Arendt, 1951, za: J. Jackson - Preece, 2007)

⁶⁴ T. Hobbes (1588-1679) jest twórcą doktryny absolutyzmu. Stan natury według autora to stan wojny każdego z każdym (wszyscy przeciwko wszystkim). Człowiek jest zły - jest egoistą, a ta cecha popycha go w kierunku konfliktów.

tego, by zachowywać się jak jednolite i co ważne jedyne ciało. Z tego imperatywnego charakteru wspólnoty może wynikać szereg działań o charakterze dyskryminacyjnym, asymilacyjnym, a nawet ludobójczym.

Autorefleksja nad społecznościami zamieszkującymi Jugosławię w dobie jej politycznego trwania jako organizmu państwowego dotyczy kilku wymiarów; pojawiają się zatem pytania:

- o tożsamość indywidualną i zbiorową oraz o ich miejsce - często podrzędne wobec innych tożsamości występujących na politycznej mapie Federacji;
- o tożsamości regionalnie i etniczne;
- o sposób pojmowania i odczuwania tych tożsamości etnicznych;
- o tożsamość narodową oraz jej relacje z pozostałymi, wymienionymi powyżej.

Tożsamość rozmyta (zarówno indywidualna, jak i zbiorowa) przekształca się w swoistą *nadtożsamość* - zamknięty, niepodatny na zmiany zbiór aksjomatów, które nie tyle opisują rzeczywistość, co przed nią chronią. Konsekwencji, wynikających z przeniesienia refleksji nad zagadnieniem tożsamości z poziomu indywidualnego przeżywania na płaszczyznę reakcji zbiorowych możemy szukać w cechach konfliktu etnicznego na całych Bałkanach.

W tym kontekście zwracają uwagę wypowiedzi narracyjne wyrażające wspólnotę, a nawet kontekstualne współwystępowanie narodów serbskiego i chorwackiego; por:

A: hr. *Srbi i Hrvati* - pl. *Serbowie i Chorwaci*

„...Mi ne marimo za nikakvo ime [piše Kraljević u 13. broju ‘Slavonca’], nego da **Srbi i Hrvati** budu narod jedan, narod ugledan, štovan, prosvećen, sretan i slavan. Je li se to postigne budi pod imenom hrvatskim ili srpskim, slavonskim ili slovinskim, to je nam svejedno; samo neka se postigne!’ Kad je u prvom broju Gajeve ‘Danice’...”

„...Izrekli, da je vojvoda nad banom ili ban nad vojvodom, već da bude jedan narod pod dvama očima. Izrekli su oni neraskidivi savez s braćom Hrvatima na temelju savršene jednakosti. — Vrijeme ovo nije vrijeme progonstva zaradi religije... Mi smo se svi složili u načelu tome, da smo svi, toli **Srbi i Hrvati**, koli Bošnjaci i Hercegovci, jednokrvna i rođena braća, a za specijalitete lako ćemo se pogoditi. To je dakle životno naše pitanje... OŽEGOVIĆ biskup: Ja ne imam ništa protiv Srbijima... nu samo to velim, da Srijem nije nikad na Srpsku vojvodinu spadao...”

„...Mi se nijesmo pobunili ni protiv kakve vlade; mi nijesmo prekršili našu podaničku dužnost; mi se ne želimo otkinuti od austrijskog carstva; mi nijesmo tražili koncesija i novotarija; mi smo bili zadovoljni onim, što je naše po zakonu. **Srbi i Hrvati** bili su se podigli protiv zakona, i kralja, pa kralj je sam (4. julija) izjavio, da su oni u stanju bune. Sabor je ugarski naročito bio sazvan da predloži sredstva, kojima bi se zemlja i ustavni prijesto zaštitili od tih buntovnika... Kad je s pomoću ugarskih četa stekao pobjedu...”

„... Milan Marjanović, dotle Pribićeviću nisu bile važne posebne tradicije i nacionalne svijesti jer, po njemu, nema nikakve sumnje da iste potrebe koje **Srbi i Hrvati** imaju moraju nužno roditi i isti nacionalni ideal. Pribićević je smatrao da Hrvati i Srbi, budući da su samo dijelovi istog naroda, ne mogu paktirati jedni s drugima niti imaju potrebe za čuvanjem svojih odvojenih...”

„... Taj narod govori istim jezikom i kod njega se razvila svijest o nacionalnom jedinstvu tako da traži i da bude ujedinjen u zajedničkoj državi. Belić ne kaže da su i Slovenci isti narod kao **Srbi i Hrvati** ali tvrdi da se kod njih razvilo uvjerenje kako se mogu održati samo u zajednici s njima i da stoga i oni traže da uđu u istu zajedničku državu. Belić ističe naročito ulogu srpskoga naroda i Srbije u procesu...”

„... Kako su **Srbi i Hrvati** isti narod s dva imena, to oni nemaju potrebe da zaključuju međusobno nikakvih ugovora, pogodaba i nagodbi, a isto tako u njihovim međusobnim odnosima ne može važiti nikakvo historijsko pravo...”

„... Narodni jezik Srba i Hrvata po svojim je osnovnim glasovnim, morfološkim, tvorbenim i sintaktičkim osobinama jedan jezik, ali njime ne govore samo **Srbi i Hrvati** nego i Crnogorci i Muslimani, i to bosansko-hercegovački koji se formiraju u naše dane kao posebna etnička skupina. Nije to jedini slučaj da više naroda govori jednim jezikom; napomenimo samo najpoznatije primjere: Engleze i Amerikance; Nijemce, Austrijance i Švicarce...”

„... Vode ih u logore. Traže kruha... Pojavio, se uz voz i njemački vojnik sa strojnicom na prsima. Gledali smo te ljude iza rešetke, mi, koji smo izvan rešetke. Gledali smo se uzajamno: **Srbi i Hrvati — Hrvati i Srbi!** Kakve su to bile misli što su se javljale tamo iza rešetke! Da, jedno je lice iza rešetke i viknulo: — Ej, to su tamo Hrvati!... Inače...”

„... »Bosna i Hercegovina treba sada, nakon daytonske faze, ući u europsku fazu«, naglašava Prlić, dodajući kako će »Europski pokret« djelovati na razini cijele BiH, a činit će ga predstavnici svih naroda. Odnosno, »u Europu će ući i **Srbi i Hrvati** i Bošnjaci Bosne i Hercegovine«. Mario Marušić Drnovšek i Pahor nisu u svemu složni o vladinoj koaliciji LJUBLJANA, 1, studenoga - Slovenci i slovenska javnost dobili su u pravome trenutku »višom silom«, kao dar s neba...”

„... To je bila naša zla kob i podrazumijevala je rat za Bosnu... koju su **Srbi i Hrvati** željeli međusobno podijeliti na račun muslimanske etničke skupine. - Rusija je objavila da nema ništa protiv podjele Bosne; Velika Britanija i Francuska kazale su da ako baš tako mora biti, onda Bosna mora biti podijeljena. Tri su godine te sile tolerirale srpsku opsadu...”

„... »Mi nismo ni muslimanska organizacija jer kod nas rade i **Srbi i Hrvati**, mi smo multietnička organizacija«, naglašava Abazović, odbacujući na taj način stalne optužbe hrvatske i srpske strane u BiH kako je AID zapravo Izetbegovićeva stranačka tajna policija koja se mora ukinuti ukoliko se želi vratiti međusobno povjerenje i uspjeh mirovnoga procesa...”

„... Tomac napominje i da je u Hrvatskoj bilo pojedinačnih, pa i grupnih zločina, čiji počinitelji moraju odgovarati, jer velik zločin ne može opravdati mali. U Bosni i Hercegovini zločine su počinili i **Srbi i Hrvati** i Bošnjaci, i od toga se ne može pobjeći. Svi se ti zločini, međutim, ne mogu se izjednačiti s onima u čijim temeljima je genocid i okupacija tuđeg teritorija. Za te zločine glavni krivac je Milošević, zaključuje Tomac. Kritike Grahama Blewitta na račun Hrvatske...”

„... Kako će žitelji Kistanja, i **Srbi i Hrvati**, plaćati račune tek će se vidjeti. No zna li se da je na više od 3.000 žitelja zaposleno njih tek nekoliko desetaka, pretpostavlja se da će problemi eskalirati već ovoga ljeta. Posla i dalje nema ni za lijek. Doseljeni janjevački Hrvati ostali su i bez državne potpore kao...”

„... Malo po malo, pomoću Vjesnika, stvoreni su mostovi među ljudima. Javljali su se **Srbi i Hrvati** i međusobno razgovarali posredstvom Vjesnika. To je bio fenomen. Mislim da sam napravila mnogo. Pisala sam i gospođi Thatcher, nobelovcu Christianu de Duveu s kojim sam svojedobno i surađivala. Jedino mi gospođa Mitterrand nije odgovorila. Zadovoljna sam zbog svega učinjenog. Evo, sada...”

„...Hrvatske i Srbije je u Europskoj uniji, zajednički su zaključili hrvatski predsjednik Stipe Mesić i bivši premijer SR Jugoslavije (1992/1993.), američki poduzetnik Milan Panić nakon razgovora u ponedjeljak u Mesićevu uredu na Pantovčaku. Čvrsto je stajalište hrvatskog predsjednika da **Srbi i Hrvati** izvan svojih matičnih zemalja moraju biti most suradnje, a ne sredstvo za promjenu granica i osvajanje tuđih teritorija, s čime se Panić u potpunosti složio. Bilo je riječi i o posljedicama izazvanim raspadom bivše Jugoslavije, te o budućnosti Srbije poslije Miloševića...”

„... Takve bivši premijer SRJ naziva »bolesnim ljudima koji su posvađali Srbe i Hrvate«. Panić je istaknuo svoj stav o budućim »izbrisanim granicama«: »Iako nisam siguran da to svi žele, u budućnosti će **Srbi i Hrvati** imati isti pasoš, sjedit će u istoj zgradi skupštine EU-a, budućnost je za nas već izgrađena«. On podržava predsjednika Mesića u njegovoj borbi protiv ekstremizma i nacionalizma i zbog toga ga smatra »svojim herojem«. Budući da je bivši jugopremijer rekao da hrvatski...”

„...Prva opcija je najnevjerovatnija, jer i **Srbi i Hrvati** mogu imati postrojbe preko granice. Costa Rica, primjerice, nema vojsku, ali ima tzv. civilnu gardu (bez oklopnih vozila) te ugovore o nenaпадanju sa susjedima. Prema trećoj opciji, svaki bi entitet imao svoju nacionalnu gardu, vrlo mobilnu, koja se aktivira samo u slučaju rata...”

„...Gradsko je poglavarstvo obećalo pronaći odgovarajući prostor pa se vjeruje da će Caritasova pučka kuhinja proraditi najkasnije do kraja studenoga. Velik broj žitelja kninskoga kraja sve češće kuca i na samostanska vrata u Kninu, a pomoć, doznajemo od Josipa Odaka, traže i **Srbi i Hrvati**. Zajednička sudbina svih žitelja ovog kraja, a njih je na širem prostoru Knina skoro 25.000, jest nedostatak posla. Samo četristotinjak radnika zaposleno je u gospodarstvu, ali mnogo zaposlenih ne prima plaću, kao što je to slučaj s radnicima Tvornice vijaka Knin (TVIK)...”

„...Naime, naspram strossmayerovskog (etnotvornog) narodnog jedinstva (**Srbi i Hrvati**), hrvatska se moderna nacija utemeljuje na starčevićanskom (državotvornom) modelu nacionalnog jedinstva (Bog i Hrvati). Upravo, glede proturječnih modela nacionalne identifikacije, vrte se bitni nesporazumi naše svjetovne i crkvene povjesnice. Sve u svemu, iako veoma poticajan...”

„...Dodao je da je Špegelj u intervjuu rekao da je u ratu u BiH navijao za Armiju BiH, da su HVO i HV izvršili agresiju na BiH te da je riječ o Tuđmanovoj agresiji na BiH. »Špegelj je rekao da su Bošnjaci u BiH najbrojniji narod, a da **Srbi i Hrvati** trebaju shvatiti da su nacionalna manjina«, rekao je Kovač, citirajući dio razgovora. Dodao je da je to kršenje Daytonu i da Hrvati neće pristati biti nacionalna manjina u BiH. (G. Jureško) U povratku prognanih važno je državljanstvo...”

„...Inače, u općini Lapac zauzeto je oko 150 stanova i kuća, a žitelji sve češće nastoje zaraditi »u mutnom«, što im općina neće omogućiti, kaže Momčilović i dodaje da su i **Srbi i Hrvati** u teškoj situaciji. »Dolaskom Milana Đukića za načelnika općine, mnoge su stvari načete, stalno se razgovara s ministarstvima, općina ima osmišljene programe za razvoj, samo ih treba uvažiti i vrednovati. Primjerice, ove se godine u Lapcu planira otvoriti farma pilića...”

„...I **Srbi i Hrvati** držali su da su Bošnjaci islamizirani Srbi odnosno Hrvati. Nije u pitanju relativno mali granični teritorij kao u slučaju Elzasa i Lorene već se radilo o tome da su sve tri zemlje iste veličine: BiH ima 51.129 četvornih kilometara, Srbija kao kraljevina do 1912. imala je 55.968...”

„... Ako ocijene da nemaju perspektive, i **Srbi i Hrvati** otići će s područja posebne državne skrbi u neke treće zemlje, pa ćemo tamo imati pustoš, a to nije dobro za Hrvatsku ZAGREB, 24. kolovoza - Povod razgovoru s dr. Miloradom Pupovcem, predsjednikom Srpskog narodnog vijeća, jest obnova srpskih kuća i povrat...”

„...Vlada bi praktički za godinu dana mogla riješila 70 posto stambenih problema, imovinskih problema srpskih povratnika. • Što će biti s Hrvatima doseljenim na ta područja? - I oni moraju biti uključeni u taj program. Inače, ako ocijene da nemaju perspektive, i **Srbi i Hrvati** otići će s tih područja pa ćemo imati pustoš. Već se događa da odlaze Srbi povratnici koji su tu godinu, dvije ili

tri. Isto će biti i s Hrvatima, otići će u treće zemlje. To ni strateški nije dobro za Hrvatsku. Najavili ste pisanje pisma Vijeću Europe. – M...i”

„... U međuvremenu je nagriženo splašnjavanjem intrigantnoga naboja s obzirom na to da su se dogodili tektonski snažni pomaci koji su izrodili nove države, donijeli krvave ratove i demantirali Krležu u jednoj od njegovih najcitiranijih tvrdnji po kojoj **Srbi i Hrvati** nisu i neće nikad ratovati, pouzdavajući se beskrajno u Titovu tadašnju formulu bratstva i jedinstva kao garanciji suživota na Balkanu. Sasvim je obrnuto s onim dijelom ostavštine koja je artistskoga rukopisa. Nadati se je da ćemo prisustvovati otvaranju sanduka koji će nas...”

„... Prema Ustavnom sudu BiH, svaki od tri naroda- Muslimani, **Srbi i Hrvati**- trebali bi imati ista prava i isti status u oba entiteta BiH: Federaciji i RS-u. Parlamentarni odbor, zadužen za predlaganje amandmana na Ustav RS- a, nije postigao nikakav dogovor. Zastupnici bi tako trebali glasovati o prijedlozima amandmana koje su iznijeli vođe političkih...”

„...On smatra da određeni broj međunarodnih snaga treba ostati u BiH ponajprije zbog »kriminogenih faktora u nacionalnim strankama- SDS-u, SDA-u i HDZ-u BiH«. Lagumdžija je naglasio i da ključno pitanje više nisu entiteti, nego provedba odluke Ustavnog suda prema kojoj su i **Srbi i Hrvati** i Bošnjaci politički vlasnici čitave BiH. Predsjednik Vijeća ministara BiH Božidar Matić izjavio je u srijedu kako ne očekuje da će tijekom predstojećeg posjeta hrvatskoga predsjednika Mesića Sarajevu biti razriješena sporna pitanja kako bi se potpisao ugovor o imovinskim...”

„...Možda zvuči neskromno, ali mislim da bi moj ulazak u Sabor mnogo značio za srpsku zajednicu. Ali ne samo za srpsku, jer bi od mene jednaku korist imali i **Srbi i Hrvati** i svi koji žive na ovom području. Andrea Latinović i Milan Jelovac Gredelj: U lipnju počinje objava konačnih rezultata popisa Do sada uneseni materijal ne omogućuje bilo kakvu analizu za bilo koje obilježje/ Jedan od razloga...”

„...Vidiš da u ovom selu **Srbi i Hrvati** žive zajedno!« »Neee«, smijem se, kao da konačno uočavam njegovu zabludu, »ovo je srpsko selo...« Jeste, ali ima i Hrvata. U ovoj kući, obe su gazdarice... Mešani brakovi... Gledaj ovu kuću, gledaj onu... Deca su isto izmešana. Pitanje je kome bi se stvarno...”

„...Konkretni slučajevi, osim jajačkog gdje je riječ o zločinima počinjenim u okolici Jajca 1993. godine, ne navode se, ali za ističe kako je riječ o zločinima koje su bosansko-hercegovački **Srbi i Hrvati** počinili nad Bošnjacima u razdoblju od 1992. godine pa do potpisivanja Daytonskog sporazuma 1995. na području cijele BiH. Jajački će slučaj najvjerojatnije preuzeti Kantonalni sud u Travniku, a radi se o optužnici kojom se devet osoba srpske nacionalnosti tereti za ubojstvo...”

„...U tijeku razgovora s Iharošom jedan je čovjek, naoružan automatskom puškom, hodao po kancelariji gore-dolje i na kraju mi rekao da **Srbi i Hrvati** nemaju tu ništa zajedničko. Tih dana nazivali su moju kuću telefonom i prijetili mi, tražeći da djeca i ja odselimo. Govorili su nam da će nas zaklati te sam bila u velikom strahu, nezaposlena do 1994., bez ikakvih prihoda, s dvoje male djece. Za muža sam se raspitivala...”

„...Mi smo već tada vodili računa o bratstvu i jedinstvu pa smo imali dogovor da svatko ubija svoje, mi Slovenci svoje, a **Srbi i Hrvati** svoje (izdajnike i političke protivnike, opaska moja). Te njegove riječi poklapaju se i s riječima Ivana Fumića: Svaka se nacionalnost obračunavala sa svojim izdajnicima. Zašto Grbelja prešućuje i Zavadlala i Fumića i zašto baš sada u ovo predizborno vrijeme piše ono što...”

„...Čak se zna tko se dogovorio o suđenju »svojim« zarobljenicima (SAD, SSSR, Velika Britanija), a ne o ubijanju. »Teorija« o tome da su »Slovenci pobili svoje, a **Srbi i Hrvati** svoje izdajnike i političke protivnike« također nije dokazljiva i spada u lukavo podmetanje, perfidiju par excellence, u običnu lažovštinu, koju sam u Vjesniku od 29. rujna 2003. i podvrgao sudu javnosti. Mirko Sunić je tu podvalu-neistinu sada i potvrdio, pozivajući se na...”

„...Taj tjelesno sitan čovjek posljednja je dva desetljeća na svojim leđima nosio teško breme krupnih odluka. U predvečerje velikog rata na Balkanu, na ruševinama preminulog komunizma, Izetbegović je pokrenuo Bošnjake, osluškajući do posljednjeg trena hoće li **Srbi i Hrvati** zaratiti. Mimo svoje volje Izetbegović se našao u trolistu s Miloševićem i Tuđmanom, prvim od kojeg se nije moglo ništa očekivati osim »smrti i čekića«, i drugim s kojim je prošao i vrijeme ljubavi i vrijeme mržnje. U ratu koji su nametnuli Srbi poginulo je 200.000...”

„... No to za Pupovca nije istina, to »očito treba jednom dijelu desničarske politike koja pokušava spriječiti normalizaciju odnosa i povratak Srba, želi spriječiti da **Srbi i Hrvati** u tim područjima žive u normalnoj atmosferi. Te desničarske snage žele stvoriti neku vrstu klime koja će pogodovati njihovoj retorici prema kojoj je ova vlast dopustila da Hrvatska bude ugrožena u oslobođenim mjestima koja su do jučer bila normalna«. Pa zašto im onda...”

„...Uvjeren sam da će odnosi Hrvatske i Srbije jednog dana biti uzorni, vrlo dobri dobrosusjedski kao što danas imaju primjerice Francuska i Njemačka. No u ovom trenutku odjeci prošlosti su vrlo jaki i oba se naroda navikavaju na poziciju da su susjedi. Znači što, **Srbi i Hrvati** zajednički su, simbolički govoreći, živjeli od 1918. godine. Mi praktično više nemamo generacije koje pamte kako je to bilo kad smo živjeli u razdvojenim državama. Dakle oba se naroda navikavaju na život u samostalnim državama, što je za mnoge nova povijesna situacija...”

„...Svjedok, kojem je zaštićen identitet, lik i promijenjen glas, opisao je kako su nakon 1990. u istočnoj Slavoniji počele rasti međunacionalne napetosti te kružiti informacije da se naoružavaju i **Srbi i Hrvati**. Srpski policajci napuštali su posao, a Republika Hrvatska uvelike je povećala broj policajaca, rekao je svjedok C-13. Govorio je kako je u srpska sela, poput Bobote, stizalo naoružanje. Pobunjeni Srbi u istočnoj Slavoniji oružje su dobivali ilegalno s druge strane Dunava...”

„...Iz Vaše biografije može se zaključiti da podupirete ideju Haaškog suda. – Naravno da podupirem ideju da se svaki zločin sankcionira. Kod nas su se paravojsne snage šetale po terenu i ubijale ljude, što su činili i **Srbi i Hrvati**. Tu nema nikakve sumnje, ali mislim da u zakonodavstvu treba postojati pravedna vaga. Opći je stav da bi Hrvatska imala puno manje posla s Haagom kada bi njeno pravosuđe bilo učinkovitije. – Osim slučaja Norac u Rijeci, ne znam da je hrvatsko pravosuđe išta učinilo...”

„... Čelnici grada zato predlažu usvajanje posebnog zakona na državnoj razini kojim bi se ovo pitanje riješilo, a u suprotnom bi se moglo dogoditi da Bošnjaci, **Srbi i Hrvati**, svaki za sebe, imaju svoje »glavne gradove«, što bi opet vodilo etničkoj podjeli zemlje. Ipak, već sada je jasno da će ova inicijativa naići na brojne prepreke. Srbi će teško pristati da oni dijelovi Sarajeva koji se sada nalaze u Republici Srpskoj (RS), uđu u sastav...”

„...Vlado Rajić Još je Tuđman upozoravao Merčepa na Haaški sud Djelatnik SZUP-a Ferdinand Jukić zarobio je Tomislava Merčepa i protjerao ga iz Vukovara / U Vukovaru su nestajali ljudi u čijim je kućama pronađeno oružje, ali i bogati **Srbi i Hrvati** / Za Merčepom su iz Vukovara otišli Siniša Rimac, Nebojša Hodak i Igor Mikola, kojima se sudi za Pakračku poljanu ZAGREB, 9. ožujka – Tomislav Merčep, do 8. kolovoza 1991. na čelu Sekretarijata za narodnu obranu općine Vukovar, ne boji se da će mu haaško...”

„...I **Srbi i Hrvati** trpe iste sudbinske, što će reći povijesne posljedice. Srbi su nakon povlačenja Turaka prema Bosporu dobili svoju državu i ustanovili monarhiju koja se nakon Prvog svjetskog rata proširila na Hrvatsku i Sloveniju koje su bile dijelovi »žute monarhije«, kako se to podrugljivo kaže...”

„...Osim predstavnika Hrvatske, Slovenije i Italije, trebali bi mu prisustvovati i predstavnici Europske komisije. Adriano Milovan Neke od osumnjičenika štitila je hrvatska vlast ZAGREB, 26. svibnja - Osumnjičeni za ratne zločine, i **Srbi i Hrvati**, predani su Haaškom sudu, ali neki osumnjičeni i dalje izmiču uhićenju, a neke od njih očito štite hrvatske vlasti, stoji u dijelu koji se odnosi na Hrvatsku godišnjeg izvješća Amnesty Internationala (AI) o stanju ljudskih prava u svijetu u 2003. godini, objavljenog u srijedu...”

„...Bilo je u tome i stvarnog govora mržnje, a u što su se upletali i muslimanski intelektualci. Alija Kebo tako je napisala da su sve mostove srušili »oni koji nikad ne bijahu Bošnjaci«, a to su **Srbi i Hrvati**. Safet Oručević pak reče da su »Stari most srušili zli ljudi u ime hrvatskog naroda«. Alija Isaković je zapisao »Rvati su srušili Stari most«, pa ih naziva i divljacima s mnogo prostačkih riječi. Alija Behram je izjavio da su agresorske ustaške postrojbe HVO-a i...”

„...Ćosić ga pita znači li to da je Jugoslavija za njega »povijesni tranzit«, a Kardelj odgovara: »Dobro rečeno, povijesni tranzit«. Daleko od toga da bi rasprava o vagonima 'povijesnoga tranzita', to jest jesu li Slovenci, **Srbi i Hrvati** mogli proći komotnije i povoljnije a Česi ili Slovaci izabrati bolje strojovođe od Masaryka i Dubčeka, bila depasirana, čak i kad bi postojala suglasnost o Kardeljevoj tezi o smrtnoj prijetnji imperijalizma za male europske narode, s čime se u nas dakako ne može računati...”

„...Drugi tvrde da više krivnje za nered snosi rukometni klub Zagreb zbog loše organizacije utakmice. Treći kažu kako nema pomoći dok **Srbi i Hrvati** ne odmaknu 20-30 godina od ratova i steknu smirenost Nijemaca i Francuza za daljnji suživot. Uglavnom, tarapana u kojoj su kao kolateralne žrtve stradali sutkinja Vrhovnog suda SCG-a, novinari vršačke televizije i ostali u Domu sportova i oko njega banula je Hrvatskoj u nejnezgodnije...”

„...Jasno je da od toga nema ništa. Povijest se ne može vraćati unatrag. BiH je danas ustavno određena kao državna zajednica triju konstitutivnih naroda, te ako bi Bošnjaci htjeli da državljanstvo dobiju njihovi sunarodnjaci koji su davno otišli iz BiH, zasigurno bi i **Srbi i Hrvati** zatražili to za one koji su, neovisno o razlozima, odlazili desetljećima poslije. Tako bi umjesto sadašnje BiH koja, iako teško, ipak nekako funkcionira – makar su tri naroda zbijena u dva entiteta – dobili mamutsku državu koja bi na svojim popisima vjerojatno imala nekoliko...”

„...Besposleni stanovnici, i **Srbi i Hrvati**, provode vrijeme u kafićima. Kad im to dosadi, s pićem u ruci presele se na ulicu. Pred pravoslavnom crkvom susrećemo paroha Dragana. Kaže da nema mnogo vremena, jer se žuri na sastanak u školu. Smatra da odluka Općinskog vijeća ne bi trebala utjecati na suživot pravoslavaca...”

„Smatra točnim Krležino mišljenje da su hrvatski i srpski jedan jezik iako postoje razlike među varijantama kojima govore **Srbi i Hrvati**. »Na mojoj katedri slavistike u Rimu tražio sam da lektora za hrvatski pošalje hrvatsko ministarstvo, a za srpski srpsko. No, mora se znati da nas sve skupa u svijetu smatraju premalima da bi na europskim sveučilištima išli otvarati posebne katedre za hrvatski, srpski...”

„...Upravo tim riječima završava se moja poruka: **Srbi i Hrvati** imali su mnogo sjajnih trenutaka u zajedničkoj povijesti. Danas na početku 21. stoljeća ne prihvaćamo mržnju, nasilje, etničko čišćenje, stradalništvo za pripadnike pojedinih naroda. Danas predsjednik Mesić i ja, premijeri Sanader i Koštunica, imamo posebnu odgovornost da našim...”

„...Odgovor je samo jedan, može ako nema pravih ciljeva, ako ih ne osjeća, odnosno: ako je izmanipulirana. Bosna i Hercegovina ima pravo na poštovanje i mir, ali i jedno i drugo moraju izboriti njeni ljudi bez miješanja sa strane. A ako netko misli da nije moguće da Bošnjaci, **Srbi i Hrvati** žive zajedno u miru, već da se Hrvati moraju priključiti Hrvatskoj, a Srbi Srbiji (i Crnoj Gori, ako kojim slučajem oстане u zajednici sa Srbijom), neka se sjeti Švicarske i gospođe Carle Del Ponte. Ona živi u talijanskom dijelu Švicarske i niti ona niti itko iz tog dijela Švicarske...”

„... Povjerenje se vraća samo tolerancijom Danas je bitno da se ljudi susreću ne kao **Srbi i Hrvati** nego kao inženjeri, pravnici, tehničari, seljaci... Ne smijemo se prepoznavati po nacionalnosti nego po tome što pridonosimo ovoj zemlji, rekao je predsjednik Mesić OBROVAC - »Općina Buzet bila je jedna od najnerazvijenijih općina, a danas je jedna od najrazvijenijih...”

„...Predsjednik je istaknuo kako je Hrvatskoj interes da se Srbi vraćaju: »Ako se vraćaju, znači da pravna država funkcionira. Nije uvijek tako bilo jer je bilo selektivnosti u primjeni zakona na štetu pojedinaca. Danas je bitno da se ljudi susreću ne kao **Srbi i Hrvati** nego kao inženjeri, pravnici,

tehničari, seljaci... Ne smijemo se prepoznavati po nacionalnosti nego po tome što pridonosimo ovoj zemlji...”; itp.

Żaden podmiot jednostkowy oraz zbiorowy nie może zawierać antycypacji swych wszystkich przyszłych stanów. Historie niedokonane pozwalają jednostkom lepiej zrozumieć historie dokonane, w tym historie społeczne oraz polityczne. Cały segment rzeczywistych faktów, postaci, procesów i zjawisk za sprawą ekspresji językowej, tworzy niezbędne dla jednostki poczucie odrębności i wolności. Wypowiedziane historie strukturalnie zapewniają podmiotom funkcję *dynamis*. Narratorzy ze swą biografią i doświadczeniami stanowią *alter ego* pewnego systemu, opowieści płynącej ze skomplikowanego historycznego procesu, który towarzyszył Serbom i Chorwatom od dawna.

Pomimo wskazanych w nich różnic ta grupa wypowiedzi podkreśla konstelacje wzajemnych wpływów, które roztaczają się wokół koegzystencji dwóch narodów w różnych aspektach określania własnej tożsamości. Często pojawia się retoryka współwystępowania; *Chorwaci i Serbowie to jeden naród; rodzeni bracia; posiadający te same narodowe ideały*; jeden z autorów odważnie konstatuje: *Chorwaci i Serbowie to ten sam naród, ale o różnych nazwach*.

Antropologia poznawcza uświadamia m.in., że procesy kulturowe, czy też mentalne muszą być rozpatrywane w określonym kontekście historycznym. Ważna jest także konieczność uwzględnienia spektrum czasowego jako kategorii doboru informacji (m.in. jakości). W semantyce epistemicznej (opartej na logice modalnej i intensjonalnej) wartość logiczną zdania określa się przy uwzględnieniu odniesienia przedmiotowego znaku, ale również sposobu, w jaki jest to odniesienie nam dane (zob. J. Hintikka, 1992) - czyli przy uwzględnieniu nastawień propozycjonalnych, wyrażanych przez czasowniki: *wiedzieć, pamiętać, wierzyć*, itd. Zwraca się także uwagę, że na językowy obraz świata składają się aktualne eksplikacje semantyczne, które obejmują kulturowo relewantny system semantyczny języka. Ponieważ w różnych typach działalności (tu. wspólnych dla Serbów i Chorwatów) używa się odmiennych subsystemów wiedzy, subsystemów wartości oraz odmiennych sposobów wnioskowania, istnieją także odmienne typy semantyki języka.

Użyte konotacje wynikają z regularnych, w obrębie danej kultury syntagmatycznych połączeń znaków językowych, czyli tzw. kolokacji tekstowych - wskazują one na żywe konstrukcje metaforyczne lub porównawcze wyeksplikowane w różnych formach *wspólnoty* narodów chorwackiego i serbskiego, np.: *wspólnej rozmowy, wspólnej pracy, wspólnego życia w normalnej atmosferze*, a także *wspólnej odpowiedzialności* (ta ostatnia ma szczególnie perspektywny charakter).

4.4. Rola informacji zwrotnej w spostrzeganiu etnicznym.

Wpływ, jaki na spostrzeganie przez pewną grupę innych grup etnicznych i postawy wobec nich mają otrzymywane komunikaty na temat tego, co o niej sądzą *inni* badany był wielokrotnie. Chociaż sporo wiadomo o tym, jakie konsekwencje ma chroniczna konfrontacja z negatywnymi informacjami zwrotnymi (komunikatami dotyczącymi własnej grupy) dla grup mniejszościowych, o niskim statusie (G. Allport, C. Steele i inni), to wciąż brakuje systematycznych badań nad warunkami efektywności grupowych komunikatów etnicznych. Niewiele, na przykład, wiadomo o tym w jaki sposób i na jak długo zmienia się percepcja właściwości zarówno grupowego nadawcy, jak i własnej grupy pod wpływem otrzymywanych informacji zwrotnych, w zależności od najróżniejszych jej wymiarów (np.: treści, znaku, ważności kategorii, statusu nadawcy, itd.) u członków grup niekoniecznie mniejszościowych, czy o niskim statusie, ale także o statusie zbliżonym, czy wysokim.

Wyniki prowadzonych od dawna badań eksperymentalnych, dotyczących stopnia efektywności i trwałości manipulacji wybranymi parametrami komunikatów etnicznych w zakresie spostrzegania grup obcych, w małym stopniu wypełniają tę lukę. Wskazują one zarówno na większą, niż się powszechnie sądzi, sytuacyjną zmienność, plastyczność stereotypowych wizerunków etnicznych, jak też na ich potencjalnie istotne znaczenie dla relacji międzygrupowych, dające się w obu wypadkach wyjaśnić dążeniem do ochrony pozytywnej tożsamości grupowej. Dlatego mogłyby znaleźć zastosowanie przy tworzeniu nowych metod mających na celu z jednej strony modyfikację uprzedzeń etnicznych, z drugiej zaś - poprawę wizerunku własnej grupy, a tym samym zwiększanie szans na uzyskiwanie pozytywnej tożsamości grupowej i indywidualnej.

Dotychczas podjęte badania posługujące się manipulacją w zakresie znaku i kategorii, stanowiących podstawę komunikatu na temat własnej grupy narodowej, miały na celu przede wszystkim aktywizację określonych form tożsamości narodowej badanych (poprzez jej zagrożenie lub wzmocnienie) i analizę wpływu tak zaktywizowanej tożsamości na spostrzeganie (stereotypizowanie) grup obcych. W tych manipulacjach komunikaty etniczne przypisywano różnym pośrednim, wiarygodnym źródłom (np.: obserwatorom zagranicznym - bez określenia ich narodowości, czy źródłom naukowym), pomijając jednak tak istotnego nadawcę grupowego, zwykle będącego zarazem *autorem* stereotypu, jakim jest inny naród (jego typowi lub wybrani przedstawiciele). W pewnym zakresie udawało się wywołać efekt wpływu zaktywizowanej tożsamości na stereotypizację innych narodów, ale nie na spostrzeganie nadawców komunikatu, którego nie czyniono przedmiotem badania.

W kolejnych eksperymentach skoncentrowano się na tym pomijanym wcześniej zagadnieniu, dokonując analizy wpływu istotnych aspektów komunikatu etnicznego i cech jego grupowego nadawcy na spostrzeganie przez adresatów takiego komunikatu zarówno obcego narodu - nadawcy, jak i własnej grupy etnicznej. Badaczy interesował także związek efektów manipulacji informacją zwrotną z poziomem identyfikacji narodowej odbiorców oraz aspekt trwałości zmodyfikowanych wizerunków i postaw etnicznych.

Zakładano, że sposób radzenia sobie z informacją o własnej grupie otrzymywaną od obcych grup wyznaczany jest w dużym stopniu przez postulowany przez H. Tajfela (1982) mechanizm obrony/podtrzymywania pozytywnej tożsamości grupowej. Wydaje się jednak prawdopodobne, że chociaż otrzymywanie informacji zwrotnej skupia uwagę *obiektów* zawartego w niej stereotypu na kategoryzacji społecznej (etnicznej), nie zawsze musi prowadzić do postulowanego w teorii tożsamości społecznej (SIT) maksymalizowania różnic międzygrupowych oraz dyskryminacji. To przede wszystkim po otrzymaniu komunikatu negatywnego jego nadawcy powinni być deprecjonowani, zarówno pod względem wiarygodności, jak i różnorodności posiadanych atrybutów. Natomiast informacja o pozytywnym wizerunku własnej grupy wśród przedstawicieli obcej grupy (co jest przecież możliwe w relacjach międzygrupowych) może być z powodzeniem wykorzystana dla podtrzymania, wzmocnienia pozytywnej tożsamości w zupełnie inny sposób niż poprzez defaworyzację. Nadawcy i zarazem autorzy takiego komunikatu powinni być wówczas spostrzegani jako grupa wiarygodna, posiadająca korzystne cechy. Nie musi to przy tym oznaczać, iż zupełnie zanika efekt faworyzowania grupy własnej, a jedynie, że może on ulec osłabieniu w wyniku koncentracji na zaletach przychylnego nadawcy. Skłonność jednostki do dokonywania stosownej manipulacji wizerunkiem nadawców komunikatów etnicznych zależeć powinna nie tylko od ich znaku, lecz także od posiadanej (wyjściowej) wiedzy na temat autorów informacji zwrotnej.

Wymiary, których natężenie w takiej bliżej nieokreślonej grupie nadawców informacji zwrotnej szacowali badani, to parametry socjologiczno - demograficzne grupy: liczebność, płeć, wiek, wykształcenie, status materialny, religijność, aktywność społeczno - polityczna oraz psychologiczne - grupowe i indywidualne. Estymowane psychologiczne atrybuty grupowe nadawców to właściwości, które bezpośrednio wiążą się z funkcjonowaniem stereotypu grupowego, a zatem: zgodność opinii, reprezentatywność opinii grupy dla całej populacji narodowej, stopień pewności nadawców co do trafności ich opinii. Badani wyrażali ponadto swoje przekonania na temat trafności wizerunku, który im przedstawiono i na temat swojej pewności, co do dokonanych oszacowań właściwości opisywanej grupy. Analiza danych na temat związku poziomu odczuwanego poczucia narodowości pokazały, że osoby silniej iden-

tyfikujące się z własnym narodem (w porównaniu z osobami o słabszej identyfikacji), skonfrontowane z jego pozytywnym stereotypem wśród obcych budują taki ich wizerunek, który pozwala im zwiększyć wartość przynależności etnicznej. *Obcy* spostrzegani są jako grupa bardziej wiarygodna, bardziej reprezentatywna, zaś jej członkowie, jako posiadacze bardziej pożądanых cech indywidualnych. Osoby o silnej tożsamości narodowej są bardziej pewne, że dokonały trafnego opisu jego nadawcy, niż osoby o słabej tożsamości. Dążenie do wzmacniania pozytywnej tożsamości grupowej przejawia się również w trwałości stworzonego korzystnego psychologicznego profilu życzliwego nadawcy. W tym szczególnym przypadku znaczenie ma najprawdopodobniej także mała wyjściowa wyrazistość tego wizerunku, dzięki której właśnie osoby o wysokim poziomie identyfikacji mogą na nim łatwiej dokonywać stosownych „manipulacji” poznawczych.

Konsekwentnie, w sytuacji konfrontacji z negatywnym wizerunkiem własnej grupy, ci z jego adresatów, którzy wykazują relatywnie wysoki poziom tożsamości etnicznej, aby ochronić gratyfikującą wartość przynależności narodowej, starają się na różne sposoby zdeprecjonować autorów takiego nieprzychylnych komunikatu. Czynią to obniżając ich wiarygodność i przypisując im mniej korzystne cechy. Są także bardziej przekonani o trafności dokonanych przez siebie niepocholebnych opisów takich nieżyczliwych nadawców, niż osoby o słabej tożsamości etnicznej.

U osób nie identyfikujących się z własną grupą narodową, nie uwikłanych w związek z tym w proces obrony tożsamości grupowej, opisane wyżej zabiegi nie mają psychologicznego sensu i - jak wskazują zebrane dane - rzeczywiście nie występują, lub są mniej nasilone.

Kolejna perspektywa teoretyczna dotycząca definicji i metodologii obserwacji etniczności opiera się na antropologii społecznej F. Bartha odnoszące się do traktowania etniczności jako relacji społecznej, a nie esencjalnej cechy grupy. Innymi słowy, etniczność istnieje tylko jako relacyjny element komunikacji międzyludzkiej i definiowana jest przez ustalanie kulturowej, bądź społecznej granicy pomiędzy grupami ludzi (zob. J. Eade, 2006) Tożsamość etniczna istnieje więc o tyle, o ile jest konstruowana wobec innego uczestnika społecznej interakcji. Dla F. Bartha, jak i jego kontynuatorów proces identyfikowania granicy oddzielającej grupy ludzi ma jednocześnie znaczenie dla relacji między uczestnikami interakcji; taką perspektywę widzimy w egemplifikacjach wyrażających tożsamość etniczną i związki etniczne; por.

A: hr. *Hrvat iz/Srbin iz...* - pl. *Chorwat z/Serb z...*

„...Sljedeće godine 1552. primi zapovjedništvo nad turskom vojskom u Ugarskoj drugi vezir Ahmed-paša, rodom **Hrvat iz** Dalmacije. Kod Biograda sjedini se s njim beglerbeg Sokolović i ode po drugi put obsjedat grad Temišvar. Kod jurišanja tjerao je svoje vojnike ne samo silnom riečju, nego i velikim željeznim buzdovanom napried na zidine gradske. Kada Turci osvojiše grad, prihvatise Mehmed...”

„...Ti si dakle onaj **Hrvat iz** dalekih strana, o kojem mi je pričala naša liepa Fatima. O ti sretni čovječe... Strezinji navali sva krv u lice. On je sve naokolo htio, da šara i da iz daleka propitkuje za liepu Fatirau, a eto sudbina je sama odlučila, da njezino ime stara prije izrekne, nego li se je on...”

„...Jedno vrijeme bijaše pod hrvatskim i srpskim vladarima. Poslije rasula Bodinove države segne onamo moć ugarsko-hrvatskih kraljeva. Bela I. (II.) krsti se g. 1138. i rex Ramae; domaći se vladari zovu veliki ban. Kao prvi pominje se Borić, **Hrvat iz** požeške županije. Oblast mu se proteže već do Save. Hum ili Zahumlje sterc se od Dubrovnika do Neretve na sjever. Humu pripada i Stonski rat. Kao prvi se knez u Tomislavovo vrijeme pominje Mihajlo. Kasnije dođe Hum pod Duklju, a najposlije pod brata Nemanjina...”

„...»Ne varaj me, sinko... Srpska te majka rodila, srpskim te mlijekom dojila, srpske si knjige učio...« Možeš li zamisliti, svetice, što sam tada osjećao? A kad sam joj rekao, da sam ipak **Hrvat iz** Medimurja, da sam rođen u Kotoribi, nju je zahvatio grčeviti smijeh, tresla se čitavim tijelom i u onoj napola mračnoj sobi, s onom svjetiljkom u ruci, izgledala je strašno i sablasno...”

„...Zna se da je bio Evropljanin, da su mu roditelji kršćani, a je li Grk, Talijan iz Genove ili **Hrvat iz** Požege, to ne zna nitko, vjerojatno ni on sam. Kad je dopao ropstva, nije mu bilo ni deset godina, nije znao ni čitati ni pisati, niti je imao kakvo znanje o zemljopisnim prostorima i rasprostranju narodâ. Kad se uspeo na visoko mjesto, pa mogao pronaći i iglu u stogu sijena, za svoje...”

„...Uza sva građanska pravila, po rumunjskim zakonima i ustavu, vjenčani su **Hrvat iz** Tuzle, strojarski tehničar Ilija Bisić, i Rumunjka Liliana Tomescu. Oni su se upoznali prije desetak godina u Temišvaru i sada su se odlučili vjenčati i zajedno živjeti u Puli, gdje grade kuću. Počasni kumovi bili su im rumunjski predsjednički par Emil i Nadia Constantinescu...”

„...Graditelj joj je Mathias Albano, učenik znamenitog Amattija. Sam projekt »Hrvatska u Švicarskoj 2000«, zamišljen je za predstavljanje naše zemlje svojom kulturom, turizmom i privredom, a sponzor koncerta je ugledni **Hrvat iz** Švicarske Youri Agabekov...”

„... »Iako je na ulazu u Manjaču pisalo 'Zabranjen ulaz- logor', ja sam u nju ušao bez većih teškoća, uz prozivke i batinanja«, rekao je u utorak, svjedok Tomislav Buleta (43), **Hrvat iz** Sanskog Mosta, koji sada živi u Benkovcu, na nastavku suđenja Mirku Graorcu (58), šefu vanjskog osiguranja Manjače. Graorac je, naime, optužen i prvostupanjski osuđen za kaznena djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, odnosno kaznena djela ratnog zločina protiv civilnog...”

„...Razgovaralo se i o problemima Hrvata iz Bosne i Hercegovine, kojih je trenutno u Hrvatskoj oko 60.000, dodao je Kompanović. S tim u vezi je Željka Antunović rekla da niti jedan **Hrvat iz** BiH neće biti iseljen iz kuće u kojoj je trenutačno smješten dok mu se ne osigura odgovarajući smještaj, odnosno da neće biti deložacija koje bi mogle izazvati neželjene posljedice na terenu. Prema riječima Kompanovića, potpredsjednica Antunović je rekla i da je Vlada...”

„... Naglasila je da treba voditi računa da ni jedan **Hrvat iz** BiH ne završi na ulici. Navela je i neke nelogičnosti, poput činjenice da je u proračunu za kupnju kuća ove godine predviđeno 50 milijuna kuna, dok Agencija za pravni promet i posredovanje nekretninama do danas nije dobila ni lipe. Ivica Kostović (HDZ) drži da predložene...”

„... Zbog svega toga, ne može se presuda u slučaju Blaškić smatrati objektivnom i pravednom, pa predsjednik Mesić ne može biti siguran, ako još nijedan **Hrvat iz** Hrvatske nije otišao u Haag, da neće i otići te da će imati pravedniji tretman od Blaškića! Iz svega izloženoga može se zaključiti da ni nakon višesatnih razgovora »šestorice« nije razjašnjeno u kojem kontekstu je spomenuto ime generala Stipetića u razgovoru s Carlom del...”

„... Tako sazanjemo da je program likovnog odgoja pripremao slikar Bogomil Karlavaris, **Hrvat iz** Vojvodine, a udžbenik geografije za osnovne i srednje škole koji je »Prosvjeta« izdala prije nekoliko godina, također su napravili hrvatski stručnjaci. »Mi ne želimo da srpski kolegiji postanu etnički geto. To je pitanje općih vrijednosti, a ne etničke pripadnosti«, dodaje...”

„... Mladen Naletilić-Tuta je rođen 1. prosinca 1946. u Lištici, u općini Široki Brijeg u BiH. Kao **Hrvat iz** Bosne stekao je državljanstvo Republike Hrvatske, čiji je državljanin i danas. Iz SFR Jugoslavije je početkom 70-ih godina otišao u Njemačku, gdje je stekao veliko bogatstvo i gdje ostaje do povratka u domovinu 1990. Na Ciganskom brdu izgradio je veliku kuću u kojoj su česti posjetitelji...”

„... Anuška Fjorović Komšić: Sadašnja vlast je poštenija od bivše zato što nam ništa ne obećava Željko Komšić, **Hrvat iz** Sarajeva koji se nakon »Oluje« doselio u Knin kao i još najmanje desetak tisuća Hrvata iz BiH, izabran je za predsjednika Udruge raseljenih i useljenih Hrvata iz BiH. Naše najveće probleme, prije svega zdravstvenu zaštitu o kojoj mnogi još sanjaju, nastojimo uvrstiti na dnevni red...”

„... Vanja Majetić Ubio dugogodišnjeg prijatelja i susjeda Srbina OSIJEK, 27. srpnja - Andrija Šimić (48), **Hrvat iz** mjesta Slobodna Vlast nedaleko od Đakova, osumnjičen je da je u srijedu oko 20 sati sa više hitaca ispaljenih iz automatske puške »crvena zastava«, ubio Stevu Zarića (42), prijatelja i sumještana srpske nacionalnosti (policija je u priopćenju navela samo inicijale)...”

„... Ona mu je dala oko 7.600 kuna iz kase i torbice te je razbojnik pobjegao. (H) U Splitu uhićen **Hrvat iz** BiH optužen za ratne zločine SPLIT, 31. ožujka – Hrvat iz BiH, M. A. (30) kojega je Međunarodni sud u Haagu optužio za zločine počinjene u BiH, uhićen je u Splitu u petak navečer, potvrdio je Hini u subotu glasnogovornik Policijske uprave splitsko-dalmatinske Leo...”

„... Ona mu je dala oko 7.600 kuna iz kase i torbice te je razbojnik pobjegao. (H) U Splitu uhićen Hrvat iz BiH optužen za ratne zločine SPLIT, 31. ožujka – **Hrvat iz** BiH, M. A. (30) kojega je Međunarodni sud u Haagu optužio za zločine počinjene u BiH, uhićen je u Splitu u petak navečer, potvrdio je Hini u subotu glasnogovornik Policijske uprave splitsko-dalmatinske Leo Tauber. Nakon uhićenja, M. A. je priveden dežurnom istražnom sucu...”

„... Svaki konstitutivni narod u BiH treba sâm birati svoje izaslanike u domove naroda ZAGREB, 1. svibnja - Nakon smjene Ante Jelavića, hrvatskog člana Predsjedništva BiH koji je na tu dužnost izabran na izborima, njegovo mjesto parlamentarnom je odlukom zauzeo Jozo Križanović, **Hrvat iz** srednje Bosne i član SDP-a BiH. Povod za razgovor je njegova nedavna izjava u Mostaru kojom je najavio moguću konsenzus za otvaranje dijaloga odnosno procesa nadilaženja aktualne političko-pravne krize u BiH...”

„... Dakle, ostavljam trag iza sebe«, govori dr. Ivanović. Doktor Ivanović podsjeća da je prije tri godine uspio doći do, sad već bivšeg direktora TLM-a Petra Škendera, kojemu je predao pismo nagodbe, odnosno namjere, koje je on potpisao. Međutim, Škender to isto nije uradio. **Hrvat iz** židovske obitelji »Ja sam TLM-ovcima rekao ovako: Vama Lozovac donosi samo gubitke. Ja ću vam dati dionice, a vi meni vratite Lozovac...”

„... Mladen Naletilić Tuta rođen je 1946. u Lištici, općina Široki Brijeg, te je kao **Hrvat iz** BiH stekao državljanstvo Republike Hrvatske, čiji je državljanin i danas. Početkom '70-ih odlazi u Njemačku, gdje je stekao poprilično bogatstvo i povezao se s hrvatskom emigracijom a u domovinu se vraća 1990. godine. Godinu dana kasnije, u lipnju, osniva specijalnu antiterorističku...”

„... Prvo, oni nijedan pripremni skup za Sabor nisu održali u Hercegovini, svi su bili u srednjoj Bosni, jedan čak u Tuzli. Zašto? Kad bi oni htjeli ostvariti svoju ideju, nijedan **Hrvat iz** Tuzle i srednje Bosne ne bi mogao biti u toj zajednici koju stvaraju, jer je to praktički neizvodivo. A ipak traže potporu tih ljudi? Oni su to vrlo vješto zakamuflirali u svoje političke floskule, prikrivajući ideju o trećem entitetu, no to će se vrlo brzo razobličiti i postati...”

„... U svoju kuću ne mogu useliti, jer u njoj stanuje doseljenik iz banjolučke regije, a u njegovoj je kući Srbin iz Glamoča. U kući Srbina iz Glamoča pak živi **Hrvat iz** središnje Bosne. U toj je kući Bošnjak iz Srebrenice, a u njoj Srbin iz Sarajeva. I tako se krug zatvara... GVOZD, 8. siječnja - Što vrijeme više prolazi, raste osjećaj da smo mi ovdje žrtve politike i projekta »humanog preseljenja«, iako nikad službeno nije potvrđeno...”

„... On i njegova devetočlana obitelj žive u maloj kući u selu Blatuši. U svoju kuću ne može useliti, jer u njoj stanuje doseljenik iz banjolučke regije, a u njegovoj je kući Srbin iz Glamoča. U kući Srbina iz Glamoča pak živi **Hrvat iz** središnje Bosne. U toj je kući Bošnjak iz Srebrenice, a u njoj Srbin iz Sarajewa...”

„... Republika Hrvatska obvezala se surađivati s tim sudom. U Haagu do sada nije bilo ni jednog jedinog osumnjičenika iz redova Hrvatske vojske, niti je bilo koji **Hrvat iz** Hrvatske bio optužen pred njim«. Kako ističe, »Haaški sud ne sudi pripadnicima pojedinih nacija nego osumnjičenicima. Svaki od njih ima svoje ime i prezime, a zločin nema nacionalnosti...”

„... Sigurnost u gradu čuvalo je više od 4000 uniformiranih policajaca zbog straha od akcija čečen-skih terorista. Bogoljub Lacmanović **Hrvat iz** Ljubuškog preko Slovenije prevezio oružje u Njemačku LJUBLJANA, 9. svibnja - Hrvatski državljanin H. T. (22), u čijem je »mercedesu« starijeg tipa slovenska policija odmah nakon prelaska granice kod Bregane u subotu navečer otkrila oružje skriveno u rezervoaru...”

„... Ljubinka Marković Paško Ljubičić predao se hrvatskoj policiji! ZAGREB, 9. studenoga - Paško Ljubičić, **Hrvat iz** srednje Bosne protiv kojega je prije nekoliko dana oštećena haaška optužnica, predao se u petak ujutro hrvatskoj policiji...”

„... O tim teškoćama na svoj način govori Petar Mrđa, **Hrvat iz** Bužina: »Bilo bi bolje da je naše selo pod Srbima nego pod Slovencima, jer su Slovenci samo kulturniji Srbi«. Dvaput su dosad policajci iz Buja skidali Jorasu s kuće zastavu i natpise, ali on bi sve napravio iznova, a novčane kazne ionako ne plaća...”

„... Hrvatski **Srbi iz Republike Srpske** ne mogu se vratiti u Hrvatsku, jer je netko u njihovim kućama i ne mogu dobiti posao. Taj »netko« u njihovim kućama najčešće je izbjegli **Hrvat iz** Bosne, odnosno Republike Srpske koji se ne može vratiti svojoj kući jer je netko zaposleo njegovu imovinu...”

„... Takvo je mišljenje nelogično, ahistorijsko i apsurdno. Po njemu ispada da bi Međimurcima bilo bolje da se nisu odupirali tuđinskoj vlasti. Pomislite da je takvo što izjavio neki Istranin govoreći o oslobođenju Istre od dugogodišnje talijanske okupacije. Ili neki **Hrvat iz** Dalmacije i otoka koje je Pavelić 18. svibnja 1941. predao Talijanima. Ali, eto, našao se jedan Međimurac koji tako ne misli o mađarskoj okupaciji svoga hrvatskog zavičaja što ga je Pavelić prepustio 1941. Mađarima...”

„... Redanjem optužnica iz Haaga (iako tamo još ne sjedi ni jedan **Hrvat iz** Hrvatske) dogodilo se ono što su pametniji ljudi HDZ-a odavno naslućivali: da se neće krenuti samo na pojedinačne ratne zločine i moguće ratne zločince nego baš i na filozofsku supstancu nastajanja nove hrvatske države 1990./1991...”

„... Hrvat Goran Dizdar izbornik je Ujedinjenih Arapskih Emirata, **Hrvat iz** BiH Ivan Sokolov igra za nizozemsku, Splitsanin Bojan Kurajica godinama uspješno nastupa za Bosnu i Hercegovinu, Srbin Igor Miladinović igra za Grčku. Za Novi Zeland nastupa Igor Bjelobrk...”

„... Irena Dragičević **Hrvat iz** Australije kazneno goni bivšeg hrvatskog konzula Vukasa ZAGREB, 8. rujna – Na općinskom je sudu Darko Sabo, australski državljanin, preuzimajući kazneni progon nakon što je zagrebački Županijski sud obustavio postupak, podignuo optužnicu protiv Jerka Lukasa...”

„...Viđeni su Dražen Budiša, Marko Veselica i Ante Paradžik, novinarima je izjave dijelio Dinko Šakić, predstavljen kao **Hrvat iz** argentinske dijaspor. O žrtvama je u tim izvješćima jedva bila koja riječ, samo fraza o »još neutvrđenom broju«. Godinu dana kasnije prisutnih je bilo oko 1000, umjesto trnovita vijenca kao godinu prije blagoslovljena je državna zastava, a misu je predvodio Matija Stepinac....”

„...U Golubiću pokraj Knina smješteno 16 deložiranih hrvatskih obitelji iz Drvara / Budiša u Golubiću rekao da će se »svaki **Hrvat iz** BiH koji je došao u Hrvatsku, vratiti u BiH ako može i ako hoće«/ OESS će se o svemu očitovati u ponedjeljak ili utorak, kaže glasnogovornik misije Fracaseti KNIN/ZAGREB, 17. ožujka - Preko graničnog prijelaza Strmice, u blizini Knina, do nedjelje na večer...”

„...Dražen Erdemović, **Hrvat iz** okoline Tuzle, koji je u Haag dospio na krajnje neobičan način i potom priznao sudjelovanje u masovnim egzekucijama u kojima je, prema vlastitoj procjeni, ubio sedamdesetak ljudi, osuđen je na pet godina zatvora, a Radislava Krstića, generala vojske Republike Srpske...”

„...U 2002. u UN-ovim mirovnim operacijama diljem svijeta poginula su 52 mirovnjaka. (Hina) Stjepan Mesić u BiH najpopularniji **Hrvat iz** Hrvatske SARAJEVO, 1. siječnja (Od Vjesnikova dopisnika) - Predsjednik RH Stjepan Mesić proglašen je najpopularnijim građaninom Republike Hrvatske u BiH, u anketi koju je proveo najtiražniji bosansko-hercegovački tjednik Slobodna Bosna...”

„... Osim Alije Gušelića iz Bijeljine, koji je iskaz počeo davati u ponedjeljak, svjedočio je i zaštićeni svjedok B-71, za kojeg je rečeno da je **Hrvat iz** Jajca. Optužnica za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine u BiH Miloševića tereti za 48 ubijenih muslimanskih i hrvatskih civila u Bijeljini 1. i 2. travnja 1992. Gušelić je svjedočio da su ga svakodnevno premlaćivali i zlostavljali tijekom 11 mjeseci...”

„... »Najbolje bi bilo da hotel kupi neki bogati **Hrvat iz** inozemstva!« savjetuje menadžer turske tvrtke. Claude Kaiser široj je javnosti poznat po reklami kojom luksuzni The Pucić Palace, gdje noćenje stoji i do 350 eura, posjetiteljima Kina Sloboda nudi hamburger za 28 i Coca Colu za 11 kuna....”

„... On je, kako iz Sarajeva izvještava Vjesnikov dopisnik Alenko Zornija, najpopularniji **Hrvat iz** Hrvatske u Bosni i Hercegovini (Vjesnik, 2. siječnja 2003. 7. stranica). Zločin nad kojim se bi se zgrozio svatko tko u sebi ima imalo osjećaja za mir i suživot, nije potaknuo aktualnu hrvatsku vlast da odmah reagira na taj, po svemu, »jedanaestorujanski terorizam«...”

„...Branimir Soucek, **Hrvat iz** Tirola koji je uz Zechbergera pokretač glazbenog projekta, istaknuo je da je djelo nastalo prije dvije i pol godine te je od tada tri puta izvedeno, a ovo je prvi put izvan sakralnih prostora...”

„...Petar Pavković Bivši »martićevac« pomaže u otkrivanju tajnih grobnica Ubijeni **Hrvat iz** Graboštana zakopan pokraj tijela ubijenih ruskih novinara/Bivši milicioner »Sao Krajine« tvrdi da su ruski novinari ubijeni nakon što su se zaustavili i izašli iz automobila ZAGREB, 7. kolovoza – Iako je od završetka rata prošlo već osam godina, mnoge rane još nisu...”

„... Kao **Hrvat iz** Bosne i Hercegovine u prošlosti sam se mnogo družio sa Slovencima iz BiH, odlično smo se slagali, bili smo veliki prijatelji. Bili su nam uzor zbog svoje radišnosti, organiziranosti i osjećaja pripadnosti rodnoj grudi i kada su od nje živjeli daleko. Ali o slovenskim političarima nikada...”

„... **Hrvat iz** toga mjesta, nedaleko Vukovara, govorio je o padu Lovasa 10. listopada 1991., kada je poginulo 20 mještana većinski hrvatskog sela s 1800 stanovnika. Napad je počeo tenkovskim granatama, a selo su zauzeli vojnici JNA, rezervisti i pripadnici paravojnih snaga, među njima...”

„...Jedan mladi **Hrvat iz** Njemačke je napisao: »1. Ivica Kostelić, 2. Kalle Palander, 3. Bode Miller..., gospodine Kostelić, jedino je to istina, sve ostalo nije važno«. Sport privlači toliko gledatelja upravo zato što u njemu nema laži, jer kad frajer pogodi sa 30 metara u rašlje, na otvorenoj sceni, pred...”

„...Ni jedan **Hrvat iz** Vojvodine nije protjeran, izjavio je čelnik srpskih radikala Vojislav Šešelj za najnoviji broj tjednika Blic News. »Želio sam da odu svi Hrvati. Što će Hrvati ovdje? Želio sam da odu, ali ja ni jednog nisam protjerao, niti je ijedan bio protjeran«, tvrdi Šešelj...”

„...Prvo su na Valentinovo u 3 ujutro u automobilu, kojeg je vozio 21-godišnji **Hrvat iz** Umaga, otkrivena četiri Albanca, a pred samo jutro istoga dana još devet njih, koji su se skrivali u kombiju i dva osobna vozila kojima su upravljali slovenski državljani od 21 do 25 godina. Istog je dana prije podne otkriveno još jedno vozilo s troje Albanaca, no vozač, slovenski...”

„... Prava istina je, u stvari, da je jedan od najistaknutijih »otporaša« na privremenom radu u Ukrajini Marko Marković, podrijetlom **Hrvat iz** Pule, odlučio uzeti predah od kijevske ludnice i odmoriti se dva tjedna na Kubi. Tako nam je i napisao u SMS-poruci odmah po slijetanju u Havanu, nakon što smo ga zamolili za razgovor u Kijewu...”

„...Ante Novak je na upit Hine da komentira taj događaj kazao: »Kakve to veze ima odakle je trava? Dobili smo na dar iz Bosne, ne znam točno tko je to darovao, ali mislim da je neki naš **Hrvat iz** Duvna ili Livna. Ja ne znam što sada treba udrugama da izmišljaju probleme i takve stvari iznose u javnost«, rekao je gradonačelnik. Dodao je da braniteljskim udrugama neće zabraniti ako hoće zamijeniti taj travnati sag. (Hina) Mečelj...”

„...Zar to što je svoje udarne frankovačke skupine na Zagrebačkom sveučilištu poticao na ubojstva antifašista, pa je tako ubijen student Krsto Ljubičić, **Hrvat iz** Arbanasa kod Zadra, a u protufrankovačkim demonstracijama Sveučilišne organizacije mladih radićevaca, što smo ih održali 27. studenoga 1940., jedan je frankovac pucao i ranio studenta Mladena Smoljana. Tako su se frankovci pripremali za svoju strahovladu, koja je počela 1941...”

„...Nezavisni predsjednički kandidat **Hrvat iz** Amerike ima kvaliteta poduzetnika, ali ovo nije Amerika, pa dok se snađe u našoj politici, mogu otići i »tava i jaja«. Drugi nezavisni kandidat, koji dobro jaše konja, dobar je poznavatelj naših uvjeta, ali postoji osjećaj da govori ne iz uvjerenja nego kako bi se dopao slušateljima...”

„...Hrvate u parlamentu Crne Gore mora zastupati **Hrvat iz** hrvatske političke stranke Činit ćemo sve da dostignemo standarde koje imaju nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj/ Tražimo među drugim nacijama i drugim vjerama sve one kojima je stalo do suživota, do dobrobiti Tivta, Boke i Crne Gore...”

„... Jure Šola, bogat i uspješni **Hrvat iz** Kalifornije gdje vodi tvrtku Sanmina-SCI, kao jedan od problema ulaganja u Hrvatsku navodi birokraciju. Njegova tvrtka proizvodi od kompjutera do telekomunikacijskih sustava, druga je po veličini u svijetu na tom polju i posluje u 22 zemlje...”

„... »Dio njih obiteljima se javio još jučer, a jedan je **Hrvat iz** Indije to učinio danas«, kratak je bio Ljubičić. Dvadesetak hrvatskih turista koji su putem zagrebačke agencije »Jumbo« u subotu otputovali na Tajland neće se vraćati u Hrvatsku. Turisti će iz Bangkoka odletjeti do neke od obalnih turističkih destinacija koja nije uništena...”

„...Pa stoga čim je njezin suprug, Jakovljević drug iz luke, jednom zgodom, tek što su se bili oženili, samoniklo kazao da je on “**Hrvat iz** Ugarske” umjesto “Ugarin”, već je u talionici duša kakva je brak, upornim djelovanjem supruge započelo taljenje njegove dotadašnje, istinabog izazovne, osobnosti u lomljivu slatinu koja će posve odgovarati slici one trokatne torte i pomirljivim potrebama...”

„... Na brodu je i 319 članova posade, među kojima je i **Hrvat iz** Rijeke. Ovoga će ljeta u šibensku luku uploviti ukupno 53 cruisera. Šibenik se nedavno upisao u Mediteranski klub cruisera, što

je novi korak k afirmaciji Šibenika kao cruiserske luke. Agent »Minerve« Darko Skelin, kaže da će cruiseri u Šibenik uplovljavati do studenoga....”

„...U sklopu ovoljetne teme »Integracija- transformacija« predavanja će održati arhitekti iz Španjolske (Louis Falcon i Manuel Gausa), Nizozemske (Hans Ibelings), Danske (grupa Plot), Austrije (Roger Riewe), SAD-a (**Hrvat iz** Denvera Ranko Ružić) i Hrvatske (Saša Randić), dok će moderator biti dubrovački arhitekt Krunoslav Ivanišin. Festival će pratiti i dvije zanimljive izložbe. Jedna će predstaviti opus nizozemskog arhitektonskog tandema Claus en Kaan Architects koji se, između ostalog...”

„... Razlozi nepozivanja Didulice su jasni. Nisu baš, kako neki mediji pišu, u tome što **Hrvat iz** Australije ne želi biti treći vratar u nacionalnoj vrsti, već su ponajprije uvjetovani nejasnim Diduličinim statusom u Aalkmaru, kojeg trenerski vodi proslavljeni Van Gaal. »Didulica će nam uvijek biti na raspolaganju, uostalom, on mi je to i poručio«, rekao je Slaven Bilić....”

„... »Cijene noćenja u Njemačkoj rastu kako se bliži početak SP-a. A najviše će skakati uoči dana utakmica u gradovima gdje se održavaju utakmice«, kaže Bernard Čagalj, **Hrvat iz** Göppingena, koji je jedan od autora internetske stranice www.crommunity.com, na kojoj se na hrvatskom jeziku mogu pronaći sve informacije vezane uz Njemačku i SP. »Neki hoteli namjerno ne popunjavaju sobe da bi uoči utakmica mogli maksimalno povišiti cijene i što više zaraditi«...”

„...U prvoj skupini vodeća je bila Croatia iz Toronta, drugi su bili Gradišćanski Hrvati, a bez borbe za plasman ostali su **Hrvat iz** američkog San Pedra i Croatia iz Essena. U drugoj je skupini prvo mjesto pripalo Croatiji iz Canberre, drugi je bio Zrinski iz Chicaga, a iza tih klubova ostali su Croatia Villefranche i Croatia Berlin....”

„...Ja sam pravoslavan **Hrvat iz** Beograda- rekne brat Teodor i dohvati zubima batac kao pravедnik. Uhvatio me ludi smijeh kada opazih da je navlas sličan dobričini Lojzecu, pokojnomu zvonaru crkve sv. Marka, koji je naslikan nalijevo od kora...”

„...Da je ban pravoslavne vjere, ja sam uvjeren, da bi bio **Srbini** iz Slavonije a ovako je on Slavonac.« Isti dan odgovorio je Kumičiću dr Svetislav Šumanović, čudeći se da se u jednoj državi i u jednom parlamentu u vezi sa strogo naučnim pitanjima vodi polemika. Kumičića boli to, »što je g...”

„U prilično konfuzno sročenom tekstu, u kojemu se spominju »stari administrativni ratnici«, »čestiti vozač, **Srbini** iz Ogulina«, »najveći korupcionaši s doktoratima«, »štamparije novca«, »tobogani korupcije«, »nevinu Hercegovci i Ličani i vječna Hrvatska«, razabire se bitno- u rečenici: »Mi to zajedno možemo i moramo riješiti, u protivnom, gradonačelnice, podnesi neopozivu ostatku...”

„...Otac Ilija Vukobrat je **Srbini** iz Like, a majka Danica Ilić Srpkinja iz Bosne. U Beogradu je završio gimnaziju i Visoku školu za vanjsku trgovinu te se 1963. oženio Hajrijom Čelebić iz banjolučke muslimanske obitelji, piše u francuskom Who is who...”

„... Pupovac smatra da- kao **Srbini** iz Hrvatske i predstavnik srpske zajednice u Hrvatskoj te kao čelnik njezine ključne organizacije- svaku odgovornost koja mu pripada, koja proizlazi iz djelovanja politike koja je nastupala u ime Srba neće moći izbjeći. »Ali, odgovornost ne može biti kolektivna, ona mora biti... “

„...U toj je kući Bošnjak iz Srebrenice, a u njoj **Srbini** iz Sarajeva. I tako se krug zatvara... GVOZD, 8. siječnja - Što vrijeme više prolazi, raste osjećaj da smo mi ovdje žrtve politike i projekta »humanog preseljenja«, iako nikad službeno nije potvrđeno da je taj projekt postojao - kaže rezignirano, ispred improvizirane crkve...”

„...»Glumim jednog Srbina koji je to isključivo po nacionalnosti, inače je **Srbini** iz Banje Luke, zapravo student koji je mobiliziran protiv svoje volje, koji nije za rat, koji nema iskustva u ratu, ali

postane ratoboran. No, to je ona školska ratobornost koja se više svodi da se uzvрати udarac, nego nešto drugo...”

„...nam je rekao da je ispitao 12 osumnjičenika, te najavio da će Krišto biti saslušan u srijedu u bolnici. Miklič je na odsluženju vojnog roka u Osijeku, a osumnjičeni Đurić, **Srbin iz** Vukovara, odjavio je prebivalište u Hrvatskoj i prijavio se u Jugoslaviji. Sudac je rekao kako su svi ispitani ostali kod obrane koje su dali u prvom saslušanju prošloga tjedna...”

„... Ali Desnica Radivojević je prvi **Srbin iz** Republike Srpske koji je priznao da su Srbi počinili zločin nad Bošnjacima, kaže Sadik Ahmetović, potpredsjednik Skupštine općine Srebrenica / Ja nisam srpski izdajnik niti to mogu biti. Srpski narod su izdali oni koji su ga doveli u ovakvo stanje, objašnjava Desnica Radivojević...”

„... Kako smo neslužbeno doznali, posrednik u pregovorima bio je **Srbin iz** Hrvatske M. Š., vlasnik tvrtke u Austriji. Krunislav Olujić nam je potvrdio tu informaciju, ali nije želio iznositi pojedinosti. • Kako je došlo do sastanka s Radovanom Karadžićem u Banjoj Luci? - Informacija objavljena u srijedu je djelomično točna...”

„...Naime, kako se dobro zna, Drnovšek je bio član posljednjega Predsjedništva SFRJ, u kojemu je 1990. i u prvoj polovici 1991., zajedno sa Stjepanom Mesićem iz Hrvatske i Vasilom Tupurkovskim iz Makedonije, kojima se poslije pridružio i Bogić Bogičević, **Srbin iz** Bosne i Hercegovine, rušio i srušio tadašnju Jugoslaviju. A u tom je razdoblju Drnovšek, od 1989. do 1990., bio predsjednik toga Predsjedništva SFRJ...”

„...Čak se javio i onaj **Srbin iz** Trsta. - Vidim- kažem ja i nastavljam, ne mogući se suspregnuti ali nigdje ne vidim Hrvata. - Što kažeš- upita me on onako nizak i bradat, podignuvši glavu.- Dobro su meni rekli da si ti hrvatski nacionalist. - Zar ja tebi ne smijem reći ono što mislim?...”

„...Bez ikakvog razloga Srbi su počeli provocirati dizanjem tri prsta u zrak, a sve je završilo time da je jedan mladić, **Srbin iz** Borova, udario u glavu zapovjednika osječkih specijalaca koji su također igrali na turniru», objašnjava Hajduković. Ispričao je i kako su Srbi tada tražili da se sa turnira isključi ekipa specijalne policije, na što se nije pristalo. Zato je turnir napustilo sedam srpskih ekipa...”

„...U policijskim krugovima kao jedan od atentatora spominjao se i famozni Boro Konj, pravim imenom Boro Orlović, **Srbin iz** Dalja, početkom rata »krajinski vojnik«, a kasnije plaćeni ubojica pripadnika hrvatskih tajnih službi. »Šobicu« je, navodno, »naštelio« Manojlo Moro, inače policijski doušnik...”

„...Taj tridesetpetogodišnji kosovski **Srbin iz** Uroševca i sam je 1999. izbjegao s Kosova, no nakon pet i pol godina odlučio se na povratak i ulazak u vladu, čijeg premijera Beograd optužuje za zločine nad Srbima...”

„...Za genocid u Mikluševcima najprije je bilo optuženo 35 osoba, ali je konstatirano da je osam optuženih u međuvremenu preminulo. U ponedjeljak se na vukovarskom sudu pojavilo devetero optuženih: Milan Stanković (42), **Srbin iz** Mikluševaca, Živan Ćirić (67), Srbin iz Šidskih Banovaca, Joakim Butko (63), Rusin iz Mikluševaca, Slobodan Mišljenović (65), Srbin iz Mikluševaca, Jaroslav Mudri (36), Rusin iz Mikluševaca, Zdenko Magoč (41), Rusin iz Mikluševaca, Dušanka Mišljenović (56)...”

„...Nikola Vein je **Srbin iz** Donjeg Srba, a Tibor Fur, inače porijeklom iz Mađarske, prijavljen je na adresi u selu Zrmanja kod Obrovca. Prema Novoselovićevim riječima, policijski su službenici u redovnoj ophodnji zamijetili nepoznatog muškarca sumnjivog ponašanja. Kada je ugledao policajce kako mu prilaze...”; itp.

Analizując wybrane wypowiedzi narracyjne trudno wskazać na jakikolwiek *prototyp etniczny* obecny na planie ekstensji, intensji czy referencji. Trudno zatem odpowiedzieć na

pytanie kto w narracjach funkcjonuje jako prototypowy Chorwat czy Serb i czy w ogóle taki obraz istnieje. Spektrum odwołań do tożsamości lokalnej jest bardzo szeroki. A. E. Clarke (2003, 2005) przedstawia w tym kontekście bardzo ciekawy sposób referencyjności przy pomocy pojęcia *mapy*. Autorka wprowadza trzy główne typy map i analiz:

- mapy sytuacyjne (*situational maps*) - służące do artykułowania elementów sytuacji i sprawdzania powiązań między nimi;
- mapy społeczne światów/aren (*social worlds/arenas maps*) - jako kartografia kolektywnych zaangażowań, relacji społecznych i obszarów działania;
- mapy pozycyjne (*positional maps*) - jako strategie upraszczające do zaznaczania pozycji wyartykułowanych i niewyartykułowanych w dyskursach.

Mapy mają zastosowanie do danych etnograficznych; do istniejących dyskursów o charakterze narracyjnym, wizualnym, historycznym. Traktując wskazane wypowiedzi jako formę dyskursu można stosunki międzyetniczne, czy też szeroko rozumianą etniczność traktować jako definicję rzeczywistości. W ramach dyskursu następuje obiektywizacja doświadczeń poszczególnych osób czy grup, przez co doświadczenia te stają się intersubiektywną wiedzą wraz z całą gamą uprawomocnień, wyjaśniających pochodzenie i legitymizujących jej prawdziwość.

W narracjach obiektywizują się więc stereotypy, pamięć społeczna dotycząca kontaktów międzykulturowych, tożsamość etniczna, jak również pojawiają się legitymizacje określonych stosunków etnicznych (np. pluralizmu lub dominacji i podporządkowania). Trudno bowiem wskazać, która tożsamość – narodowa czy etniczna stanowi referencję do identyfikacji; por. warianty: *Chorwat z Dubrownika*, *Chorwat ze Szwajcarii*, *Chorwat z Bośni i Hercegowiny*, *Chorwat z Chorwacji*. Najczęściej pojawiają się odwołania do małych tożsamości lokalnych np.: *Chorwat z Graboštana*, *Chorwat z Bużina*; obecna jest także semantyka diaspory, np.: *Chorwat z Argentyny*, itp. Odoszając się do typologii T. van Dijk'a dyskurs może spełniać bardzo wiele funkcji które dotyczą:

- sugerowania zachowania się w trakcie konfliktów etnicznych;
- sygnalizowania własnej przynależności grupowej;
- akcentowania podzielanych wartości i interesów;
- tworzenia dominacji i jej reprodukcji;

- ekspresji uprzedzeń etnicznych, które poprzez dyskurs reprodukuja się w społeczeństwie (za: T. van Dijk, 1997).

Trudno zaobserwować wszystkie komponenty tej klasyfikacji w profilowaniu obrazu tożsamości etnicznej w przedstawionym dyskursie; co więcej narratorzy dopuszczają eksplikacje podkreślające, że granice tożsamości etnicznych nie są radykalnie oznaczone; por. *Chorwat z Belgradu, Serb z Chorwacji*, itp.

4.5. Stereotypy i uprzedzenia.

Stereotyp definiuje się jako funkcjonujący w świadomości społecznej, skrótowy, uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości. Często jest on oparty na niepełnej lub fałszywej wiedzy o świecie, jednak utrwalony przez tradycję staje się oporny na zmiany i funkcjonuje jako „szablon” do odwzorowywania wiedzy społecznej. W potocznym rozumieniu termin *stereotyp* posiada głównie negatywne konotacje⁶⁵. Popularna definicja mówi, że stereotypy są uproszczonymi obrazami myślowymi, należącymi do mentalnego wyposażenia jednostek podzielanymi przez dość liczne populacje ludzi. Taka definicja jest jednak uboga i niewystarczająca; z punktu widzenia nauk społecznych problematyka stereotypów jest bardziej złożona. Za inicjatorów badań nad stereotypami uważa się D. Katza i K. Braly'ego, którzy w 1933 r. przeprowadzili pionierską analizę postaw studentów Princeton University wobec obcych grup etnicznych. Zaproponowali również pierwszą definicję, zgodnie, z którą stereotyp jest utrwalonym wrażeniem, w niewielkiej mierze podporządkowanym faktom, do których reprezentowania pretenduje (za: Z. Bokszański, 2001). Sposób przeprowadzenia przez nich badań wyznaczył do dziś obowiązującą tendencję w badaniach nad stereotypami; respondentom przedstawiono listę cech i poproszono o przypisanie pewnych właściwości wybranym grupom etnicznym oraz narodom. W analizie wyników posłużono się kryterium zgodności, co oznacza, że kilkanaście cech najczęściej przypisywanych każdej grupie etnicznej traktowano jako stereotyp. Obecnie teoretycy kultury krytykują takie podejście m. in. przez fakt, że złożony i wieloaspektowy w rzeczywistości problem potraktowano w uproszczony sposób, redukując go do wyliczenia typowych zmiennych. Tego rodzaju metody ilościowe, szeroko stosowane przez socjologów i psychologów społecznych, w naukach o

⁶⁵ Stało się tak za sprawą między innymi przełomowych publikacji D. L. Hamiltona (np.: *Cognitive process in stereotyping and intergrup behavior*, 1981), w której autor przekonywał, że stereotypy są niezwykle rozpowszechnionym błędem poznawczym.

kulturze na ogół ustępują miejsca metodom jakościowym, polegającym na analizie dokumentacji, takich jak biografie, czy informacje zawarte w środkach masowego przekazu, bądź dorobku kulturowym. Najnowsze badania pokazują, że zjawisko stereotypowego postrzegania rzeczywistości jest bardzo złożone i posiada zarówno pozytywne, jak i negatywne strony, co oznacza, że mogą być zarówno trafne, jak i błędne, sztywne lub łatwo podlegające zmianie, niosące ze sobą pozytywną lub negatywną ocenę. Współcześnie wyróżnia się trzy główne nurty badań nad stereotypami i teorii je wyjaśniających (za: I. Kurcz, 1994):

- nurt społeczno-kulturowy;
- nurt psychodynamiczny;
- nurt poznawczy .

Najstarszy z nich - nurt społeczno - kulturowy przyjmuje, że kultura wyznacza wzorce, normy i różnorodne standardy, w tym również stereotypy, które tak jak inne wzorce kulturowe przejmowane są w procesie socjalizacji. Z kolei nurt psychodynamiczny został zainicjowany w 1950 roku znaną pozycją *The Authoritarian Personality*, będącą zbiorem prac kilku autorów pod redakcją T. Adorna. Koncentruje się on na ekspozycji roli nieświadomych popędów, które mają być źródłem stereotypów i podkreśla ich obronne, redukujące lęk funkcje. Negatywne stereotypy innych grup powstają zazwyczaj w wyniku występującej u jednostki potrzeby lub dążenia do poradzenia sobie z jakimś wewnętrznym konfliktem, niezadowoleniem, bądź poczuciem zagrożenia. Nurt ten, jako wywodzący się z psychologii osobowości w ujęciu psychoanalitycznym, akcentuje znaczenie różnic indywidualnych; osoba szczególnie predysponowana do posługiwania się stereotypami to właśnie osobowość autorytarna, charakteryzująca się sztywnością, schematycznością, konwencjonalnością, skrupulatnością oraz skłonnością do rutyny. Właśnie tego typu powtarzalne (kompulsywne) zachowania pomagają redukować lęk. Podejście poznawcze - najnowszy nurt w badaniach nad stereotypami - zapoczątkowały prace H. Tajfela z 1960 r. Zgodnie z tym ujęciem stereotypy polegają na atrybucji, czyli przypisywaniu pewnych ogólnych właściwości psychicznych różnym grupom ludzi. Jako przyczynę takiego sposobu organizowania rzeczywistości społecznej podaje się ograniczone możliwości ludzkiego umysłu, niepozwalające na przetworzenie wszystkich docierających do nas informacji. Jednostki stosują zdroworozsądkowe uproszczenia, takie jak przeceńnianie różnic międzygrupowych i niedostrzeganie różnic wewnątrzgrupowych, ponieważ nie są w stanie, bądź nie mają dostatecznej motywacji do tego, aby szczegółowo analizować wszystkie aspekty sytuacji. Nurt ten rozwija się bardzo prężnie na gruncie eksperymentalnej

psychologii poznawczej i społecznej; najnowsze badania zazębiają się poniekąd z odkryciami paradygmatu psychodynamicznego i koncentrują na różnicach indywidualnych w zakresie osobowości i stylu przetwarzania informacji pochodzenia społecznego.

Teoretyczne ujęcia kwestii stereotypów zasadniczo różnią się w eksplanacji problematyki na gruncie socjokulturowym. Do pierwszej grupy zalicza się społeczno - kulturowe teorie konfliktu oraz socjalizacji, czyli społecznego uczenia się, natomiast do drugiej grupy należą teorie psychodynamiczne oraz poznawcze. Kolejne ważne rozróżnienie dotyczy podziału na stereotypy kulturowe oraz społeczne. Istota tego rozróżnienia dotyczy tzw. „innego etnicznego”, którego obraz budowany jest na podstawie potocznej obserwacji, czynionej w trakcie bezpośredniej relacji, jak również potocznej wiedzy zawartej w folklorze grupy, dostępnym w różnych źródłach pisanych, jak również przekazach ustnych. Podjęta próba analizy wizerunku narodowości w przysłowiach pokazała, że utarte, schematyczne wizje różnych nacji sformułowane są najczęściej jako szeregi opozycji warunkowanych przez określony kod, który pozwala na wyrażenie ich w konkretnych wypowiedziach (zob. Z. Bokszański, 2001). Specyfika tego kodu polega na uwzględnieniu takich właściwości, które pozwalałyby na konfrontację danych narodowości bez względu na ich faktyczne zróżnicowanie historyczne. Innymi słowy stereotypy kulturowe odnoszące się do grup etnicznych opierają się na zasadzie przeciwstawiania sobie cech, które uważa się za charakterystyczne dla poszczególnych narodowości, niezależnie od tego, czy one faktycznie mogą być uznane za przeciwstawne. Cały proces odbywa się na poziomie języka i nie ma żadnego odzwierciedlenia w faktach historycznych. Znamienne jest również to, że literatura piękna tworzy pewne syndromy cech i za jej pośrednictwem do języka potocznego przechodzą pewne określenia. Fakt, że przysłowia i literatura stanowią źródło stereotypów, nie powinien dziwić, zważywszy, że schematy te są przekazywane głównie poprzez język; (...) *pierwsza i najbardziej oczywista funkcja języka polega na przekazywaniu wspólnych kulturowo stereotypów od osoby do osoby i z pokolenia na pokolenie. Ponieważ język jest kulturowo wspólny, stanowi on idealny środek zbiorowego określenia i ochrony stereotypowych przekonań* (C. Macrae, Ch. Satangor, M. Hwestone, 1999, s. 162). Przekazywanie stereotypów przez język można analizować na kilku poziomach - na najbardziej ogólnym poziomie przekonania wspólne kulturowo włączone są do słownika danego języka. Słownik każdego języka w dowolnym momencie historycznym odzwierciedla przekonania społeczne dotyczące grup ludzi oraz narodowości. Stereotypy są rozpowszechniane poprzez język w bezpośrednich kontaktach międzyludzkich, jak również za pośrednictwem komunikacji masowej. Wskazuje się także na pewne uniwersalne i nieracjonalne prawidłowości rządzące powstawaniem stereotypu *obcego*. Stały schemat kształtowania się stereotypu

polega na przypisywaniu wszelkim *obcym* pejoratywnych określeń. Z. Bokszański proponuje własną społeczno - kulturową koncepcję sposobu powstawania i funkcjonowania stereotypu tzw. „innego etnicznego” (zob. Z. Bokszański, 2001). Autor zwraca uwagę na trzy ogniska formowania się zasobów kulturowych; są to: tradycja grupy, paradygmat *obcego* oraz schemat ideologiczny *obcego*. Tradycja grupy jest pojęciem najszerszym, obejmującym zarówno paradygmat *obcego*, jak i jego *schemat ideologiczny*. Obejmuje ona zarówno najstarsze, jak i współczesne standardy kulturowe, przy czym, niektóre z nich są „martwe”, a inne wciąż „aktywne” społecznie. Jest to ogólnie rozumiana część dorobku kulturowego grupy, która odnosi się do wzorów postrzegania odmiennych grup. Składają się na niego efekty wielowiekowych kontaktów z określoną grupą etniczną, czy narodowościową, jak również przyswajanie wzorów na drodze pośrednich przekazów kulturowych. Paradygmat narodów i grup etnicznych jest częścią tradycji grupy, która pozostaje żywa i trwała, przejawia się w folklorze oraz nawykowych skojarzeniach członków danej grupy, mogących przejawiać się jako niezbyt obszerna lista cech od dłuższego czasu konsekwentnie wiązanych z jakąś grupą etniczną w potocznych formach charakteryzowania jej członków. Paradygmaty narodowości kształtują w znacznej części potoczny sposób postrzegania *innych*, należą do aktywnych społecznie fragmentów globalnego dorobku grupy i są jawną, aktywną tradycją.

Schematy ideologiczne narodów i grup etnicznych stanowią część wzorów postrzegania *innych*, będących rezultatem świadomych, intencjonalnych działań. Charakteryzują się one krótką historią i odwołują się do różnych fragmentów tradycji grupy oraz paradygmatu narodów i grup etnicznych. Powstają w związku z aktualnymi problemami tożsamości grupowej i w odróżnieniu do paradygmatu, który jest raczej stały, wiążą się z tendencjami do zmiany. Stereotypy stanowią ważny, integralny element społeczeństwa, jego struktury, ideologii i propagandy politycznej, są ponadto silnie nacechowane emocjami o zabarwieniu pozytywnym, bądź negatywnym; wykazują także znaczną stałość czasową (zob. J. Berting, Ch. Villain - Gandossi, 1995). Warto zwrócić uwagę na fakt, że stereotypy etniczne są czymś innym, niż charakter narodowy. Charakter narodowy istnieje obiektywnie i ma swoje odzwierciedlenie w obyczajach, folklorze i szeroko rozumianej kulturze danego narodu, natomiast stereotypy funkcjonują jedynie w umysłach jednostek/grup - są więc subiektywne i nie muszą zgadzać się z rzeczywistym charakterem narodowym. Stereotypy dotyczące własnej nacji mają za zadanie wzmacniać tożsamość społeczną, najczęściej są pozytywne i raczej zgodne z charakterem narodowym. Z kolei stereotypy odnoszące się do innych narodów znacznie częściej przybierają negatywne zabarwienie (zwłaszcza w odniesieniu do najbliższych sąsiadów). Również służą konsolidacji własnej tożsamości narodowej, na zasadzie odróżniania się - stąd

tendencja do przeceniania znaczenia domniemanych podziałów między grupami etnicznymi i narodowymi.

Integracja jest jednym ze sposobów przystosowania się jednostki do nowego środowiska kulturowego, jednym z efektów szerszego procesu zwanego akulturacją, przy czym termin *kultura* ma tutaj bardzo szerokie znaczenie. Przekształcenie - czyli akulturacja⁶⁶ - polega na adaptacji obcych treści do własnej kultury, eliminacji niektórych treści rodzimych, modyfikacji pozostałych elementów i tworzeniu synkretycznych treści. Konsekwencją tego procesu jest wzrost podobieństw i zmniejszenie różnic w kontaktujących się systemach. Akulturacja najczęściej ma miejsce w sytuacji interetnicznych kontaktów międzygrupowych, bywa też rezultatem kontaktów między grupami i jednostkami reprezentującymi odmienny system kulturowy, które mogą pełnić funkcję agentów zmiany lub same podlegać transformacji kulturowej. Termin *akulturacja* odnosi się do procesu kulturowych przeobrażeń spowodowanych przepływem treści między odmiennymi kulturowo zbiorowościami (za: E. Nowicka, 1999). Jest to rodzaj procesu kompleksowej dyfuzji; warunkiem jej zaistnienia jest wielostronny i trwały kontakt między społecznościami wyraźnie różniącymi się między sobą kulturowo. Wśród cech akulturacji wymienia się: całościową zmianę, szybkość, zderzenie się kultur, przejmowanie ról społecznych oraz fakt, że akulturacja nie jest procesem mechanicznym. Całościowa zmiana obejmuje zarówno sferę ekonomiczną, jak i społeczną oraz symboliczną. Następuje tutaj selektywne przejmowanie elementów kultury grupy obcej, takich jak system wartości czy reguły współżycia społecznego. Zwykle też proces destrukcji zachodzi szybciej niż przejmowania obcych elementów, co sprawia, że powstają obszary kulturowej próżni w obrębie kultury zbiorowości podlegającej akulturacji. Pojawia się wówczas stan anomii. Odmiennność wzorów stykających się kultur sprawia, że są one odbierane przez zbiorowość ulegającą akulturacji jako bezsensowne. Kultura grupy dominującej politycznie jest postrzegana przez przedstawicieli grupy podporządkowanej jako posiadająca wyższą wartość. Fakt, iż akulturacja nie jest procesem automatycznym oznacza, że przejmowane treści ulegają przetworzeniu pod wpływem kultury rodzimej. Znaczenie ról społecznych w procesie akulturacji oznacza, że liderami procesu zmian są z reguły jednostki o odpowiednio wysokiej pozycji społecznej, zwłaszcza autorytety religijne; istotne znaczenie mają również funkcje przedstawicieli kultury dominującej. Tożsamość narodowa jest blisko związana z tożsamością kulturową i zajmuje istotne miejsce w strukturze *ja* jako element tożsamości społecznej. Pomyślna

⁶⁶ Twórcami teorii akulturacji, powstałej w USA w latach 20. i 30. XX wieku byli m. in.: R. Redfield, R. Linton, M. J. Herskovits.

akulturacja wymaga z jednej strony dostosowania się do warunków społecznych, a z drugiej zachowania tej unikalnej tożsamości⁶⁷.

Tożsamość osobista wywodzi się z właściwości indywidualnych, a społeczna z przynależności do grupy. Ważną konsekwencją tożsamości społecznej jest tzw. „in-group bias”, czyli faworyzowanie grupy własnej, które służy podtrzymaniu wysokiej samooceny. Obiektywny prestiż grupy nie ma tu żadnego znaczenia, efekt ten występuje nawet wówczas, gdy przydział do grup jest losowy. Dotyczy to jednak tylko sytuacji, gdy przydzielane są nagrody, w przypadku przydzielania kar faworyzacja grupy własnej nie występuje. Istotne jest również to, że przydział nagród nie ma na celu zwiększenia zysków grupy własnej, tylko rywalizację z grupą obcą, z kolei rywalizacja wzmacnia spójność grupy. Ten mechanizm motywacyjny wzmocniony pozytywnym sprzężeniem zwrotnym tłumaczy istnienie konfliktów międzygrupowych o irracjonalnym przebiegu, a w pewnej mierze także powstawanie uprzedzeń. Proces formowania opinii o innych grupach i postaw wobec nich można przedstawić na kontinuum, w którym istnieje przetwarzanie kategoryjne (posługiwanie się stereotypami społecznymi) oraz przetwarzanie atrybucyjne (koncentrowanie się na cechach indywidualnych). Jeżeli kategoria zostanie wzbudzona, aktywizują się powiązane z nią informacje, afekt i tendencje behawioralne, czyli wszystkie składniki postawy. Pierwsza reakcja na *innych* oparta jest na ich cechach fizycznych. Dostrzeżenie różnic w wyglądzie automatycznie uruchamia przetwarzanie stereotypowe. Dzieje się tak, gdy jest wzbudzona tożsamość społeczna, a nie osobista. Wzbudzenie tożsamości osobistej uruchamia atrybucyjny styl przetwarzania informacji. Wykrycie rozbieżności w sferze wartości jest istotnym powodem uznania jednostek nienależących do kategorii *my* za obcych i stanowi przesłankę dla dehumanizowania ich. Powiązanie obiektów należących do danej kategorii z jakąś wyrazistą cechą (np. kolor skóry, atrybuty, itp.) lub etykietą immanentnie związane jest ze stygmatyzacją. Proces stygmatyzacji jest źródłem automatycznej i uporczywej fiksacji uwagi; automatycznie też uruchamianiem negatywnych emocji. Zakłada się, że proces ten przebiega poza świadomą kontrolą podmiotu.

Najnowsze badania zapoczątkowane przez P. Leyensa wykazują, że w wyniku podziału na *swoich* i *obcych* tylko przedstawicielom grupy własnej przypisuje się pełnię człowieczeństwa, przejawiającą się jako zdolność do przeżywania specyficznie ludzkich emocji (zob. P. Leyens, 2000). Zjawisko to nosi nazwę dehumanizacji *obcych* i nie jest powiązane ze pro-

⁶⁷ Należy tu również uwzględnić rolę języka ojczystego (L1) w kształtowaniu się poczucia tożsamości narodowej. Od dawna podkreśla się ważną funkcję języka w podtrzymywaniu tożsamości narodowej w czasach kryzysu, wydaje się, iż język ojczysty stanowi niezmiennie istotny, jeśli nie najważniejszy, aspekt pielęgnowania związków z własną kulturą i narodem (za: B. Limanowski, 1919).

cesem faworyzowania *swoich*. Występuje nawet wówczas, gdy nie ma realnego konfliktu międzygrupowego. Teoria P. Leyensa pozwala wyjaśnić takie zjawiska, jak brak zainteresowania życiem wewnętrznym członków grup obcych, obojętność na ich cierpienie, skłonność do ich delegitymizacji, depersonalizacji i ksenofobię.

Jako przykład odniesień narodowych, zarówno stereotypów, jak i autostereotypów przedstawiono użycie w wypowiedziach narracyjnych wielkich kwantyfikatorów: *zawsze/nigdy* w stosunku do następujących desygnatów: *Chorwaci/Chorwacja - Serbowie/Serbia* oraz form superlatywnych przymiotników; por.

A: hr. *Srbi uvijek/Srbija uvijek* - pl. *Serbowie zawsze/Serbia zawsze*

„...Na koncu, politiku SAD-a i Zapada naziva »pokvarenom«, jer je, navodno, »zahtijevala da **Srbi uvijek** i svugdje ostanu na milost i nemilost svojih neprijatelja...»

„...Iz Beograda su dolazili žandari i pljačkaši naše imovine / Tuđi »glasnogovornici« (a njih inozemstvo može u Hrvatskoj lako naći i platiti sitnim novcem) ne smiju zaboraviti da će **Srbija uvijek** »svirati prvu violinu« na tzv. zapadnom Balkanu, jer je za to predestinirana svojim geopolitičkim položajem, brojčanošću svoje nacije i svojom lukavom diplomacijom kojoj hrvatska (ako uopće postoji), nije i nikad neće biti dorasla...»

„...Uostalom, Nikola Pašić predlagao je da se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca preimenuje u Veliku Srbiju, a pojam Velika **Srbija uvijek** se odnosio na proširenje Srbije na susjedna područja nastanjena Srbima i šire....»

B: hr. *Hrvati uvijek/Hrvatska uvijek* - pl. *Chorwaci zawsze/Chorwacja zawsze*

„...Gotovo svaka druga riječ bila im je kletva na autoritete, tužili se na nesreću, da **Hrvati uvijek** moraju imati svoje autoritete, a ipak svi se slijepo pokoravaju mnijenju Bolićevu...»

„...Osim toga, jedan je dio knjiga pisan s osnovnom idejom da se na temelju istrnutih, predimenzioniranih, iskrivljenih, pa i falsificiranih podataka pokaže kako su **Hrvati uvijek** bili varani, zakidani, ubijani, kako smo »mi« uvijek bili u pravu, poštjeni, moralni, a svi ostali, »oni«, uvijek u krivu....»

„...Veleposlanik je naglasio da su »Bugari i **Hrvati uvijek** bili prijatelji, partneri i saveznici, a danas su opet partneri za ulazak u Europsku uniju...»

„...Kako ocenjujete sadašnji krizni politički trenutak u zemlji? – **Hrvati uvijek** žive ili u povijesnim ili u kriznim vremenima....»

„...**Hrvati uvijek** moraju negdje putovati da bi dobili dozvolu za svoje postojanje. Naši ljudi su masovno tražili i dobili posao u Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj, a ne u Srbiji ili Makedoniji....»

„...HDZ BiH kojem **Hrvati uvijek** iznova daju svoje glasove pokazao je da osim puke retorike ništa konkretno ne može napraviti da bi se stanje izmijenilo....»

„...Pa je tako Dorica Nikolić, u maniri ljutite profesorice lupala šakom o stol, mahala rukama i vikala da mi **Hrvati uvijek** pred nekim sagibamo glavu....»

„...Pogledao sam i ja, iz daljine, gdje sam to živio, a takav je uvid nešto zdravo. Znam da se mnogi grče, među inim i izravni konkurenti, a mi smo **Hrvati uvijek** konkurenti svim drugim Hrvatima, u ovom smislu- eto, svaki tjedan Šnajder jedan....”

„...Gradišćanski Hrvati se još nisu oglasili- ili ih makar nije otkrila nacionalna izvještajna agencija, a zna se da su **Hrvati uvijek** »šepali« u samopromociji....”

„...A zašto su upravo mali i požrtvovni **Hrvati uvijek** nastojali žrtvovati za druge i svoj jezik (za razliku od još manjih Slovenaca), druga je poučna priča o kojoj bi mogli »transparentnije« progovoriti ne samo jezikoslovci nego i političari, koji tako euforično »integriraju« svoj narod u nove spasonosne građanske »integracije«...”

„...A da su **Hrvati uvijek** kritični i kada se vuku pravi potezi, pokazuje i rušenje Budakova spomenika....”

„...Čak su i **Hrvati, uvijek** sumnjičavi da se iza prometnih čepova krije nečija nesposobnost ili loša organizacija, odustali od traženja odgovornih za kilometarske kolone....”

„...**Hrvati uvijek** nađu tehnički kvalitetne mlade nogometaše....”

„...Žalosno je što smo mi **Hrvati uvijek** nesložni, **uvijek** smo protiv, pa i samih sebe...”

„...Naglasivši da je **Hrvatska uvijek** bila europska, predsjednik Mesić je kazao da je »naša znatnost **uvijek** bila na razini europske i nikad nismo zaostajali....”

„...Na konferenciji je više puta apostrofirana **Hrvatska, uvijek** kao pozitivan primjer....”

„...Slaba **Hrvatska uvijek** je bila dobar povod za njihov nasrtaj na naše prostore....”

„...Gotovčeva supruga Simona kratko je podsjetila nazočne da se pokojni liberal Gotovac uvijek deklarirao kao pjesnik i da mu je domovina **Hrvatska uvijek** bila iznad svega, a želio je demokratsku i pravednu Hrvatsku....”

„...No, ne smije se zaboraviti ni uvjeravanja od prije nekoliko mjeseci da svaka država, pa i **Hrvatska, uvijek** u proračunu ima, zlu ne trebalo, »skrivenu« milijardu ili dvije viška raspodijeljenog po raznim stavkama....”

„...Mislim da nije dobro da **Hrvatska uvijek** priča o 2007. godni....”

„...Predsjednik Udruge branitelja »Podravke« Mladen Pavković obrazložio je da su Najbolji hrvatski tamburaši, kao i Ivo Robić za života, često i rado se odazivali pozivima za nastupe na humanitarnim koncertima. Ivo Robić posebno se rado odazivao pozivima hrvatskih branitelja, jer mu je **Hrvatska uvijek** bila u srcu, rekao je Pavković....”

„...Poručio je da će **Hrvatska uvijek** imati povlašteno mjesto u njegovoj privrženosti i njegovoj molitvi....”

„...Ako je vladajućima toliko do vojnih vježbi, **Hrvatska uvijek** ima opciju postati zemlja vojnoga turizma....”

„...Graničeva izjava o tim površnim i neprofesionalnim diplomatima »kojima je jedini cilj da **Hrvatska uvijek** bude nešto kriva« prava je opomena onima koji će, ma kako se zvali, dobiti sljedeće parlamentarne izbore....”

„...Govoreći o odnosima sa Slovenijom koji su zaoštreni upravo zbog namjere Hrvatske da proglasi gospodarski pojas na Jadranu, Račan je istaknuo da je **Hrvatska uvijek** za razgovore, ali »ne pristajemo na ultimatum i hladnoratovski odnos kad je riječ o tako važnim pitanjima....”

„...Predsjednik je okupljenima čestitao 110. obljetnicu Hrvatske bratske zajednice rekavši da će **Hrvatska uvijek** svoje ljude dočekivati otvorena serca....”

„...Nitko njega niti razumije, niti sluša, govori o trenerskoj nesposobnosti u Hrvatskoj Mirko Novosel, koji smatra da **Hrvatska uvijek** ima potencijal za olimpijsku medalju...”

„...Verheugen je istaknuo kako je bilo bitno znati da je **Hrvatska uvijek** bila u središtu Europe i da joj ona i danas pripada...”

„...Bilo bi stoga pravo čudo kad i nama, koji smo u srcu Europe i koji raspolažemo tolikim bogatstvom i prirodnim ljepotama, ne bi pružali svoju »pomoć i podršku«, koju širom otvorenih ruku dočekuju naši »politički vidovnjaci«, koji svoju veličinu grade na služinskom odnosu prema »velikima« i za čije je »velike ideje« **Hrvatska uvijek** bila premalena...”

„...Prikazom svjetskih spomenika kulture u Hrvatskoj željelo se pokazati kako je kroz svoju bogatstvu povijest **Hrvatska uvijek** nastojala zadržati prepoznatljiv nacionalni identitet...”

„...Premijer Ivo Sanader je naglasio da je **Hrvatska uvijek** bila dobar organizator sportskih događaja...”

C: hr. *Srbi nikad*/Srbija nikad - pl. *Serbowie nigdy*/Serbia nigdy

„...Na takvog smo navikli još od vremena Domovinskog rata, kad je bio redovito prisutan u hrvatskim »ustaškim« medijima i mogao je doći u dom svakoga »genocidnoga« Hrvata sa svojim »mirotvornim« izjavama. Navikli smo kod njega i na to da **Srbi nikad** nisu krivi ni za što...”

„...Ako ćemo o povijesti, **Srbi nikad** neće biti pomireni sami sa sobom dok ne zaborave Kosovo polje, dok se ne pomire sa svojom poviješću...”

„...**Srbi nikad**, pa ni danas ne traže ono što im ne pripada, već samo pravo na samoopredjeljenje, pravo koje imaju svi narodi Europe i svijeta«, kaže se u tekstu rezolucije...”

„...Ako nije tako, čemu onda agresija na BiH, u kojoj **Srbi nikada** nisu prestali biti konstitutivni element?...”

„...Zato je među krajinskim Srbima bilo široko rašireno mišljenje da je nemoguće ikada više prihvatiti hrvatsku vlast i da **Srbi nikada** više neće prihvatiti život u sklopu Hrvatske, čak i ako bi im se zajamčio poseban status...”

„...Tijekom kasnijeg sudebnja Barryju Georgeu, koji je bio opsjednut s Jill Dando, optužnica je tvrdila da umorstvo nije mogao izvesti neki srpski ubojica, jer da **Srbija nikada** nije preuzela odgovornost za smrt poznate voditeljice...”

„...**Srbija nikad** nije bila provincija u Jugoslaviji, pa tako ni Crna Gora ne može biti provincija u Srbiji...”

D: hr. *Hrvatska nikad*/Hrvati nikad - pl. *Chorwacja nigdy*/Chorwaci nigdy

„...**Hrvatska nikad** nije bježala od regionalne suradnje, no sporazumi koji će demonstrirati regionalnu suradnju predmet su odluka svake zemle...”

„...U ovih »deset krvavih godina« **Hrvatska nikad** nije bila bliža mogućnosti da se suoči sa stanjem svoje javnosti i svojih medija, nego što je to ovog trenutka...”

„...Proces približavanja Hrvatske Europskoj uniji odvija se predviđenim tempom, a **Hrvatska nikad** nije bila prisutnija u tijelima Unije...”

„...Da je Vlada bolje reagirala, **Hrvatska nikad** ne bi imala barikade i prosvjede jer su za njihovo organiziranje potrebni ljudi koji ne rade i nemaju drugih životnih interesa....”

„...Navodeći da je Hrvatska nedavno uputila Makedoniji humanitarnu pomoć u vrijednosti od milijun njemačkih maraka, veleposlanik Milošević u pismu uz ostalo ističe da **Hrvatska nikad** nije dovela u pitanje legitimno pravo Republike Makedonije da brani svoj teritorijalni integritet i da se svim sredstvima suprotstavi terorističkim akcijama bez obzira tko ih poduzima....”

„...Dodao je da **Hrvatska nikad** nije bila teroristička zemlja i da se nadležni trebaju pobrinuti da tako i ostane....”

„...Formalno, **Hrvatska nikad** nije bila u ratu sa SRJ i, treće, kome uopće može pasti na pamet da legalizira vlast »republike srpske krajine«, jer je to bila obična skupina bandita....”

„...**Hrvatska nikad** nije formalno poslala vojsku u BiH niti je o tome donesena odluka predsjednika države niti Hrvatskog sabora....”

„...Ako se neki pretpostavljeni prihod od privatizacije u određenom razdoblju nadomjesti kreditima, ministri tvrde, to neće biti problem jer **Hrvatska nikad** do sada nije uzimala transparentnije i povoljnije kredite...”

„...**Hrvatska nikad** nije bila dio Turskoga Carstva već je u povijest pripadala Austro-Ugarskoj te je zapravo dio Srednje Europe....”

„...Uza to, BiH i **Hrvatska nikad** nisu prekinule diplomatske odnose, nisu se prekidali dvostrani ugovori, građani jedne države na teritoriju druge izvan zona ratnih operacija nisu bili tretirani kao neprijateljski državljani, nisu se međusobno poduzimale mjere ratnog plijena pokretne neprijateljske imovine....”

„...Kada je riječi o strukturi jugoslavenskog izvoza u Hrvatsku, najzastupljeniji su voće i proizvodi od voća te traktori i aluminij. Adriano Milovan Bilandžić: **Hrvatska nikad** nije bila u dramatičnijoj situaciji...”

„...Smatra da **Hrvatska nikad** povoljnije nije izdala državne obveznice, a ministar je zadovoljan i strukturom kupaca....”

„...Sjećamo se da su neki govorili kako **Hrvatska nikad** neće ući u EU ako na izborima pobjedi HDZ ili da će to biti najranije za trideset dana....”

„...Ljubinka Marković Slovenski MVP: **Hrvatska nikad** nije imala teritorijalni dodir s Austriom...”

„...I tu treba otići malo u povijest, pa podsjetiti da **Hrvatska nikad** nije bila miljenica, uvjetno rečeno te »stare Europe«, izuzimajući, dakako, određene zemlje....”

„...**Hrvatska nikad** nije imala bolji položaj na međunarodnom tržištu, a nezabilježen je i rast investicija, pogotovo kapitalnih, tvrdi Žuvela....”

„...**Hrvatska nikad** neće zaboraviti što je Papa učinio za nju u najtežim danima Domovinskog rata....”

„...Rekla je da **Hrvatska nikad** nije diskriminirala državljane ni jedne zemlje, nego se držala načela reciprociteta...”

„...Onima koji gledaju natrag, umjesto naprijed, poručio je, pak, da **Hrvatska nikad** više neće biti zemlja slučaj niti će se više dopustiti njena izolacija....”

„...**Hrvatska nikad** nije i neće podgrijavati vatru u teškim povijesnim temama, svjesna da prije svega treba biti okrenut budućnosti....”

„...Novinarka Modrić kaže: »Suvremeni **Hrvati nikad** od svojih majki nisu čuli riječ obnašati, ali u hadezeovskoj Hrvatskoj odjednom se smjelo samo tako govoriti....»

„...Prema njegovim riječima, dragovoljci poštivaju vlast i protive se nedemokratskim postupcima, jer, istaknuo je, »mi smo stvarali Hrvatsku. Ali, **Hrvati nikad** nisu dali mandat bilo kome da ih se tretira kao zločince«. Naglasio je i da svi osuđuju zločine ako su oni eventualno počinjeni....»

„...**Hrvati nikad** dosad nisu toliko gledali suparnika kako igra nogomet....»

„...Jalšovec je poslije novinskih izvješća morao objašnjavati što je htio reći kad je rekao »da **Hrvati nikad** nisu priznali partizansku vojsku kao svoju vojsku....»

„...Biserka Lovrić Krbava je za pet stoljeća obilježila sudbinu hrvatskoga naroda. Razlog zbog kojeg **Hrvati nikad** u povijesti nisu Krbavi dali ono mitsko i epsko značenje, koji su Srbi dali Kosovu, leži prije svega u emocionalnim razlozima....»

„...Istarski **Hrvati nikad** nisu bili neprijatelji talijanskog naroda....»

E: hr. *Hrvatska je naj* - /Srbija je naj - pl. *Chorwacja jest naj* - /Serbia jest naj -

„...Koliko hrvatski roditelji slušaju svoje potomke? - **Hrvatska je najvećim** dijelom patrijarhalna država, pa je u našem mentalitetu zapravo obrnut slučaj. Roditelj ima prava, a dijete ima obvezu slušati....»

„...Uloga Hrvatske prema BiH je slojevita, i ni u kojem slučaju jednoslojna; **Hrvatska je najzaslužnija** za Washingtonski sporazum, a poslije i za Daytonski«, kaže Mate Granić....»

„...**Hrvatska je najnaprednija** zemlja u regiji, ne zaslužuje biti dijelom zapadnoga Balkana i treba ući u drugi krug proširenja. Dobru vijest izrekao je ni manje ni više nego povjerenik Europske komisije za proširenje Gunther Verheugen....»

„...Jer, iskreno govoreći, **Hrvatska je najvećim** dijelom lijepa ondje gdje je ljudi (zvjerski rat i vlastiti nemar) nisu dotaknuli: priroda, stara sela, gradovi svjetske baštine (iako ni to više nije)....»

„...U toj regiji, ističe, **Hrvatska je najrazvijenija**. Razočaran je što su zemlje poput Rumunjske, Bugarske i Slovačke, za razliku od Hrvatske, u kandidatskom procesu, a po pokazateljima nisu bolje od naše zemlje....»

„...**Hrvatska je najnaprednija** u regiji, što joj daje dobru početnu poziciju, no kako je to već ranije naglasio zamjenik ministra vanjskih poslova Ivan Šimonović, bez ispunjenja političkih preduvjeta, o uspješnom nastavku integracija ne možemo ni razmišljati....»

„...**Hrvatska je najrazvijenija** zemlja jugoistočne Europe, naglašava se u studiji. U prilog tome govori i podatak prema kojem bruto domaći proizvod po stanovniku, iskazan u paritetu kupovne moći, u Hrvatskoj iznosi 44 posto prosjeka Dvadesetpetorice....»

„...»Hrvati su dobro razumjeli ono što su prije njih učinili Mađari, Rumunji, Bugari, Albanci, Grci su već bili tamo, Slovenci su blizu; Bosna i Hercegovina je poligon za uvježbavanje mješovite koncepcije formiranja država pod stražom, a **Srbija je najtragičniji** primjer nerazumijevanja važnih kategorija, posebno relacija između neizbjježnosti i nezavisnosti....»

„...**Srbija je najkorumpiranija** zemlja na svijetu, a ja želim da za dvije do tri godine to svedemo na najmanju moguću mjeru«, rekao je mandatar nove vlade Srbije Zoran Đinđić pred zastupnicima srbijanske skupštine koja u četvrtak potvrđuje sastav Đinđićeva kabineta....»

Reprezentacja semantyczna zależy nie tylko od struktury umysłu i osobowości użytkownika języka, ale przede wszystkim od kontekstu i konsytuacji aktu komunikacji (zob. E. Rosch, 1977). Z tego punktu widzenia nie istnieje stały zestaw składników semantycznych (cech koniecznych) składających się na sens wyrażenia, które by się powtarzały i aktualizowały we wszystkich kontekstach (za: I. Nowakowska-Kempna, 1992). Zastosowane przez autorów kwantyfikatory nie oddają tej tezy. Centrum znaczeniowym wskazanych wypowiedzi są kwantyfikacje (kwantyfikatory są tu wyrażone eksplicytnie), ale najczęściej jest to proksymacja różnych podzbiorów jednego większego zbioru. Mamy także do czynienia z różnymi sytuacjami resursowymi, wyznaczonymi kontekstowo (por. R. Cooper, 1997). Sytuacje te określają ekstensję nazwy pospolitej dla danej sytuacji językowej, czyli zakres podzbioru, który w danej sytuacji możemy potraktować jako reprezentację całości. Zastosowane przez autorów wypowiedzi narracyjnych kwantyfikacje mają często charakter numeryczny; por: *zawsze, nigdy, itp.* Ponadto wykorzystywanym środkiem jest tzw. „kwantyfikowanie wspólnotowe” - poprzez kwantyfikator typu: *wszyscy*. Z punktu widzenia pragmatyki językowej posługiwanie się kwantyfikatorami wiąże się z pojęciem presupozycji. W większości sytuacji presupozycje, w sensie funkcjonalnym i lingwistycznym, pełnią głównie rolę perswazyjną, a siłę ich perswazji uzewnętrznia postać komunikatu językowego. W ujęciu lingwistycznym presupozycje są takimi zwrotami i jednostkami wypowiedzi, które zawierają komunikat z ukrytym założeniem. To założenie ma wywołać w świadomości odbiorcy komunikatu określoną reakcję.

Konotacje i związki aksjologiczne determinują obraz Chorwacji jako kraju, który: *zawsze musi mieć autorytety; miał ważną rolę do odegrania; żył w kryzysowych czasach; jest krytyczny, mały; był w centrum Europy, itp.* Jak widać odwołania mają charakter prezentystyczny oraz przeszłościowy. Serbia natomiast to kraj, który m.in: *zawsze gra pierwsze skrzypce na Bałkanach*. W wykreowanych w narracjach eksplikacjach: *Serbowie nigdy się nie zmieniają; Chorwacja nigdy nie była krajem terrorystycznym; ponadto: nigdy nie wejdzie do UE, nigdy nie dyskryminowała obywateli, nigdy nie była nieprzyjacielem narodu włoskiego*. Ta ostatnia kwantyfikacja wprowadza zdanie, które z punktu widzenia logiki formalnej nie jest tożsame ze zdaniem: *zawsze była przyjacielem narodu włoskiego* - ten zabieg wyraźnie podkreśla perswazyjny charakter przytoczenia.

W zakresie form superlatywnych przymiotników, które pełnią funkcję presupozycji można odnotować następujące odwołania: *Chorwacja jest najlepiej rozwijającym się regionem; jest najbardziej rozwinięta; z kolei Serbia to: najbardziej skorumpowany kraj*.

Zakończenie

W niniejszej rozprawie przyjęto perspektywę, która traktuje językoznawstwo, etnolingwistykę oraz psycholingwistykę jako nauki o ludzkim poznaniu. Symplifikując, jako aksjomat przyjęto stwierdzenie, że jeżeli w narracji w wypowiedzi uzewnętrznia pewną mentalną kategorię to oznacza, że ona istnieje. Co więcej należy wtedy szukać jej znaczenia, źródeł jej powstania, a także powiązań z innymi kategoriami. W wymiarze lingwistycznym analizy wyodrębnionych kategorii (tu: tożsamościowych) zgodnie z ustaleniami teorii językowego obrazu świata, dokonano na gruncie pojedynczych wypowiedzi (narodowych, etnicznych), na które składają się ustabilizowane w nich jednostki: leksemy, związki frazeologiczne, formy fleksyjne, schematy składniowe, czy wreszcie całe teksty.

Za wyborem materiału źródłowego przemawia metodologia idiograficzna przyjęta w niniejszej pracy. B. B. Glaser posługuje się określeniem *all is data* (zob. B. B. Glaser, 2004), co oznacza, że potencjalnie wszystko może stanowić dane, a rola badacza polega na gromadzeniu, utrwalaniu i „pobieraniu” danych do badania. Autor nie wyklucza żadnych danych, ani z powodu tego, że są „subiektywne” lub „oczywiste”, ani z powodu tego, że są „konstruowane”. Konkluzja na temat roli badacza w konstruowaniu danych zamyka się w stwierdzeniu, że zawsze będziemy mieli do czynienia z „percepcją percepcji”, w miarę jak wnosimy pojęciowy i konceptualny poziom naszej analizy.

Na wybranych przykładach zostały ukazane jedne z możliwych dróg dochodzenia do rozmaitych częściowych składowych złożonych konceptów tożsamościowych. Wiadomo, że źródeł tożsamości narodowej nie można jedynie szukać w etnonimach i ich pochodnych. Fenomeny *chorwackości* i *serbskości* (oceniane przez chorwackich narratorów) manifestują swoje istnienie również poprzez szereg eksponentów werbalnych widocznych w przedstawionych dyskursach. Arbitralne przyjęcie, że koncepty te są wyrażane w wypowiedziach narracyjnych będących wyrazem doświadczeń autorów, wyobrażeń czy intuicji ma swoje uzasadnienie. Istnieją bowiem zarówno relacyjne, jak i jakościowe dookreślenia językowe - eksplikowane np.: w deiktycznych odniesieniach, emfatycznych zwrotach, itp. Regularne stosowanie w wypowiedziach eksplikacji tożsamościowych stanowi przede wszystkim o pochodzeniu, wywodzeniu się, przynależności, a nawet o własności rozumianej jako należenie czegoś do kogoś i prawo do rozporządzania tym czymś (por. używanie posesywności wyrażonej zaimekowi).

Jako źródło poszukiwań wybrano korpus internetowy wskazując przy tym, że językowy obraz świata w nim przedstawiony nie jest prostym i adekwatnym oddaniem eksplikacji

znajdujących się w tradycyjnych słownikowych siatkach hasłowych. Wydaje się, że znaczenia w nim zawarte oddają obraz „prawdziwy” w sensie adekwatności do obrazu rzeczywiście przechowywanego w umysłach nosicieli danej kultury. Wykładniki tożsamości zawarte w wypowiedziach można zatem *a priori* uznać za nośniki społecznie usankcjonowane, czyli elementy systemu języka. Są nimi imienne jednostki języka (składniki kodu językowego), rozmaite paradygmaty myślowe, mity, ideologie, idee, czy stereotypy - składniki kodu kulturowego (zob. W. Chlebda, 2005). Tym sposobem wypowiedzi oddają charakter psycholigwistyczny - z jednej strony samowiedza i tożsamość są conceptami obecnymi w psychologii - z drugiej strony sposoby ich wyrażania mierzymy regułami lingwistycznymi. Skoro tożsamość tworzą sądy dotyczące obszarów subiektywnie ważnych i specyficznych dla jednostki to ich obecność w świadomości pełni szczególnie ważne funkcje: leży u podstaw poczucia odrębności własnej osoby od innych, stałości oraz ciągłości w czasie.

Tożsamość najbardziej uwidacznia się w dyskursie, a ten posiada sens i znaczenie kiedy ma swoją referencję odnoszącą go do rzeczywistości, do świata, a w przypadku tekstów pisanych do *projekcji świata* (zob. P. Ricoeur, 1989) *Zdarzenie nie jest tylko wyrażonym i komunikowanym doświadczeniem, lecz także intersubiektywną wymianą, zdarzeniem dialogu. Moment dyskursu jest momentem dialogu. (...) mówienia i słuchania* (P. Ricoeur, 1989, s. 85). Powołując się na koncepcję dyskursywnego rozumienia języka wprowadzoną przez P. Ricoeura wzięto w prezentowanej rozprawie pod uwagę w toku analizy wypowiedzi narracyjnych cechy warunkujące jego funkcjonowanie (za: P. Ricoeur, 1989):

- dyskurs zachodzi zawsze w porządku czasowym, tzn. ma charakter zdarzeniowy – procesy dyskursywne zawsze dzieją się kiedyś i odznaczają się wewnętrzną strukturą następujących po sobie wypowiedzi, z których znaczenie każdej następnej wypływa z wcześniejszych;
- dyskurs jest procesem zindywidualizowanym, tzn. dyskurs jest zawsze czymś dyskursem, wypowiedzianym lub odczytywanym przez kogoś (tożsamość autorów i interpretatora komunikatu jest istotna dla prawidłowego odczytania jego znaczenia);
- dyskurs zawsze zawiera w sobie odniesienie do zewnętrznych warunków, w których się odbywa - istnieje zawsze w zdefiniowanym określonym świecie i w znaczącym momencie czasowym;
- tylko dyskurs może mieć charakter znaczący (przekazywać treści).

Pojęcie *zdarzenia* nadaje dyskursowi wymiar czasowy; wskazane wypowiedzi tworzone przez kolejne pokolenia Chorwatów, żyjących w różnej rzeczywistości, na swój sposób modelują, projektują i współtworzą rzeczywistość - nie tylko autora, ale także czytelnika. Stąd celem przedstawianej rozprawy była próba zaprezentowania wiarygodnej „relacji” z etapów przekształcania się wspólnotowej tożsamości chorwackiej, kreowania o niej wyobrażeń, konstruowania jej samej jako kategorii - myślowej, pojęciowej, kulturowej, dyskursywnej (por. A. Niewiara, 2009). Pominięto jednak celowo analizę diachroniczną tekstów. G. Steiner podkreśla, że każda epoka, każda klasa społeczna i każdy człowiek używa innej semantyki nawet przy omawianiu tych samych faktów (...) *każdy człowiek korzysta, świadomie lub zwyczajowo, z dwóch zasobów językowych: z bieżącej mowy potocznej odpowiadającej jego wykształceniu i z prywatnego tezaursu. Ten ostatni stanowi nierozdzielną część jego podświadomości, jego wspomnień, przynajmniej na tyle, na ile pozwalają się zwerbalizować, i wyjątkowego, szczególnego nagromadzenia somatycznych i psychologicznych czynników, które składają się na jego tożsamość (...)* Pojęcie normalnego czy standardowego języka jest opartą na statystyce fikcją (...) *Język każdej społeczności, nawet najbardziej zuniformizowanej, jest nieskończonym agregatem atomów mowy, nie poddającym się ostatecznej redukcji osobistych znaczeń* (G. Steiner, 2000, s. 84).

Exemplifikacje konstrukcji wyrażających tożsamość zostały wybrane z nieskończonego zbioru wypowiedzi; tym trudniej wskazać w nich pełen obraz indywidualnych i zbiorowych identyfikacji narodowych; nie wszystkie przykłady były także analizowane. Nawet ten wybrany i ograniczony materiał podkreśla wysoką frekwencję użycia różnych form identyfikacji. Zarówno używane w tekstach konstrukcje kolektywne wyrażone zaimkiem „my” podkreślające istnienie w świadomości autorów elementarnego poczucie związku jednostki z grupą, jak i odwołania w formie *explicite* pokazują pewne mechanizmy i warianty kształtowania się cech relewantnych. Jednostki bowiem samookreślają się w kategoriach *ja versus nie ja - my versus nie my* oraz kształtują swój obraz i poczucie tożsamości w obrębie zaszeregowania - ciągłości, spójności, czy podobieństwa. Dodatkowo do zbioru samookreśleń należy zaliczyć także opisy atrybutywne, które nakazują kompletować wypowiedzi charakteryzujące grupę jakościowo pod względem typowych jej przymiotów oraz ich wartościowania (co zostało zrealizowane za sprawą podziału wypowiedzi według kryterium kwalifikującego).

Niewątpliwie metodologiczną lukę przedstawianej rozprawy stanowi nieskompletowanie wypowiedzi, które podają charakterystyki sformułowane przez *obcych*. Trudno tego typu wypowiedzi traktować jako „prawdziwe”, ale ich obecność mogłaby stanowić wartość dodaną pracy. Ze względu jednak na ograniczenia, zarówno korpusowe, jak i trudności źró-

dłowe (związane m.in. z identyfikacją autora wypowiedzi) zrezygnowano z przytaczania narracji właściwych obserwatorom zewnętrznym.

Egzemplifikacje wskazującej na związki etniczne sformułowano w oparciu o koncepcję S. Ossowskiego (1990). Autor zauważa, że w dyskursach styku i pogranicza kultur i narodów, w których łatwo dochodzi do konkurowania różnych tożsamości - nazwy narodowe podlegają swoistemu stopniowaniu. Należy więc zwracać uwagę na różne konteksty tożsamości lokalnej.

Wychodząc z założenia, że pełny obraz odwołań tożsamościowych wymaga przeprowadzenia podłużnych badań na tekstach mówionych i pisanych, przedstawiana rozprawa stanowi jedynie próbę wskazania dalszych kierunków podejmowanych w tym zakresie działań. Szczegółowa analiza etno- i psycholingwistyczna żąda bowiem opisu sposobów, w jaki narrator postrzega świat. Uszczegółowienie analiz wymagałoby odpowiedzi na pytania (por: J. Bartmiński): kim jest podmiot doświadczający; jak podmiot postrzega jednostki, z którymi wchodzi w relacje; jak podmiot postrzega i konceptualizuje czas wspólnotowy - czyli jak periodyzuje czas oraz jak postrzega i konceptualizuje przestrzeń (co wskazuje jako centrum i jako peryferie na mapie mentalnej). Ponadto należy podjąć analizę elementów (słów kluczy, symboli kolektywnych) jakie składają się na świat wartości podmiotu doświadczającego i jak przebiega aksjologizacja tych elementów. Wreszcie w toku analizy lingwistycznej należy wskazać jakie form językowe używa się w komunikacji i w jaki sposób one modelują doświadczenie i rozumienie świata.

Dopiero te wszystkie elementy mogą stanowić referencję dla językowego obrazu świata - obrazu, który tworzy specyficzna grupa uczestników dyskursu - określający, poszukujący i (re)konstruujący swoją tożsamość przedstawiciele narodów byłej Jugosławii.

Bibliografia

- Anderson B.: (1997) *Wspólnoty wyobrażone*. Warszawa.
- Ankersmit F.: (2005) *Narracja. Reprezentacja. Doświadczenie*. Kraków
- Apresjan J. D.: (2006) (red.) *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*. Moskva.
- Awdiejew A.: (1987) *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*. Kraków.
- Awdiejew A.: (1987) *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*. Kraków.
- Awdiejew A.: (2004) *Gramatyka interakcji werbalnej*. Kraków.
- Baczko B.: (1994) *Wyobrażenia społeczne. Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej*. Warszawa.
- Barbara Lewandowska - Tomaszczyk.: (2005) (red.) *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Wyd. Uniw. Łódzkiego. Łódź.
- Barth F.: (1969) *Ethnic Groups and Boundaries*. Little and Brown 4. Boston.
- Bartmiński J. (red.): (1993) *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Lublin.
- Bartmiński J.: (2006) *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin.
- Bartmiński J.: (2007) *Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata*. Etnolingwistyka 19. Lublin.
- Bartmiński J.: (2007) *Stereotypy mieszkają w języku*. Studia etnolingwistyczne. Lublin.
- Baumeister R. F., Newman L. S.: (1994) *How stories make sense of personal experiences*. Personality and Social Psychology Bulletin 20.
- Baumeister R. F., Newman L. S.: (1994) *Self-Regulation of Cognitive Inference and Decision Processes*.
- Berger P., Luckmann T.: (1983) *Spółeczne tworzenie rzeczywistości*. Warszawa.
- Berger P.: (1988) *Zaproszenie do socjologii*. Warszawa.

- Berlin I.: (2002) *Nacjonalizm: zlekceważona potęga*. [w:] Hardy H. *Pod prąd: eseje z historii idei*. Poznań.
- Berting J., Villian - Gandossi Ch.: (1995) *Rola i znaczenie stereotypów w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne*. [w:] Walas T. (red.) *Narody i stereotypy*. Międzynarodowe Centrum Kultury. Kraków.
- Bielawska A.: (2006) „Obcy” i „inni” w teoriach tożsamości europejskiej i wpływ religii chrześcijańskiej na ową tożsamość. *Szkic teoretyczny*. Frankfurt (n. Odra).
- Bikont A.: (1988) *Tożsamość społeczna - teorie, hipotezy, znaki zapytania*. [w:] M. Jarymowicz (red.) *Studia nad spostrzeganiem relacji JA - INNI: tożsamość, indywiduacja – przynależność*. Ossolineum. Wrocław.
- Billig M., Tajfel H. (1973) *Social categorization and similarity in intergroup behavior*, *European Journal of Social Psychology*.
- Bobran M.: (2006) *Mój głos w dyskusji o językoznawstwie kognitywnym* źródło: <http://www.kognitywistyka.net>
- Bobrownicka M.: (1995) *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*. Kraków.
- Bobrownicka M.: (1995) *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian zachodnich i południowych*. Kraków.
- Bobrownicka M.: (1998) (red.) *Słowianie wobec integracji Europy*. Kraków.
- Bobrownicka M.: (2006) *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacji kategorii tożsamości*. Kraków.
- Bobrownicka M.: (2006) *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach kategorii tożsamości*. Kraków.
- Bokszański Z.: (1989) *Tożsamość - interakcja - grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*. Łódź.

- Bokszański Z.: (1989) *Tożsamość, interakcja, grupa: tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*. Łódź.
- Bokszański Z.: (2006) *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa.
- Bokszański, Z.: (2001) *Stereotypy a kultura*. Wydawnictwo Funna. Wrocław.
- Borozan Đ.: (1996) *Jugoslavija i Albanija*.
- Borozan Đ.: (1997) *Posrednik mira između „gvozdarih zavesa”*.
- Borozan Đ.: (1999) *Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine*.
- Boski P., Jarymowicz M., Malewska – Peyre H.: (1992) *Tożsamość a odmiennosc kulturowa*. Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN. Warszawa.;
- Brom P.: (2007) *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*. Wydawnictwo ATH. Bielsko - Biala.
- Brubaker R., Cooper F.: (2000) *Beyond Identity* [w:] *Theory and Society* nr 29
- Bukraba - Rylska I.: (2000) *Kultura w społeczności lokalnej - podmiotowość odzyskana?*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk. Warszawa.
- Bukraba - Rylska I.: (2000) *Lokalne zasoby kulturowe w świadomości mieszkańców gminy – przypadek Białowieży*. [w:] Bukowska - Florenska I. (red.) *Studia etnologiczne i antropologiczne. Przestrzeń kulturowego współistnienia*. Wyd. UŚ. Katowice.
- Burszta W. J.: (2006) *Ogniem i mieczem na Szachtara, czyli wszyscy jesteśmy pop nacjonalistami*. *Kultura Popularna* nr 3(17).
- Cencini A.: (1988) *Amerai il Signore Dio Tuo. Psicologia dell'incontro con Dio*. Bologna.
- Chlebda W., Bartmiński J.: (2008) *Jak badać językowo - kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?* *Etnolingwistyka* t. 20. Lublin.
- Chlebda W.: (2005) *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*. Opole.
- Chlebda W.: (2007) *Kiedy swój staje się obcym*. *Etnolingwistyka* t. 19.

- Chłopek D.: (2007) *Kategoryzacja czasowników ruchu w leksykozbiorach internetowych (na przykładzie języka angielskiego)*. Wydawnictwo ATH. Bielsko-Biała.
- Clark A. , Chalmers D.: (2008) *Umysł rozszerzony* [w:] Miłkowski M, Poczobut R. (red.) *Analityczna metafizyka umysłu. Najnowsze kontrowersje*. Wydawnictwo IFiS PAN. Warszawa.
- Clark A., Chalmers D.: (1998) *The Extended Mind*. Analysis 58.
- Clarke A. E.: (2003) *Situational Analyses: Grounded Theory Mapping After the Postmodern Turn*. Symbolic Interaction 26(4).
- Clarke A. E.: *Przegląd Socjologii Jakościowej*. Tom III Numer 2.
- Čolović I.: (2001) *Polityka symboli*. Kraków.
- Čolović I.: (2001) *Polityka symboli. Eseje o antropologii politycznej*. Kraków.
- Čolović I.: (2007) *Balkany – terror kultury. Wybór esejów*. Wołowiec
- Cooley Ch.: (1902) *Human Nature and Social Order*.
- Cooley Ch.: (1909) *Social Organization*.
- Cooper R.: (1997) The Role of Situations in Generalized Quantifiers. [in:] Lappin Sh. (Ed.) *The handbook of contemporary semantic theory*. Blackwell publishers. Oxford..
- Crystal D.: (2003) *English as a Global Language*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Czaputowicz J.: (1998) *System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku*. Warszawa.
- Czerwiński M.: (2005) *Język propagandy w Niezależnym Państwie Chorwackim. Próba charakterystyki*. Socjolingwistyka XIX. Kraków.
- Data - Bukowska E.: (2008) *O funkcjonowaniu zaimkowych odniesień anaforycznych w języku polskim*. Studia Linguistica. Universitatis Iagellonicae Cracoviensis.

- Dąbrowska - Partyka M.: (1997) *Zagadnienie tożsamości a konflikt jugosłowiański* [w:] *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów*. Sympozjum w Castel Gandolfo 19-20 sierpnia 1996. Kraków.
- Dąbrowska - Partyka M.: (2005) *W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacje tradycji kulturalnej w krajach postjugosłowiańskich po 1995 roku*. Kraków.
- de Cilia R., Liebhart K., Reisigl M., Wodak R.: (1999) *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh.
- Duszak A., Fairclough N.: (2008) (red.) *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków.
- Duszak A.: (1998) *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa.
- Dyczewski L.: (1993) *Wartości w kulturze polskiej*. Lublin.
- Dyczewski L.: (1995) *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin
- Dziewiecki M.: (2000) *Psychologiczne interpretacje ludzkiej tożsamości* [w:] *Studia Diecezji Radomskiej t. III*.
- Eade J.: (2006) *Class and Ethnicity in a Globalising City: Bangladeshis and Contested Urban Space in London's*.
- Eisemdtadt S. N.: (1998) *Comparative Studies and Sociological Theory: Autobiographical Notes*. The American Sociologist.
- Feruga K.: (2008) *Socjolingwistyczne unormowania języka Molizańskich Chorwatów* - praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. E. Tokarza. Katowice.
- Fife J.: (1994) *Wykłady z gramatyki kognitywnej* [w:] Kardela H. (red.) *Podstawy gramatyki kognitywnej*. Warszawa.
- Franta H.: (1982) *Psicologia della personalita\'. Individualita\'' e formazione integrale*. L.A.S Roma.

- Gallagher S.: (2003) *Phenomenology and experimental design*. Journal of Consciousness Studies 10.
- Gallagher, S.: (2003) *Self-narrative in schizophrenia* [in:] David A.S. (ed.) *The Self and Schizophrenia: A Neuropsychological Perspective*. Cambridge.
- Gałdowa A.: (2000) (red.) *Tożsamość człowieka*. Wyd. UJ. Kraków.
- Gdowska K., de Barbaro B., Janusz B.: (2008) (red.) *Narracja. Teoria i praktyka*. Kraków
- Gellner E.: (1991) *Narody i nacjonalizm*. Państwowy instytut wydawniczy. Warszawa.
- Gergen K. J., Gergen M. M.: (1983) *Narrative of the Self. Anthology Studies in Social Identity*. New York.
- Giddens A.: (1999) *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*. Książka i Wiedza. Warszawa.
- Giesen B.: (1993) *Die Intellektuellen und die Nation*. Frankfurt (n. Menem).
- Glaser B. G., Holton J.: (2004) *Remodeling Grounded Theory*. Forum Qualitative Sozialforschung.
- Goodman N.: (1997) *Wstęp do socjologii*. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań.
- Grabias S.: (1994) *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin.
- Grathoff R. H.: (1970) *The Structure of Social Inconsistencies*. Martinus Nijhoff. The Hague.
- Grucza F.: (1977) *Bilingwizm a glottodydaktyka*: materiały z V sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW. Białowieża.
- Grybosiowa A.: (2003) *Język wtopiony w rzeczywistość*. UŚ. Katowice.
- Grzegorek T.: (2000) *Tożsamość a poczucie tożsamości* [w:] Gałdowa A. (red.) *Tożsamość człowieka*. Kraków.
- Habermas J.: (1999), *Teoria działania komunikacyjnego. Racjonalność działania a racjonalność społeczna*. PWN. Warszawa.
- Habermas J.: (2004) *Działanie komunikacyjne i detranscendentalizacja rozumu*. Oficyna Wydawnicza. Warszawa.

- Halbwachs M.: (1996) *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa.
- Hamilton D. L.: (1981). *Stereotyping and intergroup behavior: Some thoughts on the cognitive approach*. in Hamilton D. L. (Ed.): *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behaviour*. Hillsdale. NJ: Erlbaum.
- Haspelmath M.: (2001) *The European linguistic area: Standard Average European*. [in:] Haspelmath M., König, Oesterreicher W., Raible W. (red.) *Language Typology and Language Universals (An International Handbook)*, vol. 2. Berlin, New York.
- Hegel G.W.F.: (1958) *Wykłady z filozofii dziejów. Wstęp*. Warszawa.
- Heidegger M.: (2008) *Bycie i czas*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- Heinz A.: (1978) *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa.
- Hintikka J.: (1992) *Eseje logiczno – filozoficzne*. PWN. Warszawa.
- Hobsbawm E.: (1983) *Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- Hoffman E.: Piętno. *Rozważania o zranionej tożsamości*, przeł. Dzierżyński A., Tokarska-Bakir J. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk.
- House J. S.: (1977) *The three faces of social psychology*. Sociometry 40.
- Howarth D.: (2008) *Dyskurs*. Warszawa.
- Huntington S.P.: (2007) *Zderzenie Cywilizacji*. Muza
- Hutchins E.: (1995) *Cognition in the Wild*. Cambridge.
- Ivić M.: (1966) *Kierunki w lingwistyce*. Wrocław, Warszawa, Kraków.
- Jackson – Preece J.: (2007). *Prawa mniejszości*. Warszawa.
- Jarymowicz M.: (1979) *Modyfikowanie wyobrażeń dotyczących „ja” dla zwiększenia gotowości do zachowań prospołecznych*. WPAN. Wrocław.
- Jezernik B.: (2007) *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*. Kraków.
- Kalisz R.: (1993) *Pragmatyka językowa*. Gdańsk.

- Kapinos S.: (2003) *Tożsamość społeczno - kulturowa mieszkańców wsi na podstawie badań w powiecie mieleckim*. Fundacja MCK i RG.
- Kapiszewski A.: (1977) *Stereotyp Amerykanów polskiego pochodzenia*. Wrocław.
- Kapusta A.: (2007) *Pamięć i psychopatologia* [w:] Wróbel S. (red.) *Iluzje pamięci*. Wydział Pedagogiczno - Artystyczny UAM. Poznań.
- Katznelson I.: (1995) *Paths Of Emancipation: Jews, States, And Citizenship*. Princeton University Press
- Katznelson I.: (1995) *Uwagi na temat tożsamości, rasy i polityki społecznej w Stanach Zjednoczonych* [w:] Michalski K. (red.) *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castelgandolfo*. Wyd. Znak. Kraków.
- Kiklewicz A.: (2006) *Język. Komunikacja. Wiedza*. Prawo i ekonomika. Mińsk.
- Klein S. B.: (2004) *A Theory of Autobiographical Memory: necessary Components and Disorders resulting from their Loss*. Social Cognition.
- Kłoskowska A.: (2005) *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa.
- Kołąkowski L.: (1995) *O tożsamości zbiorowej*. Kraków.
- Korycińska – Huras A.: *How lingusitic content of public libraries' web pages fosters media-tion in favour of user?* Seria III: ePublikacje Instytutu INiB UJ.
- Kozielecki J.: (1986) *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa.
- Krappmann L.: (1978) *Soziologische Dimension der Identitat*. Stuttgart.
- Kurcz I.: (2005) *Psychologia języka i komunikacji*. Warszawa.
- Kurczewska J.: (1979) *Naród w socjologii i ideologii polskiej*, Wyd. Naukowe PWN. Warszawa.
- Kwaśniewicz K.: (1986) *Tożsamość społeczna i kulturowa*. Studia Socjologiczne nr 3.
- Laing R. D.: (1960) *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. Harmondsworth.

- Laing R. D.: (1961) *The Self and Others*. London.
- Lakoff G., Johnson M.: (1988) *Metafory w naszym życiu*. Warszawa.
- Langacker R.W.: (2005) *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Lublin.
- Langacker R.W.: (1987) *Foundations of cognitive grammar*. vol. I *Theoretical prerequisites*. Stanford.
- Langacker R.W.: (1991) *Foundations of cognitive grammar*. vol. II *Descriptive application*. Stanford.
- Lazarus M.: (1878) *Ideale Fragen in Reden und Vorträgen*
- Lewicka M., Trzebiński J.: (1986) (red.) *Psychologia spostrzegania społecznego*. Warszawa.
- Lewicki P.: (2004) *Co to znaczy być Europejczykiem? Poszukiwanie tożsamości europejskiej wśród studentów Berlina*. Studia Europejskie 4/2004.
- Leyens J. P., Désert M., Croizet J. C., Darcis, C.: (2000) *Stereotype threat: Are lower status and history of stigmatization preconditions of stereotype threat?* Personality and Social Psychology Bulletin.
- Łotman J.: (1984) *Struktura tekstu artystycznego*. PIW.
- Mach Z., Niedźwiedzki D.: (1997) (red.) *European Enlargement and Identity*. Kraków.
- Mach Z.: (1989) *Kultura i osobowości w antropologii amerykańskiej*. PWN. Kraków.
- Mach Z.: (1993) *Symbols, Conflict and Identity*. SUNY Press. Albany.
- Mach Z.: (2002) *Polska lokalna wobec integracji europejskiej*. Kraków.
- Mackey W. F.: (1970) *The Description of Bilingualism*. [in:]. Fishman J.A. (red.) *Readings*
- Mackey W. F.: (1996) *Langue première et la langue seconde*. [in:] Goebel H. i in. (red.). *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. T. 1. Berlin/New York.
- Mackey W.F.: (1976) *Bilinguisme et contact des langues*. Klincksieck. Paris.

- Macrae C. N., Satangor Ch., Hwestone M.: (1999) *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*. Wydawnictwo Psychologiczne.
- Maćkiewicz J.: (2001) *Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim*. [in]: Bartmiński J. (red.) *Współczesny język polski*. Lublin.
- Majewicz A. F.: (1989) *Języki świata i ich klasyfikowanie*. PWN. Warszawa.
- Mannheim K.: (1992) *Ideologia i utopia*. Lublin.
- Markowski A.: (2006) (red.) *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa.
- Mayenowa M. R.: (1978) *Słownik w warsztacie literaturoznawcy [w:] Tekst. Język. Poetyka*.
- Mayenowa M. R. (red.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław.
- McClelland, J. L., Rumelhart, D. E.: (1986) *A Distributed Model of Human Learning and Memory* [in:] McClelland and Rumelhart (eds) *Parallel Distributed Processing: explorations in the microstructure of cognition*. Cambridge.
- McKinley R.: (1992) *Struktura narracji biograficznej*. [w:] *Historie życia a psychobiografia*. Warszawa.
- Mead G. H.: (1934) *Mind, Self, and Society*. University of Chicago Press.
- Melchior M.: (1990) *Společna tożsamość jednostki*. Uniwersytet Warszawski. ISNS. Warszawa.
- Melchior M.: (1990) *Společna tożsamość jednostki*. Uniwersytet Warszawski. ISNS. Warszawa.
- Michałowska G.: (1996) (red.) *Mały słownik stosunków międzynarodowych*. Warszawa.
- Miodońska L.: (2006) *Współczesny standard języka serbskiego*. Wydawnictwo Akademii Techniczno - Humanistycznej. Bielsko-Biała
- Miodunka W. (red.): (1990) *Język polski w świecie*. PWN. Kraków.
- Mucha J.: (1992) *Cooley*. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- Münch R.: (1993) *Projekt Europa*. Frankfurt (n. Menem)

- Nelson T.: (2003) *Psychologia uprzedzeń*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk.
- Neubauer W. F.: (1976) *Selbstkonzept und Identitat im Kindes und Jugendalter*. Reinhardt. Munchen.
- Niedźwiedzki D.: (2000) *Odzyskiwanie miasta. Władza i tożsamość społeczna*. Kraków.
- Niewiara A.: (2009) *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX w.)*. Wydawnictwo UŚ. Katowice.
- Nijakowski L.: (2006) *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*. Warszawa.
- Nowakowska - Kempna I.: (1992) *Aproksymacja semantycznego continuum*. [w:] Język a kultura.
- Nowicka E.: *Wprowadzenie. Problem Romów, czy Romowie jako problem*. [w:] Nowicka E. (red.) *U nas dole i niedole. Sytuacja Romów w Polsce*. Wyd. Nomos. Kraków.
- Obara J. *Kategoria ducha językowego w poglądach niektórych niemieckich i polskich myślicieli XIX i XX wieku*
- Oczkova B.: (1999) *Zagadnienia sporne w językoznawstwie chorwackim i serbskim po rozpadzie języka serbsko-chorwackiego* [w:] *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*. Kraków.
- Oczkova B.: (2002) *Wpływ polityki językowej w Jugosławii na normę języka chorwackiego*. Bulletin de la societe polonaise de linguistique. Kraków
- Okoń W.: (1987) *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. PWN. Warszawa.
- Olchowski J.: (2004) *Tożsamość zbiorowa jako podstawa bezpieczeństwa kulturowo - cywilizacyjnego w pozimnowojennej Europie* [w:] Mikułowski - Pomorski J. *Narody wobec Europy - negocjowanie tożsamości*. Kraków.
- Parsnons T.: (1968) *The position of identity in the general theory of action* [in:] Gergen G. (Eds.) *The self in social interaction*. New York.

- Pavličević D.: (2004) *Historia Chorwacji*. Wydawnictwo Naukowe UAM. Poznań
- Pawłowski A.: (2005) *Język polski w Unii Europejskiej: szanse i zagrożenia*. Poradnik Językowy 10.
- Pawłowski A.: (2008) *Zadania polskiej polityki językowej w Unii Europejskiej* [in:] Warchala J, Krzyżyk D. (red.) *Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice.
- Perlin J.: (1986) *Przedmowa. Sytuacja językowa w Hiszpanii w świetle ogólnych zagadnień socjolingwistyki*. [w:] Tortosa J.M. *Polityka językowa a języki mniejszości*. PIW. Warszawa.
- Piotrowski A.: (1992) *Ład interakcji*. Łódź.
- Piotrowski A.: (1996) Wstęp. w: Czyżewski M., Piotrowski A., Rokuszewska - Pawełek A. *Biografia a tożsamość narodowa..*
- Piotrowski A.: (1998) *Reguły mówienia według etnometodologicznej odmiany analizy konwersacji*. [w:] *Ład interakcji. Studia z socjologii interpretatywnej*. Łódź.
- Piotrowski T.: (2003) *Językoznawstwo korpusowe – wstęp do problematyki*. [w:] Gajda S. *Językoznawstwo w Polsce. Stan i perspektywy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Pollak J., Mokre M.: (1999) *Europäische Kulturpolitik als Identitätspolitik. Formen, Prozesse, Resultate* [w:] Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 1999/3.
- Popov N.: (1994) *Serbski dramat. Od faszystowskiego populizmu do Miloševicia*. Warszawa.
- Pranjković I.: (1998) *Chorwacki język standardowy i serbski język standardowy* [w:] Jędrzejko E. (red.) *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*. Wyd. UŚ. Katowice
- Proust J.: (2003) *Thinking of oneself as the same*. Consciousness and Cognition.
- Rapacka J.: (1995) *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*. Warszawa.
- Rapacka J.: (1997) *Leksykon tradycji chorwackich*. Warszawa.

- Rapacka J.: (1997) *O idei jugosłowiańskiej jako idei narodowej* [w:] Bobrownicka M., Suchanek L., Ziejka F. (red.) *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów*. Kraków.
- Rapacka J.: (2002) *Śródziemnomorze. Europa Środkowa. Bałkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*. Kraków.
- Rawls J.: (1994) *Teoria sprawiedliwości*. PWN. Warszawa.
- Ricoeur J.: (1989) *Język, tekst, interpretacja*. Warszawa.
- Rogers C.: (1951). *Client - centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory*. London.
- Rogers C.: (1959) *A Theory of Therapy, Personality and Interpersonal Relationships as Developed in the Client-centered Framework*. McGraw Hill. New York
- Rosch E.: (1975) *Cognitive Representations of Semantic Categories*. Journal of Experimental Psychology General.
- Rosner K.: (2003) *Narracja, tożsamość i czas*. Kraków.
- Rossa - Kilian D.: (2006) *Region Morza Bałtyckiego obszarem rozwoju i współpracy*. Toruń.
- Rumelhart D.: (1984) *Schemata and the cognitive system*. Handbook of Social Cognition VI. Hillsdale. NJ.
- Sapir E.: (1978) *Kultura, język, osobowość*. Warszawa.
- Schank R. C., Abelson R.: (1977) *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*. Hillsdale. NJ.
- Skarga B.: (1997) *Tożsamość i różnica*. Wydawnictwo Znak.
- Skubalanka T.: (2001) *Podstawy analizy stylistycznej. Rozważania o metodzie*. Lublin.
- Smolicz J.: (1987) *Wartości rdzenne i tożsamość kulturowa*. Kultura i Społeczeństwo nr 1.
- Smolicz J.: (1990) *Kultura i nauczanie w społeczeństwie wieloetnicznym*. Warszawa.
- Spagińska - Pruszek A.: (1997) *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*. Gdańsk.
- Spagińska - Pruszek A.: (2005) *Język emocji*. Oficyna Wydawnicza Leksem.

- Starosta P.: (1996) *Strukturalizacja wiejskich i małomiasteczkowych zbiorowości lokalnych w Polsce*. [w:] Gorlach K, Seręga Z. (red.): *Oblicza społeczeństwa*. Wyd. UJ. Kraków.
- Steinthal H.: (1885) *Allgemeine Eethik*
- Strelau J.: (2007) *Psychologia. Podręcznik akademicki* (tom I, II, III) wyd. II. Gdańsk.
- Szpociński A.: (2006) *Formy przeszłości a komunikacja społeczna* [w:] Szpociński A, Kwiatkowski P. T. (red.) *Przeszłość jako przedmiot przekazu*. Warszawa.
- Tabakowska E.: (1995) *Gramatyka i obrazowanie*. Polska Akademia Nauk. Kraków.
- Tajfel H., Turner J. C.: (1986) *The social identity theory of inter-group behavior* [in:] Worchel S., Austin L. W. (eds.). *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson - Hall. Chicago.
- Tarkowska E.: (1996) (red.) *O czasie, politykach i czasie polityków*. Wydawnictwo IFiS PAN. Warszawa.
- Taylor Ch.: (1995) *Źródła współczesnej tożsamości* [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*. ZNAK. Kraków.
- Taylor J. R.: (2007) *Gramatyka Kognitywna*. Universitas.
- Telus M.: (2000) *Konstrukcja narodowego „my” czyli dlaczego kochamy ojczyznę*. Język a kultura tom 14. Wrocław.
- Tesser A., Felson R. B., Suls J. M.: (2004) (red.) *Ja i tożsamość*. GWP. Gdańsk.
- Theissa W. (red.): (2001) *Mała ojczyzna. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny*. Warszawa.
- Therborn G.: (1998) *Drogi do nowoczesnej Europy*. PWN. Warszawa – Kraków.
- Therborn G.: (1998) *Drogi do nowoczesnej Europy*. Warszawa – Kraków.
- Tokarz E.: (1998) *Zmierzch Jugosławii - nowe czasy, nowe języki*. [w:] Szczęśniak K., Wątróbska H. *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*. Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego
- Tokarz E.: (2001) *Słownik chorwacko-polski. Cz. I. (A – O)*. Wyd. Śląsk. Katowice.

- Tokarz E.: (2002) *Dynamika rozwoju języków słowiańskich końca XX w.* [w:]: *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*. Zieliński B. (red.) Wyd. Naukowe PAN. Poznań.
- Tokarz. E.: (1997) *Język wobec przemian kultury*. Wyd. UŚ. Katowice
- Touraine, A.: (1995) Wprowadzenie do analizy ruchów społecznych [w:] Szczupaczyński J. (red.) *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*. Scholar. Warszawa.
- Trzebiński J.: (2002) (red.) *Narracja jako sposób rozumienia świata*. GWP. Gdańsk.
- Trzęsicki K.: (2005) (red.). *Ratione et Studio*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tuner J.C. (1998) *Ku poznawczej redefinicji pojęcia grupa społeczna* [w:] Machaj I. (red.) *Małe struktury społeczne*. Wyd. UMCS. Lublin.
- Turowski J.: (1992) *Socjologia wsi i rolnictwa. Metody i wyniki badań*. Norbertinum. s.224. Lublin.
- Turowski J.: (1993) *Socjologia. Małe struktury społeczne*. TN KUL. s.164.Lublin.
- Turowski J.: (1994) *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*. TN KUL. s. 277. Lublin.
- Tylikowska A.: (2000) *Teoria dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego. Trud rozwoju ku tożsamości i osobowości* [w:] Gałdowa A. (red.) *Tożsamość człowieka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- Ujević T.: (1970) *Izabrana djela*. t. II. *Eseji i kritike. Zapisi*. Zagreb.
- van Dijk T.: (2001) (red.) *Dyskurs jako struktura i proces*. Warszawa.
- van Hoeck K.: (1995) *Conceptual reference points: a cognitive grammar account of pronominal anaphora constraints*. Language 71.
- Veelken L.: (1978) *Einführung in die Identitätstherapie*. Stuttgart.
- Vitz P.: (1987) *Psicologia e culto di Se\': Studio critic*. Bologna.
- Vossler K.: (1913) *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Entwicklung*

- Wadowski D.: (1997) *Więzi społeczne w świadomości regionu* [w:] Dyczewski L. (red.), *Społeczno - kulturowe czynniki rozwoju regionu środkowo-wschodniej Polski i Euroregionu Bug*. Norbertinum. Lublin.
- Wadowski D.: (1997) *Więzi społeczne w świadomości regionu* [w:] Dyczewski L. (red.) *Społeczno - kulturowe czynniki rozwoju regionu środkowo-wschodniej Polski i Euroregionu Bug*. Lublin.
- Walas T.: (1995) (red.) *Narody i stereotypy*. Kraków.
- Wallis A.: (1990) *Socjologia przestrzeni*. Warszawa.
- Wendt J.: (1998) *Współpraca regionalna Polski w Europie Środkowej*. Studia Europejskie nr 4. <http://www.studiaeuropejskie.pl>
- Whorf B.L.: (1982) *Język, myśl i rzeczywistość*. Warszawa.
- Wieruszewska M.: (1997) *Wieś Polska. Konteksty – Kontrasty – Strategie*. Warszawa.
- Wierzbicka A.: (1971) *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa.
- Wierzbicka A.: (1997) *Understanding Cultures Through Their Key words*. Oxford Univ. Press.
- Wierzbicka A.: (1999) *Język, umysł, kultura*. Wyd. Naukowe PWN. Warszawa.
- Wilkoń A.: (2002) *Spójność i struktura tekstu*. Kraków.
- Winiarska J.: (2008) *Komu zadają pytania wielcy filozofowie ?* LingVaria nr 1. Uniwersytet Jagielloński. Kraków.
- Wnuk - Lipiński E.: (2004) *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*. Kraków.
- Wojciszke B.: (1986) *Teoria schematów społecznych*. Ossolineum. Wrocław.
- Wróbel S.: (2007) (red.) *Iluzje pamięci*. Wydział Pedagogiczno - Artystyczny UAM. Poznań.
- Zieliński B.: (2002) *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa i Półwysep Bałkański*. Poznań.

Zięba R. (2001) *European Security and Defence Identity*. The Polish Viewpoint

Žižek S.: (2001) *Wzniosły obiekt ideologii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Zlatanović S.: (2003) Dragana Radojčić Priča o identitetu.